А. Крушельницька

ВОСЬМА ЧИТАНКА

46 72

АНТІН
КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

ВОСЬМА ЧИТАНКА

ДЛЯ ВОСЬМОГО РОКУ НАУКИ
В ЄДИНІЙ ШКОЛІ

ВИДАВНИЦТВО "ЧАЙКА"

БІБЛІОТЕКА
„РІДНОЇ ШКОЛИ“ У ЛЬВОВІ

Ч. інв. 911

Сиґ. П. 146-2

Ку цю видано підчас переговорів з видавництвом „Чайка“, яке мало ви в Українське Акційне Видавниче Товариство й передати йому свою назву. Такого зєднання не сталося, тому дальші книжки видаватиметься під фірмою „ЗЕМЛЯ“, яку ухвалило для себе наше Видавництво.

„ЗЕМЛЯ“
Українське Акційне Видавниче Товариство
Київ-Відень-Львів
Головний склад:
WIEN, 9. Bez., Alserstrasse 32.

ДАРОВИЙ ПРИМІРНИК
для ред. „Світло"

Антін Крушельницький

Львів

Взята на рецензію.

р. 1658/m.

Восьма читанка

для восьмого року науки в єдиній школі; для четвертої кляси старшої основної школи; для четвертої кляси середніх шкіл.

28938
Львів. бібліотека
АН. УРСР

(Третє видання.)

2137.
„ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА"
„ЗЕМЛЯ"
БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ ШКОЛИ
У ЛЬВОВІ

Іур. 284

Київ · Відень · Львів.

„Чайка"
Українське Акційне Видавниче Товариство.

Ш5(2=Ук)5я72-3

Всі права застережено.
Copyright 1922, „Tchajka“, Wien.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3044

Поезія.

А. Епична поезія.

І. Казки.

1. Злидні. V.
2. Чародійна скрипка. V.
3. Три брати. V.
4. Хатка в лісі. V.
5. Царевич Яків. V.
6. Летючий корабель. V.
7. Про бідного парубка й царівну. V.
8. Як шестеро пройшли через увесь світ. V.
9. Мати. V.
10. Лисичка сваха. VI.
11. Про двох братів. VI.
12. Білосніжка. VI.
13. Царенко і змій. VI.
14. Ріккі-Тіккі-Таві. VI.
15. Котигорошко. VII.
16. Про Марусю, козацьку дочку. VII.
17. Неймовірне. VII.

1. Песинський, жабинський, сухинський і золотокудрії сини цариці.

Був собі чоловік та жінка і мали собі три дочки. І такі були ті дочки погані, що гидко й скішками їх узяти а найменша, так така-ж гидка, така гидка — шкварклива, низенька, бровата, губата, вирячкувата . . .

Пішли вони всі три сорочок прати на річку. Коли на тій річці плаває царевич. Одна каже:

— Це Бог плаває.

— Де там тобі Бог? Це царь плаває, — каже друга. А третя каже:

— Ох, ні, сестрички. Це плаває царевич.

Старша каже:

— Коли-б мене той Бог узяв, то скільки у нього є людей, я всіх би вигодувала одним окрайчиком хліба.

— Коли-б мене, — каже друга, — цей царь узяв, то я-б усе військо його одягнула одним аршином.

— Коли-б мене, — каже третя, — той царевич узяв, то я-б йому дванадцять синів привела з золотими кудрями.

Почув це царевич, підїхав та й каже:

— Здорові були, дівчата! Боже поможи!

— Здорові, спасибі!

— А де ви тут, дівчата, живете, що сюди на цю річку прийшли сорочок прати?

— А-там, — кажуть, — ми живем, де зіма з літом стрічається.

Він собі думав-думав та питає:

— Як же, — каже, — це так?

— Та так: зіма ховзається, а літо качається.

Приїхав він додому, сів і думає:

— Де-ж оце та зіма з літом зустрілась? Поїду, пошукаю!

Осідлав коня і поїхав.

Їде та й їде, коли дивиться — аж під хатою стоїть віз і сани стоять.

— От це-ж то, бачиться, та зіма з літом! — думає він собі. — Ану я зайду в хату і подивлюсь. Ще й розпитаю людей.

Зайшов він у ту хату, аж сидить дві дівчат. Він поздоровкався. А дівчата побачили, пізнали його та й кажуть одна до другої.

— Оце, — каже, — сестричко, певно прийшов сватати. Це він почув, як ми балакали тоді, як сорочки прали. Котру-ж це він буде сватати?

А та сидить на печі та й не чує й не бачить.

— А що, дядьку, питає царевич, — де твої дочки? Я приїхав до тебе сватати.

— Де-ж таки! Щоб царь та прийшов до мужика дочки сватати? Це ви, — каже, — з мене смієтесь.

— Ні, покажи, покажи!

— Ось, — каже, — дві та ще одна на печі. Устань лише, Марусенько!

Вона встала з печи.

— Оце, — каже царевич, — моя буде! Будеш тепер моїм тестем.

Узяв її з собою, привіз додому, зараз повінчався. Прожили вони удвох днів з пятнадцять. А йому треба їхати на службу, обїзжати царство своє. От він, одїзжаючи, і каже своїй бабі (там у нього така баба служила):

— Гляди-ж, — каже, — щоб ти мені догляділа жінки моєї.

Наказав бабі і поїхав. Привела цариця на світ дитину. Та баба завязала цариці очі, золотокудрого сина вкинула у криничку, а їй підкинула собачку.

Їде царевич, а та баба його й стрічає:

— Казала ваша жінка, що приведе золотокудрих синів, а вона песинського привела.

— Нехай, — каже, — буде!

Пожив він ще пятнадцять днів. Відїзжає царевич знов на службу і знов загадує бабі доглядати жінки.

Поїхав царевич на службу. Породила жінка сина. Баба їй очі завязала, сина золотокудрого укинула в криницю, а жабу підкинула.

Їде царевич додому, а вона й стрічає:

— Казала ваша жінка, що буде синів золотокудриків водити, а тепер привела жабинського.

— Нехай, — каже, — й це буде.

Пожив він трохи ще з нею. Їде той царевич знов своє царство оглядати, і наказує бабі:

— Гляди-ж, бабо, до третього разу що буде!

Прийшов час, привела вона на світ сина золотокудрика. Баба завязала їй очі, сина золотокудрика вкинула у криницю, а їй підкинула дитину суху, суху та погану.

Приїздить царевич, а баба його й стрічає:

— Казала ваша жінка, що буде синів золотокудриків водити, аж вона привела одного песинського, другого жабинського, а третього сухинського.

Прийшов той царевич, подивився на ту дитину, — аж воно сухе-сухе та погане таке, лишечко . . .

Збірає той царевич усіх своїх начальників і радяться, що їй зробити за таких кудрявців синів. Один каже: „зарубаймо“; другий каже: „повісьмо“; третій каже: „розстріляймо“; а четвертий каже: „ні, забєм її у смолову бочку та й пустім на воду“.

От вони взяли зробили смолову бочку, положили її туди з її чадом. Забили і пустили на море. Плавала вона по морі скільки там днів. Виголодався песинський. Стала вона його годувати. Він обперся в дно ногами, дно й вискочило. Повилазили вони всі на беріг — ну, що робити? Давай собі строїти горниці і через море песинський, жабинський і сухинський зробили міст скляний аж у друге царство.

Їдуть чумаки. Та вдова і просить їх до себе:

— Заїдьте, братця, до мене наїстись і напитися і на моє диво подивитися.

Заїхали ті чумаки. Вона їх нагодувала, напоїла і каже:

— Їдьте цим мостом, куди вам треба. Вам ніякої пригоди не буде.

Поїхали вони через той міст, а песинський і біжить за ними віддалік! Стрічає їх царь і питається:

— Ви, братця, далеко їзжали; яке диво видали? скажіть мені!

— Е, — кажуть, — ми бачили диво! Наверх Лебедина та поставила горниці вдова, а в тієї вдови та аж три сини: один песинський, другий жабинський, третій сухинський. Оце вони, — каже, — зробили міст аж сюди.

— Певно моя жінка, — каже царевич.

Виходить його баба-послужанка та й каже:

— Царевичу! Десь та не десь та така яблунька єсть — срібне яблучко, золоте яблучко. Як удариться яблучко об яблучко, то так, як орґани ґрають.

Той собачка як побіжить, вислухавши це, викопав ту яблуньку, приніс додому і посадив коло вікна. Приїхав той царевич туди, аж нема яблуньки: збрехала баба.

Їдуть знов чумаки. Та вдова і просить їх до себе:

— Зайдіть, — каже, — чумаченьки, до мене наїстись і напитися і на моє диво подивитися. А хто питатиме, то й людям розкажете.

Наїлись вони, напились і поїхали через той міст. А собачка за ними побігла. Переїхали вони міст. Стрічає їх царевич:

— Ви, братця, їзжали, яке диво видали, скажіть і мені.

— Е, — кажуть, — ми бачили диво! Наверх Лебедина поставила горниці вдова. А в тієї вдови та три сини: один песинський, другий жабинський, а третій сухинський. Золота яблунька у віконця росте — золоте яблучко, срібне яблучко. Як удариться яблучко об яблучко, то так, як у орґани ґрають.

Вийшла баба-послужанка та й каже:

— Царевичу! Десь та не десь, та такий кабан єсть — іклами оре, ушима сіє, хвостом волочить, за ним дощ мочить, назад його жнеться і в копи кладеться, і готове в клуню везуть.

Собачка почув, побіг по свого брата сухинського: узяв брата, пішли, піймали того кабана, привели до дому. Покіль царевич поїхав, так вони вже й прикували його. Поїхав царевич — нема кабана: збрехала баба.

Їдуть ізнов чумаки. Та вдова знов їх просить:

— Заїдьте наїстись, напитися та й на моє диво подивитися. Хто спитає, та й людям похвалитеся.

Вони заїхали, наїлись, напились; випроводжає вона й каже:

— Їдьте цим мостом; вам ніякої пригоди не буде і ви доїдете, куди вам треба.

Їдуть вони, а собачка за ними біжить.

Стрічає їх царь:

— А що, — каже, — братця, ви далеко їзжали і яке диво видали, скажіть і мені.

— Е, — кажуть, — ми бачили диво! Що такого дива ніхто не бачив . . . Наверх Лебедина та построїла горниці вдова. А в тієї вдови та три сини; один песинський, другий жабинський, а третій сухинський. Золота яблунька у віконечка росте — срібне яблучко,

золоте яблучко, як удариться яблучко об яблучко, то так, як у орґани граютъ. Такий кабан стоїть, що іклами оре, ушима сіє, хвостом волочить, за ним дощ мочить, а позаду жнеться і в копи кладеться, і готове в клуню возять. Там, — каже, — такого багато стиртів стоїть! Так скільки ми по світу їздили, та ще не бачили такого багато хліба, як там.

Виходить із хати баба-послуганка і каже:

— Царевичу! Десь та не десь, — каже, — та такая криничка єсть, а в тій криниці та три сини золотокудрії. Як би ви, царевичу, поїхали та собі їх дістали.

Той собачка почув та побіг додому, забрав своїх братів та й побіг до криниці. Прибігли вони до криниці; сіла жаба під лядою, а песинський і сухинський зробили яблучко з льоду та й качаються. От із криниці і вискакують три хлопчики тілом біленькі, личеньком румяненькі, і золотії кудрики вються. А тая жаба: ляп: та й зачинила лядою — ті золотокудрики й остались. Забрали вони тих золотокудриків за руки і повели їх до матері. Привели додому. Мати зраділа, як побачила й пізнала їх. Поїхав царевич — уже не застав: одурила проклята баба.

Їдуть знов чумаки. Та удова і каже їм:

— Заїдьте до мене, чумаченьки, наїстись і напитися і на моє добро подивитися. Хто спитає, та й людям розкажете.

Наїлись вони, напились, і поїхали через той міст. Аж стрічає їх царевич і питає:

— Ви, братця, їзжали, яке диво видали, скажіть мені.

— Е, — кажуть, — ми бачили диво, так диво! Скільки не їздили, скільки ми не ходили, а ще такого дива нігде не бачили. Наверх Лебедина поставила горниці вдова. А в тієї вдови та три сини: один песинський, другий жабинський, а третій сухинський. І коло хати стоїть яблунька — срібненьке яблучко, золоте яблучко. А як удариться яблучко об яблучко, то так, як у орґани граютъ. Стоїть кабан на цепу, іклами оре, ухами сіє, хвостом волочить, за ним дощ мочить, а назад його жнеться і в копи кладеться, готове в клуню возять. Привели від кринички три золотокудрії сини, тілом біленькі, личком румяненькі . . .

— Ах, — каже царевич, — це-ж моя жінка.

Виходить баба, а він і каже:

— По чім би ти, бабо, знала, як-би ти їх не ховала в криницю? Псецьких, жабецьких, сухецьких моїй жінці попідкидала.

Бачить баба вже тоді, що не обдурить царевича та й каже:

— Правда, царевичу.

Загадав той царевич, щоб ту бабу привязали до коня та й пустили в поле. А сам поїхав через той міст до своєї жінки та й там і живе.

Народна казка.

2. Орел.

Був собі багатий чоловік. Поїхали його сини та робочі на поле жито сіяти, а він запріг коня та за ними поїхав. Приїхав, подивився, як сіють, і назад з тим вертає.

Нахмарило й пішов дощ. Їде, їде він дорогою, аж дивиться, птиця якась сидить край дороги. Схопився він з воза, торкає її чоботом під крило.

— Не торкай мене, діду, під крило, — каже птиця, — бо в мене і так ребра болять. Візьми мене, діду, і годуй три роки: я зроблю з тебе чоловіка на все царство.

— Чим же я буду тебе годувати?

— Самим мясом.

— Як же тобі, — чи пекти, чи варити, чи так давати?

— Ні, ні пекти, ні варити не треба, а тільки шкуру здійми тельбухи повикидай та так і давай. Тільки, щоб один ти, діду, до мене входив, а більш щоб ніхто. Мясо щоб було, та й вода. А ти, діду, будеш тоді тільки кості викидати з хати.

— Як же я тебе на повозку візьму?

— Підїдь, — каже, — сюди та й візьмеш.

Підїхав та й узяв її на повозку. Привіз додому. Зсажує, несе в хату.

— Що це за птиця така? — питаються його баба, невістки.

— Це така птиця-орел.

— Нащо-ж ви взяли його?

— Буду, — каже, — годувати.

Поприїздили додому сини з поля. Жінки хваляться:

— Наш батько привіз орла і вже, — кажуть — барана зарізав і одніс йому — орлові.

— Ми, — кажуть, — того орла викинем й убємо, а барана самі ззімо.

Стали казати батькові, а він:

— Не ваше діло, я сам те знаю!

І потім, давай його годувати, давай його годувати. Овець у його було півтори тисячи, та стільки-ж рогатої худоби. Як став орел їсти, то один тиждень їв по одному, на другий став по два. І щотижня видаток прибавляється. Зостається тільки три місяці до року. По шість баранів-овець їсть у день і по бочці води випиває. Поїв за рік усі вівці, півтори тисячи. На другий рік ще більш. Ріже дід рогату худобу: по одній товаряці вдень. Кінчається рік, кінчає й худобу; нема овець, нема й худоби. На третій рік і того більш. У діда багато було грошей: купує він худобу й годує орла. Кінчається й третій рік, кінчає дід і гроші, зостався голий.

— Ну, діду, дякую тобі. Оце завтра скінчиться третій рік. На завтрашній день купи великого бика, щоб було що їсти, бо будемо виряжатися у моє царство. Я тобі поверну за всю худобу і гроші і вдесятеро ще й своїх дам. І щоб ти пішов до священика, висповідався, запричастився; та рідню поклич, попрощайся, тоді будемо ми виряжатися.

Дід пішов, бика йому купив. На другий день шкуру зняв. Унесли його в хату, води орлові наготовили. Тепер пішов дід до священика, висповідався, запричастився, послав, щоб зібрали рідню. Поприходили всі. Брати його і сестри питають:

— Куди ти, брате, будеш виряжатися?

— З орлом, — каже, — поїду, в орлове царство, за грішми.

Попрощався. Пішов до орла. Орел питається:

— Що ти, діду, справився? Готовий?

— Готовий, — каже.

— Ну, піди-ж принеси поясок мнякенький, довгенький, щоб мені на шию накинути, аби було за що тобі держатися. Як на коні за уздечку держиться, так і на мені будеш за поясок держатися.

Приніс дід поясок.

— Ну, накидай, діду, та завязуй добре, щоб не розвязався.

Закинув дід, завязав сильно.

— Ну, тепер виводь мене, як коня виводять із стайні, виводь мене на город. І візьми собі торбиночку через плечі надінь і вкинь паляничку у торбиночку; як захочеш їсти, то перекусиш. А я дякую тобі, діду, що мене добре нагодував: не швидко захочеться їсти.

Виходять. Дід паляничку бере, прощається з братами, з сестрами, сідає тоді на орла. Підіймається орел угору з дідом. Стоїть їх душ з півсотні і дивляться, як орел поніс угору діда. І доти дивилися, поки не стало й видати.

— Оце, — балакають, — нестиме, нестиме, та як пустить, то і кості розібються, не тільки сам батько. Ото нашому батькові і плата буде вся. Де-б та птиця набрала грошей, щоб ще платити нашому батькові?

От несе його орел і тиждень і другий.

— А дивися, — каже, — діду, наперед, чи не видно тобі нічого?

— Щось, — каже дід, — червоніє.

— То, — каже, — діду, моя сестра найстарша живе. Приїдемо до сестри, то тобі, діду, буде там уся плата.

Підїжають поближче:

— А що, діду, видно гарного?

— Неможна, — каже, — й очима глянути, сяє сильно.

— То в моєї сестри доми і все чисто під золотом.

Підїжають до огороду, спускаються на землю:

— Вставай, діду, та й поясок з шиї моєї знімай.

І скинув дід пояс. Ударився орел об землю і став паном.

— Стій же тут, діду, а я піду в кімнати, так до тебе вийдуть і тебе покличуть.

Пішов орел до сестри у кімнати, вітається.

— Де ти, брате, пробував? Оце десять літ ми не бачились.

— По чужих, — говорить, — царствах пролітав, та стрілець підстрелив мене, і я трохи не пропав. Ну, Бог наніс мені такого діда. Узяв мене і годував три роки. Став я на місці, на своїй силі. Той дід, сестро, там під парканом, пошліть і покличте його сюди, у кімнати.

Послала по діда. Ввели його в кімнати. Посадила діда за першого гостя і дякує йому: „що ви, діду, мого брата оздоровили“.

Поснідали собі, пішли у прохідку.

— Вам, діду, плати скільки за мого брата давати?

— Я, — каже, — пані, не знаю. Скільки дасте, — каже.

— От у мене десять жеребців стоять, по півтори тисячи жеребця цінять, позапрягай у повозки, понасипай золота і срібла і грошей і чого хочеш: я тебе додому приставлю.

Ну, а орел, йому сказав уперед: „Чого не даватимуть, — золота, срібла, — так не бери, а нехай тобі дадуть золотий корець із дванадцятьма замками і з шовковим шнуром.“

Так він і каже:

— Я, пані, дякую вам, я не хочу ні срібла, ні золота, а дайте мені, пані, золотий корець із дванадцятьма замками і з шовковим шнуром.

— Ні, діду, я свому батькові рідному не дам корця золотого з дванадцятьма замками і з шовковим шнуром.

Просив, просив, і брат плакав.

— Ні, — каже, — не дам.

— Поки, — каже брат, — я діда довезу у своє царство, то в діда не стане і віку.

— Нема мені діла до дідового віку, а я корця не дам.

— Така ти, сестро, мені, — каже, — рада! Дай дідові хоч булку на дорогу. Та мене нагодуй добре.

Нагодувала його та й дідові дала булку.

— Ну, прощавай, сестро, тепер.

Вийшов на огород, перекинувся орлом.

— Ну, діду, поясок виймай, мені на шию закидай і сідай. Будемо їхати.

Закинув дід, сів. Підіймається орел угору. Полетів. І летів тижнів два. Питається у діда:

— Дивися, чи не видно нічого?

— Ні, — каже, — видно, — щось біліє.

— Це моя підстарша сестра живе, під сріблом дім її.

Приїзжає до паркану, спускається. Спустився, став знову чоловіком-паном.

— Ну, діду, ти мене підожди.

Пішов. Привітався з сестрою. Сестра така рада: тринадцять-же літ не бачились.

— Де ти, брате, пробував.

— Так і так . . . Стрілець мене підстрелив, та дід мене врятував. Поставив мене на стайню, і я став на своїй силі. Так я несу його за платою, щоб йому заплатити і зробити з його чоловіка на все царство.

— Заплата є, братіку, — хіба-ж у мене нічим заплатити?

Послали по діда.

— Ну, що ви візьмете, діду?

Повела вона його у комори, а там с[illegible]ро і золото.

— Оце я вам пятнадцять повозок [illegible]асипаю і провезу вас додому.

— Дякую вам, пані, я вашого сріб[illegible] золота не хочу.

— А чого-ж вам, діду, бажається?

— Дайте мені, пані, корець золоти[illegible] дванадцятьма замками і шовковим шнуром.

— Я й батькові рідному його не дам, не тільки вам.

БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ ШКОЛИ ЛЬВОВІ

Просив брат, плакав.

— Поки я діда довезу у своє царство, то в діда не стане й віку.

— Нема мені діла до дідового віку, а я корця не дам.

— Ну, з тим, сестро, прощай. Дай дідові хоч булочку на дорогу.

Дала дідові. У торбинку вкинув. Виходить на огород, перекинувся знов орлом.

— Ну, діду, поясок виймай, мені на шию закидай і сідай. Будемо їхати.

Як узяли їхати, знову тижнів зо два.

— Що-то, — каже дід, — червоніє.

— Це, — каже, — моя сестра, діду, найменша. То її доми під міддю.

Підїзжає, спускається. Спустився, став знову чоловіком-паном.

— Ну, діду, ти мене підожди.

Входить. Вітається. Схопилась сестра, плаче. Років пятнадцять не бачила у вічі.

— Ми думали, що тебе, братіку, нема й на світі живого.

— Слава Богу, остався живий. Дід вирятував.

Вводять діда в хату. Сестра каже:

— Дякую вам, діду, що-ж ви візьмете? Дам вам срібла, золота і провезу вас додому.

— Дякую вам, пані, за ваше срібло й золото. А ви мені дайте корець золотий з дванадцятьма замками і шовковим шнуром.

Просив дід, просив і брат. Доти умовляли, поки вона внесла корець і оддала його дідові.

— Ну, тепер прощавайте, пані, дякую вам, що ви мені за брата заплатили.

Орел каже:

— Ти, сестро, не жалуй, що за мене заплатила, я тебе не оставлю.

Попрощались.

— Я, — каже орел, — діда проведу, а потім вернуся і ще у вас погостюю.

Вийшов. Перекинувся орлом.

— Сідай, діду, на мене. Я тебе проведу і розкажу дорогу, куди йти.

Сів дід. Поїхали. Привіз. Спустився на землю, став паном.

— Що-ж ти, діду, будеш з оцим корцем робити, що ти його взяв?

— Я, пане, — каже, — не знаю, що з ним робити.

— Ось що, діду, робити, тільки ти мене слухай.

Узяв тоді, розложив шнур з того корця.

— Тепер, діду, бери в праву руку шнур та привяжи, щоб він так і був у тебе коло руки. За шнур держись, а корець буде котитися. Куди він котитиметься, туди і йди. Хоч буде де ліс, хоч звіря багато, ти йди, не бійсь нічого, і він укотиться аж у твою хату. І не дай Бог тобі його одчинити і подивитися. Ти подивишся в нього аж у своїй хаті. Буде котитися, докотиться він до моря, поверх моря котитиметься, так не бійсь — іди й ти поверх моря.

Розпрощалися. Орел полетів назад, а дід узявся за шнур. Корець котиться, а він за ним іде. Ішов довго-не-довго, місяць і більше. Докотився корець до чорного моря. Скотивсь корець у море. Дід шнуром назад вивернув корець, — боїться в море йти. Корець знову скотився в море. Він знову шнур сіпнув, корець полетів назад. Ну, тепер третій раз знову корець у море; дід знову викинув на сухе. Корець вибився назад, розсердився, лежить на однім місці.

Тоді дід і подумав:

— Який же я — каже, — дурень? Давали мені ті пані по десять повозок, чи золота чи срібла і з кіньми і з повозками, хотіли додому приставити, а я не схотів. Що мені з того корця? Що воно таке і що воно варте?

Думав, думав та й каже:

— А візьму я та в його подивлюсь.

Одчиняє він корець і дивиться в нього, і голови три години не підняв угору, усе дивиться в той корець. Аж ось підіймає голову, а він у кімнатах: триповерхові оті кімнати і огорожа з міді і кухні і крамниці і комори — усе з міді вироблене. Походив, походив він скрізь по дворі, по кімнатах, по коморах, крамніцях; товари ріжні: шовк, матерії, одежа всяка, наїдки, все є. І побув він місяць там і думає:

— Як мені тут жити, що я душею сам, нема нігде і деревинки.

Приходить до його лихий дух:

— Здоров, — каже, — пане! чого ти тут вселився на наших іграх?

— Я не знав, що то ваша іграшка, а я тільки уладився, загородивсь, так то й моє.

— Забірайсь, — каже, — із наших місць.

— Ні, — каже дід, — не заберусь, а пригорожу ще стільки.

— Як же ти, — каже, — будеш тут жити. Там десь є твоя рідня, йди до рідні до своєї.

— Як ти хочеш, щоб мене тут не було, то склади все в корець і пристав до мого дому.

— Можу, — каже старий, — приставити тебе додому, тільки оддай мені вдома те, що ти не знаєш!

Ну, думав він, думав:

— Я усе знаю, що вдома. Дарую, — каже, — що я не знаю вдома, тільки забери все в корець і пристав мене додому.

— Підпишись, — каже, — що ти даруєш те, чого не знаєш вдома.

Він грамотний. Підписався на листочку і дав. Той заховав собі оту підписочку.

— Вийди тепер, діду, на город і винеси корець. Клади його на землі і оддалеки будеш дивитися.

Положив дід корець. А лукавий узяв кійок, підходить до покутньої сохи, як ударить об соху кійком: „А в корець забірайся“. По углах по усіх оббіг, ударив, крикнув; кімнати розпались, бряжчать, забіраються в корець. Підходить до крамниць, бе по углах: „Забірайтесь у корець!“ І що не було, все забралось у корець, самий пісок зостався: не знати того й місця.

— Умотуй тепер шовковий шнур об корець і скільки тобі на прохідку було кінця шнура, стільки й кинь.

Замотав він сам і стільки покинув, скільки було.

— Ну, тепер берися, діду, за корець. Я тебе вести додому не буду, а тебе корець доведе в твою хату. Іди тепер, — каже, — корець, в море.

А дід не хоче.

— Іди за кірцем, — каже лукавий, — бо як зловлю за ноги, то так і вкину в море. Ти знаєш, що тобі орел наказав не боятися води, чого-ж ти не послухав слів орла?

Тоді корець покотився, а дід і пішов за корцем. Ішов довго-не-довго. Увів його корець аж у його дім.

Приходить додому, здоровкається:

— Здорові були! — каже.

— Здоров! — відповідає стара, сини й инші. — Ми вас поминали вже разів з десять, думали, що вас нема й на світі. Девятнадцятий рік наступив, як ви з дому вийшли.

— Ну, тепер, — каже синам дід, — покличте братів, сестер і сусід близьких.

Пішли, покликали. Наготовили бенкет. Приходять, здоровкаються.

— Здоров, брате! Здоров, брате! Ми думали, що орел заніс тебе так, що й кістки розсипав, аж ти живий.

— Слава Богу, — каже, — живий остався і додому прибув.

— Що-ж, брате, заплатив тобі гарно орел?

— Слава Богу, — каже, — хоч з душею вирвався.

— Та ми, — кажуть, — і балакали: де-б то у орла взялося, щоб він і платив йому?

Погуляли, порадувалися. Стоїть парень, у одвірок обперся, великий, гарний. А старик і питається:

— Що то, стара, за парень стоїть?

— То, — каже, — твій синок.

— Не може бути!

— Ба твій таки.

— Чому-ж ти, синку, до мене не вітаєшся.

— Тому, — каже, — тату, до вас не вітаюсь, що ви мене подарували лукавому. Я не ваш, — каже, — а лукавого.

Заплакав тоді старий, аж за чуба схопився.

— Що-ж діяти! Не знав я, що ти єсть на світі.

— Ну, печи мені, мамо, на дорогу хліба, я піду; я не ваш, — каже син.

Заплакала мати:

— Невже-ж ти, сину, підеш?

А вже-ж піду; я не ваш.

Напекла мати хліба; узяв він хліб у торбиночку, попрощався і зібрався на другий день вирушити в дорогу.

Старий ночує вдома першу ніч. Одчиняє корець, аж де не візьмуться доми трьох поверхові і огорожа огорожується, і кухні, і крамниці, і комори і все добро, що в світі; ріжні товари і гроші і все. Парубок переночував і бачив усі ті багатства, та вранці пішов. Прибігають брати, сестри, сусіди, дивляться: де воно отаке взялось за одну ніч?

— А слава Богу: я ходив вісімнадцять літ, так орел мені заплатив. Тепер буде мені і моїм дітям і внукам.

Живуть і багатіють.

*

А парубок пішов, свою душу визволяти. Як узявсь іти, як узявсь іти, довго-не-довго, місяців зо три. Підходить до моря. Над піском кущик терну стоїть. Напився водички він з моря, пішов під

28938
Львів. Бібліотека АН. УРСР
Львівська державна наукова бібліотека
№ 3044

кущик, під тернок, у холодок, і ліг собі і лежить горі черева. Дивиться, аж летить три качечки. Летіли бистро та й сіли проти його кущика, де він лежав, ударились об землю і стали дівчатами. Плаття з себе скидають, купаються. Поскидали, усяка своє згорнула у трубку, і пішли купатися. Він тоді рачки, підлазить до плаття ближче, хапає одно убрання, — все як було, так і забрав, — підліз собі під кущ і сів.

Викупались дівчата, вибродять. Бере та своє, а та своє плаття, понадівали, а третя ходить, плаче . . .

— Ну, сестро, ти свого шукай, а ми полетимо додому.

Ударились об землю, стали качечками та й полетіли собі. А ця ходить по-над морем, плаче.

— Хто, — каже, — моє убрання взяв, озивайся! У старих літах з жіночого полу, то будеш мені за матку за рідну, а в молодих літах — будеш за сестру за рідну!

Гукнула, не чути нічого.

— Ну, озивайсь, — каже, — з чоловічого полу. У старих літах будеш за батька, а ще в старших літах будеш за діда за рідного!

Не чути, не озивається.

— А в молодих літах будеш за мужа, а я тобі за дружину.

— Ось я тут.

Схопився і йде до неї. Він до неї, а вона до його назустріч. Взялися за руки, поцілувались. Оддав їй убрання.

Одяглася вона.

— Ну, де ти взявся, молодче? Де ти був, що ти моє убрання взяв?

І розповів він їй про все: і про батька, і про корець, і про підписку батькову.

Вона тоді й каже:

— Це у мого батька і підписка твоя. Підем, — каже, — додому.

Пішли і розмовляють про всякі речі.

— Ну, — каже, — як ти прийдеш, то ліворуч побачиш дім, поздоровкаєшся, увійдеш. Мій батько, скаже: „за чим до мене прийшов?“ Ти йому відповідай: „я в тому не провинний, що мій батько дав тобі підписку. А ти мені її оддай, щоб моя душа вільна була.“ „Можу оддати, — скаже, — щоб ти тільки зробив те, що я тобі загадаю. Стоїть дуб серед двору, так щоб ти його зрубав, і коріння витяг і спалив, а де яма буде і карасі будуть, так щоб ти карасів

наловив і напік і приніс мені на снідання, тоді дістанеш і підписку!“ — Іди з тим.

Узяв він з тим і пішов до лукавого. Той і загадав йому все, як вона казала. Він з цим і пішов на кухню, до неї. Приходить на кухню, вона й питається:

— Ну, що говорив?

Каже:

— Говорив так і так.

Усе достоту так, як вона йому казала.

— Ну, — каже, — лягай спати, те все буде зроблено.

Будить вона його вранці і каже:

— Уже карасі готові, неси! Принесеш, скажеш: „На їж! Ото ти мене до такої праці поставив, що в мене сорочка й досі не висохла.“

Ну, взяв він. Їв — не їв . . . А той каже:

— Оддайте ви мою записку.

— Ні, — каже, — подарунчику, я тобі ще не оддам записки. А ще другу роботу загадаю, щоб ти її зробив. Стоїть десять десятин дубини. Щоб ти її вирубав, на боки постягав, і щоб проса засіяв, і щоб вродило, і щоб ти мені каші на снідання приніс із того самого проса. Іди-ж тепер!

Він пішов знову на кухню до неї.

— А що, — питається, — загадував тобі яке нове діло!

Каже: так і так . . . Дала вона йому їсти й каже:

— Лягай спати, це все буде зроблено.

Пішов спати. А вона все виготовила і будить його вранці.

— Неси кашу і кажи: але-ж ти мені роботу загадав, що я аж підсадився!

Приніс він і так усе й сказав.

— Ось я все діло зробив. Оддайте записку.

— Ні, — каже, — подарунчику, я не оддам записки. А як по нашому праву третю штуку зробиш, тоді й оддам, не буду крутити. У мене під дубом стоїть криниця, там щось ніччю випиває воду з неї. Так щоб ти піймав і до мене привів, тоді оддам записку. Ну, з тим і йди!

Він з тим і пішов. Уходить до неї на кухню, а вона питається:

— Що він тобі загадав?

— А ось що: так і так . . .

— Це, — каже, — ось яка штука: це він сам воду буде пити конем, то він хоче тебе вбити, щоб записки не дати.

Дала йому їсти.

— Я піду, — каже, — куплю тобі припасу.

Вийшла, перекинулась уткою і полетіла хутко в місто.

Прилетіла, стала дівчиною й тоді пішла на базар. Купила вона на базарі нову уздечку і три кійочки залізних, ніж і торбинку. Все у торбинку склала і тоді назад додому прилетіла. Приходить до його, він уже повечеряв. Оддає йому торбу.

— На, надінь через плече і йди. Я тебе проведу і розкажу, що робити.

З тим і повела його, до того дуба, під яким була криниця.

— Тепер я тобі скажу, тільки ти вважай на мої слова. Та щоб ти не боявсь його! Він прибіжить конем і стане воду пити. А ти стій під дубом. Як він нахилиться, хапай його за гриву загнуздай його і сідай на нього. Одною рукою держи за поводи, а другою кійочком у голову бий, все в голову, все в одно місце. І де він тебе не носитиме, а ти все бий. Побєш один кійочок, побєш і другий, а на третьому він упаде. Тоді зіскакуй з нього, обдирай оцим ножем шкуру з нього і бери за хвіст і тягни у горниці. Він буде лежати вдома і голову задиратиме. А ти тоді візьми оту шкуру, оддай йому і скажи, що оце з того, що воду випивало. „Ну, — тепер скажеш, — я зробив своє діло, оддай же ти мені записку.“

Він оце все так і зробив і каже:

— Оддай записку!

Той схопив із під голови записку, взяв і кинув. Парубок і пішов собі.

А лукавий до своїх:

— Не пустіть його, держіть його ще у дворі. Я роздумався. Це не він діло робив. Він не може. Це дочка моя — одна з трьох.

Прикликає доньок у свої кімнати:

— Котра зробила все те діло?

Та каже: „не я“, і та каже: „не я“.

— Признавайтесь, бо я вам голови познімаю!

Ну, й сказали ті дві: це робила наймолодша.

Тоді він і загадав:

— Візьміть їх обох і закиньте в комору. Я вночі піду поїм їх. Там їм і постіль постеліть.

Постелили їм постіль, забрали їх, повкидали у комору і заперли там. От вона й каже:

— Оце стоять бочки меду, а оце бочки дьогтю.

Взяла вона і перекотила оті бочки на те місце, де їм лягати: одну бочку дьогтю й одну меду.

— Перекидайся тепер комарем, та будемо шукати щілинки, щоб нам утікти, а то ззість нас обох.

— Як же, — каже, — буду я перекидатися, як я не вмію?

— Як ти був малим, то перекидався через голову, то й тепер так перекинься. Зробишся комарем.

Поперекидались обоє і гудуть, шукають щілинки. Шукали, шукали, — таки знайшли щілинку, повилазили і навтікача.

Лихий у якійсь там годині приходить до комори дуже сердитий, одчиняє, входить у комору, ламає бочки й їсть. Поїв той дьоготь і той мед, і забрався собі. Вранці посилає:

— Підіть, — каже, — кості з комори повикидайте.

Пішли, подивилися, а там тільки клепки позоставились. Сказали:

— Оце, пане, ви їли мед та дьоготь, тільки клепки позоставались. А вони повтікали.

— А я, — каже, — як їв, так мені зопалу здалося, що одно погане, а друге гарне. Так я думав, що погане — то наше мясо, а гарне — то християнське.

І каже на стару, на змію:

— Ти тепер біжи такою то дорогою і кого зустрінеш, того і рви — то вони.

Узяла стара, полетіла. Летить, а дочка чує:

— Е, це, — каже, — за нами женеться моя мати. Як нажене, так і порозриває. Стану я ланом проса, а ти станеш старим дідом. Як вона пробігатиме і питатиме, чи не бачив парі, то ти кажи: „не бачив, а ту-ту, горобці!“ Вона розпитається собі і подасться.

Надбігає. Вона стала просом, а він дідом.

Питає:

— Не бачив ти, діду, парі? Не йшли сюди?

Дід відповідає:

— Не йшли! — І далі горобці ганяє.

Розпиталась вона і вернулась назад. Поперекидались вони і знов навтікача. Прилітає змія додому. Питається він:

— А що, побачила кого-небудь?

Каже:

— Не бачила нікого, тільки дід один горобці гонив з проса.

— Ну, — каже, — чому-ж ти не їла проса й діда? То вони самі. Я тобі наказував: кого наженеш того і рви, а то я тобі голову здійму.

Розпалилась вона ще дужче і полетіла. Дочка й каже:

— Женеться мати ще сердитіша, як нажене, то й кості порозриває. Я стану церквою старою, а ти попом старим з кадильницею в руках. От ти й казатимеш: „Господи, помилуй! Господи, помилуй!“ Пробігатиме і питатиме, а ти кажи, що не бачив. Кади й кажи: „Господи, помилуй! Господи, нас помилуй!“

Прилітає вона й питається:

— Чи не бачив парі? Не йшли?

— Не йшли. Не бачив! Господи, помилуй! Господи, помилуй!

Розпиталась, і з тим вернулась назад. Поперекидались вони і знов навтікача. Прилітає змія додому. Нікого не бачила, тільки попа коло церкви.

— То-ж і вони.

Ударив її шаблею по потилиці і каже:

— Наганяй і кого наженеш, того й ззіси. Щоб ти скінчила оцим разом, а то я з тобою скінчу.

Повернула вона.

А вони йдуть і йдуть. Коли дочка й каже:

— Женеться мати, та ще сердитіша.

Махнула вона хусткою, і стало море через увесь світ: вона утицею перекинулась, а він морем і пливуть собі усе далі.

Набігає змія до моря. Із сили вибилась. Днів три не пила, не їла і бистро летіла. Схотілось їй дуже пити. Як лягла, як потягла води, випила пів моря і луснула на місці.

— Ну, тепер змія луснула, — каже, — тепер ніхто не буде гнатися.

Довго не довго, доходять вони до своєї слободи, до царини; у царині сидить баба, а у неї дівка калічка. Він каже:

— Оставайся ти тут, з бабою, коло будки, а я піду додому, та запряжу шестернею колясу, тоді візьму тебе і поїдем.

— Ти, — каже, — як підеш додому, то мене забудеш.

— Ні, — каже, — не забуду.

— Ну, коли не хочеш мене брати, то йди собі додому. А як кинуться чоломкатися, то з тіткою старшою не чоломкайся, бо як почоломкаєшся з тіткою, то мене забудеш.

Приходить він додому, здоровкається. Збігаються всі у їх хату, родичі й не родичі, чоломкаються, цілуються. Підбігла та сама тітка, і він з нею почоломкався. Забув зараз за ту, що його визволила, як би зроду її й не бачив. І це весною діло. Вона з бабою у будці сидить, а він вдома, — аж уже стала осінь. Надумав він оженитися.

Знайшов у купця, верстов за півсотні, гарну багатирку. У суботу й весілля. Узяла тоді вона своє вбрання наділа на дівку на калічку і послала до його:

— Стань, — каже, — коло одвірки, — може він побачить, чи не кинеться.

Дівка стояла. Він бігав яких-небудь разів з пятьдесят, а на неї й не дивився. Приходить дівка калічка до будки.

— А що, — питається, — чи поуз тебе йшов?

— Та разів з пятьдесят ішов туди та сюди поуз мене, а так, як і не бачить.

— Ну, підіть, бабко, ви тепер туди на весілля. Як будуть бгати шишку князецьку, так ви украдьте того тістечка і прийдете назад до будки.

Баба пішла. Принесла тісто, оддала. Вона заховала. В неділю вранці поїхали за молодою. Вона з того тіста зробила голуба й голубку. Голуб золотий, а голубка срібна, і вони балакають, голуб і голубка, одно до одного. Везуть молоду поуз будки і повезли додому. Забрала вона голуби ті і оддала бабі й сказала:

— Як молодих посадять за стіл, ти їх посади на столі. І як посадиш, то хоч дивися, хоч додому йди. І я тебе не оставлю. Ти у мене будеш за рідну матір, не знатимеш, на чім спати і на чім лежати. Як за мене подбаєш, то й тобі буде добре.

Баба принесла голуба й голубку, посадила їх на столі; пішла в куток і стала. Як посадила їх на стіл, зараз голубка: „Буркуку!“ Народу повна хата, дивляться на ті голуби.

— А ти чого буркукаєш? — питається голуб.

— А ти не знаєш? — каже голубка. — А хто визволяв твою душу од такого то?

— Ні, — каже, — я знаю хто визволяв мою душу.

А молодий тут таки й усе слухає.

— А знаєш, як ти мене привів до царини, то сказав: „Оставайся тут, з бабою, коло будки, а я піду додому, та запряжу шестернею колясу, тоді візьму тебе і поїдем?“ А знаєш оце все?

— Знаю! — відповідає голуб.

А ті всі це слухають, а він, як почув, схопився на лавку і вистрибнув на хату. Тоді кричить:

— Запрягайте мені шестернею колясу!

Вони:

— Нащо тобі, сину?

— Запрягайте, — кричить, — запрягайте у першу колясу!

Запрягли, підїхали. Сідає в колясу, поганяє коні до царини, до будки до тієї. Аж вона стоїть коло будки. За ручки схопились, здоровкаються, цілуються.

— А що? Не на моє стало? Я казала, що як підеш, то мене забудеш.

— На твоє стало, — каже. — Пробач мені, коли я так обійшовся. Сідайте на колясу, поїдем ми тепер до мене.

Підхопив він її, приїздить додому.

— Ну, — каже, — я тобі ще розкажу, як тобі що робити зо мною. Приїдем додому, поберемось за руки і підемо в хату. Як поріг переступимо, так ти увійдеш у хату, а я впаду через поріг ниць і лежатиму три дні, а ви мене не доторкайтеся. А ті нехай собі і розїжаються, і молоду свою проганяй, щоб ти її не бачив.

Приїхали. Переступили поріг, вона впала. Пролежала вона три дні. Тоді він пустив їй в уста того лікарства, якого вона загадала. Вона встала, підкріпилась і каже:

— Ну, їдьте тепер по священика.

Пішов, привіз священика.

— Шукай тепер кумів, яких сам знаєш, будете мене вихрещувати у свою віру.

Знайшов він кумів яких сам схотів. Заходились: священик її вихрестив, тоді обвінчалися, весілля гуляють. А бабу і дівку-калічку теж взяли од царини у свої кімнати. За одним столом їдять з нею.

Тепер живуть, хліб жують і постолом добро возять.

Народна казка.

Вишукати всі основні мотиви в цій казці.

В котрих казках знайдете мотив про те, як герой виконує ріжні трудні діла і які? Хто йому помагає? Які мусить перемогти перешкоди? Роздивитися з усіх боків у цьому мотиві в ріжних казках, порівняти переведення цього мотиву в ріжних українських народних казках.

Розглянути мотив про те, як батько записує свого сина, про якого не знає, раз лукавому, раз морському цареві. І як розвивається далі цей мотив?

Чому одно казка, друге міт?

Розглянути мотив про велику птицю: орла, ґрифа і яке його переведення в ріжних казках?

Де знаходимо мотив про голубку, і яке його значіння?

Мотив про коня, що спасає пшеницю, випиває воду... Переведення цього мотиву.

Роздивитися в ріжних мотивах українських народних казок: як вони сплітаються в цілість поодиноких казок, які бачимо відміни (варіянти) одного і того самого мотиву в ріжних казках.

Порівняти знані українські народні казки з иншими казками (з огляду на казкові мотиви).

Хто з вас знає инші відміни (варіянти) казок, надрукованих у V—VIII читанках? Переповісти або написати. Порівняти.

Вишукати всі казки (V — VIII) із звіринною основою. (Звіринний епос).

Про котрих саме звірів оповідається залюбки в казках і чому?

Вишукати всі знані з читанок V — VIII геройські казки.

Вишукати моральну основу у казках „Про двох братів", „Злидні".

В чім бачимо нагороду добрих діл, кару лихих у казках із моральною основою?

Які є прикмети казок (з огляду на особи, на час і місце подій)?

Що таке казка?

II. Перекази.

1. Кирило Кожумяка. V.
2. Перекази про давній Київ. V.
3. Турова Круча. V.
4. Віщий Олег. V.
5. Євшан-зілля. V.
6. Запорожці. VI.
7. Запорозький скарб. VI.
8. Дівчина чайка. VI.
9. На синій Чорногорі. VI.
10. За байраком байрак. VI.
11. Озеро царя. VI.
12. Золоті ворота в Київі. VII.
13. Пригоди Сайда. VII.
14. Тополі. VII.
15. Вільгельм Тель. VII.

3. Довбуш.

Гей чи чули, люди добрі, перед ким то звірі стинуть,
А за ким то молодиці, а за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава, то капітан на Підгіррі,
Красний, красний, як царевич, двадцять років і чотирі.

Хлопців тисяч йому служить, — поклонися пред ним, крале!
На той топір його ясний клали Німці много стали,
А на тії порошниці били Угри злота много,
А той ремінь більше вартий, як удвоє царства твого.

Ясна нічка в Чорногорі, місяць світить, місяць мріє,
А капітан ходить сумно, чогось серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестить, ні кресак не обзирає,
Ходить, ходить по долині, клонить голов та й думає.

„Гей, капітан, ти наш пане, не ялося сумувати!
Я співак є на Підгіррі, не розкажеш заспівати?
Я умію пісень много, а й потрафлю затужити;
Капітане, чи не кажеш? Може хлопців побудити?“

Он де хлопців тисяч двісті полягали по убочі . . .
Гей які-ж то буйні, жваві, а які в них бистрі очі!
Бо води вони не пили, хіба кров та буйні вина:
Хліб їх білий не годує, лиш жуброва солонина.

А капітан став над ними, рве пістоля, зводить скали;
Грим!! А хлопців тисяч двісті, на ногах вже поставали:
„Що розкажеш, пан капітан? Чи палити, чи рубати,
Чи якому королеві кажеш голов з вязів зняти?“

„Вража голов не пропаде, поки руська не застила,
Але красна, красна Дзвінка, на вечірки запросила.
Ви підете враз зо мною.“ — „Як розкажеш, і до грани!
Ти капітан в Чорногорі, а ми твої, капітане.“

Ясна нічка в Чорногорі, світить місяць з звіздочками;
З леґінями тисяч двісті квапить Довбуш облазами.
А сова десь затужила, що аж серце в грудях мліє, —
В Чорногорі нічка ясна, місяць світить, місяць мріє.

„Капітане, завернися! Птаха нужду нам ворожить.“
„Хто то каже?“ — крикнув Довбуш, — головою най наложить!“
Та й ухопив за пістоля. „Осьде стою, пане брате,
Ще раз кажу: завернися! Осьде груди — може стріляти.“

Так казав Іванчик любчик. Ви не чули про Івана?
Ей, леґінь то був хороший, перший після капітана;
А капітан його любить ліпше май, ніж топір з стали.
Як поглянув на Івана, білі руки йому ввяли.

*

„Добрий вечір, красна Дзвінко, відчини, пусти до хати!
Сімсот хлопців є зо мною, а вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота, ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити, відчини нам лиш, небого.“

„В мене двері тисовії, не злодіям до розлому!“
„Що ти кажеш, гей, гадюко?!“ — кликнув Довбуш гірше грому
Та й ухопив за одвірки: як солому усе крушить,
Двері гримли серед хати — аж набій тут в уха глушить.

Ей, набою-ж ти зрадливий, ей, набою голосненький!
З капітана кровця ллється, впав капітан молоденький.

Впав, конає на мураві, кров кипяча трави росить,
А капітан кличе хлопців, та й конає, та й їх просить:

„Як я, браття, вже загину, зложіть мене на топори,
Несіть мене, де найкраще, несіть мене в сині гори,
Там де люди не заходять, там де пташки не співають,
Там мене ви поховайте, про мій гріб нехай не знають.“

В Чорногорі сонце сходить, Чорногора в світлі тоне,
А в скалі там десь глибоко, там сова десь плаче, стогне.
Але Довбуш її не чує, бо в могилі вже не чути,
Ані пісню Довбушеву, ні флояри сльозні нути.

Осип Федькович.

З котрими казками споріднений оцей переказ про Довбуша?
Пригадати собі баляду „На синій Чорногорі“ (VI).

4. У волинській тихій стороні . . .

У волинській тихій стороні,
В церкві кобза висить на стіні;
Сотню літ вже висить сумно,
Мов не кобза, але трумно,
Де спочили давнії пісні.

Стародавній запорозький лад
Дав тим давнім пісням дивний склад,
І дала їм силу слова
Голосна Дніпрова мова;
Дивувавсь тим пісням Цариград.

А коли озвалися, як грім,
То й Варшава дивувалась їм.
Жовті Води стали в крови
Від крівавої їх мови,
Що нагнала много жаху всім.

Бо-ж і сила в тих піснях була!
Все з завзяттям лицарів росла,
Поки з славою могила
Їх собою не прикрила,
Поки кобза в церкву не зайшла.

Нема того, хто-б з грудей своїх
Кобзі сили уділити міг,
Тої сили, що несла на море,
Тої сили, що борола горе,
Що з ярма визволювала всіх.

У волинській тихій стороні
В церкві кобза висить на стіні;
Сотню літ вже висить сумно,
Мов не кобза, але трумно:
Встаньте з трумна, давнії пісні!

Василь Щурат.

Чи можна означити в приближенні час і місце подій у переказах? А в казках?
Уложити всі знані перекази в хронольоґічнім порядку.
Виказати споріднення переказів з казками.

5. Дві птиці.

Довгий робочий день літній уже дотлівае. Усе потомилось, чекає-бажає спочинку, і сонце само поспішає до моря скупатись у хвилях холодних. Ввесь мир йому шле „на добраніч“ і з усміхом тихим чека ясно-зорої ночи. Ця-ж мовчазлива відрадниця цілого світу сіє вже росу по темних долинах і гори помалу вдягає в сутінок, сходить по горах на небо і в небі засвічує зорі — небесні лямпади.

В той тихий, праведний час, зітхнувши легенько ще раз вітерцем, земля засипає, і море вітає її блиском співучим. І в тихий той праведний час з реготом диким та з стогоном тихим, вразливим, із темних печер вилітають дві птиці, носяться скрізь по-над морем, по слободах темних, по горах і в темних гаях, цілісіньку нічку літають, ображують покій святий.

Ті птиці — не птиці: то грішнії душі. Скарав їх Господь за гріхи, щоб не сміли на сонечко праведне глянуть, вночі щоб не відали сна і спочинку. І сумно на серці стає, неначе морозом за плечі хапає, як слухаєш їхню розмову пташину.

Перша квилить, літаючи! „Сплю!“ Друга дико регоче. Чого-ж та не хвалиться сном, не спить серед ночи, чом та невесела, що дико регоче?

У давню давнину в зеленій долині і там по-над морем бурхливим слободи рясно стояли (од їх нині і сліду немає). В тих слободах люди жили (вже й прізвища їхні забулись.) Люди як люди: у будень робили, а в свято гуляли, ще й бучно гуляли, дарма, що і ворог, не дуже далеко причаївшись, хижо на їх зазирав.

Настало одної прегарної днини великеє свято. Токи й садки спорожнились, замовкли, по вулицях люди товчуться, у храмові натовп народу, дим кучерявий пахнючий хвилює, падають жертви кріваві під гострим ножем, і хлопці вродливі співають. Дівчата, мов квіти на грядці, сяють убранням святковим. Як вітер квітки захитає — шепчеться листя зелене; як хлопці споглянуть на красних — шепчуться ті веселенько. Один лиш мовчить, не співає, молитись не сміє, бо знає, що Бог не послуха молитви його. Стоїть він, похнюпившись. Дівчачії чари минають, не ваблять його.

Скінчилась одправа. На ігрищах повно народу. Хороше, спокійнеє море ще краще — як хвилями встане; хорошi вродливі дівчата ще кращі, коли заспівають, сплетуться в веселий танок. Немає-ж ряснішої квітки над тую червону троянду, немає найкращої дівки над тую

березу, що он-де в танку подружок молодих має прозорим серпанком, звивається, наче метелик, — так серце юнацьке рішило, і очі слухняні спинились на любці.

Під явором синім стоїть нерухомий, нічого не бачить, нічого не чує, що робиться округ його, — він здаля одну її бачить, одну її тільки і чує. А вірний товариш давно вже вмовляє його піти погуляти: з луків тугих постріляти, на конях баских поганятись, в борінні поміряти силу, — нічого не чує закоханий хлопець.

Ось в холодочку зібралися сиві діди і милуються дітьми своїми і тиху розмову ведуть проміж себе.

— А що, люди добрі, чи й нині, в таке превеликеє свято нам ставити чати? Чи може наш Бог милосердний для свята свого початує за нас і нас охоронить од злих ворогів? Гріх бо в таке превеликеє свято у вільних людей, наче в рабів, однімати спочинок і праведний сон.

Довго гули, наче-б ті голуби, сиві розумні діди, а врешті отак присудили: не ставити варти сьогодня, на чати не слали на гори, а тільки де знак височенний над морем стоїть, оглядаючи море і землю, — хай там один лиш сьогодня чатує і гасло вогнем подає, як на морі чи в горах бува що прикмітить.

Дівчата і хлопці покинули грища й танки, купчаться всі коло темного дуба. Там сивий музика узявся за віщії струни. Прокинулись струни, зітхнули і змовкли, і все заніміло. Старий чарівник усміхнувся, замислився трохи і вдарив обіруч; і гучно поринули хвилі співучі. Музика ридає, регоче, із серця самого виймає думки поетичні і носить в повітрі, а другеє серце пожадливо ловить ті згуки, душі таємницю. І мовчки зглядалися очі і мовчки спускались додолу, а милі уже розпитались, уже розмовляли без слова.

І хлопець, що досі сумний був, тепер аж искріє од щастя, а дівчина жвава, що сміливо досі дивилась, — тепер счервоніла і вкрила своє засоромлене личко серпанком і тихо промовила: „Вийду.“

Спускалося сонце над морем, і знову під явір гиллястий зібралися сиві діди оббірати вартівника на ніч:

„Хай Бог сам присудить, кого становити.“

Зібралися хлопці: лице у лице, плече у плече, дуже відважні та гарні. По наказу діда всі стали рядком, разом лучки натягли,

разом спустили: знялись-заспівали перистії стріли. Бач — кого сам Бог вибірає, — стрілка у того найдалі впаде. Пішли оглядати, чия лягла далі — то всі полягали рядком, одна залетіла геть-геть далеченько. Усі звеличали стрільця. Лиш він, той стрілець не радіє: дурно темненької ночи його виглядатиме дівчина люба, що вперше сьогодня призналась. Діди розділили й останніх: кому наглядати в долині, кому виряжатись на зміну; ще раз помолилися Богу, благословили вибранця і всі розійшлися спокійно.

Один між всіма неспокійний знайшовся: давно він чекав цього свята, щоб сповнити давні заміри, що потай од всіх він кохав у нечистому серці. Влучний стрілець сподівався, що верх його буде, але не по його зробилось: стрілка слухняная досі, ізрадила ниньки, доля сприяла товаришу його, і ось він, сердитий і темний, ходить та думає давнюю думу.

Літ із двадцяток тому проминуло — на березі моря в розбитому судні рибалка знайшов невеличкого хлопця, за рідну дитину узяв, назвав його „Найдою“, щиро глядів-годував, навчав говорити по-своєму; тільки недовго нажився, а Найда остався в громадських руках. Не дурно мовляли старі: два роти в сироти, — одним ротом їсть, другим і бреше і лає. І правда, не вийшло пуття з сиротини: не знав хлопець рідної неньки та батька, щоб правди, добра його вчили, хати-ж чужі навчили хитрощам тільки та злости. І змалку росло воно хитре, пронозливе, гостре на речі, і ласки ніхто не забачив в искрявих смішливих очах. Не раз і не два вже ці очі займались недобрим вогнем, як часом хто з хлопців, хазяйських синів, його у чому переборе, і тільки втішався він хижо, коли хто переборотий милости просить у його. Та з хлопцями добре змагатись, а що ти подієш дідам, що „Найдою“ його прозвали і инше, як „Найда“, не хочуть і звати, і честь йому завше як найді. Роками складалась, росла йому злоба у серці, неначе гадюка в дуплі, та тільки не знала, з якого-б то боку дошкулить своїм ворогам. Злість має гострі вуха і очі, зараз впізнала, де можна знайти підмогу: ворог давнішній, що досі не мав собі певної сили, щоб просто напасти, почав хитрувати: послав шпигуна роздивитись по людях, хто-б то знайшовся охочий продати свій край. Неначе голодна собака, блукав по-між людом шпигун, аж поки на „Найду“ наскочив. Заграли неситі очі у Найди, і хлопець невдячний згодився продати тих самих, що стали за батька, за матір, слушного часу дожидався, щоб гасло подати. Ось вже і день той настав, так другому варта досталась.

І просить все Найда сумного коханця, щоб взяв і його він з собою, що вдвох безпечніше, а сам аж палає, що давнюю помсту він сповнить сьогодня, що пишная здобич в руках його буде.

Тепла та тиха хмарна спустилася нічка на землю, покрила і гори, і море крилом оксамитним. Між морем і небом на розі високім сидять вартові: один невеселий, смутний, другий такий балакучий, — укупі чатують. Один крадькома поглядає в долину, де світло мигоче у вікнах, де дівчина люба не спить ще, а другий чогось неспокійно вдивляється в море.

— Ой, — каже один вартівник, — ти журишся, брате, я знаю, що та красуня даремне цю ніч виглядає тебе, і справді, що шкода! Іди-ж, — каже, — брате, до неї, а я початую за тебе: на мене ніхто не чекає, мене ніхто не кохає.

Зірвався на ноги сумний вартовий, а далі став та й роздумавсь:

— Ні, — каже, — брате! Спасибі за ласку, за щиреє серце! Але не прийму я послуги твоєї: повинен стоять я, коли всі святкують, — така моя доля! А за що-ж тебе я покину отут одного? І то вже спасибі тобі, що з усіх друзяків ти один не покинув, прийшов розважати мене!

Даремне вмовляв його Найда:

— Ні, — каже, — тут я зостанусь.

„Ну, як мені здихатись дурня цього? — Найда міркує, — боротися з ним небезпечно, іти до дівчини не хоче, сказать йому правди неможна, — ото, морока!“

— Лягай, брате, спати, а я початую за тебе, лягай та спочинь — і сон тобі дивні речі розкаже про милу дівчину. А я не засну: до мене ваш сон не пристане, бо я чужоземець, я Найда; ваш сон не розкаже мені про рідний мій край, незнайомий для мене. Сумний, мовчазний я буду стояти, я буду питатись у зір віковічних, де доля моя забарилась, і сон, як учує гірке нарікання, — з жахом од мене втіче. Лягай же хоч ти та приспи своє горе, — твоє бо ще можна приспати, воно молоденьке, моє-ж бо старе і безсонне.

Послухавсь товариш і ліг, і натружене тіло і душу сон доброчинний в ту-ж самую хвилю міцно обняв.

Найда-ж лукавий, покинувши варту, летить-поспішає з гори: в яру дожидає осідланий кінь, креше об камінь копитом. Впав на коня і помчався горами, ярами поночі просто до моря. Ось вже край моря, креше вогонь, заблищали цікаві хвильки, що близько підбігли; високо вгору сягнуло полумя дуже, з тріском розсипались искри;

беріг зардівся; скелі неначе присунулись ближче, і все заходило, усе затрусилось в тремтячому сяйві. Море тихесенько плеще, під берегом хвиля палає й, розбившися дрібно, в Чорне море розносить відблиск огнистий, а далі все чорно, все глухо.

Пильно вдивляється в темнее море зрадник лукавий, а сам аж тремтить, як осика, і час йому, кожна хвилинка здається, як вік безконечний. Найді здається, що вуха у його як стріли, а все ще нічого не чути й не видно і серце в грудях запинилось . . .

— Га! — скрикнув зразу в нестямі: на чорнім мороці щось заискрило неначе, щось плюскотить серед тиші.

— Годі-ж вам, годі пишатись, хазяйські сини! Годі тепер зневажати нікчемного Найду! Дурні ви: думали, я вам товариш навіки? Думали, — хлібом мене привязали, як пса на цепу? Ось я плюю на ту ласку, на хліб ваш гіркий, кращу знайду собі здобич, ніж ваша огидлива ласка! Люто помщуся сьогодня за все, що терпів я. Як дровам з вогнем не дружитись, як гусям з лисицею жити, як в пазусі пестити змія, отак вам безпечно дружитися з найдою бідним, нікчемним чужинцем! Сюди кораблі мої дружні, сюди привертайте: у наших руках вороги.

З темного моря пливе, виринає ворожеє військо, на беріг виходить, — і скоро весела долина заплаче, вогнем запалає.

Спить вартівник необачний безжурно: за його ручився товариш; аж чує крізь сон.

— Брате! Добре удвох чатувати!

Пекельно регоче товариш ізрадник. Сам вже упоравсь: і знак височенний на землю звалив, і зброю з товариша зняв помаленьку. Кинувся сонний, на ноги зірвався і бачить: беріг німий оживає, гуде голосами чужими, искріє ворожим вогнем, і нічим в долину вже гасло подати. Лапне за себе — і зброї немає; гляне круг себе, а Найда пекельно регоче.

І парубка гріх пазурями за серце вхопив, все зрозумів він одразу. Крикнув лиш: „Сплю!“ і кинувся миттю униз, щоб принаймні умерти з своїми укупі. А з реготом диким за ним кинув ратище довге зрадник лукавий, і так замахнувся він щиро, що ратище довге важкеє його потягло за собою. І впали обидва з високої скелі, і їхні заміри даремне пропали. Не бачив сплюх у передсмертний свій час ні кревних, ні милих; а зрадник проклятий здобичи пишної теж не спожив. Птахом сплюхою скинувсь вартівник

непевний, літає з тієї пори по-над світом та квилить, літаючи: „Сплю“, а зрадник проклятий у тую-ж годину сичем перекинувсь, ганяється скрізь за сплюхою та скиглить та дико регоче.

Довіку літатимуть вкупі обидва, довіку жахатися люди їх будуть, почувши вночі, а сон та дрімота ніколи заклятих не вкриють пестливо тихим, відрадним крилом.

Дніпрова Чайка.

III. Міти.

1. Лісовий царь Ох. V.
2. Про морського царя й його дочок. V.
3. Вітер. VI.
4. Филимон і Бавкида. VI.
5. Одисей в гостині у Поліфема. VI.
6. Геракль на розпутті. VII.
7. Зачарований скарб. VII.

6. Дедаль і Ікар.

В давніх-давніх часах жив у Греції в місті Атенах різьбар Дедаль. Не аби-який був він мистець у своїй роботі. Атенці говорили про нього, що статуї людей, які він вирізьбив, були неначе живі: очі так і дивилися, як у живої людини, а нога — лиш дивись, як піднесеться до ходу, і камінна статуя оживе й заговорить.

Та що з того! Атенці були в тих часах ще нашів дикі і не розумілися на мистецтві. Хати були в них низькі і не гарні, бо будували їх з каміння сами з невільниками; в домашнім обіході вдовольнялися найзвичайнішими посудинами, до яких не треба було аж знання мистецтва, а й хат своїх не прикрашували ніякими непотрібними речами.

То й не великий гаразд був Дедаля. Не раз приходилося йому голодувати, бо часом і місяць минув, поки що продав та й то за безцінь.

Але наш різьбар, от як кожний мистець, небагато робив собі з нужди. Голова була в нього все повна всіляких нових гадок, як би то це зробити, а те направити, бо щось воно негарне, а от так було-б ліпше та краще. Цілими днями сидів у своїй робітні і не дуже й тямив вечером, чи тої днини що їв. Така вже вдача у кожного артиста, що тільки тіло тримається землі, а гадками линуть усе в якісь незбагнені країни, що їх тільки сами знають.

І був би Дедаль може й вік цілий прожив серед своїх мрій та гадок, як би не жінка Арета. Вона не хотіла ніяк погодитися з тим, що бувають і бідні люди на світі. Все їй захочувалося то цього, то того: то кращої одежі, то дорогих прикрас до волосся, то знову ліпшої хати і панської їди. А ще як уродився Дедалеві син, то й просвітної години не стало бідоласі.

Дедаль мав у себе на вихованні сина померщої сестри Тальоса. Хлопчина виявляв уже змалку великі здібности винахідника. Не минуло й дня, щоб не повелося йому зладити щось незвичайне: то молоток, що сам підносився і опадав, то колесо, яке підставлене під цівку води крутилося, то инші речі, які свідчили про великий хист у хлопчини. Дедаль тішився дуже, що має такого понятливого учня, але Арета зовсім не так приязно дивилася на Тальоса.

— Ти гляди, — говорила Арета, — щоб часом Тальос не виріс тобі по-над голову. Вже тепер Атенці більш цікавляться ним, ніж тобою, а що буде, як виросте!

Дедаль не зважав спершу на перестороги Арети; задобре було в нього серце, щоб мало комусь завидувати. Але де-далі став і він побоюватись за себе, бо справді слава молодого винахідника росла все більш. Атенці приходили до робітні Дедаля не за тим, щоб щось у нього купити, але щоб надивитися на винаходи Тальоса.

Це почало непокоїти і такого добрягу, як Дедаль. А до того й слова Арети все більш його переконували, так що помалу зненавидів свого соперника.

А Тальос став уже робити не тільки забавки, але й усіляке знаряддя, потрібне в господарстві. От раз знайшов десь у горах щелепи змії з гострими зубами, і це піддало йому гадку зробити пилку з заліза. Такий знаряд показався дуже пожиточним, і відтоді слава Тальоса була вже забезпечена. По цілих Атенах говорено вже про його винаходи, і кожний Атенець давав собі робити пилку на взір Тальосової.

Арета не знала, що робити з досади.

— Ось маєш подяку за свою доброту! — говорила. — Годував, одягав і пестив його більш, ніж свого сина, бо, мовляв, сирота, а от що той сирота не діє. Багато тепер заробляєш? А сироту годуй та ще й добре, щоб не нарікав! За якийсь час ніхто й не подивиться на твої вироби, бо всю славу забере тобі Тальос. А ти ще тішишся, що такого мудреця маєш у хаті! А той мудрець не тільки нас обїдає, але й зачинає обкрадати. От учора повимикував моїм гусям що-найкращі пера. Я дивлюся, що мої гуси щось не такі, як були, і в голову захожу, котра то сусідка заподіяла мені таку кривду. Аж вечером захожу в твою робітню, а той злодій зліпив мої пера і звязує шнурками і вже зробив з них одно велике крило. Я до нього з криком, а він ще визвірився, що йому твердо спати і що хоче собі мякше постелити. Ще й неправду говорить! Бо певно щось там нове придумує, і хто знає, чи літати не хоче. У нього

все можливе! Ще цього бракувало, щоб Атенців навчив літати! Я тобі кажу, прожени того злодія, поки час, а ні, то сама прожену.

Дедаль уже й сам бачив, що годі буде з хлопчиськом вийти на лад, але як тут проганяти сироту без батька-матері? А ще сестра, умираючи, так просила його, щоб не дав сироті кривди зробити! І він обіцяв їй, що буде ним опікуватися, як рідним. Але хто міг надіятися, що таке з нього виросте!

Щоб заспокоїтися по тій розмові з Аретою, пішов Дедаль пройтися і зайшов аж на гору Лікабет близько Атен. У тих часах був там ще густий ліс, і рідко хто туди заходив. Але з вершка гори була чудова картина в напрямку на рівнини і на подальші села і горбки. Тому любив Дедаль ту гору і не раз утікав сюди, коли клопоти життя або Арета надоїли йому так, що й робота не бралася його рук.

От і тепер сів на камені в тіні старої смереки і, дивлячись на свої рідні Атени на долині, задумався над своїм дотеперішнім життям. І стали йому нагадуватися давні літа, коли то повний надії закладав свою робітню і привів у дім молоду подругу. Сподівався, що дійде до майна і слави, що щасливою зробить свою родину, а тим часом . . . По стількох літах став бідніший, ніж був колись, ще й ту дрібку слави, яку собі придбав, відбірає йому молодий чоловік.

І під напором досади і недавніх слів Арети така ненависть загорілась в душі Дедаля до Тальоса, що аж прокляття вирвався з його грудей.

Але ось почув несподівано якийсь шум недалеко, немов би орел лопотав помалу крильми. Обережно посунувся Дедаль в напрямку, звідки чути було шум; спершу не міг нічого добачити, бо гущавина закривала перед ним усе, аж коли її минув, остовпів з дива: на скелі стояв Тальос; до рук мав привязані два крила, на котрих видко хотів підлетіти вгору, помалу рушав руками так, як роблять птиці, а всим тілом подався наперед, щоб лекше було пороти повітря. Але штука не удавалася. На почервонілому з напруження лиці хлопця було видко злість і жаль, що не може підлетіти. По скількох безуспішних пробах зняв крила, привязав їх инакше до рамен і знову став ними рушати. Цим разом штука повелася. Тальос піднісся помалу вгору і легко став літати по-над скелею.

Серед того кипіло в серці Дедаля. Аж тепер бачив, що довше годі терпіти хлопця. І така лють обхопила його, що, не тямлячи, що діє, вхопив камінь і, коли Тальос спустився знову на землю, кинувся

на нього, немов дикий звірь, і одним ударом в голову поклав його трупом. Потім зірвав з нього крила, завинув у плащ і, як несамовитий, утік додому. Аж тут отямився і побачив свій злочин. Та Арета не бачила в тім нічого злого.

— Чого тут плакати й жалувати! — заспокоювала мужа. — Ти зробив тільки те, що инший на твоєму місці вже давно був би зробив. Тальос стояв тобі на дорозі, отже ти його усунув. Аж тепер може буде тобі ліпше.

Та не так легко було Дедалеві забути. Страшні привиди мучили його по ночах, а вдень стояв йому заєдно перед очима окрівавлений труп невинного Тальоса.

— Треба його похоронити, — думав. — Нехай дикі звірі не розносять його костей по лісі. Може тоді й я стану спокійний.

Ще тої самої ночи пішов на гору. Коло Тальоса застав тільки лисів, що вже зачинали розтягати частки тіла по лісі. Дедаль став копати яму, але поки скінчив роботу, зробився день і надійшли два камінярі, котрим сюди випала дорога. Наляканий Дедаль утік додому, полишаючи трупа в лісі. Скілька днів укривався в хаті, але коли довідався, що за ним шукає вже суд, постановив утікти. В тім намірі підтримувала його ще й Арета, котра потайки тішилася, що раз бодай мусить Дедаль піти в чужину, де певно заробить чимало золота.

— Ти мусиш утікати, — говорила йому, — скоро тобі життя миле. Та-ж не будеш тут ждати, поки тебе вбють.

Але Дедалеві серце краялось на згадку, що мусить покинути Атени і малого Ікара.

— То візьми з собою й Ікара, — згожувалася Арета. — Нехай і він побачить світ. Обом вам буде відрадніше, а й мені буде лекше самій виживитися.

Вночі вибрався Дедаль у дорогу. В одній руці ніс завязані крила, а другою вів малого сина. Як дві тіні, посувалися швидко по темних вуличках, а за ними йшло в далекий світ прокляття за неповинно пролиту кров Тальоса.

*

По довгій подорожі заїхали врешті фенікійським кораблем на остров Крету. Крета була тоді дуже могутним королівством, а володів нею король Мінос. Мешканці вели торгівлю з сусідніми островами і збогачувалися, а слідом за добробутом ішло також замилування до

мистецтва. Тому міста їх були добре забудовані, доми повні всіляких прикрас.

Король мешкав у величній палаті, оточеній городами, і тішився любовю і поважанням своїх підданих. Але нещастя й до нього знайшло приступ. Недавно уродився йому син дивної породи: на людському тілі мав величезну голову бика і від першої днини виявляв незвичайну лютість. Занепокоєний король послав послів до віщунки з запитом, яке нещастя віщує це чудо. Віщунка відповіла, що ця потвора, коли дорасте, знищить цілий острів, а короля вбє. Щоб до цього не довести, радила умістити його в такій будівлі, щоб ані не був звязаний, ані замкнений, бо инакше знищить Крету землетрясення. Також заборонила його вбивати, бо тоді потонув би ввесь острів у морі.

Король шукав як-раз будівничого, що вибудував би таку будівлю, але не міг досі знайти.

Дедаль довідався про це і порішив спробувати щастя. Прийшов до короля і розповів йому про свій намір.

Король зрадів дуже.

— Добре, — сказав, — будуй, коли вмієш, а нагороду будеш мати велику. Одно тільки кажу тобі наперед: як вибудуєш будівлю непридатну, то згинеш.

Цього Дедаль не сподівався. Зажурений вийшов з королівської палати, бо — правду сказати — таки не знав ще, чи щось доброго вигадає.

— Може воно й ліпше було-б, — думав, — поки час утікати з острова. Ану-ж не удасться мені робота і згину марно.

Скілька днів думав Дедаль і думав, а гадки не приходили до голови. Потім пішов за місто, щоб одітхнути на самоті і роздивитись, куди найліпше втікти. В задумі йшов просто в недалекі гори і не стямився, як опинився серед скель Іди. Кретенці ніколи сюди не заходили, бо боялися злих духів.

Тим часом настав сумерк. Грізні пишні скель стали прибірати ріжні постаті: страшних птиць з довгими дзьобами, велитнів, що немов держали в руці грубезні булави, то знов зміїв з розпростаними крилами. Чим більш темніло, тим страшніше ставало Дедалеві.

Подумав, що пора вертатися. Завернув назад, звідки прийшов, але по якімсь часі побачив, що заблукався. Метнувся йти в другий бік, але тут заступила йому дорогу висока скеля, а далі знову провалля. Тим часом запала темна ніч. Йти куди-небудь було небезпечно, а ще голод і втома знемогли його так, що напів мертвий ліг на моху й заснув.

Аж на третій день вернувся Дедаль до міста, але перед брамою покинули його сили, і він зімлів. Отак знайшли його слуги, яких король вислав шукати Грека, і занесли додому. Аж по скількох днях отямився Дедаль. Ввесь день над чимсь думав, то знов, неначе божевільний, крутився по кімнаті, вертаючи раз-у-раз в те саме місце. Аж врешті розяснилося йому лице. Не кажучи нічого синові, побіг до короля.

— Я знайшов, королю, те чого бажаєш, — сказав, — вертеши і пропасти Іди навчили мене всього.

— Вияви-ж мені свою гадку і зачинай роботу, — урадувався король.

— Добре, але перш скажи мені, пане, яка нагорода жде мене за труд: у нас Атенців все йде по-купецьки.

— Признач сам заплату і дістанеш її, — відповів король.

— Дай мені тепер один мішок золота, а по скінченню роботи даси другий і одішлеш мене до отчизни.

— Добре, — згодився король. — Ось два мішки, а потім і корабель дістанеш.

— Ще одно скажу тобі, королю, коли не прогніваєшся. У нас кажуть, що кожний Кретенець говорить неправду, а ти-ж Кретенець. Де-ж запорука, що не обдуриш мене?

Король посміхнувся.

— Золото вже маєш, — сказав, — а що потім буде, про це вже не турбуйся. Нічого злого тобі не станеться.

Така відповідь була, що правда, дуже неясна, але Дедаль бачив, що сяк чи так може король з ним зробити, що хоче. Розповів королеві свій плян.

— Ти сказав, що потвора — чи, як ти його називаєш, Міноавр — не може бути ані скована, ані замкнена. Я побудую йому палату, що буде мати незапертий вхід, але кімнати і коридори будуть у ній так поплутані, що до суду-віку не знайде з неї виходу. Буде в ній блукати, але вийти не зможе, так як я не вийшов був би з проваль Іди, коли-б був не показав мені дороги лис. А йому хіба ніхто не покаже, куди вийти.

— За те маєш ще два мішки золота, — сказав урадуваний король, а по скінченню всього жде тебе корабель.

*

Коли будівлю-лябірінт було скінчено і впущено до неї Міноавра, пішов Дедаль розпрощатися з королем, бо хотів зараз вертатися

домів. Золота мав досить, чого-ж більш йому бажати! В Атенах же побудує собі величну палату, прикрасить її золотими статуями і заживе собі щасливо. Вже й Арета буде певно задоволена, бо сповнить всі її бажання.

Але добре казала атеньска приказка: „Обдурює, як Кретенець.“ Коли Дедаль зажадав обіцяного корабля, король і чути про це не хотів.

— Як мені пускати від себе такого зручного будівничого, — сказав, — от лишися в мене, побудуєш мені ще одну палату, декілька святинь, а потім уже й пущу тебе. Така була зрештою наша умова, що аж по скінченню всього дам тобі корабель, а ти тільки одно досі зробив.

Дедаль аж заплакав з досади, коли прийшов додому, і розповів Ікарові, що сталося.

— Але не діжде мерзенник того, щоб я йому ще будував щонебудь! — відгрожувався Дедаль. — Не хоче мене пустити по добрій волі, то втічу, а таки на своїм поставлю.

Та не так легко було втікти. Король поставив здовж берега сторожів, а ті й малого човника не пускали, не роздивившись, хто їде.

— Тут нам прийдеться мабуть і умерти, — бідкався Дедаль, — хіба тільки повітрям ми могли-б утікти, але як?

— О, коли-б ми могли літати, як птиці! — відозвався Ікар. — Нехай би собі король стеріг берега!

— Над цим треба буде подумати, — сказав Дедаль. — Може воно буде й можливе. Завоювали люди землю й море, чому не могли-б підбити й повітря?

Вночі, коли вже Ікар спав, пішов Дедаль у ліс. Там закопав був золото і крила. Й одно й друге було на своєму місці. Золото лишив Дедаль у землі, взяв тільки крила. На вільному місці спробував літати, нагадуючи собі, як то робив Тальос. Проба удалася, і над раном вернувся Дедаль урадуваний додому.

— Бачиш, що я через ніч зробив! — сказав Ікарові. — Тепер зроблю ще такі самі крила для тебе й полетимо до Атен на злість королеві. То-ж то будуть в Атенах дивуватися, коли немов птиці прилетимо собі додому!

Зараз таки взялися до роботи, й третього дня були вже готові малі крила для Ікара.

Коли ніч настала, привязав Дедаль крила собі й Ікарові, показав наст йому, як махати руками, і пустилися в далеку дорогу.

— Будь обережний, сину! — наказував Дедаль, — не лети ані занизько, ані зависоко, тільки тримайся середньої дороги. Коли

підлетиш зависоко, стопить тепло сонця віск, і крила розлетяться; а занизько знов не спускайся, бо могла-б вода замочити пера і зробити їх тяжкими. Лети слідом за мною і тям, що тобі тепер кажу.

Ікар був дуже урадуваний, що летить. Спершу боявся трохи, особливо коли покинули вже Крету й побачили під собою безмежне море. Але помалу минув страх, а з ним забув Ікар про пересторогу батька й почав літати своєю дорогою. Дедаль зразу озиравсь за сином, але коли бачив, що летить за ним, перестав ним журитися й дивився вже тільки перед себе, щоб не збитися з дороги.

Тим часом Ікар забажав підлетіти трохи вище вгору. Літати вже вмів добре, то й чого боятися? А там угорі так гарно мусить бути! Легко, як жайворонок, пурхнув угору, — та тут ждало його лихо. Сильний вітер, який там віяв, вхопив його з собою і поніс ще вище, ще ближче сонця. Запізно пожалував Ікар, що не послухав батька. Проміні сонця стали вже топити віск, і Ікар чув, що починає швидко опадати в долину.

— Тату, поможи мені? — крикнув, стрепенув голими вже руками і за хвилю впав у воду.

Дедаль почув крик сина, але коли оглянувся, не було вже його в повітрі, тільки на долині по воді плавали розкинені пера. Догадався бідний батько, що сталося з сином. Спустився на поблизький острів, чекаючи, чи не викине вода трупа на беріг. Був це дикий шмат землі серед моря, замешканий тільки дикими гусьми й орлами. Скілька днів ходив Дедаль по березі, аж хвилі наднесли тіло Ікара. Дедаль поховав його на березі, висипав високу могилу і на памятку назвав остров Ікарією, а море Ікарійським. Потім узяв свої крила і кинув їх у море.

— Пливи, дурна гуско, по воді! — сказав, — коли не вмієш літати.

Морські хвилі схопили їх на свій хребет і понесли далеко від берега. Дедаль гонив їх довго очима.

— Оце втікає від мене моє щастя і мої рожеві надії, — думав. — Злочин дав їм початок, а із злого початку не вийде ніколи нічого доброго.

І нагадав собі невинно убитого Тальоса.

Іван Демянчук.

Пригадати собі міти, знані з науки історії.
Які постаті є предметом мітів?
Знайти схожости між казками, переказами й мітами.

IV. Леґенди.

1. Брат у брата на тому світі. V.
2. Праведний у церкві. V.
3. Початок світа. V.
4. Богоданна доня Цариці Небесної. V.
5. Великодна Пятниця. VI.
6. Київська Лавра. VI.
7. Рука Івана Дамаскина. VI.
8. Смерть. VI.
9. Гордий царь. VI.
10. Фока. VII.
11. Каменяр Евлогій. VII.

7. Багатий Марко.

I.

Це було давним-давненько, ще маленьким був наш мир;
Жив тоді купець багатий, звався Марко Багатир.
І у власнім господарстві стільки мав купець добра,
Що кував із злота стелі, слав помости із срібла.
Він не знав межі у полі і не знав кінця ланам,
Не було числа отарам і великим табунам.
Співи, танці і музики день і ніч гули в дому,
Всюди Марка люди знали, всюди кланялись йому.
Отже гордому купцеві ще не так схотілось жить:
Забажав він до господи Бога в гості запросить.
Наготовив Марко страви, вин заморських, дорогих,
Нарядив у шовк та злото всіх прислужників своїх.
Позапрошував у гості тільки певних багачів,
Та приятелів найкращих і вельможних паничів.
Позїжжались любі гості, багатнеча все сама, —
Визирають з вікна Бога, визирають . . . та нема!
„Може Бог і не прибуде“, — гість до Марка проказав.
„Як, не буде?!“ — навіть гнівно гостю Марко відказав.
Та і знову до віконця, на дорогу позира,
Чи не їде Бог у гості до його таки двора?
Чи не сяє в позолоті добрих коней довгий круг,
Чи не видко круг берлини більше сотні вірних слуг?
Він бо думав: Бог прибуде у обставах не простих,
А з прислужниками, пишно, на колесах золотих.
Так і гості всі гадали. Тільки-ж Бога не було,
І купцеві від досади аж печінку підвело.

Відбува гостей він швидче та спішить відпочивать,
Щоб самому ще про Бога одинцем поміркувать.
Увійшов у почивальню, ще в віконце погляда:
„І чого-б то не приїхать?“ — так про Бога він гада.
„І чого-б то?“ — теж питання думка в голову веде;
А тим часом дід старенький до купця у двір іде.
От наблизивсь до віконця, уклонився, шапку зняв,
І впустить заночувати він дозволу попрохав.
— „В людську йди, а тут не місце! — мовив Марко Багатир.
І дідусь пішов помалу од вікна на другий двір.
Попросився там у кухню! Вийшла наймичка стара
І ввела дідуся в хату з неохайного двора.
Зараз світло засвітила, хліба, борщику знайшла
І дідусеві старому повечеряти дала.
На постіль внесла перину і ряденце — все як слід;
Тільки-ж ні — рядна й перини не схотів старенький дід:
— „Буде з мене і солімки“, — став він наймичці казать
Та й приліг собі смирненько на соломі спочивать.

II.

Ніч, на небі ні хмарини. Тихо, любо, як в раю,
Сяють тільки зірки-очі у небесному краю;
То одна одній всміхнеться, то по небу пробіжить,
То промінням потихенько раз за разом миготить.
А між ними місяць-батько із зморшками на чолі,
Позира на церкву Божу, що красується в селі;
Позирає і на цвинтарь, де старенький сторож спить
І не бачить, як до церкви троє янголів летить;
Мають в блакиті їх крила, вються кучері густі
І привітом та любовю сяють очі їх святі.
Опустились біля церкви, обійшли її кругом
Та й пішли у двір до Марка через вулицю селом . . .
А чи знають же селяне, хто в село до них прибув? —
Ні, не знають, їх так любо сон обняв і пригорнув;
А тут янголи святії вже до Марка в двір ідуть
І розмову між собою так любісенько ведуть.
Ще хвилина — і до кухні Божі янголи дійшли,
Де ночує дід старенький, і в пекарню ту пішли.
В ній ще наймичка не спала, не хотілось бабі спать;
От і чудно їй, що в хаті почина хтось розмовлять.

Розплюща бабуся очі — перед нею — Боже мій!
Сяє в соняшному світі подорожній той старий.
Коло нього на колінах в ряд три янголи стоять
І один із них покірно дідусеві став казать:
„Боже наш! Цієї ночи народилися на світ
Троє хлопчиків-близняток! Дай їм долю і привіт!“ —
Бог промовив: „Старший хлопець завтра свій сконає вік;
А підстарший буде кріпкий, довговічний чоловік;
Третій хлопець буде жвавий та прегарний із лиця
І наслідує багатство Марка, гордого купця,
Що бажав мене побачить, а побачив — згордував
І в убогому, старому виду Бога не пізнав.“
Тільки ці слова почути бабу щастя довело;
Далі в хаті стало тихо . . . Вже нікого не було.

III.

Встала наймичка з постелі. Все шептала Божу річ,
Прибірала ту соломку і не спала цілу ніч.
А як тільки розсвінуло, нічка Божая пройшла,
Зараз наймичка до Марка до багатого пішла
Та й давай йому казати, хто у кухні ночував,
І кому і як багатство він купцеве призначав.
Не повірив Марко зразу, а як далі став гадать,
То запевнився і злякався . . . Жаль багатства віддавать!
І зачав купець гадати, як біді запомогти —
Та й надумавсь: треба хлопця з світу білого звести —
От тоді нехай пильнує, щоб добро моє забрать;
Так надумавсь він і зараз хлопця виїхав шукать.
Довго їздив чи недовго скрізь по селах наш купець,
А семейку ту, що треба, він знайшов таки вкінець;
І зачав просить, щоб хлопця продала семя йому,
І за нього став давати превеликую суму.
Не схотіли батько й мати (та чи й можна-ж? — Бог храни!)
Хоч і вбогі-преубогі на селі були вони.
— „Коли хочте,“ — так нарешті стали Марку говорить, —
„То без грошей, без усього, а за сина заберіть;
Бо дітей у нас багато, а убогі ми кругом,
Продавати-ж, крий нас Боже! Не покусуйте гріхом!“
Радий Марко, за-для нього як би діло не пішло?!
Чи за гроші чи без грошей, а дитятко щоб було.

Взяв хлопятко він од рідних, грошей так уже їм дав,
Та й поїхав веселенько, що наслідника злапав.

*

На-дворі зіма лежала, сніг, морози — аж тріщить,
Марко-ж коней серед лісу здержать візнику велить.
Припиняє візник коні, Марко хлопця розгорнув,
Розгойдав його й далеко в кучугуру зажбурнув.
— „Отепер моє багатство, скільки хочеш, поживай“! —
Наказав він та й добавив: „Швидче коней поганяй!“

Їде Марко та радіє, що наслідника нема,
Що живого вже не пустить з гаю лютая зіма.
Сам він, сам своє багатство до останку проживе!
А тим часом завірюха стогне, свище та реве;
То неначе заголосить, мов оплакує дитя,
Що його згубили люди злі, недобрі без пуття.
Сумно-сумно завиває, та кущю не до того.
Він бо радий та веселий і не думає цього.
Приїздить додому Марко, а навстріт йому кущі:
— „А! здорові! Помагай-Біг, пани-браття, молодці!“ —
Та й почав багатий Марко з тим купецтвом розмовлять,
Та запрошувать і далі до господи завертать.
— „Добре,“ — мовило купецтво, — „гостювати раді ми!“ —
Та й поїхали, спочивши, продавать свої крами.
Їдуть купчики помалу; от і гай чорніти став,
Той, де Марко наш дитину в сніг глибокий поховав:
Та кущі того не знають, про торгівлю річ ведуть;
Споминали і минуще, де і як хто продавав. —
— „Диво! Диво! — подивіться!“ — хтось відразу закричав.
„Що там? — Де там?“ — запитали; коли глянуть... Боже мій!
У снігу лежить дитятко, хлопчик маленький-малий;
Біля нього сніг протаяв, відтопилася земля,
І само себе хлопятко там квітками забавля.
Навкруги бо, наче літом, скрізь травиця поросла
І квітками запашними, мов весною, зацвіла. —
Здивувалося купецтво, до хлопятка підійшло,
А воно собі сміється, рученята подало.
Узяли кущі малого та й поїхали опять,
І вже стали всю дорогу про хлопятко розмовлять.

IV.

От і ярмарок клекоче. Загадались крамарі,
Бо спізнились, нігде стати . . . Стали збоку на горі.
„Що-б було деньком раніше! — починають жалкувать, —
А тепер . . . купців аж хмари. Шкода-шкода! що й казать!
Але що-ж робити маєм? . . . День постоїм та і в путь!“ . . .
І купці товар виймають та на видному кладуть.
Розкладають — та невдача аж журбу на них веде;
Коли зирк — до них помалу і народ уже іде.
Далі-далі і людей тих стало прямо напливать:
Не вспівають краму мірять, гроші здачи віддавать.
Так іде година . . . друга, ось товару вже й нема,
Тільки грошей у кишенях превеликая сума!
— „Слава Богу! Це Спаситель щастя нам таке послав“, —
Так купець один одному веселенько промовляв.
Аж один і догадався, як до хлопчика прийшли
До того, що на дорозі у снігу вони знайшли:
— „Це за нього Бог поміг нам дивно так уторгувать
І за день в такому місці крам до ниточки продать.“
— „Так і є! — Ну, слава-ж Богу!“ — Та й поїхали назад,
А що хлопцеві . . . так Боже! кожний був, мов сину, рад!

V.

Дуже Марко счудувався, як на завтра опівдні,
Стрів купецтво коло двору без товару впорожні.
Та і як не здивуватись? Фір тридцяток краму мать
І його за день єдиний ввесь до ниточки продать!
Усміхнулося купецтво і казати зачало,
Що їм скоро так продати всі товари помогло.
Розказали, як дитину у снігу вони знайшли,
Де спинились, як журились, як товари з рук пішли.
Аж поблід багатий Марко . . . Він одразу догадавсь,
Що за хлопчик на їх щастя у гаю тому сіткавсь.
Догадавсь . . . та мов байдуже; щоб в-знаки того не дать,
Угостив купців, а потім став дитя у них прохать.
Довго-довго не згожались оддавать хлопця купці,
Та за гроші превеликі віддали таки вкінці.
Загадався Марко знову, що-б то видумать, зробить,
Щоб таки хлопя нелюбе з світу білого згубить!

Так надумавсь: у корито він малого положив
І на море на безкрає пізно ввечері пустив. —
Бушувало синє море, гоготіло та ревло
І з дитиною корито геть по хвилях понесло.
Заспокоївсь Марко знову, бо тепер запевне знав,
Що у руки геть то добрі він наслідника віддав.
Море живого не верне, а малого й поготів;
Заколише, загойдає. І на світі мов не жив.

VI.

Тиждень... місяць... рік проходить, так хлопяти й слід пропав.
Радий-радий Марко ходить, бо зробилось, як бажав!
Задає собі бенкети; копить злото та срібло,
І росте-росте ще більше несчислимеє добро.
Так щось років з вісімнадцять Марко жив, бенкетував,
Про наслідника малого вже й не думав, не гадав;
А щоб гріх свій замолити, за дитя не одвічать,
Він до церкви став ходити та убогим помагать.
Їздив скрізь на богомілля, щедро гроші подавав,
Образи, хрести, хоругви в кожну церкву купував.
От і чує від чюдей він про далекий манастирь,
До котрого неупинно пливе плавма Божий мир.
Забажалось і купцеві в тім побуть манастирі,
І поїхав він до нього, вставши рано на зорі.
Днів з чотирі був в дорозі богомільний наш купець,
Аж на пятий, куди треба, він приїхав укінець.
Дуже Марко чудувався, розглядавши манастирь,
Бо ніколи ще не бачив стільки дива багатирь.
І запевне несчислиме всяке тут було добро;
Самоцвіти миготіли, сяло злото та срібло;
На дворі сади роскішні, досить всього їсти, пить,
Ще до того й синє море проти саду гомонить.
Надивившись на багатство, Марко йде до чернеця
І розпитує поважно манастирського вітця:
„Розкажіть, будь ласка, отче, вельми-б знати я хотів,
Од чого так несчислимо манастирь забагатів?“ —
А чернець перехрестився і відповідь так почав:
„Сам Господь манастиреві все добро оце послав.
Манастирь був наш убогий; мушу правду вам сказать,
Так лучалось, що і хліба не було за що куплять.

І довгенько так велося, коли . . . як би вам сказать . . .
Раз прихожу я до моря, став водицю набірать,
Придивляюсь — синя хвиля мов колиску колиха;
От стою я, дожидаюсь, аж корито приплива,
У кориті-ж на соломі манюсененьке хлопя
Усміхається, агука . . . счудувався дуже я
Та й біжу скоріш додому: так і так зачав казать . . .
І зійшлись ми, помолились та й забрали годувать.
Доглядали те хлопятко, а воно собі росте,
А за ним життя і наше вже зробилося не те:
Стали зараз богомольці помолитись прибувать
І на церкву, хто що зможе, не скупились подавать.
Рік проходить, другий, третій . . . плавма пливе Божий мир
І багатство полилося в наш убогий манастирь.“ —
Похилившись багатий Марко, він одразу угадав,
Що за хлопчик у кориті до їх берега пристав.
Уклонившись чернецеві, Марко став його прохать,
Чи неможна те хлопятко привести та показать.
„Можна, можна! Я покличу“, — відповів йому чернець,
Та й пішов шукати хлопця. Дожидає наш купець.
Незабаром увіходить парубіка із ченцем
І чернечу темну келю мов засяяв він лицем;
Бо лице його вродливе ніби янгольське було,
Пишне, свіже та румяне, ще й веселостю цвіло.
Позирнув купець на хлопця аж од ніг і до плечей,
Та й мовчить, уперши очі, не находячи річей.
В темній келії чернечій у похмурій та смутній
Парубіка Марку здався більш, як дійсно чарівний.
— „Як зовуть тебе?“ — наш Марко перегодом запитав.
Хлопець весело озвався: „Я Павло . . .“ йому сказав.
Почув голос Марко й очі другим світом занялись:
— „Забере моє багатство“, — думки зараз пронеслись;
І вже нехотя питав він, слухав нехотя одвіт,
Через силу усміхався і показував привіт.
Тільки-ж вийшов парубіка, Марко зараз до цього
Чернеця, почав прохати та вговорювать його,
Щоб Павла за годованця той навік йому віддав,
А вже він за те на церкву силу грошей обіцяв.
— „Ні, не хочу!“ — не згожався оддавать Павла чернець;
Та свого таки добився багатирь Марко купець.

Превелику силу грошей чернецеві він оддав
І у той же день до себе він наслідника забрав.
Заспокоївшися, Марко зараз лист зачав писать
І звелів Павла до себе, не гаявшись, присилать.
Увійшов Павло в кімнату, Марку весело вклонивсь
І ввічливо, сумирненько край порога зупинивсь.
Марко глянув, усміхнувся, лист в ковертик заховав,
Запечатав, подивився і Павлу його оддав:
— „На . . . цей лист і яко мога хутко ти його неси
У мою господу, жінці в власні руки віддаси:
Та гляди мені, не гайся, поспішися з ним скорій,
Принеси його упору, будеш ти коханець мій.
Чуєш?“ — „Чую!“ Павлик, Марку уклонившися, сказав
І за пазуху гарненько лист закритий заховав.

VII.

День минає, ніч приходить, а Павло не спочива,
Поспіша з листом купцевим, щоб не випало гніва.
А чи знає-ж бідний Павлик, що купець в листі писав? —
Ні, не зна; коли-б довідавсь, може-б так не поспішав.
Там написано, щоб жінка, лист узявши від Павла,
Зараз же йому отрути в чарці меду подала.
Невдогад про це Павлові, він скоренько поспіша,
Не віщує йому смерти, смерти наглої, душа;
Знемагає, тільки втома від невинної ходні,
І гадає він про себе: — „час спочити-б і мені.“
Хоч гадає, але-ж далі, не спиняючись, іде.
Так і знову день проходить, нічку темную веде.
Вже від сонечка проміння ледви-ледви миготить,
І вже вечір тихий, любий свіжиною пахотить;
Скрізь голівоньки по полі вся рослина підійма,
Мов на сонечко зиркає: чи на небі, чи нема?
Після куряви та спеки знов ожити все спішить.
Сів і Павлик на обніжку, щоб хвилину відпочить.
Вітерець Павлу в очиці став ласкаво повівать,
Став і щічки загорілі лоскотати, цілувать;
І у пазуху добрався, в ушко щось прошепотав,
Ніби втомленого хлопця він приспати забажав.
Та Павло наш не дається, але вітер . . . чарівник,
Все шепоче, все вітає . . . Павлик слухає . . . поник.

Нахилилася голівка, звисли кучері густі;
Вітерець лоскоче, віє, гонить снища золоті . . .
Не займайте-ж, най спочине, бо багато ще ходні,
Ще спішить Павлові треба не годину — цілі дні!

VIII.

От і Марко вже в дорозі, їде він з манастиря,
Та веселі геть то думки в голові перебіра.
Як приїду, дума Марко, жінка зараз назустріч,
Привітається любенько і таку промовить річ:
Вже я, скаже, те зробила, що у листі ти писав . . .
І Маркові любо стало, аж сміятися він став.
— „Хоч багато й клопотався, а позбувсь таки вкінець“, —
Шепче сам собі в берлині про наслідника купець.
Приїзжа купець додому. Жінка, правда, ще здаля:
„Все зробила, як писав ти!“ Веселенько промовля.
„От і добре!“ — каже Марко, коли зирк! — Павло іде
І його дочку під руку вже повінчану веде.
Стали рядом на коліна, щоб Марко благословив,
А купець — дивитись страшно — зблід увесь і жив не жив . . .
— „Як це? Що це?“ — він питає. Жінка лист йому дала:
— „Як писав ти, так і сталось“, — потихеньку додала.
Взяв купець свій лист, читає та й не віриться йому,
Сам писав, та тільки друге вже було в листі тому.
Бо, як сів Павло спочити, і вітрець його приспав,
Зараз янгола із неба Бог до сонного послав.
Янгол взяв письмо купцеве, повертів його в руках
І в листі вже друге стало Марку гордому на страх.
Замість клятої отрути там такая річ була:
„В цей же день з дочкою, жінко, повінчать мені Павла;
Поки я назад прибуду, щоб усе як слід було.“
І звінчались і весілля пишне, гучне прогуло.
Прочитав купець, подумав, подивився на молодих,
І в ньому, здалося зразу, і досада й гнів утих;
Во неначе на малюнку пара любая була,
І весела і щаслива, і пишалась і цвіла.

IX.

Втихло в Марку, та не зовсім, хиже, люте почуття;
Знов воно збудилось в серці, мов недобреє дитя.

Знов пішло вередувати та спокою не давать;
„Забере твоє багатство!“ — стало Маркові шептать,
„Забере почоти, славу; згине все на вік-віків,
Не зустрінеш більш поклонів од панів та мужиків;
Всі і все тебе забуде, мов нічого й не було,
І подумай, хто сплюндрує? — зять твій, зять, Павло, Павло!“
„Ні, не буть цьому ніколи!“ — шепче люто багатирь
Та й клене, не знає за що, сам себе і Божий мир.
Проклинає та гадає, як би діло повести,
Щоб наслідника і зятя знову з світу ізвести!
І прийшов йому на думку той нещасний чоловік,
Що закляв його зміюка править човном цілий вік
Та возить людей за річку, де зміюка проживав
І зїдав людей там зразу, хто на той бік попадав.
От, заклятого згадавши, Марко зятя призива
І казать йому лестиво починa такі слова:
„Любий зятю, я надумавсь про багатство про своє
І мені схотілось знати, що, чого і скільки є.
Скільки маю самоцвітів, злота всякого, срібла,
Поля, лісу і худоби і усякого добра;
Тільки от біда — нема тут чоловіка й одного,
Щоб здолав він долічитись до всього добра мого.
Тільки й знає все багатство, несчислимість всю мою
Змій один, що тут живе він за рікою у гаю,
І тебе, мій любий зятю, я просити загадав,
Щоб як-небудь ти у змія те, що хочу я, узнав.“ —
„Добре, тату!“ — зять кущеві веселенько проказав
Та й пішов шукати річки, де заклятий човноправ.
Розшукав ту річку, діда, сів на човничок його,
Та й поїхав потихеньку аж до берега того.
Їде човен, а тим часом дід Павла питати став:
Як і що, куди він їде, хто за чим його послав? —
Розказав Павло старому; загадався дід на мить
І такую річ журливо став Павлові говорить:
„Жаль мені тебе, небоже, мабуть згине твій і слід,
Бо живих не випускає той зміюка-людоїд.
Як же Бог тебе заступить, то й мене не забувай,
Про мою ти гірку долю у зміюки запитай;
Він про цеє добре знає і запевне дасть одвіт,
Чи на довго я заклятий, чи діждуся вольних літ?

А моє велике лихо сам, небоже, бачиш ти,
Сорок літ уже із човна я не можу ізійти.
Бачу землю, бачу волю, сльози капають гіркі,
Бо неможна кинуть човна і весельця із руки.“ —
Та й замовк дідусь старенький, щось журливо думать став.
А тим часом легкий човен вже до берега пристав.
Встав Павло, пішов до гаю, округ себе позира,
Бачить — сяє самоцвітів превеликая гора.
Підійшов Павло до неї та і віри не дійма:
В ній таке було каміння, що й ціни йому нема.
Не було нігде такого, ні в купців ані в царів,
Бо найменшенький камінчик так, як зірочка, горів.
Взяв Павло один камінчик, у кишеню заховав
Та і знов таки в дорогу . . . змія він шукати став.
Довго йшов, коли ось бачить — пишний терем визира;
Повернув Павло до нього та й спинивсь коло двора.
Сумно Павлику зробилось, бо де гляне — навкруги
Із людських кісток високі змій поскладував стоги.
Стрепенувся згодом Павлик та й у терем він пішов,
Став шукать там людоїда — скрізь побув, та не знайшов.
„Певно десь блука по світу“, — наш Павло розміркував
Та й зостався в тих палатах, дожидати змія став.

X.

Свище буря, гай ламає, віття гнеться, аж тріщить,
То додому змій крилатий, наблукавшися, летить.
От наблизився до двору та й гукає на ввесь гай:
„Чую, людським духом пахне, хто прибув мені у гай?“
А Павло йому в одмову: „Не на гай, а по ділам,
Із тобою, людоїде, побалакать треба нам!“
„Ха-ха-ха!“ Змюка в регіт, як слова такі почув,
Коли зирк... та й зупинився! „А, це ти, Павло, прибув?“ —
Каже змій: „З тобою рад я, що завгодно толкувать!
Здоров, вітай!“ Та й давай тут гостя винами вітать.
Випивають, розмовляють, Павлик змія все питав,
А змюка без одказу все, що треба, повідав.
І Павло наш незабаром повертався вже назад,
І того, що справив діло, надзвичайно був він рад.
Він знав і яке багатство і про діда про того
Все довідався, як краще, що і як і до чого.

От Павло й на перевозі; дід зрадів, аж іздрігнувсь,
Бо за сорок літ це перший Павлик живим повернувсь.
„Розкажи-ж мені, будь ласкав,“ — дід Павла почав прохать, —
„Чи зосталась ще надія любу воленьку дождать?“ —
— „А, зосталась! не журіться!“ — Павлик дідові сказав
І про теє, що довідавсь, так розказувати став:
„Хто найперший після мене буде в гай переїздить,
Так його весла подержать ви повинні попросить;
Тільки візьме . . . от і воля! вашій карі буде квит,
Він тоді не зійде з човна, поки сяє сонця світ!“ —
Так Павло промовив діду, переїхав та й пішов . . .
І вже дома незабаром він до Марка увійшов.
Здивувавсь багатий Марко, та Павлу не до того,
Зачина йому казати, скільки має він чого.
І розказував довгенько; як же все переказав,
Так і камінь самоцвітний він купцеві показав.
Позирнув купець на камінь та й забув усю біду,
Шепче зараз: „За камінням сам з мішками я піду!
Розкажи мені гарненько, де там саме їх шукать?“ —
„Так і так“, — Павло Маркові став подробицю казать.
Підхопився Марко з місця, годі навіть їсти й пить,
Та з мішком у гай скоріше за камінням спішить.
Добіга до перевозу, сісти в човен поспіша
І кричить на човноправа: „Гей, пекельная душа!
Поспішай на той бік швидче, скільки сили в тебе є,
Бо там діло нетерпляче дожидається моє!“ —
Перевізник скільки сили легкий човен розігнав
І на той бік річки Марка у хвилину перемчав.
От біжить купець що духу, бачить — каменів гора . . .
Він до неї, аж трясеться та скоріше набіра;
І вже стільки він нагарбав, що насилу підійняв,
І хитаючись, мов пяний, знов до човна почвалав.
Ледви-ледви той мішище він доніс на перевіз;
Перевізник ще скоріше знов назад його повіз.
Доїзжають, куди треба, Марко хекає, сидить,
А дідусь тут звичайненько і почав його просить:
„Будьте ласкаві, панотче, поглядіть того весла,
Поки вийду я із човна, щоб вода не занесла.“ —
Марко взяв веселище в руки; перевізник так зрадів,
Що скоріш-скоріш із човна і не біг, а мов летів.

І байдуже те Маркові, шіт втирає рукавом
Та старого дожидає, поки прийде за веслом.
Так проходить з-шів години, не вертається старий . . .
„Що я буду дожидати!“ — обізвався Марко мій;
Та з гніва хотів весельце геть по хвилі зажбурнуть,
Тільки-ж лихо, що-ж то пальців не здолає розгорнуть.
Марко вийти розігнався, щоб старого погукать;
Друге лихо . . . ноги з човна він не здужає піднять.
Марко став кричать, гукати; ні, і це не помага,
До весла рука вкипіла, в човні тупає нога.
Довго він кричав, вертівся, тільки марно турбувавсь,
Так навіки човноправом він з камінням і зоставсь.
Ще й тепер на те каміння, кажуть люди, позира,
Хоч покрилася вже мохом голова його стара.

Мусій Кононенко.

8. Зарваниця.

З татарських рук приймав смерть Київ.
Чого живцем огонь не виїв,
Ішло під меч, ішло в неволю,
Втік лиш один чернець на волю.
Степом, яром, здовж рік, лісами,
Як заяць витравлений псами,
Біг, не спиняючись на хвилю,
Аж став на галицькім Поділлю,
Аж став над Стрипою рікою.
А темна ніч над головою,
У тілі жар, на тілі рани,
Куди не звернеться, не гляне,
Самотно, пусто, мертво, глухо.
Не бачить зір, не чує ухо.
Лиш у блакиті мліють зорі,
Лиш вітер з листям плаче в борі.
Заплакав же й чернець в знесиллі:
„О Ти, що в найпрікрішій хвилі,
Ведеш усіх до Свого Сина,
Поя Мровіднице єдина,
Вкажи мету моїм дорогам,
Моїм стражданням і трівогам!“
Впав на коліна, серце томить,
А сон підходить, силу ломить.
Заснув сердешний на мураві.
І бачить в сні, немов на яві:
Над ним Пречиста; коло Неї,
Два янголи; в руках — лілеї.
Він руку простягає вгору,
Вона край Свого омофору
Йому дає, дає й підносить . . .
Аж ось і небо землю росить.
Прокинувсь чернець. Глядить: поляна
Над річкою. А річка зрана
Під ясним сонцем аж палиться,
Зирк на траву — щось в ній блищиться.
Іде — криничку бачить чисту,
А над криничкою Пречисту
З малим Дитяточком на лоні.

Пізнав Її в святій іконі.
Впав під іконою святою:
„От тут зрівнявся я з метою!“ —
Сказав, — „тут я молитись буду,
Щоб на всяк час для всього люду
Моя мета метою стала.
А місце, де крізь сон зарвала
Край риз святих слаба десниця,
Нехай назветься — Зарваниця.“

Василь Щурат.

9. Співак.

„Ходіть, люди, ходіть, добрі,
Ходіть, мої діти!“ —
Каже Господь милосердний, —
„Поділю вас світом.
Що бачите, то і ваше,
Усе вам дарую!“
Ох лишенько: як мурашки
Усі ворухнулись!
Гуцул вхопив полонину,
Мужик хапнув поле,
Циган клевець та ковадло,
Дяк сів серед школи;
Жид загарбав мішок грошей,
Німець бочку пива,
І так далі, і так далі —
Усе розхватали . . .
Аж і співак шкандибає:
„А мені що, Боже?“
„Ох лишенько — а ти-ж де був
Дотепер, небоже,
Що не прийшов, коли инші?“
„Я був, Боже, в раю,
Щоб на Тебе надивиться,
Послухать, як грають
Ті янголи білокрилі —
От, де я був, Боже!“ —
„А що-ж робить, — каже Господь, —
Я вже не поможу.
Дві речі мені остались
Й ті тобі дарую:
Рай мій світлий з янголами
І волю святую.“

Осип Федькович.

10. Леґенда про сокола.

В святі старезні
Часи днедавні,
В початку світа
Віки преславні —
Знялось у птахів
Важке питання:
Кого обрати
До царювання:
Все птаство в раду
Тоді збивали
І присуд радний
Такий поклали:
„Тому з нас бути
Царем крилатих,
Хто всіх здоліє
Бойців завзятих.“

Орел і сокіл
Тоді зустрілись,
На силу рівні,
І три дні бились.

І бились тяжко,
І бились сміло,
І рвали шірря,
І драли тіло.
Стікали кровю . . .
Та верху взяти
Ні той, ні другий
Не міг, завзятий.
Не знала й рада,
Як суд чинити:
Умруть обидва,
Як не спинити . . .

І каже сокіл:
„Мій вільний брате,
Не слід себе нам
Так бити й драти!
Свій бій смертельний
Отак скінчімо:
На берег моря
Удвох летімо.
Один з нас сяде
На чорну скелю,
А другий злине
Під неба стелю
І грудьми вдарить
З розгону брата.
Хто забє — буде
Той царювати!“

— „То мудре слово!“ —
Орел мовляє. —
„В той край летімо,
Де море грає! . . .“
Знялись і плинуть
Обидва сильні,
Обидва смілі,
Обидва вільні.
І птаство з ними.
Ось море грає.

Над морем скеля
Стоїть, дрімає . . .
І каже сокіл:
„На скелю тую
Сідай . . . Я вдарю
Бо силу чую! . . .“

І знявся сокіл
Під неба стелю,
Орел спустився
На чорну скелю.
Усівся міцно
І жде удару.
А сокіл скрився
Під синю хмару
І звідтіль пада
Униз стрілою,
І дума, хижий:
„Кінець тут бою! . . .
Убю на місці
Орла дурного . . .
Неможна вдару
Стерпіть такого!“

І вдарив сокіл
Орла, як мога.
Зморгнув очами
Орел, і з його
Аж шірря чорне
Злетіло в море . . .
Але підвівся
І так говоре:
„Ой, сильне вдарив
Мене ти, брате! . . .
Тобі на скелю
Тепер сідати,
А я полину
Під небо синє,
Розправлю тіло
Своє орлине! . . .“

І сокіл мовчки
Сіда на скелю,
Орел злітає
Під неба стелю.
Піднявся вгору,
Що тільки мріє . . .
Поглянув сокіл —
Аж серце мліє:
„Убє на місці,
Коли сидіти . . .
Він весь, мов кремінь,
Увесь, мов злитий! . . .
Але . . .“ — і сокіл
Моргнув очами:
„Побачим зараз,
Хто царь між нами! . . .“

І ось з-під неба,
Мов блискавиця,
Летить на скелю
Відважна птиця.
Згорнувши крила,
Повітря ріже
Орел, мов куля,
Очами ниже
І чорну скелю,
І крапку білу —
Пробити камінь
Він чує силу . . .
Свистить повітря
В ушах у його,
Дихання в льоту
Займа прудкого.

І ось вже скеля . . .
На їй не мріє,
А ясно крапка
Мала біліє.
Ще мент . . . хвилина . . .
Спинив він духа . . .
І вдарив разом
Незгірш обуха —
В холодну скелю! . . .
Бо в ту-ж хвилину,
Як бити мусів
Орел у спину,
Зіскочив сокіл
У бік моторно.
Ясний був сокіл,
Душа-ж в нім — чорна!

І глянув сокіл, —
Орел конає,
Кров рине з грудей,
На сонці грає . . .
„Нечесно, брате,“ —
Він каже, — „чиниш! . . .
Тікай геть відціль,
А то загинеш! . . .“

І правду мовив,
Бо вся громада
Єдиностайне
Гукнула: „Зрада! . . .“
І враз знялася
Неначе хмара,
І загукала:
„Смерть зрадці — кара! . . .“
І став ту-ж хвилю
Орел на ноги,
І скрикнув владно
Що малось змоги:
„Не смерть! . . . На віщо
Вона здалася? . . .
Вже й так за правду
Тут кров лилася,
Нехай живе він
І терпить муку
Вигнанцем птаства
Усім в науку! . . .“

І тут гукнуло
Все птаство: „Згода!“
Орел царь птахів, —
В нім духу врода! . . .“

І знявся сокіл
Темніший ночи;
Палали в його
Завзяттям очі.
І він підбився
Під темні хмари
І звідтіль скрикнув:
„Сміюсь я з кари! . . .
Мене та кара
Не засмутила:
Не в слові вашім,
А в кігтях сила!
У кігтях право! . . .
Оце ви знайте
І вже ощади
Не дожидайте! . . .“

І геть полинув,
Відважний, сильний,
Грізний і смілий,
Мов вітер, вільний.
І з того часу
Орел царює,
Розправу чинить,
Усим керує.
І тільки сокіл
Не хоче знати
Орла зверх себе
І сили й влади.
І б'є він птахів,
Де тільки стріне,
І хижо мститись
Повік не кине.

Микола Чернявський.

11. Видіння кесаря.

Коли Август був кесарем у Римі, а Ирод королем у Єрусалимі, зійшла одного разу велика свята ніч на землю. Була це найтемніша ніч, яку коли-небудь бачили люди; можна було думати, що вся земля запалася в пивницю. Неможливо було відріжнити воду від землі і неможна було не зблукатися на найпевнішій дорозі. Инакше й не могло бути, бо з неба не доходив ніякий промінь світла. Всі зорі, полинилися нараз дома, а добрий місяць одвернув своє лице від землі.

Як темрява, так само глибока була тиша і мовчанка. Ріки зупинилися в своїм бігу, ніякий вітрець не ворушився, і навіть листя осики перестало тремтіти. Коли-б хто пішов на море, то побачив би, що хвилі не бились об беріг, а коли-б хто пішов на пустиню, то пісок не шелестів би під ногами.

Все неначе скаменіло, щоб не ворушити святої ночи. Трава не сміла рости, мряка не сміла падати, а квіти не важилися видавати запаху.

Підчас тої ночи не нападав хижий звірь, не кусала гадюка, не гавкали пси.

Як-раз тої ночи в Римі вийшов маленький гурток людей з царського замку на Палятині, прямуючи через форум на Капітоль. Саме вчорашнього дня питали дорадники кесаря, чи не матиме що проти того, щоб йому на святій горі Риму збудувати храм. Авґуст не дав пізнати своєї згоди, бо не знав, чи подобається богам, щоб він мав храм коло їхнього, відповів, що хоче ще нічною жертвою для свого ґенія-духа розвідатися про волю богів у цій справі. І тепер у товаристві скількох повірників був він у дорозі, щоб принести ту жертву.

Авґуст велів нести себе в лектиці, бо вже був старий, і численні сходи Капітоля були для нього заважкі. Сам держав у руці клітку з голубами, що їх хотів принести в жертву. Не товаришили йому ані жерці, ані дорадники, ані вояки, тільки його найближчі приятелі. Ті, що несли смолоскипи, йшли наперед, неначе-б хотіли пробити дорогу в нічній пітьмі, а за ними йшли невільники, що несли триногий вівтарь, жертовну одіж, ножі, святий вогонь і всі інші знаряди, уживані при приношенні жертви.

По дорозі кесарь розмовляв весело із своїми повірниками, і тому ніхто з них не завважав безмежного спокою і тиші ночи. Аж коли вийшли на самий вершок Капітоля і стали на пустій площі, призначеній під новий храм, пізнали, що діється щось незвичайне. Це не могла бути ніч, як інші, бо на верху гори побачили вони дивне явище. Спершу думали, що це прастарий камяний образ із храму Юпітера перенісся на цей верх. Нарешті видалось їм, що це не може бути ніщо инше, тільки стара Сибілля.

Чогось такого старезного, спорохнявілого і велитенського не бачили ще ніколи. Та стара жінка була страшна. Коли-б не було з ними кесаря, всі були-б повтікали.

— Це вона! — шепотали між собою, — вона, що має стільки літ, як зерен піску на побережжі її вітчини. Чому як раз цеї ночи вийшла із своєї печери? Що хоче звістити кесареві й країні вона, що свої пророцтва списує на листі дерев і знає, що вітер донесе віще слово до тих, які його потрібують?

Були такі налякані, що всі були-б попадали лицем до землі, як-би Сибілля була тільки ворухнулася. Але вона сиділа так тихо, неначе-б була без життя. Сиділа скулена на вершку скелі і, отінивши очі рукою, дивилася в темну ніч. Сиділа, неначе-б вийшла на шпиль,

щоб могти лучче бачити, що діється в далекій далечині. Такої ночи вона певно не могла бачити нічого.

Теперь кесарь і все його товариство завважали, яка глибока темрява панувала. Ніхто з них не міг бачити на долоню перед очима. А яка тиша! Яка мовчанка! Не могли навіть чути глухого шуму Тибра. А повітря душило, холодний піт виступив їм на чоло, а їх руки були задубілі і безсилі. Думали, що мусить діятися щось страшне. Та ніхто з них не хотів показати, що боїться, тільки всі говорили кесареві, що це добрий знак: уся природа затаїла дух, щоб поздоровити його духа.

Але в дійсности стара Сибілля була так захоплена одним явищем, що навіть не знала про прихід кесаря Авґуста на Капітоль. Її дух витав у далекій країні і здавалось їй, що йде через велику рівнину. В темряві попадала ногами безнастанно на щось, неначе маленькі горбики. Схилялася і доторкалася рукою. Ні, це не були горбики, тільки вівці. Йшла проміж великі череди сонних овець.

Завважила ватру пастухів. Горіла серед поля, і вона пішла до неї. Пастухи лежали при ватрі і спали, а біля них лежали довгі палиці з гострими кінцями, котрими вони боронили череду перед дикими звірями. А ті малі звірі з блискучими очима й буйними хвостами, що закрадалися до ватри, чи це не були шакалі? А пастухи не кидали на них палицями. Пси спали собі спокійно далі, а дикі звірі полягали коло людей на спочинок.

Це бачила Сибілля . . . Але про те, що діялось за її плечима на верху гори, не знала нічого. Не знала, що там поставили вівтарь, запалили вугілля, насипали кадила, а кесарь виняв із клітки одного голуба, щоб його принести в жертву. Але його руки були такі немічні, що він не міг удержати птаха. Одним рухом голуб вирвався і пропав у пітьмі ночи.

Коли це сталося, двораки поглянули з недовіррям на Сибіллю. Думали, що це вона спричинила нещастя.

Вони-ж не знали, що Сибілля все ще думала, буцім то вона при ватрі пастухів і вслухувалася в легенький тон, що пронизував мертву тишу ночи. Довго вслухувалася в нього, поки завважила, що він не йде від землі, а з хмар. Вкінці піднесла голову до гори і побачила високо в темряві ясні промінисті постаті. Це були малі гуртки янголів, що при блаженнім співі літали по-над землею, неначе чогось шукаючи.

Саме коли Сибілля прислухувалась янгольському співові, кесарь готовився до нової жертви. Обмив собі руки, очистив вівтарь і велів

подати собі другого голуба. Одначе хоч напружив усі сили, щоб його вдержати, гладке тіло висунулося з руки і птах полетів у непроглядну ніч. Кесарь налякався. Впав перед порожнім вівтарем на коліна і молився до свого ґенія. Просив у нього сили відвернути все те нещастя, яке неначе звіщала оця ніч.

І цього зовсім не чула Сибілля. Всею душею вслухувалася в янгольський спів, що все кріпшав. Врешті став він такий сильний, що побудив пастухів. Вони піднялися на лікті і побачили над собою ясніючі гуртки срібнобілих янголів, що високо в темряві маяли довгими рядами, немов перелітні птиці. Одні мали в руках скрипки, инші цитри й арфи, а їх спів дзвенів так весело, як дитячий сміх, так безжурно, як щебетання жайворонка. Коли це вчули пастухи, повставали, щоб піти до свого родинного містечка і звістити чудо. Йшли з трудом вузькою крутою стежкою, а стара Сибілля йшла за ними. Аж ось на горі стало ясно. Велика ясна зоря палала над нею, а місто на її вершині мінилося, як срібло в світлі зір. Усі розсипані гуртки янголів спішили туди з радісним окликом, а пастухи так прискорили свої кроки, що майже бігли. Прийшовши до міста, побачили, що янголи зібралися над низькою стайнею недалеко мійської брами. Був це нужденний будинок під соломяною стріхою, а за одну стіну служила гола скеля. Як-раз над цим будинком стояла зоря, а янголів надлітало що-раз більше. Одні сідали на стрісі або на стрімкій скелистій стіні, инші маяли з розпущеними крилами над будинком. А від промінистого льоту била ясність високо-високо.

В тій самій хвилі, коли над гірським містом заясніла зоря, прокинулася вся природа, — і люди, що стояли на вершку Капітоля, мусіли це завважити. Вони почули подув свіжого, але лагідного вітру, довкола них розходився милий запах, дерева шуміли, Тибр почав гудіти, заясніли зорі, а місяць став нагло високо на небі і освітив землю. З-під хмар надлетіли два голуби і сіли на раменах кесаря. Коли це чудо сталося, Авґуст піднісся в гордій радости, а його приятелі і невільники попадали на коліна.

— Ave Caesar! — кликнули. — Твій ґеній відповів тобі. Ти бог, котрому будуть молитися на вершку Капітоля!

А цей поклін складала одушевлена громада кесареві так голосно, що вчула їх стара Сибілля. Це збудило її з її духового видіння. Опустила своє місце на краю скелі і зійшла поміж людей. Неначе чорна хмара виринула з глибокої пропасти і пересунулася через гору. Вона була страшна в своїй старости. Розкудовчене волосся звисало

тонкими пасами з її голови, сустави згрубли, а почорніла шкіра покривала тіло, як кора дерево.

Одначе могутна і поважна йшла вона до кесаря. Одною рукою взяла його за руку, а другою показала далеко на схід.

— Глянь! — сказала, а кесарь підніс очі і поглянув. Світ розкрився перед його очима, і вони побачили найдальший схід. І він бачив бідну стайню під стрімкою скелею, а в одчинених дверях скількох пастухів на колінах. В стайні бачив молоду матір над малою дитиною, яка лежала на землі в малих яслах.

А великі, костисті пальці Сибіллі вказували на ту малу дитину.

— Ave Caesar! — говорила Сибілля з іроничним сміхом. — Це Бог, котрому будуть молитися на вершку Капітоля.

Авґуст подався перед нею назад, як перед божевільною.

А на Сибіллю найшов могутний віщий дух. Її мутні очі почали горіти, її руки простяглися до неба, її голос змінився, неначе то не був її голос, але одержав таку згучність і таку силу, що можна було його чути в цілім світі. І вона говорила слова, які, здається, читала під зорями.

„На верху Капітоля моліться до обновителя світа,
До Христа, а ніколи до смертних людей.“

Сказавши це, перейшла поміж ряди перелякаиих людей, зійшла помалу з гори і зникла.

На другий день велів Авґуст строго заборонити народові будову храму для себе на верху Капітоля.

Замісць нього, збудував храм для новонародженого Божого Дитяти і назвав його вівтарем неба — Ara coeli.

Зельма Ляґерлєф.

Виказати споріднення леґенд із казками, переказами і мітами.

Показати на прикладах із знаних леґенд, яка нагорода дістається за добрі вчинки, а яка кара за лихі?

Що таке перекази, міти, леґенди? Що їх сполучає в одну близьку до себе громаду, а що стає причиною поділу? Які спільні прикмети лучать цю громаду поетичних творів з казками?

V. Баляди.

12. Тополя.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться,
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині гине!

Хто-ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу.
Слухайте, дівчата.

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов та й загинув.
Як би знала, що покине,
Була-б не любила;
Як би знала, що загине,
Була-б не пустила;
Як би знала, не ходила-б
Пізно за водою,
Не стояла-б до півночи
З милим під вербою;
Як би знала! . . .
І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться . . .
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого любить . . . Нехай вяне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата!
До полудня, та й завяне,
Брови полиняють . . .
Кохайтеся-ж, любітеся,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
„Чи не била мати?“
Стануть собі, обіймуться,
Співа соловейко,
Послухають, розійдуться —
Обоє раденькі.

Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
„Де ти була? що робила?“
Сама собі знає.
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказать не вміло.
Не сказало, осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.
Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою.
Не співає: як сирота
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люди;
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько бється!

Минув і рік, минув другий,
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка —
Ніхто не питає.
„Чого вянеш, моя доню?“ —
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком єднала.
„Іди, доню!“ — каже мати, —
„Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий,
Будеш панувати!“
— „Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть;
Лекше мені в труні лежать,
Аніж його бачить.“

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на цім світі
Без милого жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько,
Скажи мені щиру правду:
Де милий серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув, покинув?
Скажи-ж мені: де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навчити,
Пішла-б же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи-ж мою долю!“
— „Добре, доню; спочинь трошки!
Чини-ж мою волю!
Сама колись дівувала,
Теє лихо знаю;

Минулося, навчилася:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала.“

Пішла стара, мов каламарь
Достала з полиці.
„Ось на тобі цього дива!
Піди до криниці;
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Виний трошки цього зілля,
Все лихо загоїть.
Випєш — біжи, якo мога;
Що-б там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Виний ще раз; не приїде —
Втретє випить треба.
За перший раз — як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третій — моя доню,
Не питай, що буде!
Та ще чуєш, не хрестися!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду.“

Взяла зілля, поклонилась:
„Спасибі, бабусю!“
Вийшла з хати: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!“
Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала;
Вдруге, втретє, та, мов сонна,
В степу заспівала:

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости тонка та висока
До самої хмари;
Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По цім боці — горе.
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати . . .
А хто-ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько!
Як нема, заплачеш
До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости-ж, серце тополенько,
Все вгору та вгору!

Плавай, плавай лебедонько,
По синьому морю.“

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зілля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася додому,
Не діждала пари;
Тонка, тонка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

Тарас Шевченко.

13. На золотих пісках.

На золотих пісках,
Над Ніля берегами,
Дрімає горда Сфінкс,
Вколисана віками.

Оподаль в тіні пальм
Там Соліман блукає.
Похилений, сумний;
Чи на кого чекає?

Мов загробова тінь,
Між пальмами він блудить.
Ввесь мир глибоко спить,
А він тут світом нудить.

Усе своє життя
Він посвятив науці,
А нині сам на сам
Тут віддаєсь розпуці.

Коли-б одну хоч з тайн
Був зміг він одслонити —
Лиш змарнував життя,
А міг так гарно жити.

Нараз він задріжав,
І, мов ранена птиця,
Побіг, де горда Сфінкс,
Судьби мовчазна жриця.

І до грудей її
Холодних припадає
І, мов розбитий дзвін,
Безнадійно питає:

„Скажи, скажи мені,
Нащо живу на світі?
Чим є той бідний світ,
Ті зорі на блакиті?

Скажи!...“ Та Сфінкс мовчить —
Коли-б бодай моргнула,
Неначе слів оцих
Не слухала й не чула.

І мовчанням оцим
Доведений до шалу,
Ухопив Соліман
За рукоять кинджалу.

У Сфінкси білу грудь
Кинджалом ударяє:
„Скажи!...“ Та Сфінкс мовчить,
Вдивившися в безкрає.

— — — — — — — — —

Із сходом сонця йшла
Пісками каравана
Й у Сфінкси стіп знайшла
Мертвого Солімана.

Мелетій Кічура.

14. Мірамаре.

В ніч під замком Мірамаре
Море плеще і шумить,
Блиснув місяць із-за хмари,
Срібне плесо мерехтить,
Плеще і шумить.

Серед замку у городі
Йде царівна молода, —
Чути ляк у дивнім ході,
А на личеньку бліда,
Ох, така бліда!

Йде на кручу, ручку білу
Приложила над чолом —
Дійсно бачить: заясніло,
Гей би грався хто веслом!
Грався хто веслом!

Серед моря човник лине,
А в нім лицарь молодий —
А що місяць світлом кине,
Блисне панцирь золотий,
Цілий золотий!

„Максиміліян, ти вільний?
Ти приїхав? прецінь раз“! —
Крик вірвався божевільний
І той лицарь щез нараз,
Щез, як дух, нараз!

І пішов на морі голос,
Серед моря знявся шум;
Побілів царівні волос,
Потемнів царівні ум, —
Що за дивний шум?!

З тої ночи в ніч блукає
Та царівна і глядить:
Срібний шлях по морі сяє,
Ясне плесо мерехтить,
Плеще і шумить.

Василь Пачовський.

Пригадати собі зміст баляд, з якими познайомилися досі.
Вказати схожости між балядами, казками, переказами і легендами.
Який підклад баляд і їх зміст? веселий чи сумний?
Що таке баляди?

VI. Сміховинки (анекдоти).

1. Скупий. V.
2. Драбина. V.
3. Господарь і циган. V.
4. Тепер мені не до соли. V.
5. Оциганив. V.
6. Собака на містку. VI.
7. Як трава встала. VI.
8. Брехун. VI.
9. Чумак з мазницею. VI.
10. Козак і король. VI.
11. Школяр на мандрівці. VII.
12. Добрий кравець. VII.
13. На празнику у Бойка. VII.
14. Мантило. VII.
15. Татаре і селяне. VII.
16. По воді піду. VII.
17. Окуляри. VII.

15. Наївний.

Захотів один пан послати своєму приятелеві дарунок — раків. От послав він своїх слуг, щоб наловили їх, всипав у мішок і разом з листом передав їх слузі, щоб той відніс їх, де треба.

Наймит мішок на плечі та й почвалав. Дійшов до воріт, здіймає мішок, а він порожній: він узяв був дірявий мішок, а по дорозі раки до одного повипадали.

— Треба хоч лист оддати, коли раків нема, — подумав наймит і справився у двір.

Пан розпечатав листа й читає голосно: „Дорогий приятелю! Посилаю тобі дві коні раків . . .“

— То вони там? — перебив наймит урадуваний, — а я думав, що я їх по дорозі погубив!

Народна сміховинка.

16. Липова паска.

Було двоє братів: один багач, а другий бідний. Під Великдень багач напік пасок багато, а бідному й на одну не стало. От він пішов у ліс, зрізав липу, відрізав малий ковбаник і обтесав його зовсім на подобу паски. Жінка помастила ще її яйцем і вложила в піч, щоб присмалилася трохи.

Взяв бідак липову паску і поніс її святити.

Вподобав собі багач братову паску й позаздрив йому, бо його паски щось поробтріскувались були в печі.

— Поміняймось ми з тобою, — каже до брата, — я тобі за твою гладеньку дам дві своїх. Тобі однаково, а в мене гості будуть дивитись, не годиться . . .

Помінялись. Багач запросив гостей. Усі дивуються, що паска така гарна вдалася, а далі взялись краяти її. Та ба! Ніякий ніж не полізе в неї. Мусів багач аж сокирою розрубувати й тоді виявилося все.

Соромно було багачеві признатися, що так помилився, він і каже:

— Ну, бачите, люди добрі, які чуда на світі діються? З паски в одній хвилині зробилось дерево, мабуть хтось урік . . .

Народна сміховинка.

17. Тягар.

Їхав раз мужик дорогою, а жінка йшла до міста й несла на плечах добру вагу усячини.

— Сідайте, кумо, — каже до неї мужик, коли зрівнявся з нею, — підвезу вас трохи, бо й я до міста.

Сіла жінка та й далі держить клунок на плечах.

— Та скиньте бо з себе це! — каже мужик. — Та-ж тяжко держати . . .

— Е, дай вам Боже здоровля, що мене везете, а ще такий тягар на фіру.

Народна сміховинка.

18. Як Каньовський пробував дідів.

Раз пан Каньовський побачив на відпусті багато дідів і казав закликати їх до себе. Бачить, що є між ними старі й молоді, хворі, каліки й здорові, подумав собі: чекай, я вас випробую. Казав слугам викопати на вигоні рів — сажень широкий і сажень глибокий, а потім мовив дідам:

— Слухайте, діди! Мусите всі один за одним скакати через цей рів. А памятайте собі: хто перескочить, дістане дуката, а хто впаде до рову, дістане двадцять пять буків.

То вже кожний дід силується, як може. Ну, певно, котрі були слабі, каліки, ті попадали до рову, а котрі були здорові нероби, ті поперескакували. То Каньовський тим, що попадали, дав по дукатові:

— Ви, — каже, — видно, що слабі, не годні й робити . . .

А до тих, що перескакували, й каже:

— А ви, драбуги, нероби, дармоїди, скакати годні, а робити ні? Хлопці, дайте їм по двадцять і пять канчуків, а потім беріть їх до ціпа і возів, нехай роблять!

Народна сміховинка.

19. Рідня.

Пішов господарь у ліс, вирубав граба й несе домів. Узрів побережник і зачав за ним бігти. А той не слухав його, тільки йшов, бо гадав, що побережник його не догонить. Як побережник уже був близько, той кинув граба, обернувся до нього та й каже:

— Стій, брате!

А побережник здивований питає:

— Який я тобі брат?

— Слухай, — каже господарь, — твоя мама тобі мама, а моя мама мені мама, і були обидві рідні.

Побережник каже:

— Іди живенько, щоб ніхто не бачив.

І відійшов і став думати над тим, яка може бути рідня: моя мама мені мама, його мама йому мама. Як догадався, господарь уже пішов з грабом.

Народна сміховинка.

Які пригоди з життя є основою знаних нам сміховинок?

Які моменти в них викликують наш сміх (виказати це на поодиноких сміховинках).

Стиль сміховинок.

VII. Нариси й оповідання.

1. Історія осла. V.
2. Доктор Всеугадько. V.
3. Свекор. V.
4. Гірка праця. V.
5. Слон-бунтарь Моті. V.
6. Ялинка. V.
7. Малий жебрак. V.
8. У вивозі. V.
9. Калічка. V.
10. Хуртовина. V.
11. У січовій школі. V.
12. Чубова редута. V.
13. Марш Сагайдачного. V.
14. Герцеґовинка. V.
15. Малий писарь. V.
16. Сагайдачний у школі в Острозі. V.
17. Орлиця. V.
18. Урятувала. V.
19. Олеся. V.
20. Китайська яблунька. V.
21. Для хворого Федя. V.
22. Дорош. V.
23. Під школою. V.
24. Дай, Боже, здоровля корові. VI.
25. Вітрогон. VI.
26. Дідусь. VI.
27. Вдома. VI.
28. Старий Максимець. VI.
29. Лінива. VI.
30. У полонині. VI.
31. Собака. VI.
32. Бузьок. VI.
33. Дощ. VI.
34. За-для науки. VI.
35. На світанні. VI.
36. Сестра жалібниця. VI.
37. Дурисвіти. VI.
38. На нові гнізда. VI.
39. Пустельник із Путни. VI.
40. На Січ. VI.
41. Подорож Сагайдачного до Кафи. VI.
42. Степовій гість. VI.
43. Цвіт щастя. VII.
44. В долах. VII.
45. Мій злочин. VII.
46. Жебрачка. VII.
47. Гей-же до сонця! VII.
48. Упадок Новгорода. VII.
49. В Чернівцях на перевозі. VII.
50. Лісовий брат. VII.
51. Чиста біла сорочка. VII.
52. Гляди, оце мої діти! VII.
53. Руйнування Чортомлицької Січи. VII.
54. Гірняк-герой. VII.
55. Почуття обовязку. VII.
56. Остання лекція. VII.
57. Між окопами. VII.
58. Два сини. VII.
59. Пропало. VII.
60. На винограднику. VII.
61. Катеринка. VII.
62. Щастя Пейсаха Лейдермана. VII.
63. Старий Охрим. VII.
64. Батієвщина. VII.
65. Буря. VII.
66. Ранок у лісі. VII.

20. Орися.

I.

Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясная зоря в погоду. Отже хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав може, що вона краща над ясную зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночи, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі і звіря у діброві і мак у городі.

Може й гріх таке казати: де таке видано, щоб дівча було краще від святого сонця й місяця? Та вже мабуть так нас мати на світ

породила, що, як споглянеш на дівоцьку вроду, то здається тобі, що вже ні на землі ні на небі нема нічого кращого.

Гарна, дуже гарна була сотниківна! І знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва чи не треба чого у Війтовці, їде за сто верст, аби тільки побачити, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Орися, що всюди про неї мов у труби трублять! Та небагато з того виходило користи. Якось не було козацтву приступу до неї з залицянням. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що було вернеться инший крутиус із Війтовець та й ходить, мов неприкаяний. Спитає його про Орисю товариш . . .

— Шкода, — каже, — брате, нашого новабу й залицяння! Не для нас зацвіла ця квітка! Може хто й застромить її собі за високу шапку, тільки той буде не з нашого десятка.

А товариш похитає мовчки головою та й подумає:

— Отже занапастила козака!

II.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась і викохалась, як та біла тополя в леваді. Подивиться було на неї старий сотник, подивиться на її пишний зріст і хорошу вроду, порадується батьківським серцем, що діждав на старість собі такої дочки, а часом і посумує:

— Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Та чи знатиме женчик, яку благодать бере собі від Господа милосердного! Єсть багато людей, що залицяються до тебе, та не хотілось би мені віддавать тебе в руки сивому дідові: звялить тебе, ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би віддавати тебе й за молодого шибай-голову, що не поживе довго без степу та коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зоставить горювати з дітоньками!

Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко-тяжко засумує, аж сльоза покотиться йому з ока.

А Орися росла собі, як та квітка в городі. Повна та хороша на виду, маяла то сям то там по господі в старого сотника, похожала, як по меду бджілка, і всю господу звеселяла.

III.

Приснився раз Орисі предивний сон. Здавалось, прийшла до неї з того світу покійна паніматка, стала над нею в головах та й каже:

— Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дівувати: що-день благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину.

Встала Орися ні смутна, ні весела, йде до панотця в світлицю, зачервонілась, як та квіточка, та й каже:

— Панотченьку! Позолили мої дівчата плаття. Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла під Турову кручу: там вода чиста, як скло, рине по камінняхъ.

А панотець рече:

— Чого-ж тобі, Орисю, так далеко їздити?

— Хіба-ж то вже, панотченьку, й далеко?... на півгодини ходу; та туди-ж усе їхати лугом та левадами, що й не счуєшся, як вода заблищить і зашумить під горою.

А панотець:

— О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросити. Поклич же мені старого Гриву!

Поскочила Орися до дверей, не довго шукала Гриви, зараз привела його перед панотця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще змалечку, випестив його на руках; вивчив і на коні їздити. Потім виходив з сотником у походах ледви не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; та вже на старість не схотів би й панства, аби тільки при ньому дожити віку. Старий уже був дуже той дідуган Грива; брови на очі йому понасовувались і борода сива до пояса.

Увійшов у світлицю, вклонився панові сотнику та й каже:

— Добридень, добродію!

А сотник йому:

— Здоров, добродію.

Бо вони один одного звикли добродіями величати.

— Запряжи, — каже, — добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возим, та повези наших прачок до Трубайла.

А той йому:

— Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує з-під повітки віз, довгий і широкий, добре йому знайомий, що не раз у лихій годині, засівши за нього, відбивавсь од Ляхів або від Татарви, не раз приняв через нього й нужди чимало, часом як трапиться було з ним утікати по кущах, по болотах, по багнах, щоб вихопитися манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз на иншую потребу: запрягає

пару коней, що вже літа давно погасили в них той огонь, що кипить у серці, пашить з очей і з ніздер і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дітям, а доброму козакові на втіху. Смирнії тепер тії два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно одвик від козацького герця.

Отже дівчата Орисині несуть сорочки, шитії рушники, настільники і всяке добро і наклали повен віз, і сами посідали всі в стьожках та квітках — Орися поміж ними — і як мак у городі всі квітки закрашає, так вона сиділа поміж своїми дівчатами. Сивий Грива сів спереду; хлопята кинулись одчиняти ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

— Не барися там, Орисю!

А вона:

— Ні, панотченьку!

Ляснув погонич пугою: коні заржали, почувши лугову пашу: потюпали і зникли з очей і з возом і з погоничем і з дівчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено і туди зелено. Було це саме на весні, як ще трава свіжа та молода тільки що вкриє землю. Скільки вгорі синього неба, стільки внизу зеленого лугу. І так, як ясна зоря вночі покотиться, палаючи, по небу, так тая Орися проїжжала широким лугом із своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить саме в тому місці, де вода рине через каміння, то ти-б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий кришталь рине згори і бється на дрібнії склянки об каміння.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почеплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине! Оце-ж тая й Турова Круча.

Дивляться на неї дівчата та й питаються старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою?

— Нащо вам знати? — каже Грива.

— Адже-ж ти нащось знаєш? Так і нам скажи!

— Ой, мої голубята! Сказав би я вам, та тільки більш не поїдете сюди на річку.

— Що-ж там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!

Як узяли просити, не видержав старий, сів на камені перед річкою та й почав глаголати:

— Колись то давно, іще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздріти на око, то вже й його; і кохався він у полюванні. Ото-ж раз поїхав той князь на полювання, та й відбився у пущі від своєї челяді. Іде та йде пущею, коли-ж дивиться, аж на лощині[1]) пасеться стадо турів.

— А що-ж то, дідусю, за тури? — спиталася Орися.

— То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх нігде не зуздриш. Бачить князь тих турів: тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина — така, що всю пущу красою освітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити неможна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовая краса.

— Дівчино! — рече, — будь моєю жоною!

А вона рече:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на моє прохання, то твої тури постріляю.

— Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стрілятимеш.

Розсердився князь, узяв лук із плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулись тії тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий вузенький, як тепер, — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! та й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили.

Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічнії роки.

Отже й блукає, кажуть, той князь до цього часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава! А Переяслав був уже і в татарських руках, був і в ляцьких — чого вже не було з тим Переяславом? А він не знайде його та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі камінням в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, постають тури і підуть шукати собі диких пущ по Вкраїні.

---

[1]) Долина, переліг.

V.

Слухають дівчата, та аж сумно їм стало: слухає Орися, та вже боїться і глянути на каміння, що простяглось купою через річку. Вже їй здається, що то справді не каміння, і вода шумить якось не так, як вода . . .

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прати би то їм, чи додому збіратись; сором тільки старого Гриви; поглядає бо на них та тільки всміхається. То було люблять прати на самій бистрині, положивши кладку з каміня на камінь; а тепер одійшли далі від кручи, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха та чиста, хоч вигляньсь, як у дзеркало. І справді, мов у дзеркалі, видно в воді небо і кручу з тими кудлатими корінням, що переплутались із хмелем, і кучерявії вязи, що повибігали на самий край і попростягали зеленії лани над річкою.

Дивиться Орися в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло, хтось ніби виїхав з пущі на сивому коні і стоїть поміж вязами. Боїться глянути вгору, щоб справді не було там когось; боїться глянути й на каміння: вже їй здається, що ось-ось заревуть і сунуться з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину і показала в воду: дивляться дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. Бо хто-ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не мало-ж, видно, здивувавсь і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хто-ж би й не здивувався, опинившись над такою кручею? Унизу рине вода через каміння, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомо дівчата з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи може русалки повиходили прати сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Оце-ж мабуть і сам він вийшов з води погріти старії кості на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по лікоть рукави, попідтикали плахти й мережані заполоччю подоли . . . Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді і над водою їх білії ноги. Задивився козак і собі стоїть нерухомо; коли-ж гукне на нього старий Грива:

— Гей, гей! козаче! Чого це тебе занесло на кручу? Хіба хочеш пополоскати свої кармазини в Трубайлі?

І скоро промовив — зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтати полотнищами.

А козак одвітує дідові:

— Та й за те слава Богу, що хоч на кручу вибрався. Скажи, будь ласка, дідусю, як мені виїхати ік Війтовцям?

— А чого тобі треба в Війтовцях?

— Через Війтовці, — каже, — лежить моя дорога.

— А куди-ж лежить твоя дорога?

— Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.

— Еге, — каже старий Грива, — нехай же тобі Господь у доброму ділі помагає! Отже куди тобі виїхати: берись униз по-над берегом; то там трохи нижче буде тобі доріжка; тою доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки; возом не переїдеш, а конем добрий козак перехопиться.

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховався по-за деревом.

Як сховався, тоді то вже розгулялись наші дівчата: розписали козака, як на папері: які й очі, які й брови, як і говорить, як і всміхається. Та каже: „Це твій сужений!“ а та: „Це твій.“ А одна додала:

— Не змагайтесь дурно, дівчата: чи рівня-ж таки вам пишний князь! Це нашій панночці сужений!

Почервоніла Орися.

— Збожеволіла ти, — каже, — Параско! Хіба не чула, що він сказав дідові?

І жаль їй було, сама не знала чому, що він їде свататися. Мякше від воску дівоче серце. Тане воно від козацьких очей, як від сонця . . .

— Що-ж, — каже Параска, — що їде свататися! Суженої й конем не обїдеш!

VI.

Попрали дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали додому, свіжі та веселі; щебечуть, як ластівки. Іще далеко не доїхав віз до сотницького двору, а в дворі вже чутно було, що вертаються.

— Орисю, наша панночко! — крикнули дівчата, скоро розчинились ворота. — Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Це-ж того козака, що ми бачили, це-ж твого князя, це-ж твого суженого!

Гляне Орися, а в серці наче жаром запекло. Чи вона злякалась чи вона зраділа, сама того не знала.

Виглянув у вікно із світлиці молодий козак; їде в двір віз із старими кіньми із старим сивим погоничем; зелена трава колочеться по боках і бється по колесах; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зіми, червоніє літо — повен віз дівчат у квітках та в намисті — Орися як сонце поміж ними! Виглянув та аж руками сплеснув:

— Це-ж вона, це-ж вона!

І ото вже тоді почав на прямоть викладати свою мову пану сотникові, і хто він такий і чого приїхав. Хто-ж він такий, то це вже пан сотник знав давно: миргородський осауленко, отаман у своїй сотні, хорошого й багатого роду дитина. А чого приїхав? Приїхав подивитися, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідатися, чи вже подбала шитих рушників у скриню. Про що журився, чого бажав пан сотник, те йому як з неба впало. Не довго думавши, позвав Орисю. Ввійшла в світлицю червона, як калина.

— От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підождеш кращого?

Хоч би тобі слово промовила, хоч би тобі очима зглянула. Стоїть сердешненька і головку схилила.

Бачить панотець, що не дождеться від неї одвіту — бо де-ж таки, щоб дівчина сказала, що в неї на мислі. Очиці хіба скажуть, а сама ні. Порахував це панотець та й каже:

— Де вже такий козак та люб не буде! обніміться та поцілуйтесь, та й Боже вас благослови!

Обняв козак Орисю, поцілував у тії губоньки, що наче з самого меду зліплені, і вклонились обоє низько до самого долу панотцеві.

Чи багато-ж наїхало дружб на весілля, чи бучно відбули гостей, чи довго гуляли, це вже не наше діло розказувати.

Бачив я Орисю саме перед весіллям; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді — ще стала краща замужем, і дитина в неї, як Божа зірочка. Вже я не раз думав собі, на неї дивлячись:

— Це Божа слава, а не молодиця! Що, як би хто дотепний змалював її так, як вона есть, із маленькою дитинкою на руках! Що-б то за картина була!

Панько Куліш.

21. Вільна Болгарія.

Нам тяжко навіть уявити собі, як чудувались би наші батьки, діди і прадіди, що перенеслися на той світ, поки перед їх очима могло заясніти світло свободи, — яка була-б їх радість, як би їх могили розкрилися, і як би вони могли тепер у білий день глянути на свою землю; як би їх вражало все те незнане, незрозуміле кругом у житті, у тому житті, в котрім вони мусіли-б почувати себе чужими.

Але вони не воскреснуть, наші нещасні предки, щоб натішитися чудами свободи, на котру ми, звикши до неї, дивимося байдужим оком, і котрої вони навіть у найсміліших снах своїх не важились надіятися . . . Ні, вони не воскреснуть!

*

Але був один чоловік, котрий помер в передодні війни за свободу і котрий — не воскрес, але міг відчувати здивування воскреслого, що дивиться на визволену Болгарію, а до того ще, не дізнавши тих розчарувань, які переходять живі.

Був це вісімдесятьчотирьохлітній старець, старий Йоцо.

Він жив у маленькім гірськім сельці, що, мов гніздо ластівки, причепилось до стрімкої стіни Старої Пляніни, над глибокою щілиною Іскери.

Старий Йоцо був простим, але духово ще живим старцем, що перейшов тяжке життя невільника з усіми його терпіннями, його муками, його безнадійністю. В сімдесят девятім році життя спіткало його нещастя — він нагло осліп. Сталося це перед самим вибухом російсько-турецької війни.

Він жив далі, але помер для життя, для світла. Єдиною тайною, єдиним бажанням його серця було бачити „болгарське“ — так називав він у своїй мові вільну Болгарію.

В його душі жили тільки образи хмарної минувшини; в свіжій ще памяти старця клубився темний рій споминів з життя невільника — гидкі, страшні спомини. У своїй душі бачив він ясно все те, що колись бачив власними очими. Перед ним виразно виринали з туману червоні фези, турбани, дикі Турки з дикими лицями — довга ніч рабства, без проміння утіхи й надії . . . в ній родився і в ній помер.

*

До цеї далекої гірської пустині долітав гамір війни тільки слабим гомоном. Війна почалася і скінчилася, а її громи ледви відбились гомоном об неприступні скелі іскерської пропасти.

Болгарія була вільна.

І старий Йоцо став вільним — так сказали йому.

Але він був сліпий, він не бачив цеї волі; і він не чув її на чімсь вловимім. Розуміння волі було в нього тільки в словах: „уже нема Турків!“ І він чув, що їх уже нема. Але він хотів бачити „болгарське“, щоб натішитися ним.

Його сельські товариші, їх розмови, їх думка, жура їх щоденного життя не давали йому нічого нового. Все ті самі люди з тими самими бажаннями і терпіннями, в тім самім убожестві, як давніше. Він чув той самий гамір і ту саму сварку, ті самі спори сельські, ті самі боротьби з бідою і природою в тім пропащім, неурожайнім куті далеко від світу.

— Де є „болгарське?“ — питав він здивований, сидячи в тіні широкого дуба перед своїм обійстям, посилаючи свій мертвий, задуманий погляд у далеку далечину.

Як би тільки очі його бачили світ, то він полетів би під небо, як орел, і глянув би на новий світ кругом, що там на ньому діється.

— Ах, коли-б мої очі тепер бачили! — зітхнув він гірко.

Бачити вільну Болгарію — це була єдина його думка, вона прогнала всі инші думки, всі инші бажання з його душі. Ввесь гамір життя був йому байдужий. В тім житті все було таке дрібне, таке маловажне, таке пусте, таке звичайне! Він боявся, що вмре, поки зрозуміє, що це таке то „болгарське“, або через старість стратить розум, поки пізнає цю чудову річ.

*

Раз — а від визволення Болгарії минуло пять літ — розійшлась по селі чутка, що, Бог знає, з якої причини і нащо, приїде староста. Ця вістка заворушила ціле село.

І старого Йоца серце стало бити живіше, його душу опанувала гарячкова нетерпеливість, якої він досі ще ніколи не зазнав був. Нарешті тепер уже побачить „болгарське!“ Так, побачить!

Він розпитував, що це за достойник — може значить стільки, що маймур? Бувалі хлопи казали йому, що це стільки, що каймакан, що баша.

— Але болгарський баша? — питав, дріжачи од зворушення.

— Болгарський, який же мав би бути?

— Один з наших? Болгарин? — спитав іще раз, зачудований.

— Чи може хочеш Турка мати, старий? — відповідали хлопи, котрі вже давно бачили старостів і ще вищих достойників у Враці, бо в Софії ще не був ніхто з них.

Але старий Йоцо не вдовольнився цею відповіддю. Він питав, як староста одягнений, як ходить, чи має шаблю . . . Йому про все те розказали.

— І шаблю носить? — зітхнув, глибоко урадуваний.

„Побачу, коли прийде,“ — подумав собі у своїй старій дріжачій голові.

*

Староста заїхав до хати Денка, бо це була найліпша хата в селі: помащена глиною, з віконцем, у котрім була тільки одна шиба, з кількома вузькими сходами перед дверьми. Її громада вибрала на приняття високого гостя.

Старий Йоцо пішов до Денка і гримав палицею до плетених воріт.

— Денку, чи гість у хаті?

— Певно, що гість у хаті, Йоцо. Чого-ж ти прийшов? Староста утомлений, лиши його тепер у спокою.

— Але таки скажи йому, щоб на хвилю вийшов, — сказав старий і, бючи палицею по землі, перейшов подвірря аж під сходки, що вели до дверей хати.

— Що тобі так пильно? Нащо тобі староста? — питав господарь.

— Ах, ні нащо, тільки так . . . скажи йому: сліпий, старий Йоцо хоче тебе бачити.

— Ти хочеш його бачити? — сказав Денко з посмішкою і погадав собі: побачиш його, як побачиш своє власне лице в криниці.

Але старий вперся. Вже вдарив палицею по першім сході. Його стара голова дріжала. Господарь вернувся до хати і сказав старості, що здитинілий сліпий старець прийшов до нього.

— В якій справі?

— Щоб побачити тебе.

— Щоб мене побачити? Ти-ж казав, що він сліпий.

— Він сліпий від пяти літ, осліп нагло перед вибухом війни, що нам принесла волю.

— Нехай прийде . . . або ні, я вийду до нього.

Староста вийшов і зійшов із сходів до Йоца.

По бренькоті острогів Йоцо пізнав, що це болгарський баша і зняв шапку.

— Що скажете, дідуню? — спитав урядник приязно.

Старий підніс голову, звернув на нього свої мертві очі, що не рухалися, тільки мускули його лиця дріжали судорожно.

— Ваша вельможність, чи то ти, мій сину?

— Я діду.

— Баша?

— Він сам, — усміхнувся урядник.

Старий приступив до нього ближче, взяв шапку під ліве рамя, зловив його руку, общупував сукно його рукава, сягнув по металеві ґузики на грудях урядника, общупував дріжачими руками еполєти на його рамени, а потому випрямився й поцілував їх.

— Боже, я бачив! — вибовтав старий, перехрестився і обтер рукавом сльози, що світились в його мертвих очах.

Потім поклонився глибоко і сказав:

— Тепер прости мені, сину мій, що я тебе трудив, — і, бючи палицею по землі, пішов з одкритою головою назад.

*

І знову вернулися його монотонні темні дні, знову вернулася темнота сліпоти, до котрої вдиравсь тільки світлистий промінь, як ясна зоря в темну ніч, це явище: болгарський староста — баша. Старому здавалось, що він перший раз від пяти літ провидів на хвилю, він бачив „болгарське“, хоч би тільки його слабий промінчик, і він що йно тепер був цілком переконаний, що Турків уже нема, що на світ прийшла повна свобода.

Окрім цеї події в селі все було як давніше. Він стрічався з тими самими селянами, чув ті самі сварки. Життя кругом ішло далі своїм монотонним ходом, в біді і тяжкій праці, в дрібних боротьбах, хоч він сам не брав у них участи, бо вони були йому чужі і він сам відчужився від них. Одна тільки утіха лишилася йому і улекшувала йому його темне життя: свідомість, що Болгарія вільна. А коли часом почув про ворожнечу й боротьбу в селі, він дивувався, як люди можуть так затроювати собі життя, коли вони повинні бути веселі, радуватися „болгарським“ і волею. І вони мали очі! Які вони повинні бути щасливі!

— Гадав би хто, що всі вони сліпі, а я видючий, — думав він собі.

І він сидів під дубом і прислухався до шуму Іскери в глибині і думав собі, що він у далекій подорожі та побачить ще багато дивних річей — і тішився тим. І плив йому час . . .

*

Одного дня знову забилося серце старого Йоца в нетерпеливім дожиданні. На Великдень мав вернутися до села на відпустку жовняр, одинокий з сельця жовняр.

— Але як він вернеться? у вояцькім уніформі? — питав старий Йоцо, зворушений.

— Очевидно в уніформі, — відповіли йому.

— І з шаблею?

— Почуєш, як побренькує, дідуню.

Старий побіг до сина Коля.

— Гей, молодий герою, ти тут?

— Чого тобі треба, Йоцу? — спитав старий Кольо.

— Де є аскерлі[1])? Хочу бачити його.

Кольо викликав свого сина, щоб старий Йоцо міг йому придивитися, й усміхався вдоволений. Жовняр прийшов.

Старий вхопив за шаблю і бренькнув нею об камінь. Потому стис сильно руку, котру жовняр весело подав йому. Водив рукою по грубім плащі, ґузиках, шапці; знов ухопив за шаблю і поцілував її. Потому глянув на нього одушевленим лицем і своїми мертвими очима, з котрих виступили дві сльози.

— Отже ми маємо тепер болгарське військо? — спитав, дрижачи від щастя.

— Маємо, Йоцу. Маємо військо і офіцерів і нашого князя, — відповів гордо жовняр.

— А чи князь коли прийде до нас?

— Що, князь? — жовняр і старий Кольо усміхнулись.

Але старий Йоцо випитував його ще цілу годину. Питав про болгарський серайль у Софії, болгарські гармати і багато-багато инших справ . . . І коли чув усі ті чуда, про які розповідав жовняр, здавалось йому, що десь у глибині його душі сходить сонце і освічує все кругом. Йому здавалось, що він знову бачить свої зелені гори і вершки скель з орлами над ними і ввесь світ Божий, так чудово гарний . . .

А жовняр розпалився огнем і розповідав про нові, що-раз нові дива.

— Ах, як би я все те міг бачити! Тепер придалися-б мені мої очі! — журився старий.

---

[1]) По-турецьки жовняр.

*

Довший час жив старий Йоцо тільки цими новими враженнями. В укрите в горах сельце не заходив зрештою ніхто звідти, з тої нової Болгарії, щоб його душу наново порушити. В одностайнім житті села не сталося нічого такого, що бодай у приближенні пригадувало-б бурхливе життя Болгарії. В селі не було вчителя ані навіть священика, до села не заходили ґазети, з котрих люди могли-б довідатися, що там у світі діється. Навіть про болгарсько-сербську війну довідалися тільки з того, що в тій війні загиб один жовняр із села. І старий Йоцо жив, не інтересуючись цілим світом, так само як і його село, заняте боротьбою за щоденний хліб. Він старівся, а з старістю опанувала і його духа стареча неміч. Він сидів тільки під дубом, мов бездушна колода, і вслухувався в глухий шум Іскери.

Здавалось, що до села не прийде вже ніяка новина, котра-б могла порушити і розбудити його повільно завміраючу душу.

*

Однак така новина таки прийшла.

Розійшлась чутка, що через Іскерську долину проведуть залізницю: інженіри вже робили поміри. Ця звістка розбила, мов молотом, рівнодушність старого Йоца. Він пригадав собі, що колись чув, що як би туди хотів провести залізницю, то це коштувало-б міліони міліонів.

— Що? Болгарська залізниця?

Він не хотів вірити. Залізниця? Через цю пропасть, через ті стрімкі скелі, де для кінського копита місця нема, де коза з великим трудом ледви удержиться на скелі?

Велике царство не важилося на таке діло, а ми це можемо зробити?

Але про будову залізниці говорено далі. Це без перерви займало уяву старого, давало роботу його духові, що до всіх инших справ був дитинячо байдужий.

Одного дня довідався, що роботи коло залізниці вже розпочалися. Хлопи села нанялися за робітників: зійшли в долину Іскери.

Старий здивувався.

— Певно спровадили звідкись учених інженірів. Світ великий . . . чи це знов Французи?

Сказали йому, що вони Болгаре.

Старий не міг прийти до себе з великого дива.

— Що? Наші? Болгарські інженіри? Там, де турецькі баші і вчені Французи казали, що це неможливе? Отже ми і вчених лю-

дей маємо? . . . А міліони, ті тисячі міліонів, про котрі говорив багатий Мано? . . .

— І міліони маємо! Хто має бороду, має гребінь!

Старий Йоцо був одушевлений. І військо і башів і гармати і князя і вчених і міліони і чуда над чудами!

Тепер „болгарське“ представлялось йому, як щось велике, могутне, безмірне. Його бідний розум навіть не міг зрозуміти тої всеї величи. Символом „болгарського“ були для нього дотепер тільки еполєти і шабля жовняра, котрі він чув своєю власною рукою і цілував. Але тепер це болгарське опанувало його своєю могутністю і наповняло його серце гордістю: болгарські руки пробивали гори, болгарський дух творив діла, котрі кожний мусів подивляти!

Де тепер багатий Мано, що він сказав би?

Коли почув перші удари об скелю, коли почув, як вона, розбита динамитом, з грохотом котиться в пропасть, обтер очі рукавом, бо вони наповнилися сльозами.

*

Від цеї хвилі наймилішим місцем для нього стала скеля, коло пятьдесят кроків од його дому, що висіла над глибоким проваллям, на дні котрого шуміла Іскера і звідки доходив до нього гамір пильної роботи. Від ранку до вечора стояв він там і вслухувався в цей гамір.

Робота скінчилася і залізниця була готова. Старий Йоцо дріжав усим тілом, коли почув перший свист льокомотиви, гуркіт коліс по шинах . . . Шуміла і свистала „болгарська залізниця!“

Він чув, що в нього вернуло нове, свіже життя. Кожного дня, коли тільки надходила година поїзду, він виходив на скелю, щоб чути свист, щоб „бачити“ болгарську залізницю, як вона жене здовж пропасти. Залізниця сполучувалась в його думках з розумінням вільної Болгарії. Її гуркіт говорив йому виразно про „болгарський час“. В селі віддавна не нагадувало йому про це ніщо більше, як тільки її свист. І коли цей свист наближався, він покидав усе і біг із своєю палицею на скелю, щоб „бачити“ . . .

Подорожні, що стояли у вікнах ваґонів і подивляли красу долини, бачили, здивовані, на шпилю скелі чоловіка, що вимахував до них шапкою. Це старий Йоцо вітав у той спосіб вільну, нову Болгарію. В його уяві цей залізний змій, що гнав через гори, вигукував світові силу і славу і поступ вільної Болгарії!

*

Одного вечора Йоцо не вернувся до хати. Син пішов просто на скелю над пропастю. Старий Йоцо лежав на скелі з шапкою в руці. Він оддав душу, вітаючи вільну нову Болгарію.

Іван Вазов.

Приглянутися „українському“ у вільній Україні!

22. Борис Граб.

Борис Граб був хлопська дитина. Батько його, заможний господарь у підгірськім селі Д. коло Добромиля, віддав його, свого найстаршого сина, спершу до Лаврова до Василіян, а потім до Перемишля до ґімназії. Борис учився дуже добре і вчасно почав заробляти собі на хліб лекціями. Батько бажав, щоб син, скінчивши ґімназію, йшов до духовної семинарії, але Борис уперся і пішов до Відня на медицину.

Ще в ґімназії Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі дивилися на нього, як на головну оздобу закладу. Обдарований незвичайними здібностями, величезною памяттю, бистрим і ясним розумом, він з тими вродженими дарами лучив велику пильність і працьовитість, замилування до порядку і точности і, вироблене ґімнастикою та фізичною працею, здоровля та сильну будову тіла. Свій час умів він розділити так, що на всяку роботу, на всяку науку знаходив час і пору.

Ще в ґімназії він з власної охоти вивчився скількох европейських мов, прочитав у кожній з них чільні твори літератури, які тільки міг запопасти в такім непросвітнім городі, як Перемишль, — але крім того, живучи два роки у столяра, вивчився столярства, потім у токаря токарства, а ще в сьомій клясі не побоявся насмішок товаришів, ба й де-яких учителів, і перейшов на кватирю до одного шевця та в заміну за підучування його сина вивчився й того, у школярів так погордженого, ремесла. Тільки один учитель Міхонський хвалив Граба за те, заохочував і инших учитися ремесла і обік духової праці не занедбувати й фізичної, хоч, розуміється, надармо. Оце намагання сполучити науку з фізичною працею звело Бориса докупи з Міхонським, який сам закликав його до себе до хати, часто розмовляв з ним і намагався по змозі дати його думанню й науці живий напрям.

Борис Граб одразу, ще в третій клясі нижчої ґімназії, звернув на себе увагу Міхонського. В ту пору це був дикий, вайлуватий

і неохайний хлопець, який між усіми учнями своєї кляси визначався нечищеними по скілька неділь чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом, нечесаним волоссям і — першою льокацією. Наука в двох перших ґімназіяльних клясах вимагала тільки памяти, а не праці думок; через те Граб, обдарований такою незвичайною памяттю, що всі виклади вчителів запамятував одразу в школі, не вчився вдома нічого, але, поробивши письменні роботи, коли були позавдавані, і відбувши дві-три години приватних лєкцій (учив звичайно своїх товаришів однокляснників і то так, що один або два платили йому по два ґульдени місячно, а на науку сходився ввесь „сірий кінець“ кляси), втікав з гурту і забавлявся по-своєму. Жив він у дуже поганій частині міста над невеличким потоком, обставленим по двох боках поруччями. Граб вилазив на те поруччя і ходив по ньому, роззувши чоботи. Поруччя було невисоке, півтора ліктя по-над вулицею, але стояло на самому березі потока, а беріг був високий і стрімкий і стіною здіймався вгору на яких три сажні. Не було нічого лекшого, як гримнути з поруччя в потік, якого дно було або болотяне або вистелене грубим камінням. По-над оту пропасть ходив Борис цілими годинами; иншим світ крутився, коли тільки з противного берега дивилися на нього, а йому байдуже. Та й поліція ніколи майже не заходила в ту частину міста, щоб була могла заборонити йому тої ґімнастики.

Раз якось Міхонський переходив туди і побачив Бориса на тій еквилібристиці. Думав, що хлопець побачить його і втіче, але Борис ішов спокійно, рівно, не змигаючи оком із поруччя, і нічого більш не бачив. Він був подібний до люнатика. Міхонський наблизився аж зовсім до нього і кликнув:

— А ти що робиш?

Борис оглянувся, змішався. Міхонському бачилось, що він ось-ось захитається і впаде, то-ж прискочив і вхопив його за руку.

— Що це ти робиш? — повторив учитель.

— Про . . . про . . . про . . . — лепотів хлопець і, мов прикипівши, стояв на місці, на поруччі.

— Злізь на землю й говори порядно! — гостро промовив Міхонський.

Борис зіскочив з поруччя, але на вчителеві запити не умів відповісти нічого порядного.

— А лекції вмієш назавтра?

— Вмію.

— А вправи, препарації маєш?

— Маю.

— І чого-ж ти ходиш туди?

— А що-ж маю робити? — простодушно запитав Борис.

— Але-ж тут можеш вязи зломити.

— Ні, не зломлю.

Міхонський зацікавився занедбаним хлопчиною. На годинах альґебри він мав з ним муку: ані стати, ані крейду взяти, ані писати, ані говорити порядно Борис не вмів, але зате в його відповідях учитель бачив розум і проблиски власної думки.

— Де ти живеш? — запитав Міхонський Бориса.

Той показав.

— Ходи, хочу подивитися.

Борис попровадив його.

— Як тут вохко! як тут тісно! який тут галас! яка тут задуха! — раз по разу викрикував Міхонський. — Ну, і не диво, що ти волієш по поруччі лазити, ніж тут сидіти. Тут сидіти, то смерть! Чому тебе батько не помістив де-инде?

— Бо цей господарь його знайомий.

— Як маєш вільний час, то приходь до мене, — мовив учитель. — Ти знаєш, де я живу?

— Знаю.

— Прийдеш?

— Прийду.

Але Борис не йшов до Міхонського. Цей жив у гарнім домику над Сяном. Переходячи поуз того домика, Борис не раз бачив гарне, панське урядження в його середині і стидався йти туди. Минув тиждень. Міхонський немов і забув про Бориса, хоч три рази мав години в його клясі. Аж за четвертим разом викликав Бориса до таблиці. Живо забилось серце у хлопця, він увесь спаленів, але, напружуючи всі сили духа й тіла, намагався зручно вийти з лавки, стати при таблиці, взяти в праву руку крейду, а в ліву губку, словом, робити все так, як любив Міхонський. А Міхонський стояв збоку і пильно дивився на нього, не кажучи ані слова. Тільки всміхався з-за своєї густої, чорної бороди; та Борис не бачив того.

— Але з нього може вийти славний хлопець! — сказав він ніби сам до себе, але так, що вся кляса вчула; вчув і Борис. Його серце заметалося, затріпоталось якоюсь радістю; він почув сором, що не заслужив на таку добрість учителя, що не додержав даного йому слова. Міхонський подиктував йому якесь завдання. Борис написав і по короткім розмислі спокійно, не поспішаючись, за порядком

узявся розвязувати його. Міхонський ходив на пальцях по клясі і любувався.

— Добре! — сказав він, коли робота була зроблена. — Добре, дуже добре. Сідай на місце!

Борис поклав крейду і губку й сів.

— Чекай! — скрикнув зненацька Міхонський, немов нагадавши собі щось. — Борис Граб! А скажи-но ти мені, хто найбільший дурень у цій клясі?

— Я, — сказав Борис, не надумуючись.

— Чому?

— Бо дав слово прийти до пана професора, а не прийшов.

— А чому не прийшов?

— Бо . . . бо . . . бо . . .

Борис запнявся, почервонів по самі уха — і розплакався.

— Ага, бачиш! — сказав Міхонський. — А на другий раз не будь дурнем і приходь.

— Прийду.

Від того часу Борис почав вільними хвилями ходити до Міхонського. Той зразу мусів освоювати його, добрістю і ласкою єднати собі його повне довірря, а потім узявся „цивілізувати“ цього дикуна. Почав од того, що навчив його порядно ходити, просто, не перевалюючись з боку на бік, з піднесеним лицем, навчив кланятися, сідати, навчив тої акуратности й економії в усіх рухах, словах і вчинках, що, як він говорив, повинна ціхувати розумного і практичного чоловіка. Він узявся робити хатню ґімнастику (тоді це ще була у нас нечувана новина), щоб призвичаїти його до скорости, прецизії й ґрації в рухах. Він подбав і винайшов для нього инше, здоровіше помешкання, як-раз у столяра, і велів Борисові у вільних хвилях учитися столярства. Книжок поки що не давав йому ніяких.

— Досить з тебе й шкільних, — говорив він. — На инші прийде черга потому. Тепер роби на варстаті!

І Борис робив. Аж у пятій клясі Міхонський, бачучи, що хлопчина і фізично виробився, став здоровий, як дубчак, моторний та цікавий, і що дух його доволі зміцнів і привик до методичної праці, почав давати йому книжки до читання із своєї бібліотеки. Зачав, розуміється, від азбуки людськости та цивілізації, від Одисеї, яку дав читати хлопцеві. Борис перечитав безсмертну поему одним духом за кілька днів і приніс Міхонському книжку назад з подякою.

— А що, прочитав?

— Прочитав.

— Ну, розкажи мені, що ти прочитав?

Борис був приготований на це питання. Він розповів Міхонському зміст поеми, дитячим звичаєм підносячи більше чудесні та фантастичні пригоди, а поминаючи побутові картини.

— Ну, добре, — мовив Міхонський. — Але знаєш ти що: це тільки одна половина Одисеї, оце все, що ти мені тут розповів.

— Одна половина! — скрикнув здивований хлопець.

— Еге, одна половина.

— Значить, є ще й друга?

— Є й друга.

— А де? можна просити пана професора?

— Тут вона. В тій самій книжці. Візьми її і прочитай ще раз, а тоді розкажеш мені й другу половину.

Борис був трохи розчарований, узяв книжку, але кілька день не мав охоти братися наново до читання.

— А що, знаходиш другу половину Одисеї? — запитав його Міхонський.

— Ні, не знахожу.

— А читаєш ще раз?

— Читаю.

— Не бреши, Борисе! — напів лагідно, а напів якось жалісно скрикнув Міхонський. — Ти не починав другий раз читати, а то-б певно знайшов і другу половину. Правда, що не починав?

— Не починав, — сказав засоромлений Борис.

— То то й є! Адже я знаю, що такий розумний хлопець, як ти, коли прочитає таку розумну книжку, як Одисея, то мусить знайти й другу її половину.

Ця розмова глибоко шпигнула Бориса. Він постановив собі ніколи не говорити неправди і зараз же взявся другий раз читати Одисею. Тепер, знаючи її зміст, він читав її помалу. Живі побутові картини насували йому на память рівно живі картини того сельського життя, яким жив його батько, серед якого й сам він виростав змалечку. Чим далі вглиблювався в поему, тим більше блідли в його памяті фантастичні пригоди та мітольоґічні дивогляди, а зате тим яркіше визначувалися картини сельського віча, возової подорожі польовими дорогами серед родючих нив, сельського празника, дівчат, що перуть шмаття на річці, гостини, саду, ігрищ, життя пастуха в полі і т. и. Другий раз він прочитав поему з далеко більшим інтересом, як перший раз, і розповів цим разом Міхонському зовсім инший

зміст, як першим разом. Живі спомини з власного життя додавали його оповіданню ще більше свіжости, ясности та виразу.

— А бачиш! — сказав Міхонський, намагаючись не надто сильно показати свою радість. — Правда, що ця половина рівно цікава, як і та, яку ти мені розповів першим разом?

— Іще цікавіша! — мовив утішений своїм відкриттям Борис.

— А чому цікавіша?

— Тому . . . тому . . . — Борис хвилю вагувався, немов шукаючи слів, щоб вияснити те, що не зовсім іще ясно зарисовувалось у його душі. — Я думаю . . . мені уявляється ціла Одисея, як дім. Оці малюнки з життя, то фундамент, то зруб, а ті чудесні пригоди, то гарні різьблені та мальовані оздоби, ґанки, ґалерійки . . .

— Браво! — сказав Міхонський. — І не правда, хто перший раз оглядає дім, той насамперед зверне увагу на ті побічні речі, стовпчики, вікна, мальовила по стінах, драперії. Треба вже тямучого чоловіка і уважного оглядача, щоб звернув увагу на розполог будинка, на ввесь його плян, на тривкість фундаментів, уставлення дверей та печей. А для тих, що живуть у домі, це далеко важніше, ніж ті оздоби, які иноді стають навіть завадою, які з певним накладом праці треба оберігати та шанувати, а які властиво не приносять ніякого пожитку. Ну, але тепер скажу тобі ще один секрет. Те, що ти досі бачив у Одисеї, ті обидві половині її змісту, то властиво тільки одна сторона речи. По-за тим, що ти бачив тепер, криється инша, ще далеко цікавіша історія.

Борис витріщив на вчителя заискрені цікавістю очі.

— Бачиш, то так, — мовив Міхонський. — Читаючи її перший раз, ти перебіг немов по одній лінії через її зміст, немов вузенькою стежечкою через поле. Ти любувався тільки бігом та закрутами тої стежки, не багато зважаючи на ціле поле. Правда?

— Правда.

— Читаючи другий раз, ти вже бачив, що ця стежечка то не головна річ. Ти звернув увагу на ціле поле, на його ґрунт, на те, що на ньому засіяно. Так?

— Здається, так.

— Бачиш. Та досі ти студіював Одисею, що так скажу, плянимстрично, як одну площу, на якій стоїш і сам. Ти не пробував — і не міг — піднестися вище, над неї, оглянути її не як площу, а як річ відрубну, заокруглену в собі, як окремий світ, наділений власним рухом, власним життям. Це був би, що так скажу, стереометричний погляд. Ну, та на це ти ще замолодий. Маєш час.

Колись, по матурі або ще пізніше, як увійдеш у своє власне, практичне життя, як попробуєш і для себе сотворити свій власний матеріяльний і духовий світ, тоді спробуй також іще раз прочитати Одисею. Тоді побачиш ту нову її сторону. Даси мені слово, що зробиш це?

— Дуже радо.

Міхонський стиснув хлопцеві руку.

— А не забудеш?

— Ні, не забуду.

— І затям собі моє бажання: при читанні всякої книжки від пляниметричного способу бачення доходити до стереометричного. Я знаю, це тобі не зовсім зрозуміле, але прийде пора, зрозумієш. І не думай собі, що це вже все, що, осягнувши той ступінь, ти вже матимеш ключ до цілковитого зрозуміння творів людського ґенія. Ні, сину (це перший раз Міхонський назвав Бориса сином і перший раз Борис почув якесь незвичайне зворушення, якусь дивну мягкість у його голосі); ні, це все тільки один ступінь, тільки початок, так само, як пляниметрія й стереометрія, це тільки початки, азбука математики. Далі забажаєш пізнати самий процес його творення, його звязок з тодішнім часом, дізнатися, що його автор узяв з минувшини, а що взяв із своєї сучасности, далі дійдеш до оцінювання самих основних ідей, так сказати психольогії його твору, а потім іще далі розшириш горизонт і будеш питати: звідки у тодішніх людей і в отого таємничого Гомера взялася думка складати такі твори? І в такій формі? І такою мовою? І тисячні, тисячні подібні питання насунуться тобі, і тоді побачиш, як такий твір, частка життя великої нації, веде нас до студіювання того життя і виявляє на кожному кроці стільки-ж безмежних горизонтів та нерозгаданих загадок, як і само життя.

— Та невже можна задавати собі такі питання? — запитав несміло Борис, якому шуміло в голові від тих несподівано розкритих перед ним далеких перспектив.

— Не тільки можна, але й треба, — мовив Міхонський.

— І є надія дійти в таких річах до правдивої відповіди?

— Скажи: до якоїсь відповіди, — з притиском мовив Міхонський. — Що значить „правдива“ відповідь? Що для нас правдиве, для инших, пізніших може бути вже не зовсім правдиве. Головна річ: відповідно поставити питання і дати на нього відповідь, згідну із знаними нам фактами. Инші будуть мати більше фактів або розумітимуть наші факти не так, як ми, то й відповідь їх буде инша. Ну, та годі про це. Ще маєш час на такі речі. Ти ще —

він усміхнувся ласкаво — на пляниметричнім погляді стоїш. Читай далі! Читай не багато, не швидко, а змагайся доходити до стереометричного погляду. Тоді поговоримо про це більше.

Від того часу Борис під проводом Міхонського прочитав усі найкращі твори Ґете, Шіллєра, Лєсінґа та Вілянда. Шекспіра читав у німецькім перекладі, бо в Перемишлі не було нікого, хто-б навчив його анґлійської мови. З принукою Міхонського він зараз у пятій клясі записався на французьке і по двох роках дійшов до того, що міг в оріґіналі читати Молієра, Расіна та Корнеля. Знаючи латинську та французьку мову, він при помочи Міхонського легко вивчився італійської, перечитав Манцоні I promessi sposi, та й його тягло до Данта та Аріоста. Міхонський радив лишити їх собі по матурі, а тим часом поглиблював його розуміння прочитаних авторів розмовами про твори чільних майстрів усесвітньої літератури. Добачуючи в Грабових відповідях та рефератах, що він з пляниметричної — по його термінольоґії — стадії розуміння переходить до стереометричної, він давав йому читати докладні життєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим приучував його з одного боку розуміти всякий твір людського духа на основі того часу і тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, а з другого боку призвичаював його розуміти історію даного часу, так сказати, аналітично, із свідоцтв та настроїв тогочасних людей, а не з готових підручників. Тоді по-за шкільними підручниками були в моді серед ґімназійної молоді більші „Всесвітні історії“ Ротека й Шльосера, та Міхонський не радив Борисові читати їх.

— У загальних нарисах, — мовив він, — маєш усесвітню історію в школі. Пощо тобі ще збільшувати той баляст і набивати собі голову готовими конструкціями, які для свого часу й їх авторів може й мали якесь значіння, а для нас не мають ніякого? Захочеш глибше увійти в студіювання якоїсь історичної доби, йди просто до джерел, до сучасних тій добі писань, або до основних моноґрафій, а отакі сметанкарі, що ніби то збірають сметанку з усіх спеціяльних праць, дають по правді тільки якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молоді, більше шкідливу, ніж пожиточну.

Так само остерігав Міхонський Бориса перед читанням компендій історії літератури.

— Це не для тебе! — говорив він. — Подбай насамперед про те, щоб пізнати як найбільше творів літератури з власного читання, а тоді

вже берися й до історії літератури. Я велів би попалити девять десятих частин усіх тих компендій. Це попросту деморалізація, а не наука. Вони вироблюють цілі ґенерації тих премудрих людців, що все знають, але по-верха, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним виглядом, немов вони все те бачили, читали й передумали.

Обік чільних творів літератури — про твори штуки тоді в Перемишлі не було й мови — Міхонський давав Борисові читати добрі життєписи чільних діячів літератури та науки, де-які спомини великих людей та їх листи, приучуючи його розуміти всякий твір того часу й тих людських взаємин, яких він був витвором і виразом. Отак прочитав Борис Люісову біоґрафію Ґете та Екерманові розмови з Ґете, польські спомини Паска, кореспонденцію Ґете з Шіллером, мемуари Бенвенуто Челліні та Ґете Wahrheit und Dichtung. Жива основа — ось на що головно хотів Міхонський звернути увагу свого улюбленого учня. І звільна з-поза артистичних і поетичних дискусій висувалися уваги про саме людське життя, про сучасні заходи і змагання людського духа, про сучасну науку історичну, природничу й суспільну. Та тут Міхонський звичайно задовольнявся тим, що, сформулювавши якесь питання, додавав:

— Власне над тим, у тім напрямі тепер працюють учені люди там, у вільніших краях. Ну, та й ти колись дізнаєшся про це. А тепер іще маєш час. Це вже належить до стереометричного способу задивлювання, а для цього ти ще не зовсім підготований.

Ми вже бачили, яким простим, натуральним способом Міхонський розбудив у хлопячій душі постанову — ніколи не брехати. Правда, треба було довгих літ систематичної та терпеливої праці з боку учителя та ретельного зусилля з боку учня, щоб із цієї постанови, мов із зернятка, виплекати гарну рослину — чесну отвертість та правдивість характеру. Живучи в ненастанній, але ріжнородній і тому не вбийчій, все бадьорій праці, Борис звик добре обраховуватись із силами, приступаючи до якої-будь роботи. Він звик числитися так само й із словами, не обіцював такого, чого не міг виконати, а обіцявши, докладав усіх сил, щоб таки виконати. Для того він при поєдинчім та нескомплікованім способі життя ґімназійного учня ніколи не попадав у таке фальшиве становище, де мусів би крутити, вибріхуватись, як то кажуть, милити очі. Товариші знали й високо цінили його словність. Коли котрий запитав його про що будь, то міг бути певний, що Борис або скаже йому відповідь зовсім докладну, або відповість просто, що цього не знає; та й у таких разах він, широко як на ґімназиста обчитаний, звичайно вмів сказати, де можна

знайти відповідь на дане питання. Учні зразу нашів жартом прозвали його „Епамінондом“, вичитавши в латинських вправах речення про цього старинного героя, „ut ne ioco quidem mentiretur“ (що навіть в жарті не говорив неправди). Під назвою „Епаміонда“ знала Бориса вся ґімназія.

Іван Франко.

23. Негайна справа.

Діялось воно на Волинському Поліссі за часів минулої холєри. Пізня вже осінь була, почалась Пилипівка.

У містечку Горбовичах, що над Припяттю, ще не було холєри, і сусідні села якось крив Бог од того лиха, але з дальших місць приходили раз-у-раз страшні вістки: у Звягелі, казали люди, сотнями народ помірає, в инших місцях бунти якісь були, розрухи: палив народ, кажуть, ті холєрні „байраки“, що їх понаставляли на лихо та на погибель людям; лікарів, кажуть, вигонили люди геть дрючками, а десь, кажуть, і вбили лікаря; трують ніби то лікарі народ, а хто тільки заслаб на ту холєру, того зараз живцем у домовину кладуть, вапном його засипають і ховають живцем таки. Москалів, кажуть, на ті бунти начальство нагонило, усмирення робити.

Всячину розказували. Казав і староста — він що-суботи у волость ходив — що там писарчуки з ґазети вичитували про ті бунти та що народ дуже помірає, найбільше в Саратовській ґубернії — далеко вона, аж за Київом — а що ніби то лікарі народ трують та живцем ховають, так це брехня. І був наказ од справника у волость, щоб людей строго глядіти, „вольненія“ щоб не давати, особливо брехень усяких щоб не розпускали; бо народ темний — попусти йому тільки, дай „вольненіє“, то й бунт зараз зроблять. Як тільки язика котрий дуже розпустить — у холодну садовити і урядникові зараз донесення давати. А найпаче як хто, не дай Боже, „неблагополучно“ заслабне — цею минутою у волость, щоб дати знать „конним нарочним.“

Горбовичі — маленьке, глухе містечко, геть далеко у нетрях Полісся, серед віковічного соснового бору, між болотами; шляхів туди добрих нема, і почта не ходить, і начальство всяке, Богу дяка, не часто довідується, і живуть там собі люди тихо, мирно, бунтів ніяких не знають, слабують і помірають якось „благополучно“ — як Бог дає. Тільки останніми часами, як пішла оця чутка про холєру, почало й у Горбовичі заглядати всяке начальство: становий був аж

тричі, один раз був лікарь, обходив з урядниками всі двори, заглядав у крамниці, загадував людям, щоб повивозили гній з дворів і сміття та помий у хатах не держали, воду щоб варили та тільки таку варену щоб пили, та ще иншого всякого наговорив такого чудного, хто його там пригадає.

Урядник то вже що-тижня наїздив у Горбовичі; настановив скрізь по містечку десятидворних, „для безпорядку“, як вони казали — щоб помагали соцькому і старості не давати „вольненія“ людям і доглядати, чи не заслабне хто неблагополучно.

Мабуть і справника треба було сподіватися, бо урядник вигнав людей на дорогу гатити калюжі та ковбані, що дощі було порозмивали.

Одного вечора — темно вже було, дощ, вітер, негода — у Горбовичах почувся почтовий дзвінок; щось проїхало вулицею і спинилось на майдані біля розправи.[1])

Соцький і староста зараз подались туди.

Це приїхав становий. Не роздягаючись, так як був з дороги у бурці, у шапці та у кальошах, сидів він на ослоні у розправі.

Староста і соцький увійшли у розправу, вклонились і стали біля порога.

— Старосто! — озвався становий. — Зараз мені знаряди верховця, та добрий кінь щоб був; пакет треба екстренний.[2])

— А куди гнати верховця, ваше високородіє? — спитав староста.

— У Степанків, у волость; звідтіля пошлють далі.

Староста, заклопотаний, чухав потилицю.

— Ну? Чого стоїш? — спитав становий.

— Та . . . де його тепер охочого знайти у таку ніч та у негоду . . . Може-б завтра дозволили-б . . . до-дня?

— Завтра? — скрикнув становий. — Екстренний пакет завтра? Та він завтра до-дня мусить бути в руках у справника. Розумієш чучело[3]) ти горохове? — крикнув становий, стукаючи кулаком по столі. — Сію мінуту щоб мені був нарочний, я з ним сам побалакаю, то він не то що у Степанків — до чортового батька поїде залюбки. А про мене, не знайдеш охочого, сам вези. Гайда!

Староста вийшов.

— Ну, що тут у вас? — спитав становий соцького. — Не болюють люди, не помірають?

---

[1]) Канцелярія громадського уряду.
[2]) Поспішний.
[3]) Опудало.

— Та . . . всяко буває . . . Але міркуємо, що воно „благополучно.“

— А так, що холєри не чутно?

— Крив Бог. Бодай і не знати її.

— Дороги кепсько лагодять, соцький. Проїхати неможна. Разів з десять трохи не перевернувсь, поки до вас добрався.

— Та воно, ваше високородіє, у нас споконвіку такі шляхи, нічого не вдієш, хоч плач: бо пісковина. Хоч ти її гати, хоч підсипуй, ніщо не поможе; обсовується, дощі розмивають. А під таку добу — темрява яка, не вам кажучи, воно й перевернутися не диво. Тут і вдень білий не скрізь проїхати . . . Ночувати зволите тут?

— Ні, поїду далі. В Озерянах у волости переночую. Тут у вас холодно та й блощиці мабуть заїдять.

— Таке діло. Бо у нас, не вам кажучи, й заведенія такого нема, як значить для благородних треба. Зроду-віку не памятаю, щоб у нас начальство коли ночувало. Оце тепер часи якісь, прости Боже, настали, що і начальству безпокойство таке і людям клопіт.

— Да-а, — зітхнув становий.

— А оце, звиніть, ваше висородіє, дозвольте допросить: там, звідкіля ви їдете — нічого? Благополушно?

— Нічого, — відмовив становий.

— Слава Богу, — зітхнув соцький.

Незабаром вернувся староста.

— Зараз буде, ваше високоріє. Поїдуть двоє, бо один боїться.

— Про мене нехай їдуть хоч і троє, аби швидко, — сказав становий. — Гукнеш їх сюди, як прийдуть.

Становий почав чогось шукати у своїх паперах. Трохи згодом у хату ввійшло двоє парубків.

— А-нуте, хлощі, — сказав їм становий, — махніть мені з оцим-то пакетом у Степанків, та живо! У волості там зараз розбудіть писаря, нехай зараз таки пре його далі, на Зятківці, Босий Брід та город, до справника. До-дня завтра щоб там був, хоч надвоє перервіться. Чуєте?

— Де-ж ми його, ваша милость, поспіємо назавтра на ранок у город? Милуйте-жалуйте. Ми-ж і до Зятковець не добіжимо, не попасавши, хіба з коней дух випре, — змолились парубки.

— Та не вас же я, не вас, болвани, у город жену, — кричав становий. — У Степанків завезіть та писареві віддайте, він уже другого пошле. А ви собі у Степанкові хоч лусніть, хоч рачки до дому лізьте — мені однаково.

— О! Розумієте? — сказав староста. — Там собі, у Степанкові, попасете і підночуєте, а ранком додому.

— Ну, з Богом! — сказав становий.

Парубки вийшли, а незабаром і становий поїхав собі своєю дорогою.

Горбовичські посланці опівночі добігли до Степанкова, достукались у волості до писаря. Він вийшов заспаний, у кожусі поверх одної сорочки, у кальошах на босоніж, лихий, сердитий.

— Чорти вас носять по ночах, — кляв він. — Дня вам мало? . . . Чого там? . . . Який пакет? Не могли до ранку почекати?

— Хіба ми своєю охотою сюди гнали? — озвався горбовичський посланець. — Нате вам оце добро, бодай воно пуття не знало.

Писарь взяв пакет, розглядів його.

— Від станового? — спитав він.

— А то-ж.

— А ти-ж звідкіля?

— З Горбович.

— Що-ж у вас там становий робить?

— А мара його знає.

— Холера у вас?

— Яка холера? — здивувався парубок.

— Бунт може?

— Бунт? — перепитав парубок і аж очі вилупив. — Ні, нас Бог крив від таких злиднів поки що. Становий тільки приїхав.

— А звідкіля, не знаєш?

— Зо Ставів. Ямщик[1]) той казав, що його привіз.

— Ага, — протяг писарь. — То мабуть там щось скоїлося.

— Хіба я знаю?

— Микито! — звернувся писарь до сторожа, що стояв при цій розмові босий, розхрістаний. — Одягнись і біжи зараз до почтаря, що-б цю минуту гнав нарочного у Зятківці, з екстренним пакетом, скажи. А ти можеш одправляться, — сказав писарь горбовичському посланцеві.

— Дозвольте, пане, тут підночувати, — попросив той. — Бо коні пристали, а ніч темна . . .

— Ночуй.

Пройшла може година, поки Степанківський нарочний вибрався вже за-дня, бо зблудив і до світу Божого плентався навмання, без

---

[1]) Звощик, фірман.

дороги. Вже сонце зійшло добре, коли він став у волості, підпаливши коня зовсім.

У волості вже були де-хто з людей: староста, десяцькі. Взялись розпитувати післанця: звідкіля, що, як?

— З Горбович, — каже, — вночі пригнали нарочного; становий там сидить. У Ставах, кажуть, холєра, та й у Горбовичах, бачиться, не без лиха . . . Бо чого-б там становому сидіти?

— Еге-ж, еге . . .

— До справника жене. Дух, каже, з коней нехай випре, аби „цею минутою“ доставили.

— Пссс . . . — похитували люди головами, — бунт може?

Пакет вислали з волости „цею минутою“ далі.

Зятковецький нарочний розказав у Босому Броді, що у Ставах холєра — не дай Господи. У Горбовичах бунт . . . Становий там сидить з урядниками, та нічого не вдіє. Оце до справника пакет жене, москалів мабуть щоб прислали. Не доведи Мати Божа.

Бособрідський нарочний добіг у город; з полудня було.

Віддав пакет справникові, а сам пішов по крамницях, бо писарша загадала йому де-чого купити.

Не минуло й півгодини, як уже гомоніли в городі перелякані Жиди, що у Ставах, у Горбовичах, у Степанкові холєра — не дай Боже. За вчорашній день померло душ 30, ні, не 30, а 50, це певно. У Горбовичах бунт. Урядника побили так, що хто його знає, чи живий буде — везуть його в город у больницю . . . Пристав просить справника, щоб москалів прислав.

Справді, всі бачили, як справник дуже затурбований, проїхав швидко на звощикові до товариша прокурора, потім до полковника драґунського полку, а потім всі три поїхали до справника.

Потім справник послав на почту по кінного нарочного і виправив його з пакетом знов таки на Босий Брід.

*

У справника сиділи: товариш прокурора, полковник воїнський начальник і радились.

Перед ними на столі лежав той пакет від станового, розпечатаний, а в ньому стояло:

„Над Припяттю у Кмітовому ярі появились три дикі кабани. Я поставив вартових, щоб стежили на ними. Чи не приїхали-б ви на облаву? Може ще кого запросите? Будь ласка, сповістіть.“

Модест Левицький.

24. На Вовчому хуторі.

Степ широкий, привільний, безмірний, кінця-краю йому нема; тільки там десь далеко-далеко, мов море хвилюючись, зливається він з таким же, як і сам, безкраїм небом. Від чудових степових голосів, від якогось незрозумілого шепотіння, що вчувається чоловікові в степу безкрайому, спочатку чоловік торопіє, йому робиться страшно, бо він очевидячки бачить, який він без міри малий проти цього простору, бачить своє безсилля; а далі отой широкий без краю степ, отой простір безмірний повертає чоловіка до думки про світову безкраїсть, про волю; око його мимохіть зупиняється на глибокому блакиті неба, і він починає мислити про Бога, і спокійна, але глибока віра панує в його серці . . . Степ чарівний, таємний! . . .

Тиха, темна ніч обгорнула широкий степ; не видно було навіть маленької смужечки, котра-б відріжняла небо од землі: усе чисто потонуло у темряві ночи і все мовчало. Аж ось подихнув легесенький вітрець і розігнав хмари; на небі замиготіла одна-друга зірка або, як кажуть діти, „зіроньки очицями заморгали“, — і незабаром усе небо засіялось зорями. А безмірний суворий степ стоїть собі нерухомо, мовчить, обгорнувшись легенькою таємною млою. Тільки коли-не-коли зворушить степову тишу якийсь жалібний, незрозумілий крик, немов би заплаче мала дитина, або зненацька пронесеться глухий, задавлений стогін — пронесеться він далеко-далеко хвилею і замовкне . . . Про такий стогін люди кажуть: „то козак стогне й плаче у тісній домовині . . .“

Невеликий табун коней збився докупи; вони поволі паслися, щіпаючи зелену травицю, і коли-не-коли своїм форканням зворушали степову тишу. Табунщики, закутавшись із головою свитками, лежали осторонь. Ще трохи далі у буряні, так що відразу й не запримітиш, сидить, зігнувшись удвоє, табунщик-вартовий.

На схід сонця на небозводі коло самої землі зявилась сіра смуга світу; зірки почали примеркати і все покрилось чудовою, чарівною півмлою . . .

— Пильнуй! — залунав по степу гучний несамовитий крик вартового . . .

Коні шарахнулись у бік і стали . . . Табунщики разом посхоплювались і побігли на голос вартового . . . Почувся стогін, благання помилувати, простити . . .

Тим часом сіра смуга на небозводі росла, більшала і освітила кушку табунщиків: вони вели конокрада. Високий, худий, кровю за-

ношений ішов він, хитаючись, ледви волочив ноги; руки йому були скручені за спину й міцно звязані мотузком. В одній сорочці, та й ту табунщики геть пошматували, поки він пручався, силкуючись вирватись, в коротких мокрих від роси штанях і босий — він дуже відріжнявся своєю поставою серед кушки табунщиків. Ішов він мовчки не просився, бо добре знав, що не помилують, що в степах такий уже звичай: коли піймають конокрада, то живого з рук не випустять — убють і скажуть: „собаці собача й смерть.“ І він блідий, мов мертвий, з блукаючим виразом очей, корився без суперечки, без змагання . . .

Незабаром біля табуна зосталось тільки двоє вартових, а останні три посідали на коней і поскакали на Вовчий хутір. Серед них, із скрученими за спиною руками, з перевязаними під черевом у коня ногами, хитаючись на всі боки, їхав на коні й конокрад. Він добре знає, що над ним будуть знущатись, що йому судились люті муки, немилосердна бійка, а може й смерть, і все-ж таки з усеї сили стискає коня ногами, мимохіть держиться, силкується сидіти рівно, боїться впасти й відразу скінчити рахунки з тяжким, нужденним, безталанним життям . . .

Ще не розвиднілось гаразд, як купка верхівців була вже в дворі у старого Тараса Вовка, що перший оселився на цім хуторі. Через скілька хвилин усі старі хуторяне зібрались до Тарасового двору. Вони мовчки поважно слухали, поки їх сини розказували про те, як піймали злодія, старий Вовк звелів молоднечі їхати назад у степ.

— Ведіть його у мою хату. Вночі судитимем; тепер ніколи, — промовив Вовк. І конокрада одвели в хату.

Усі розійшлись, зостались тільки Петро та Микита Утікачі, Іван Вільний та Кузьма Перекотиполе — давні господарі Вовчого хутора.

Коло хуторських хаток заворушились люди: запрягали коней, виносили і складали на повозки клунки з харчами й усяку хліборобську справу — збірались їхати в поле, і через півгодини на хуторі нікого вже не було: всі поїхали на далекий гарман.

У Вовка в хаті мовчки сиділо в той час пятеро дідів, а в кутку коло дверей лежав звязаний конокрад.

— Ну, хлопче, — суворо, але спокійно почав Вовк, — послухай нас, а далі й ми тебе де-що розпитаємо . . . Двадцять пять літ минуло вже, як осів я тут на хуторі; багато в мене покрадено коней — і по парі й по четверо. Було й таке, що всіх коней покрадено, — все тоді попродали і знову купили . . . Отаке нам робили ви, злодії. Кажу тобі, щоб ти знав, що не помилуєм: приймеш

смерть таку, як заробив, а щоб муки тобі не було — признавайся: з ким був, де твої товариші, до кого коні водив на продаж? Признаєшся — не буде муки . . .

Конокрад підвівся на ноги, хотів, стоячи, щось сказати, але захитався і сів.

— Сам один хотів украсти . . . Я тільки що втік од злиднів та неволі . . . ніколи я не крав, — промовив конокрад захриплим, надірваним голосом.

— Признавайсь! — несамовито крикнув Петро Утікач і вдарив конокрада по виду; сердешний упав додолу, обливаючись кровю . . . Всі раптом поставали . . .

Тепле соняшне проміння освітило всі закутки безлюдного хутора; навкруги увесь степ любо та весело вилискувався на сонці; від усього Божого сотворіння віяло спокоєм, тихими радощами, любовю, а з Тарасової хати, де були люди, виривався жалібний стогін, мішаючись з диким, несамовитим людським криком . . .

Незабаром вийшли з хати Вовк і його приятелі. Хату вони замкнули, зоставивши там замордованого, заюшеного кровю, непритомного, але із звязаними руками й ногами конокрада, а самі поїхали на гарман.

Вовк, похмуро насупившись, дивився кудись далеко поперед себе. Якийсь нерухомий вираз мало його добродушне, засмалене, мов з бронзи вилите, лице . . . Всі вони їхали мовчки і немов ухилялися глянути один одному в очі; очі їх блукали, ні на чому не зупиняючись; вони дивились і нічого поперед себе не бачили — ні могил, котрі далеко маячіли, ні гармана, що білів серед степу . . . Нарешті, неначе відказуючи на чиєсь питання, Вовк промовив:

— А може й справді не злодій, утік з Київщини . . . — і замовк.

Швидко перенісся він думкою до давніх часів свого кріпацтва і ось уже бачить себе молодим утікачем . . . Це було літ 25 назад. Здоровий, молодий парубок не витерпів він під тяжкою вагою кріпацького ярма. Бійка, прикащицькі батоги, через силу тяжка робота на сахарні — все те приневолило Тараса покинути рідне село й утікти в херсонські степи. Мало не 25 років минуло вже, як викрав він свою Оксану — теж кріпачку, привіз її сюди і збудував у степу далеко від людської оселі хатку-мазанку; це була перша хата на Вовчому хуторі. Незабаром і інші втікачі почали селитись коло нього, і тепер на Вовчому хуторі вже одинадцять хат, у котрих живуть вільні, чесні, роботящі люди; живуть вони при достатках, за

землю платять справно і засідателя, котрий коли-не-коли забігає до них, з голими руками не випроважають від себе, щоб тільки не зачіпав їх. Всі вони перемінили свої прізвища, і Тарас Співак, а по степовому Вовк, обжився у степу і почав забувати кріпацтво з його батогами . . . А оцей злодій, душогуб, гірш душогуба — оцей конокрад знов живо нагадав йому минулі муки, давні пригоди й радощі, — все це сердило Тараса. Він проти своєї волі почував, що й його доля похожа на долю оцього злодія, і хотілось йому викинути ці думки з голови, не згадувати того, що давно вже минулося, та неможна було відчепитися від тих думок, бо вони сами одна за другою лізли йому в голову. Неначе жаль заворушився у нього в серці, — і Тарас ще гірше розсердився, навіть вилаявся у голос поганим словом . . . Приїхали вони на гарман. Робота на гармані йшла жваво, й вони і собі щиро пристали до роботи — відгортали землю і кидали снопи. Вовк, не вважаючи на свої літа, з усеї сили, немов з пересердя, кидав солому: він хотів щирою роботою вигнати оті спомини із своєї голови, але й робота не помагала. Часто він ставав і, спершись на вила, безцільно дивився в далину; погляд його блукався, ні на чому не зупиняючись; видко було, що він дивиться і нічого не бачить.

— Еге! Видно, що дідові Тарасові не до Великодня йде, а до Різдва; видно, що дід наш старіє, — говорила між собою молоднеча, запримітивши, що Тарас частенько стає відпочивати. Та Тарас цього не чув, він наче жив новим життям. Це для нього була новина. Ніколи йому перше не доводилось жити чимсь иншим, окрім коней, пшениці, оранки, сіянки, окрім думки про дощ та засуху, не доводилось жити незвичайним життям, про щось невідоме клопотатись, піклуватися й думати про те, що вже 25 років назад минулося: до цього він не звик і важко йому було переживати це все.

Ці незвичайні для Тараса думки так його турбували, що аж піт йому з лоба котився. Витерши рукавом лоба, він перехрестивсь. Певно він і сам цього не помітив, він зробив це ненароком. Адже він раз-у-раз хрестився, як йому було чого важко: хрестився, піднімаючи першого снопа, хрестився, приймаючись витягати повозку з рова або сани з замету. Йому й тепер було важко, і він перехрестився . . . Аж ось залунала по степу жалібна, вільна українська пісня. Розлився її чарівний голос хвилею далеко-далеко по рівному степу, такий же широкий, вільний, як і степ споконвіку рівний, багатий, споконвіку таємний . . .

Пісня ллється і робота кипить. Тарас мов прокинувся від сну і гаряче заходився працювати над соломою та пшеницею.

*

А на хуторі у той час було тихо. Сонечко пригріло й освітило одинадцять біленьких, чепурненьких хаток, що розсипались по балці. На подвіррях кудкудакали кури та півень відкликував, клюючи носом якусь погань і з поважним виглядом скликуючи своїх подруг, котрі завжди збігалися до нього, не вважаючи на те, що він трохи не раз-у-раз піддурював їх. У крайньому подвіррі метушилася купка дітей, роблячи з глини та з кізяку хатки, загороди, то-що. Вони збірались сюди з усього хутора, кричали й бігали; де-котрі з такою турботою клопоталися коло коліс, неначе вони й справді діло робили, а менші хлопчики тішились своїми будинками. Білоголові, босі, в самих сорочках, вони віддалеки нагадували собою метушіння розворушеної комашні.

У замкненій хаті старого Вовка теж було тихо. Степан — так звали конокрада — прочумався був, але знов стратив память і важко дихав. Ніщо не ворушило тиші, тільки цвіркун сюрчав у кутку, та на печі инколи щось зворухнеться й зашелестить. На печі між комином та стіною блищали чиїсь оченята. Придивившись гарненько, можна було побачити дівчинку років 7—8. Скоцюрбившись, вона залізла у самісінький куток і, притаївши дух, полохливо, але з цікавістю дивилась додолу на звязаного Степана. Каштанове її волосся нависло на опуклий, гарнесенький лобик і виразно відтіняло великі карі очі. Очі ті були не дитячі. Чи то страх мав на неї таке враження, чи може жаль безмірний, невинність, чистоту, щирість, велику силу жалю видко було у тій скорцюрбленій дитинячій постаті . . . Степан прочумався. Він щось прошепотів так недоладно, що нічого неможна було розібрати; виразно він промовив тільки слова: „води... пити!“ . . .

Дівчинка здрігнулась і хутко злізла з печи.

Вона подала Степанові кухоль з водою, і він з жадобою припав до нього пересмаглими устами.

Перший страх пройшов, і Оленка присіла недалеко звязаного Степана. Він був у забутті. Багато разів він мов би прокидався і прохав пити і дівчинка з охотою подавала йому води. Нарешті він зовсім прийшов до памяти, тихо підвівся . . . Оленка полохливо відбігла.

— Не бійся мене, — промовив Степан . . . — І в мене є діти . . . Дома у мене така-ж дівчинка . . . як і ти . . . тепер . . . тепер вона сиротою буде . . . — І замовк.

Що він ще говорив, про що йшла розмова у злодія з ненароком полишеною у хаті дівчинкою — ми не знаємо; але ввечері, як повернувся Вовк з товаришами із степу, Степан сидів розвязаний у кутку на лаві, а з-за печи блищали очі — ті-ж добрі, повні жалю, оченята.

Вовк сів край стола на покуті, а навколо посідали обидва брати Утікачі, Вільний і Перекотиполе. Мовчки, поважно сиділи діди. Каганець помалу блимав і його червонувате світло освічувало суворі лиця дідів; але очей їх з-під навислих брів не видко було, бо вони не дивились один на одного, не дивились вони й на Степана.

Як би хоч один з них глянув на нього, то може й відійшло-б у них запекле серце: Степан був блідий, як смерть, очі його полохливо, оторопіло, з благанням у погляді перебігали з одного лиця на друге . . . Та дарма . . . лиця ті були мертві.

Вовк дістав з кишені коротеньку люльку, не хапаючись, набив її тютюном і запалив. Дістав і Утікач свій гаманець, набив люльку і, замисливши, довго-довго кресав огонь. Губка давно вже горіла, а він, не вважаючи на те, уперто цокав кресалом об кремінь.

— Ну, годі! — промовив Вовк збентеженим голосом. Серед тиші, яка тоді панувала в хаті, голос його здавався дуже жорстоким. Всі здрігнулись, а Степан увесь затремтів і щільно-щільно притисся до стіни.

— Умів красти — умій і вмірати . . . Пора . . . Як же буде, панове-громадо? — запитав Вовк.

— А так і буде: собаці собача й смерть.

— Вивезти та кийками забити, — промовили судді, і всі замовкли.

Вовк виняв з рота люльку, повагом постукав нею об закаблука, витрушуючи золу і помалу, не хапаючись, устав, обернувся до образів і перехрестився . . . Всі його товариші вчинили те-ж саме . . .

— Ну, молись і ти, поїдем у степ, — забалакав Вовк до Степана й почав вилазити з-за столу. Мовчки піднялись і його товариші . . .

Але в цей мент раптом несподівано щось зашелестіло і гупнуло з печи . . . Всі здрігнулись і обернулись: коло печи бліда, мов нежива, стояла Оленка; очиці її огнем палали й пильно дивилися на Вовка.

— Діду! Простіть його! У нього діти є . . . Маленькі діти . . . простіть! . . . — несміливо, зупиняючись, промовила Оленка.

Вовк здрігнувся, вхопився рукою за стіл, сердито насупив брови й мовчки, мов стративши силу, присів на лаву . . .

Усі сіли.

Тихо-тихо стало в хаті . . .

Усім стало ніяково, і всі довго мовчали.

— Що-ж, панове? . . . — стиха, через силу промовив згодом Вовк. — Хіба? . . .

— Еге-ж . . .

— Усе від Бога! Він про те знає . . . — загомоніли судці.

— Так пустити? — запитав Вовк якось несміливо.

— А то-ж! Пустити, пустити! . . . Нехай його Бог простить! . . . Молись Богу! . . . — весело заговорили судці.

Щось важке бебехнулось об землю, і всі замовкли: долі лежав зомлілий Степан.

*

Пройшов рік, і Вовчий хутір жив усе тим же тихим, мирним життям степовиків-хліборобів, тільки замість одинадцяти хат, їх було вже дванадцять. Дванадцята нова притулилась край балочки над самою кручею. Треба ще додати, що наперекір звичаю самою доброю гостею в тій хаті була завжди Тарасова онука — Оленка. Тарас Вовк і досі такий, як і був: любить він, як і перше, послухати і пісню, що співає молодь, і оповідання своїх сивовусих товаришів, тільки частіш почав він хитро та мудро всміхатися, а зустрінувшись з хазяїном нової дванадцятої хати, Степаном, безпремінно скаже, усміхаючись:

— А щоб тебе Бог любив! . . . Здорово я тоді упрів . . .

Дмитро Маркович.

25. Давня пригода.

Ніч насувалась на стародавній Рим, і на вулицях починав угавати денний рух. Крамарі зачиняли крамниці, ремісники — свої майстерні і розходилися по домівках на спочинок.

Ще здерідка пробігали вулицями слуги, що їх посилано за ріжними справами; раби швидкою і мірною ходою проносили у химерно цвяхованих і розмальованих ношах багатого пана-патриція; по трак-

тирах та винарнях ще гомоніли, попиваючи дешеве вино і гуляючи у кості, всякі люди: визволені раби, селяне, прості жовняри і преторіянці[1]) з придворної ґвардії, чужоземці та всякий инший народ. Иноді приходила сторожа з жовнярів, доглядаючи, щоб не заводжено бійок на вулицях та по тих трактирах. А біля міських воріт стояла вартова сторожа і оглядала кожного, хто входив або виходив.

Вешталося по місті у таку пізню пору чимало й непевних людей та шпигунів, які достежували, чи не збіраються де на таємні збори прихильники нової науки, що чим-раз більше ширилася серед народу.

Занесено було ту науку із Сходу. Прихильники її не визнавали римських богів і всього старого ладу, а молились до якогось иншого Бога і дивного ладу бажали на світі: щоб не було бідних і багатих, а всі щоб були рівні, щоб не було панів і рабів, а всі люди були-б як брати. Звали тих людей: християне, бо науку ту дав їм Юдей Христос, якого за це розпяли на хресті враз із розбійниками.

А наука та ширилася чим-раз більше і більше, дарма, що римський уряд лютими карами карав її прихильників . . .

Переважно приймали її люди бідні та безправні, раби та робочий народ, але лучалися серед прихильників нової науки і такі люди, що були не з рабського та робочого роду, а панів-патриціїв або з рядів війська та преторіянців, — до війська-ж мали право вступати тільки повноправні римські горожане.

Римський уряд держав безліч шпигунів і донощиків, яким платив за те, що вишукували вони християн; були й добровільні, охочі донощики та сикофанти[2]), які цупко держалися старо-римського ладу і ще завзятіше від нанятих шпигунів вистежували християн і доносили на них: але нічого не помагало: чим більш переслідували й карали тих людей, тим більше й більше ставало їх, тим далі й ширше йшла нова наука.

*

Вузенькою та вбогою вуличкою на передмісті Риму по той бік ріки Тибру йшло серед ночи двоє людей. По одежі їх та навіть по легкім вільнім ході можна було пізнати, що вони були не з простого звання. І де-які прохожі, що зрідка зустрічалися з ними, дивуючись, оглядалися на них, бо в тій убогій частині великого міста навіть

---

[1]) Преторіянці — жовняри, що служили в ґвардії римських цісарів.
[2]) Сикофантами називано добровільних донощиків.

удень не траплялося багато людей, що-б ходили не в лахмітті. Але з обличчя ніяк неможна було пізнати тих двох людей, бо темно було.

— Чи далеко ще, Марку? — спитав один із них.

— Ні вже, Септиміє, — озвався другий. — Ось там, за тими кипарисами, — він показав рукою вперед, — почнуться виноградники, то там і буде. Ти-ж знав, що не близько нам доведеться йти, бо мусимо вибірати безпечні місця . . . Хоч хто його знає, чи й там безпечно буде? . . .

— Дивно тепер на світі діється! — зітхнув Септимій. — Ви-ж людям лиха не робите, рівність людей проповідуєте, а мусите ховатися, як злочинці, і карають вас, коли зловлять, гірш за всяких злодіїв та розбишак.

— Старий лад нас карає, бо для нього ми вороги, — мовив Марк. — Він держиться кривдою і мусить щезнути, як дим, коли всі люди приймуть нашу науку — науку рівности та братерства всіх людей.

— А чи буде-ж воно коли так? — спитав Септимій, видимо не поділяючи надій Маркових.

— Ми віримо, що буде, і та віра дає нам силу терпіти всі муки і кривди, навіть люту смерть. Бо віримо ми, що наші муки і страждання дадуть щастя й добро ближнім, а смерть дасть життя.

— Наш великий Учитель умер на хресті, а Його смерть дала нам життя, бо прозріли ми правду: до тої пори ми ходили темні і жили звірячим життям, — щоб тільки наїстися та напитися та жити в достатках. А тепер ми живемо людським життям, — бо бачимо, що не одним хлібом живе людина. Та й ти, Септиміє, через що до нас прихильним став, подумай? Ми-ж тобі не додали нічого до твоїх багатств і достатків, ми тебе не просили й не закликали до себе, а сам ти побачив, як катували наших людей, як вони добровільно йшли на ті муки, — і подумав ти: що відриває тих людей од спокійного, буденного життя і гонить на муки й смерть? За що їх, не розбійників і не злодіїв, так карають? Подумав єси так — і вже занялася в тобі искра життя нового; ти почав шукати нас, розпитувати, а сам став жити вже не так, як жив досі: і добріший став і рабів своїх жаліеш і за покривджених вступаєшся. Ще не розгорілося в душі твоїй те полумя настільки, щоб міг ти, вельможа і патрицій з діда-прадіда, признати за брата останнього раба або поденного робітника; ти, префект[1]), не можеш ще назвати рівним

[1]) Префект — титул римського офіцера.

тобі простого жовняра з твого легіону[1]); ще не дійшов ти до того, але дійдеш: бо жевріє вже у твоїй душі искра життя людського, не звірячого. А зайнялася в тобі та искра життя із смерти тих людей, яких ти бачив у римських цирках, як їх хижі звірі роздирали та як їх на шибеницях і хрестах розпинали. Тепер ти робиш добре діло для бідних ближніх твоїх і почуваєш радість, і легко тобі й благо на душі. А взялася в тебе та радість і благо з мук і страждання твоїх ближніх, яких ти поки-що не можеш відважитися назвати братами. Розумієш тепер?

Септимій мовчав, задумавшись.

Тим часом проминули вони ту купку кипарисів, на яку показав був здалеку Марк, і пішли поміж виноградники, що розлягалися геть аж на гору. Втім несподівано почувся з-під старого розлогого горіха тихий голос, що промовив до них:

— З чим ідете?

Септимій здрігнувся, неначе прокинувшись од своїх дум і мимохіть лапнувся за лівий бік, де висів у його короткий римський меч.

А Марк спокійним голосом промовив одно тільки слово, та й те по-грецьки: „іхтіс“ (риба).

— Приходьте, в імя Боже! — озвався з темряви той самий тихий голос.

І вони перейшли через невеличку фірточку та й пішли вузенькою стежечкою поміж кущі винограду.

— Що ти сказав, Марку? — спитав Септимій. — Якесь дивне слово почулося мені.

— „Іхтіс“, — відповів Марк.

— До чого-ж те слово — риба, та ще й по-грецьки?

— Це наше гасло, умова така. Як почали нас переслідувати, ловити і карати, то мусіли ми ховатися і вмовлятися про гасла, щоб могли ми своїх од чужих відріжнити. Бо часто поміж нами вештаються шпигуни і донощики. А те слово „іхтіс“ взялося з початкових букв імени нашого Великого Учителя: Ісус Христос — теу (бога) ійос (син) сотер (спаситель); як скласти ті початкові букви, то й вийде грецьке слово: риба. А де-які сикофанти, побачивши, що у наших домах подекуди на стінах намальована риба, почали говорити й писати, що ми буцім-то молимося до животини всякої, а далі вже й инші всякі брехні пустили: буцім-то ми і кров людську пємо і всякі неподібні гріхи робимо на наших зібраннях.

---

[1]) Легіоном звався полк римського війська в силі 6000 людей.

Тим часом дійшли вони до дверей у льох, де складалося всяке начиння з вином. Біля дверей стояв молодий хлопець і знов спитав їх, як і той, що біля фіртки:

— З чим ідете?

І знов таку саму відповідь дав йому Марк. Септимій увійшов за Марком тими дверима. На сходах, що спускалися у винницю, було світло, бо на стінах висіло кілька каганців. Спустившись за Марком по сходах у винницю, побачив Септимій чималий збір людей: чоловіків і жінок, старих і молодих, у ріжних одежах, але переважно у бідних. На стінах і тут світилися каганці, а в одному кутку на столику світилося скілька великих воскових свічок, а серед них стояв хрест, велика чаша і ще де-які речі.

— Здоров будь, Септиміє! І ти до нас прийшов? Оце радість нам яка! — почув він голос біля себе і здивувався, побачивши свого приятеля з дитячих літ, проконзулевого[1]) сина, Клявдія Доміція.

— Здоров будь, Септиміє! Благословен час, коли ти до нас прийшов! — промовив другий голос, — і побачив Септимій, ще більше здивувавшись, свого центуріона[2]), старого вояка Тулія Глябра. Не встиг Септимій привітатися з ними, як обступили його ще инші знайомі люди, і чим-раз більше він дивувався, бо ніколи й не гадав зустріти їх тут.

Був і Люціній Кустос, відомий адвокат, і Аврелій Руф, старий лікарь, що лічив його, Септимія, коли він заслаб на тяжку гарячку, і красуня Октавія, дочка Сицилійського претора[3]) Конона Муса, і з десять жовнярів з його легіону. Всі вони радісно вітали його, і дивувався Септимій, що всі вони поводилися між собою, як рівні, як брати: і преторова дочка з вельможного, багатого роду, і простий жовняр-легіонер і бідний раб з мозолистими чорними руками, якого драна сорочка ледви прикривала тіло.

Всі вони раділи, побачивши його між собою, і радість та була щира.

Підійшов до них старий сивий чоловік у білій полотняній одежі.

— Отче пресвітере! — звернувся до його Марк, узявши за руку Септимія. — Оце той прихильник наш, Септимій Рубер, про якого я тобі казав. Він прийшов до нас, хоч і не приняв іще нашої віри, але серцем своїм він живе вже при ній.

---

[1]) Проконзуль — намістник римської провінції.
[2]) Центуріон — сотник у римськім війську.
[3]) Претор — високий судовий достойник.

— Здоров будь, брате, — просто і щиро повітав Септимія старий пресвітер[1]). Хто до нас приходить із щирим серцем, того ми приймаємо, як дорогого гостя. Бачу, тут у тебе є чимало знайомих.

— Еге, — відповів Септимій. — По правді — я не сподівався побачити їх тут. Я думав . . .

— Ти думав: це віра черні і рабів. У нас усі рівні, усі однакові. Тим і сильна наша наука.

— Дивує мене, що вас так переслідують і карають, коли ви не тільки ніякого лиха не проповідуєте, а навпаки: любов та рівність між людьми. Кому-ж од вашої науки може бути лихо?

— Нас не люблять ті, кому потрібна не рівність, а кривда, не любов, а насильство одних людей над другими, — мовив старий пресвітер. — Не люблять багачі, бо наш Великий Учитель проповідував, що треба роздати своє добро вбогим, треба зняти з себе сорочку й віддати її голому. У них же всі думки, всі турботи на те йдуть, як би ще побільшити свої багатства, як би зняти останню сорочку з бідного, хоч сами мають вони досить багатої одежі. Переслідує нас римський уряд, бо і він складається з тих самих багачів і держиться він тільки доти, доки люди діляться на патриціїв і плєбеїв, панів і рабів, римських горожан і безправних поневолених народів. Чим держить у своїй власти Рим усі ті преріжні народи, як не насильством та кривдою? „Divide et impera“ — розєднай і управляй . . . І держать таким чином у ярмі велику силу преріжних народів, від Аквітанії аж до Сирії, від Картаґени до Гіпербореїв.

— Що-ж ви можете зробити проти такої сили? — спитав Септимій. — Чим її поборете?

— Словом правди, — мовив старий. — Ти бачив здалеку величезний столітній дуб на могутному пні, з широкими розлогими галузями, і подумав: віки стояти йому. А підійшов ти ближче і побачив, що в йому велике дупло, і середина вся трухлява, і стоїть він мало що не на одній корі своїй. Ти думав попереду: яка сила може його звалити? — А побачив, що може він упасти не тільки від сокири, але й од подиху вітра. Тоді той трухлявий лад сам собою впаде.

— Чи-ж такий він трухлявий вже усередині, отче? — спитав Септимій.

— Був колись міцний і здоровий за тих часів, коли сам народ римський порядкував своїми справами і вибірав собі сенат. А тепер...

---

[1]) Пресвітер — священик.

Ти-ж бачиш: роскіш, облесливість та розпусту серед вельможів придворних, хабарі і окрадання державного скарбу серед урядовців: законів не поважають, самоволя скрізь . . . Хіба це не дупло трухляве?

Не знайшов Септимій відповіди старому пресвітерові.

Тим часом всі присутні поділилися на кушки і міркували про свої справи. Здебільшого говорили про допомогу найбіднішим своїм братам, семям тих, що їх у тюрмах вязнено або заслано у далекі краї Гіперборейські, вдовам і сиротам тих, що їх на смерть покарано у цирках дикими звірями та на шибеницях і хрестах. Потроху підходили ще нові братчики. Але озвався голосно старий пресвітер:

— Пора, брати мої, на молитву ставати!

І пішов сам у той куток, де стояв на столику хрест і чаша.

Ущухли розмови і поставали уважно всі, повернувшись очима до старого пресвітера.

В тім почувся знадвору крик і гомін, і вбіг у винницю той молодий хлопець, що стояв біля дверей.

— Преторіянці! — крикнув він.

Заворушилися усі, збилися у кушку, мов та отара овечок, що вовка зачула, знявся гомін, де-не-де чувся жіночий плач . . . Тікати було нікуди.

По сходах затупотіла хода багатьох людей, і у винницю почали набігати узброєні жовняри преторіянської ґвардії.

Довго держали у темних підвалах римських тюрем тих християн, яких забрано на зібранні у винниці.

Родичі де-яких вязнів, що були значніші, бігали по всіх урядових особах, що мали яку-небудь власть, і робили всякі заходи, щоб визволяти своїх близьких. Кого проханням і слізьми, кого дарунками і грішми нахиляли вони, і пощастило їм де-кого визволити, здебільшого під великі застави.

У Септимія були заможні і сильні батьки, то й пощастило йому визволитися найпершому. Тільки, щоб не дражнив він де-кому очей, звелено було йому на де-який час виїхати геть на чужину, в Олександрію. Визволили і красуню Октавію, бо батько її був претором у Сицилії, а надто — мав сватати її син сенатора, придворного вельможі.

Жовнярів леґіонерів за те, що належали до ненависного братства, хотів уряд на смерть покарати, та згодом змилувався — і заслано їх на службу у найдальші леґіони — в Нумідію. Ще далі, аж до

Гіпербореїв, заслано лікаря Руфа і адвоката Кустоса. А старого пресвітера і з ним усіх, хто був з черні, з рабів, — засуджено на смерть у цирках та на шибеницях і хрестах . . .

М. Пилипович.

26. Битва.

Буковинські Карпати.

Гора біля гори стоять разом у всій величі, одягнені в смерекові ліси.

Ріжно сформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кожної зміни, що перед їх очима відбувається, роскошуються у власній красі, свідомі своєї довічної тривкости.

Багато пасем гір Кімполюнського повіту є ще вкриті пралісами. Темно-синьою зеленню миготять з далечини та, оглядані з сусідніх вершин, здаються в синяво-синіх мряках недоступними.

В околиці Руської Молдавиці зійшлися два пасма рівнобіжних гір так близько з собою, що долина, яка їх ділила від себе, могла бути вигідним місцем ігри хіба тільки для бутного потока. Де та долина ширшала або ставала ще вужчою, де губилась зовсім, не знав ніхто докладно. Не було тут видко ніякої дороги, ніякої стежки, ніякого найменшого сліду людського життя. Долина тяглася закрутами, розпіраючи гори і, бережена направо і наліво залісеними вершинами, губилася враз із весело біжучим потоком по-між стінами гір, що неначе їй наперекір десь-не-десь майже сходилися.

Тут панувала всюди таємна тиша. Царювала роскіш у веґетації, краса в барвах фльори, а на горах таке багатство зелені, що якось аж пригноблювало чоловіка.

Зелено брунатний, високий по коліна мох буяв, ніколи нетиканий, лагідними хвилями у мокравій землі пралісу. З нього не надто густо виринали сосни, котрих вік можна було вгадати, але красу і обсяг годі було змалювати. Їх пишні корони пестилися з хмарами і зносили над собою тільки сяєво сонця.

Десь-не-десь лежали на землі дерева-велитні, підриті й поборені віком або і розколені громом. Спочиваючи в траві, були зверху оброслі мохом, а всередині порожні і порохняві. Біля них буяла молода деревина, внизу широко-галуза, а вгорі струнка і повна молодечої гнучкости. Спів птахів — рідко чути.

Зате частіше голосний у тиші, немов церковній, виразно чутний шелест і тріск, немов ламання зсохлого гилля і майже завсігди сумовитий, далеко сягаючий шум . . .

Рідко коли вітер піднімав галуззя. Ледви при найсильнішім вихорі хитались корони.

Здавалось, що сум прибув десь із далекої площини, ловився в галуззі, розходився важким зітханням по лісі й боровся з густим гиллям знов за вихід на простір.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Коли свист льокомотиви розтяв уперше повітря долини, схованої між гірськими стінами, пробило щось столітні дерева на горах, немов блискавиця.

З льокомотивою появилась горстка людей. Вони ледви важились ступити через недоступний беріг пралісу в його глибінь.

Тут і не виглядало буденно.

Навкруги панувала незвичайна тиша.

Повітря було холодне, вохке. Текуча живиця з потрісканої кори дерев твердла на повітрі і наповняла його своїм пахом. Високий мох не давав легко ходити. Коріння дерев, грубе, немов рамена, виринало гадюкою з моху, тверде й уперте, сплетене одно в друге, тяглось дивогляднимі перстенями в глибінь лісу, котра, сповита в зелену темінь, дихала неприязністю.

Один з прибулих ударив залізним топірцем по старій смереці, на пні котрої росли гриби, мов великі ластівячі гнізда.

Вона здрігнулася. Відколи жила, не чула ще на собі топора. Удар той розлягся по всьому лісі, і всі дерева здержали віддих: безгучна тиша, повна дожидання, розстелилася, і почулося звільна і виразне слово: „Зрубати!“

Неначе церквою пробігло лісом: „Зрубати!“ „Зрубати!“ задзвеніло недалеко і заразом у тій самій хвилині в найдальшій далечині. Воно відгукувалося, немов проснувші поклики, оживило увесь ліс і розбігалось трівожно по всіх його кутах, не завмираючи . . .

„Зрубати!“ Воно перейшло в шемрання. З того повстав стрівожений шепіт, зітхання, врешті піднявся шум, немов од вихору, сповнив далеко-високо повітря, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а на останку зашуміла буря.

Небо затьмилося грізно-чорною барвою, а потім почалася вона — гірська буря.

Тяжкі краплі дощу стали падати.

Зразу поодинокі і такі тяжкі, що листки під їх вагою задрижали і зашелестіли; а потім частіші, а врешті скісними цівками.

Блискавиці летіли в смереки, розколювали без милосердя найкращі пні, а грім пробував розсажувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначе-б хотів їх присилувати виступити зовсім із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котились велитенські кулі, викликувані від часу до часу золотисто-миготячими блискавицями . . .

Потім утихло, і дощ падав без упину. Голосно і хлипаючи падав він.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

В лісі стемніло.

Нерухомо, із здержаним віддихом стояли старі дерева, що росли на краю лісу, прислухуючись цій появі, капали пильно величезні краплі дощу в мох, а потік у долині, розігравшися, метав брудно нескладними хвилями по камінні вперед, голосно пінячись і порываючи все з собою: квіття, пструги, сухе гилля, тут і там зірвані кусні землі мчаться в зовсім незнаній, безумній, досі ніколи не виданій розпуці.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Одного хмарного дня почалася битва. В вузькій долині збудованою залізною дорогою, котрої рейки, немов срібні змії, вилися около потока, що коло них біг, прибув тягаровий потяг.

Ворожий сик, прошибаючий, пронизливий свист оповістив його приїзд.

Недалеко кінця тої залізної дороги став він, сопучи та викидаючи люто чорні перстені диму вгору.

Привіз ворога.

Він висів.

З грубим обличчям, у подертій, замащеній одежі. З неповоротними, від тяжкої праці майже неформеними руками; сам собою зовсім поганий на вигляд; такий прибув він.

Один орел, що сидів недалеко на стрімкій скелі і приглядався тому всьому з наїженим піррям, розмахнув зненацька своїми широкими крильми, вдарив ними уражено і люто і збився вгору. Кружив довго над тою околицею, немов зворушений, потім, як би на наглий внутрішній наказ, спустився блискавкою в скіснім напрямі в долину, задержався тут на хвилину, піднявся опісля наново вгору, цим разом уже зовсім повільним льотом, і щез у сивих хмарах, мов на віки пропав . . . Несказаний сум розстелився горами, якийсь передсмертний настрій . . .

Все ждало; дерева не кивалися. Найстарші стояли узброєні в гордість і недоступність і не вірили, чи одну весну, чи одну зіму бачили так часто схід сонця, прекрасного золотом сияючого сонця, в котрого жарко-червонім світлі ранком купалися, а вечером воно їх благословило; оперлися чи одному вихрові — а тепер мали-б полягти иншою смертю, ніж їх предки, що повалились сами від старости або від блискавиць?

Смішно! . . .

Але вони не хотіли кивнутись; не хотіли навіть найлекшим шумом показати свого счудування! Тільки молоді . . . Коли-б тільки молоді не хитался так легко!

Почався напад.

З диким криком „гурра“ почали його наємники. Вони вдерлися з котячою зручністю на першу гору; один хотів другого випередити, неначе-б це мало бути геройським вчинком на все життя бути тим, котрого рука приложила перша сокиру до пралісу. Та ба! вони натрапили на опір. Обманливий, брунатно-зелений мох піддавався під їх грабіжливими руками і вони ховзалися в долину. Кремениста земля роздроблювалась під їх ногами, і вони ранили собі руки хапаючись чого-небудь, щоб не провалитися вниз. З вириваного при корені вохкого моху вилізали уникаючі світла гидкі комахи і розбігалися їм по руках.

Коли, розохочені до боротьби, кинулися на якесь спорохнявіле дерево на землі, щоб його скотити в безодню, і їм удалося тільки легко ним захитати, виховзало з-під нього сполошене гаддя і розсичалося на них. Де-яких наємників, що мали тільки легку обуву, покусало.

Колючі кущі дикої рожі, котрої галуззя вибуяло великими різками луковато, сплетені з другими кущами і нерозривними плющами, повоями і терням, стояли мов непрохідні стіни. Буйна ясно-зелена папороть розкинулася вахлярувато в своїй роскішній красі вшир і здовж, а отрутні гриби червоної фарби показувалися на світ і звертали на себе увагу. Молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галуззя від себе, що дальший хід був майже неможливий. Вони кололи в лице, рвали волосся і чіпалися ворожо одежі.

Гидкі, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сіти, що укладалися немилим серпанком на очі, а муравлиська, збудовані з сухої червоної соснової чатини, піднімалися з землі гладкими горбами, і нога зсувалась по них, немов по скляних баньках.

Але вони пхалися силоміць вперед.

Глибоко в лісі і де вже земля розстелювалася рівниною — заблисло проти них у темно-зеленого тла лісу щось блискуче. Воно було обведене розлогими соснами, з котрих звисав серпанкувато довгий блідо-сивий мох майже до землі, буйними круглолистими багонними рослинами і широкою тростиною.

Це було морське око.

Неначе дзеркало, бережене прибиваючим багатством зелені лежало воно тут непорушно, сонливо, з погідною гладкою поверхнею, бездонне, ніби вічне дзеркало склепіння і шпилів дерев — кусень неторкненої краси.

Скісно на ньому і наполовину в воді лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лісових звірів і була місцем, де вигрівалися ящірки і стрикізки.

Ті стрикізки кружали невтомно над водою в блискавичній гульбі, від часу до часу доторкуючись свавільно прозоро-синіми крильцями лискучої поверхні.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

„Гурра!“

Ліс задріжав.

„Тут ліс займемо!“

Розлягся відгомін: „зай-ме-мо!“

„Тут ударити!“

Проникливий окрик жаху пронісся: „у-да-ри-ти!“ Топори заблисли в півсвітлі і, неначе один удар, пішов гук лісом.

Лякливо затріпоталися недалеко пташенята і — перший раз одбились у нерухомій поверхні морського ока инші появи, ніж шпилі дерев і склепіння.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Вперед молоді.

Многонадійних змірено.

Тих, що були однакового росту, однаково здорові і стрункі, стято і обдерто з зеленої одежі. Коли їх по обох кінцях однаково спилено, зложено з них у вузькій долині межи горами і майже поверх потока дорогу. Там, де залізної дороги неможна було далі повести, мусіли вони робити службу.

Один пень укладали тісно біля другого. Таким чином робили дорогу для инших трупів. Вона тяглася довго в скрутах межи двома пасмами гір, і сумно було на неї подивитися. По тій дорозі мали після того перевозити столітніх велитнів.

Коли їх уставлювано рядом, діставали в голову і в ноги удари сокирами, щоб приставали рівно один до другого і були мостом на землі. З них витікала кров. Потік, що біг близько них, втиснувсь під них, витікав лагідно з-поміж них, обмивав їх і забірав їх кров із собою. Місцями, де соняшне проміння гралось із його перлами, осідалася вона на його камінні і закрасила його на всі часи темно-багряною барвою . . .

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Поки наємники упорались з тим усим, пройшов довгий час, і вони самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли і не стрічалися майже ніколи з жінками. Свою одежу намочили в дьогті, а борода і волосся виросли в них довгі і надавали їм дикий вигляд.

Залізницею діставали що-тижня харч і що потрібували до життя, а перед вихорем і студінню хоронили їх колиби, сплетені з обтятих соснових галузей, що лежали довкруги у великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушились на сонці, немов величезні брунатні звитки паперу, запалювано вечером по лівій і правій стороні на вершинах, і вони палахкотіли червоними язиками.

Так прибіралися вони до бою з столітніми . . .

Врешті прийшла черга і на тих.

Ніч перед тим . . . це була світлом упоєна ніч . . . місяць збільшився в великий матово-червоний круг.

В тиші, що зростала з темнотою, здавалися гори з своїми темними безмежними лісами пристановищем для стоічного спокою. Місяшне світло пронизувало ніжно-синяві нічні мряки, розсвічувало далечину і неначе уділялося верхам дерев, що стояли на найвищих шпилях гір. Дерева змінилися в його сяйві і, здавалося, у ньому розпливалися . . .

Де-які попростягали свої струнке рамена широко до небес, ніби про що благали.

Тільки де-які?

Скільки їх тут було — а їх було так багато, що ніхто не був у силі їх злічити — всі виганялись угору і благали про життя! Навіть повітря було повне того благання! Воно пахло спрагою за „ще більше“ і здавалося віддихом тисячок і тисячок істот, жадних життя.

Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочніших квітів розвинулися у викінчені квіти. Страх, що вони могли-б завтра перестати жити, збудив у них бажання показатися в останній раз один одному в повній красі. Завтра може будуть уже потолочені їх

корони, поламані і обдерті з листя. Завтра може не буде вже ніхто знати, що вони були і що були гарні! . . .

Лісова земля оживилася світлянками, що блищали на її темно-зеленім тлі, немов краплі світла, а безліч цвіркунів перекликалася, відповідала собі і не хотіла ніяк умовкати.

Панував настрій такий, як би всі вистушили з себе і безоглядно розбуялися їх чуття, що їх приглушував тільки глибокий супокій ночи. Сміх самого здорового життя, змішаний з тяжкими сльозами жалю, пробивався силоміць крізь усе, а якась туга, лагідна, мов оксамитовий плащ, лежала на всьому і викликала що-раз більше бажань і любов до життя.

Чудні були згуки лісу в тиші цеї ночи! Ніжніші від музики: був то радше якийсь шепіт, що зіллявся з мягкою темнотою ночи, а серед того шепоту з листка на листок падали краплі дощу, що зросив усе ще за сонця.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Довгий, тяжкий час — і столітні полягли. Прості, повбивані, лежали умощені у власній зелені.

Пняки, що по них остались, і валкувате, аж на верх землі вибуяле коріння, стирчало з моху покалічене.

Ще лежали столітні на горах, однак не поодиноко. Гори були обсіяні їх трупами направо і ліво. Лежали і скісно і поперек і рівно. Густо одні коло одних, голова об голову, громадами або одно верх другого, або як котре упало.

Здалеку робив їх вигляд враження скошеного лісу!

Гори, з котрих майже до наготи здерто їх стрій, що був зімою і літом, віками незмінні у своїй свіжій красі, стирчали тепер посоромлені до небес, надармо силкуючись останками колишньої одежі закрити нефоремні сустави.

Зраджені орли і осиротілі яструби пролітали сумовито сюди і назад; тільки коли орли від часу до часу по короткім льоті спочивали і наїжали люто пера, чорні, ворожо блискаючі очі звертаючи чигаючо в доли, тоді яструби снувалися в повільних нечутних кругах над поляглими.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Коли упалих стягано з їх висоти, велася боротьба на життя і смерть.

Багато наємників стратило життя; багато стало навіки нездатними до праці; а инші знов днями лежали, тяжко покалічені, в долах.

Велитів звалювати!

Таких, що стояли на місці сотню років, котрих коріння зарилося в найглибше нутро гори і там переплелося з корінням ріжнородних инших рослин навіки . . . Звалювати їх і не ушкодити себе, не знищити молодого зросту, і не знищити всього довкола . . .

Так, як ніколи невтомні мурашки, вдиралися наємники на найнедоступніші місця, узброєні ланцюгами й иншим знаряддям.

Насамперед стісували з них кору.

Вона завдала чимало праці. Заросла сильно в тіло і ствердла так, що сокира відскакувала з трісками і падала на безліч елястичного зеленого галуззя, котре, відділене од тіла, мало висихати.

Потім сильні руки, погорджуючи всякою небезпекою і перепонами, котили тяжких велитнів. З глухими, рівночасно видаваними, окликами, що мали додавати відваги, а пригадували скорше крики диких птахів, ніж гармонійні людські згуки, сповнювали наємники цю працю, причім з їх чола лявся струмками піт, а з попарених рук текла кров.

Недалеко од підніжжя ограблених гір будувались на борзі з грубих бальок мости. Кочені з верхів велитні спірались на тих мостах, а звідти, знов потручувані наємниками, падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю.

Тут не лежали вони довго. Великі залізні гаки забивались їм у голову; до гаків запрягано коней, і ті волокли їх повільним кроком з похиленою головою. Волокли дорогою, виложеною з молодих дерев.

Кріваво-червоний огонь палахкотів по таких перемогах до опівночи по горах, а герої рубачі, умостившися вигідно округ нього, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу переможених.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

В долині ждав на повалених умисний поїзд.

Він складався з кільканадцятьох возів, зіпнятих до купи, і з льокомотиви, що нетерпеливо сопіла.

На кожний віз ладовано чотирі до шість пнів і сковувано грубими, мов рамена, ланцюгами. Сковувано так тісно, що залізо вгризалося в їх тіло, обдерте з кори, і місцями витікала кров. Її ховали та зліплювали в клуби і запаленою світили при мрячних осінніх вечорах при перевозі.

З так скованими пнями гнався поїзд у низину, розтинаючи від часу до часу повітря проникливим свистом перемоги.

Ольга Кобилянська.

27. Ниви у червні.

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безкраї стежки, скриті, інтімні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж у край неба. Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половині — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там хожу і шукаю спокою. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумати, що я планета, яка посувається разом із сателітами. Бачу, як синє небо надвоє розтяли чорні крила ворони.

На небі сонце — серед нив я. Більш нікого. Йду. Глажу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набиває мені уха шматками згуків, шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять од нього срібноволосі вівси. Йду далі — киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і поплисти. А там ячмінь хвилиться й тче — тче з тонких вусів зелений серпанок. Йду далі, все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміяться [1]) глибоко в житі, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути як небо і стали як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий безостий колос бє по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі — усе пшениця й пшениця. Коли-ж цьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, і блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотний на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не паде між нами тінь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю.

Повні уха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипування зерна. І повні очі сяєва сонця, бо кожна стеблина бере від нього й назад вертає відбитий від себе блиск.

Раптом усе гасне, вмірає. Здрігаюсь. Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя — і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Наче хотіло злетіти. Тоді тільки передо мною стала його безмежність, тепла,

---

[1]) Вються, як гадина.

жива, непереможна міць. Вівси, пшениці, ячмені — все це зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, все забірає в полон. Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить у соках надія. Я тільки тепер побачив село, нужденну купку соломяних стріх. Воно ледви помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно заплуталось у ниві, як у павутині мушка. Що значать для тої сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними зелені хвилі і поглинуть. Що значить для них людина? Нічого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потонула у ньому. Вона кричить? Співає? Робить рух? Німа безвладність просторів усе це ковтнула. І знов нічого. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки і дороги. Воно лиш котить та й котить зелені хвилі і хлюпає ними аж у край неба. Над усим панує тільки ритмичний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічности. Як крила тих вітряків, що чорніють над полем: байдужно і безупинно роблять у повітрі круг, немов говорять: так буде вічно . . . так буде вічно . . . in saecula saeculorum . . . in saecula saeculorum . . .

*

Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом піль, свіжий, як дика квітка. В складках своєї одежи приносив запах піль, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотний, сідав десь на ґанку порожнього дому й дивився, як будувалась ніч. Як вона ставила легкі кольони, заплітала сіткою тіней, зсувала і підносила вгору непевні, тремтячі стіни, а коли все це зміцнялось і темніло, склепила над ними зоряну баню.

Тепер я можу спокійно спати, твої міцні стіни стануть між мною і цілим світом. На добраніч вам, ниви. І тобі, зозуле. Я знаю, завтра, з ранішнім сонцем, влетить до мене в хату твоє жіноче контральто: ку-ку! . . . ку-ку! . . . І зразу дасть мені настрій привіт твій, моя найближча приятелько.

Михайло Коцюбинський.

Які картини з життя малюють нам автори в знаних оповіданнях V—VIII кляси?

Вказати оповідання, де зображено події одної хвилі, одного дня, скількох і більше днів, цілого шмату часу.

Вказати у знаних оповіданнях на головні особи (героїв) і на побічні (епізодичні). Чим ріжняться одні від других?

Чи предмет оповідання взято з дійсности, чи це твір уяви поета? На чім основується зміст знаних новель? Чи подибуємо в житті знані нам з оповідань (V—VIII) особи і події?

Поділити з огляду на зміст оповідання на історичні і побутові.

Уложити знані історичні оповідання хронольоґично.

Котрі особи з історичних оповідань (V—VIII) знані нам з історії?

Що становить зміст в знаних нам побутових оповіданнях?

Що таке оповідання і які його роди?

VIII. Повісти.

1. На прощі у Київі (з повісти „Чорна Рада“). V.
2. Полковник Шрам (з повісти „Чорна Рада“). VI.
3. Лови на ведмедів (з повісти „Захар Беркут“). VII.
4. Отець Григорій (з повісти „Скошений цвіт“). VII.
5. Герман Гольдкремер (з повісти „Boa constrictor“). VII.
6. Св. Юрій на Гуцульщині (з повісти „Кам'яна душа“). VII.

28. Запорозький суд.

(З повісти: „Чорна Рада“.)

Розпочав суд над Кирилом Туром батько Пугач. Вийшовши з ряду, уклонивсь він на усі чотирі сторони низенько, потім іще віддав особо один поклін гетьманові та дідам та отаманам по поклону і почав говорити голосно й поважно:

— Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики, хоробрі товариші, і ви, православні християне! На чім держиться Запорожжя, як не на давніх, предковічних звичаях? Ніхто не скаже, коли почалось козацьке лицарство. Почалось воно ще за оних часів предків наших Варягів, що морем і полем слави у всього світу добули. Отже ніхто з козацтва не покаляв тої золотої слави; ні козак Байда, що висів у Цареграді на залізному гаку, ні Самійло Кішка, що мучивсь пятьдесят чотирі годи в турецькій каторзі, — покаляв її тільки один ледащиця, один паливода, а той паливода стоїть перед вами! . . .

Та взяв Кирила Тура за плечі та й повернув на всі боки.

— Дивись, — каже, — вражий сину, в вічі добрим людям, щоб була иншим наука!

— Що цей паскудник учинив? — став ізнов глаголати батько Пугач до громади. — Учинив він таке, що тільки тьфу! Не хочеться й вимовити. Наробив сорома товариству на всі роки. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики! Подумайте, порадьтесь і скажіте, як нам цього сорома збутись? Яку-б кару ледачому пакосникові здекретувати?

Ніхто не вирвався із словом; усі ждали, що гетьман скаже. А діди кажуть:

— Говори, батьку гетьмане; твоє слово — закон.

Брюховецький скорчивсь у три погибелі та й каже:

— Батьки мої рідні! що-ж я здолаю видумати путнє своїм нікчемним розумом? У ваших то сивих, шановних головах увесь розум сидить! Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судіть, як сами знаєте, а моє діло махнути булавою, та й нехай по тому буде. Не дармо-ж я вас вивів із Запорожжя на Вкраїну: порядкуйте по-стародавньому, як сами знаєте; суділе і карайте, кого сами знаєте, а я свого розуму супроти вашого не покладаю. Усі ми перед вашими сивими чупринами діти і дурні.

— Ну, коли так, — кажуть діди, — то чого-ж довго міркувати? До стовпа та киями!

Гетьман махнув булавою. Вічове колесо заворушилось. Раді кінець.

Горопаху Кирила Тура звязали вірьовками та й повели до стовпа, що стояв недалеко. Привязали бідаху так, щоб можна було повертатись на всі боки, ще й праву руку оставили на волі, щоб можна було бідоласі дістати ківш та випити меду; бо так водилось у тих химерних Низовців, що коло стовпа тут же й горілка стоятиме у діжечці і колачів решето — раз для того, щоб, завдавши голові хмелю, не так тяжко було горопасі кінчати життя, а друге для того, щоб охотніш козаки брались за киї. Тут бо й київ лежав оберемок. Оце-ж усякий братчик, ідучи мимо, зупиниться коло стовпа, випе коряк меду, колачем закусить, візьме кий, ударить раз винуватого по спині, та й пішов своєю дорогою. „А вже в їх таке було прокляте заведення, — розказують було старосвітські люди, — що, як сім раз відважить киякою, то хліба більш не їстимеш.“ Рідко, рідко траплялось, що ні один братчик до ковша не доторкавсь, а проходив мимо, мов і не бачив нічого. То було простоїть бідний тімаха своє время, відвяжуть та й прав. Тільки, щоб заслужити таку ласку в товариства, треба було козакові не знать яким бути лицарем. Правда, й Кирило Тур був у Січі не послідущий, був козак-душа, а не братчик, та й вина-ж його була дуже тяжка: більшої вини й не було, здається, в Запорожців над оте скакання в гречку. Тим-то инший братчик, хоч жалував дуже козака, та, щоб не розплодивсь такий гріх між молодиками, ішов і бравсь за кий. Хіба вже, зглянувши на Кирила Тура, перемагав своє жорстоке запорозьке серце. Знаєте, чи раз то вже доводилось укуші яку пригоду на диких полях терпіти або один одного з біди визволяти? — так, згадавши старовину, братчик і руку опускав і, мов не він, од стовпа відходив.

Ще-ж до того беріг Кирила Тура від лихої халепи й побратим його, Богдан Чорногор. Цей, ходячи круг стовпа, одного зупинить

покірним проханням, другому нагадає про яку-небудь Кирилову послугу, а на иншого блазня, то й посвариться; то такий, знаючи чорногорське завзяття, і відійде, мов кіт від сала, хоч би й рад меду покоштувати. Благаючи иншого отамана, аж слізми обливавсь вірний Турів побратим; а в Січі велико стояло таке щире побратимство.

Як ось іде просто до стовпа батько Пугач. Цього похмурого дідугана не посмів Богдан Чорногор нічим попрікнути, а де вже на нього сваритись? Хоч вже-б його й бажав благати, то й язик не ворочається. Так як молодий цуцик ховається під ворота, побачивши старого сусідського бровка, так бідний Чорногорець уступивсь геть, даючи дорогу жорстокому дідові. А той прийшов до стовпа, випив коряк меду, ще й похвалив, що добрий мед, закусив колачем, взяв у руки кий.

— Повернись, — каже, — сякий-такий сину!

Сердега повернувсь, а він йому так одважив києм по плечах, що аж кістки захрумтіли. Однак Кирило Тур показав сєбе добрим Запорожцем: і не зморщивсь і не застогнав.

— Знай, ледащо, як шанувати козацьку славу! — сказав батько Пугач, положив кий та й пішов собі геть.

Дивлячись здалеку на запорозький прочухан, молодий козак Петро поміркував, що небагато Кирило Тур видержить таких гостинців. Жаль йому стало нетяги; підійшов до нього, чи не дасть якого завіту сестрі та матері.

А Богдан Чорногор думав, що він хоче попробувати, чи крішкі у Тура плечі; заслонив свого побратима спиною, схопивсь за шаблюку та й каже:

— Море! я не попущу усякому захожому знущатися з мого побратима! доволі й своїх братчиків!

— Багацько-ж мабуть і в тебе в голові мозку! — каже Кирило Тур. — Пусти його; це добра людина: у багно тебе не втопче, як завязнеш, а хіба з багна витягне. Здоров був, братіку! Бач, як гарно в нас трактують гостей? Це вже не гарячі млинчики, пане брате! Випємо-ж по коряку меду, щоб не так було гірко.

— Пий, брате, сам, а я не буду, — каже Петро, — щоб іще ваші діди не звеліли віддячити тобі києм.

— Ну, бувайте-ж здорові, братці! — каже Кирило Тур, — випю й сам.

— Що сказати матері й сестрі? — поспитав Петро.

Згадавши про матір та про сестру, Кирило Тур похилив голову, далі й каже з пісні:

Ой который, козаченьки, буде з вас у місті,
Поклоніться старій неньці, нещасній невісті:
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо над сином, над Кирилом чорний ворон кряче!

— Це таки станеться з тобою, превражий сину! — каже підходячи один січовий дід, а за ним іде ще троє. — Не вповай, — каже, — на те, що молоді тебе обходять; ми й сами тебе вкладемо, ось дай лиш випити нам по коряку меду.

Та й узяв коряк; зачерпнув, випив, покректав та, взявшись за кий, і каже:

— Як вам здається, батьки? Я думаю, дати йому раз по голові та й нехай пропадає ледащо!

— Ні, брате, — каже другий дід, — ніхто з нас не зазнає, щоб коли-небудь бито винуватого по голові. Голова — образ і подобіє Боже: гріх підіймати на неї кия. Голова нічим невинна: „изъ серця исходять помишленія злая“, а голова, брате, нічим невинна.

— Так що-ж, брате, — каже третій дід, — коли того проклятого серця дубиною не дістанеш? а по плечах не добити вам цього вола й обухом. А шкода пускати на світ такого гріховода: і так уже чорт знає, на що переводиться славне Запорожжя.

— Послухайте, батьки, моєї ради, — каже четвертий дід. — Коли Кирило Тур видержить той прочухан, то нехай живе: такий козарлюга на що-небудь здасться.

— Здасться? — каже, ідучи мимо, батько Пугач. — На якого біса здасться такий гріховодник православному християнству? Бийте його, вражого сина! Шкода, що мені неможна більш братись за кий, а то я молотив би його, поки-б увесь мед випив. Бийте, батьки, превражого сина!

Тоді діди випивали один за одним по коряку меду, брали кий і давали Кирилові Турові по плечах. Сили в старих руках було в них іще доволі, що аж плечі хрумтіли. Инший давно-б уже звалився з ніг, а Кирило Тур видержав усі чотирі кий, не покривившись; іще, як одійшли діди, і жартував із своїм гостем.

— Добре, — каже, — парять у нас у січовій лазні, нічого казати! Після такої припарки не заболять уже ні плечі ні поясниця.

— Що сказати твоїй пані-матці? — питається ще раз Петро.

— А що-ж їй сказати? — одвітує Кирило Тур. — Скажи, що пропав козак ні за цапову душу, от і все. А прикмету над моїм скарбом знає побратим. Одну частку віддасть він старій неньці та сестрі;

другу одвезе у Київ на Братство: там мене спокусив гріх, нехай же там моляться й за мою душу; а третю одвезе у Чорну Гору: нехай добрі юнаки куплять собі оливяного бобу та чорного пшона, щоб було чим помянути на лицарських герцях Турову душу.

— Кріпись, побро, — каже Богдан Чорногор, — більш ніхто не зніме на тебе руки. От незабаром ударять у казани до обіду; тоді відпустять тебе та й будеш вольний козак.

Мусів Петро підождати до обіду, чи не потішить матері та сестри Кирилової доброю звісткою. Ходячи по вічевому місту, постеріг він, що не один тільки Чорногорець обороняв Кирила Тура: багато братчиків, зустріваючись із другими, брались за шаблю, мов вимовляли: „Ось тільки поквапся на мед, то виціжу я його з тебе хутко!“ Як-же вдарили казани до обіду, тоді ціла куна Запорожців кинулася до Кирила Тура; одвязали від стовпа, обнімали і поздоровляли по бані.

— Ну вас ік нечистій матері! — каже Кирило Тур. — Коли-б сами постояли у стовпа, то відпала-б охота обніматись.

— А що, дияволів сину! — каже, підходячи, батько Пугач, — смашні киї кошовії? Може тепер плечі болять так, як у того чорта, що возив ченця в Єрусалим? На, вражий сину, приложи оце листя, так завтра мов рукою зніме. Бито й нас де-защо замолоду, так знаємо ми ліки від цього лиха.

Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов по-за шкурою, як побачив він білу його сорочку, що сестра-жалібниця шила й мережила, усю в крови; іще й поприкипала до ран. Кирило Тур аж зуби сціпив, щоб не стогнати, як почали віддирати її від тіла. Батько Пугач сам приложив йому до спини широке якесь листя, помазавши чимсь липким.

— Ну, — каже, — тепер ходи здоров та не скачи в гречку, а то пропадеш, як собака!

Тоді братчики з веселим гуком підняли діжку з медом, узяли стужку з колачами та й повели Кирила Тура до обіду.

Обідали добрі молодці на траві під дубами, усяки йкурінь особне із своїм курінним отаманом. Діди обідали в гетьманському куріні: тільки батько Пугач прийшов на трапезу до Кирила Тура, і то вже велика честь була усьому куріневі. Кирило Тур уступив йому своє отаманське місце, а сам сів коло нього. Два кобзарі, сидячи напроти них, грали всяких лицарських пісень, виспівуючи про Нечая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому світі несказаної слави; виспівували і про Берестецький рік, як козаки бідували, та,

бідуючи, серце собі гартували, — і про степи і про Чорне море і про неволю і про каторгу турецьку і про здобич та славу козацьку; усе поважним словом перед товариством викладували, щоб козацька душа і за трапезою росла угору.

Поблагословив ото батько Пугач до трапези, усі взялись за святий хліб, усяк виняв із кишені ложку (бо Січовикові без ложки, що без люльки, ходити не годилось), як ось Кирило Тур, озирнувшись кругом, і каже:

— Ех, братчики! мені памороки забито киями, а в вас мабуть і зроду в голові клоччя. Коли-ж це в світі видано, щоб випроводити гостя з коша на тще-серце?

— Пане отамане! — кажуть, — борони нас, Боже, від такої скнарости! Про якого це ти гостя глаголеш?

Коли-ж тут саме і йде Чорногорець із Петром.

— Ось мій гість! — каже Кирило Тур. — Це, коли хочете знати, син Паволоцького попа.

Раді були всі братчики, побачивши Шрамового сина. Давно вже вони чували про його лицарство. Інші, уставши, обіймали його, як брата, а ще інші потіснялись, щоб було йому місце.

На обід у Запорожців мало подавали мясива, а все тільки рибу. Добрі молодці, як ченці, мяса не любили. Посуда була вся деревяна, і чарки і коряки — усе з дерева. Трапезуючи, добре тягнули братчики мед, пиво, однак ніхто не впився, так то вже повтягувались.

Більш од усіх пив на цей раз Кирило Тур: хотів мабуть бідака завдати собі хмелю, щоб не так боліли плечі, та й хміль не подолів його. Зробився тільки дуже веселий, і як устали з-за обіду і як почали братчики танцювати під бандуру, він і собі пішов навприсядки; качався колесом і виробляв такі викрутаси, що ніхто-б і не подумав, що цього козака бито недавно киями. Запорожці не навтішались із такої терпеливости.

Петро мій після обіду хотів іти додому, так Кирило Тур придержав його та й каже:

— Постривай, брате, і я поїду. Після такої бані не довго покріпишся. Перед товариством сором кволитись, а дома заляжу до завтрього.

От, погаявшись іще трохи, звелів Кирило Тур осідлати двоє коней та й поїхав з коша.

Панько Куліш.

29. Молодий намістник.

(З повісти: „Фараон".)

Його величність Фараон Рамзес XII вертав із двомісячної подорожі по Єгипті назад до Мемфіс. Коли вже наближався до столиці, послав одного з дворян до наслідника престолу Рамзеса, щоб виїхав назустріч батькові.

Рамзес покинув свій хутір, сів на човен і поплив чим дуж горі рікою.

Чим далі посувалися вгору ріки, тим густіше було народу на обох берегах і човнів на Нілю, тим більше плило квітів, вінців і китиць, киданих під судно Фараона.

На милю за Мемфісом стояли вже з хоругвами, богами і музикою, і розлягався великий гамір, подібний до шуму бурі.

— А ось і його святість! — кликнув радісно Тутмозіс.

Очам глядачів показалася така картина: серединою широкого закруту плило величезне судно Фараона, з передом, піднесеним, як лебідь, з правого і лівого боку, наче-б два величезні крила, посувалися численні човни підданих, а ззаду, наче багатий вахляр, розвивалася дружина володаря Єгипту.

Хто жив — кричав, співав, плескав або кидав квіти до стіп пана, котрого навіть ніхто не бачив. Досить було, що над золотистим човном і над китицями струсевих пер маяла червоносиня хоругов — знак, що там є Фараон.

Люди в човнах були наче непритомні, люди на березі — мов шалені. Що-хвиля якийсь човен потручував і вивертав инший і хтось впадав у воду, з котрої, на щастя, повтікали крокодилі, сполошені небувалим галасом. На берегах пхав один другого, бо ніхто не дивився на сусіда, на батька, на дитину, а вліпляв непритомні очі в золотистий ніс човна і в королівське шатро. Навіть люди тратовані, котрим розшаліла товпа давила ребра і скручувала сустави, не мали иншого оклику, крім:

— Жий вічно, наш володарю! Світи, сонце Єгипту!

Той крик на привітання Фараона незабаром уділився також і човнові наслідника престолу; офіцери, жовняри і веслярі, збившися в один натовп, кричали наперегони, а Тутмозіс, забуваючи про наслідника престолу, виліз на високий перед судна і мало що не впав у воду.

Аж ось з королівського судна затрубіли, а по хвилі відповіла трубка з човна Рамзеса. Другий знак, і човен наслідника причалив ликого судна Фараонового.

Якийсь урядовець покликав Рамзеса. Межи судна кинено кедровий місток з різьбленими поруччями, і князь став перед батьком.

Вид Фараона, чи буря окликів, що гуділи довкола, так оголомшили князя, що не міг ані слова вимовити.

Він упав батькові до ніг, а пан світа пригорнув його до своїх божеських грудей.

Хвилю опісля піднесено бічні стіни шатра, і ввесь народ з обох боків Нілю побачив свого володаря на престолі, а на найвищому ступені клячав князь Рамзес з головою, спертою на грудях батька.

Настала така тиша, що чути було шелест хоругвок на суднах. І зненацька залунав страшенний крик, більший, ніж, усі попередні. Поздоровляв ним єгипетський народ теперішнього та вітав будучого пана.

Його святість виглядав дуже марно. По сердечнім привітанні сина, велів йому сісти біля престолу і сказав:

— Душа моя рветься до тебе, Рамзесе, тим гарячіше, чим лішші вісти мав я про тебе. Сьогодня бачу, що ти не тільки молодець з серцем лева, але і муж, повний мудрости, що вміє оцінити власні вчинки, потрапить гамувати себе і має почуття державних інтересів.

А коли зворушений князь мовчав і цілував ноги батька, той говорив далі:

— Ти добре зробив, зрікаючися двох грецьких полків, бо тобі належиться корпус Менфі, котрого ти від сьогодня є вождем.

— Мій отче! . . . — шепнув наслідник, дріжачи.

— До того в Долішньому Єгипті, одкритому з трьох сторін на напади неприятеля, треба мені мужа хороброго і розумного, котрий би все довкола бачив, розважав у своїм серці і швидко чинив у наглих випадках. З тих причин у тій половині царства іменую тебе моїм намістником.

У Рамзеса поплили з очей рясні сльози. Він прощав ними свою молодість, вітав власть, до котрої від довгих літ з тугою і неспокоєм зверталася його душа.

— Я чоловік уже втомлений і схорований, — говорив володарь, — і коли-б не журба про твої молоді літа і будучність держави, то я ще сьогодня просив би вічно живучих предків, щоб мене відкликали до себе. Але з кожним днем стає мені тяжче, і тому, Рамзесе, зачнеш уже ділити зо мною тягар власти. Як квочка учить своїх курчат вишукувати зерна і берегтися яструба, так я навчу тебе повної трудів штуки, як правити державою і слідити обороти неприятелів. Коли-б ти з часом впав на них, як орел на полохливі куропатви!

Королівське судно і його стрійна дружина причалили під палату. Утомлений володарь всів на лєктику, а в тій хвилі до наслідника підійшов Гергор, найвищий жрець у Єгипті і найстарший міністр на дворі Фараона.

— Дозволь, достойний князю, — відозвався, — щоб я був першим із тих, що радіють твоїм вивищенням! Проводи щасливо військом і рівно щасливо пануй над найважнішою провінцією на славу Єгипту.

Рамзес міцно стиснув йому руку.

— То ти зробив це, Гергоре? — спитав.

— Це тобі належалося, — відповів міністр.

— Маєш мою вдячність і переконаєшся, що вона щось варта.

— Ти вже нагородив мене, коли це сказав, — відповів Гергор.

— Ти, достойний пане, — говорив Рамзес, — зволи приняти чудесний щит, що я дістав од мого святого діда.

— Я? . . . Щит Аменготепа? — відозвався зворушений міністр. — Чи-ж я варт його?

— Мудрістю ти рівний моєму дідові, а й становищем дорівняєш йому.

Гергор мовчки віддав глибокий поклін. Той золотий щит, викладаний дорогими каміннями, крім великої грошевої вартости, мав значіння амулєту; отже був то дар королівський.

Та важніше значіння мали слова князя, що — Гергор становищем дорівняє Аменготепові. Аменготеп був тестем Фараона . . . Чи-ж наслідник рішився-б уже одружитися з дочкою його, Гергора? . . .

Була це улюблена мрія міністра і королевої Нікотриди. Але треба признати, що Рамзес, говорячи про будучі достоїнства Гергора, зовсім не думав про оженіння з його дочкою, тільки про надання йому нових урядів, котрих було повно в храмах і при дворі.

*

Від того дня, коли Рамзес став намістником Долішнього Єгипту, почалося для нього життя нечувано прикре, якого він навіть не догадувався, хоч уродився і виріс серед королівського двору.

Його попросту тиранизовано, а катами були інтересенти ріжної породи і ріжних суспільних кляс.

Вже першого дня, бачучи натовп людей, що тисся, штовхався і мимоволі витоптував йому травники, ламав дерева, навіть псував окружаючий мур, наслідник до своєї віллі зажадав варти. Але тре-

тього дня мусів утікти із свого дому до власної палати, де через густу сторожу, а передовсим високі мури, доступ був для звичайних людей утруднений.

Протягом декади перед виїздом Рамзеса пересунулися перед його очима заступники всього Єгипту, коли не всього тогочасного світа. Найперше пускали великих. Отже приходили поздоровляти його: архиєреї храмів, міністри, посли фенікійські, грецькі, жидівські, асирийські, нубійські, так що він не міг спамятати навіть їх одежі. Далі йшли начальники сусідніх номів (округів), судді, писарі, вищі офіцери корпусу Менфі і властителі землі.

Ті люди не жадали нічого, тільки висловлювали свою радість. Але князь, слухаючи їх од ранку до полудня і від полудня до вечора, чув заворот у голові і дріжання у всіх членах.

Потім прийшли заступники нижчих кляс із дарами: купці з золотом, бурштином, загряничними тканинами, пахощами та овочами. Потім банкіри і лихварі, що позичали гроші на проценти. Далі архитектори з пля наминових будівель, різьбарі з проєктами статуй і плоскорізьб, каменярі, фабриканти глиняного посуду, столярі, ковалі, ґісери, кожумяки, винарі, ткачі, навіть парашити, що пороли тіла померших.

Ще не скінчилася процесія чолобитників, а вже надтягла армія прошаків. Інваліди, вдови і сироти по офіцерах домагалися пенсії; високі пани двірських урядів для синів. Інженіри приносили проєкти нових способів наводнення, лікарі ліки на всякі хвороби, ворожбити гороскопи. Кревняки вязнів подавали прохання про зменшення кари, засуджені на смерть про дарування життя; хворі благали, щоб наслідник доторкнувся до їх або дав їм своєї слини.

По десятьох днях оглядання що-раз нових осіб та облич і вислухування прохань, які заспокоїти міг би хіба маєток усього світа і всемогучість Божа, князь Рамзес зовсім знемігся. Він не міг спати, був такий роздражнений, що гнівав його бренькіт мухи, і він хвилями не розумів, про що до нього говорять.

В тім положенні знов Гергор став йому в пригоді. Багатим казав заповісти, що князь уже не приймає інтересентів, а на народ, що мимо кількакратних візвань не хотів розійтися і ждав, вислав компанію нумідійських жовнярів з киями. Тим удалось без порівняння лекше, як Рамзесові, задовольнити людську жадобу. Бо поки минула година, інтересенти щезли з палати, наче мряка, а цей і той скілька днів окладав водою голову або иншу розбиту частину тіла.

Після тієї проби виконування найвищої власти, князь почув глибоку погорду до людей і попав в апатію.

Два дні лежав на канапі, з руками під головою, дивлячися бездушно в стелю. Він уже не дивувався, що його святість батько проводить час перед вівтарями богів; але не міг зрозуміти, яким способом Гергор дає собі раду з натовпом подібних інтересів, що, як буря, не тільки перевищують сили чоловіка, але навіть можуть його роздавити.

— В який спосіб можна перевести свої пляни, коли натовп інтересентів звязує нашу волю, пожирає думки, випиває кров? . . . По десятьох днях я хворий, а по році я хіба здурів би. На цьому уряді неможливо робити ніяких проєктів, але по-простому треба боронитися від божевілля.

Він був так затрівожений безсилістю на становищі володаря, що візвав Гергора й з стогоном розповів йому про свою гризоту.

Державний муж з усміхом слухав нарікань молодого керманича державного судна, а врешті сказав:

— Чи знаєш, пане, що цю величезну палату, в котрій живемо, збудував тільки один будівничий — Сенебі звався — що в додатку умер перед її викінченням? А певно зрозумієш, для чого той вічно живучий архитектор ніколи не змучився і завсігди мав веселий розум?

— Я цікавий . . .

— Бо він сам не робив усього; не тесав брусів і каміння, не місив цегол, не носив їх на риштування, не укладав і не споював. тільки вималював плян та ще й до цього мав помішників. А ти, князю, хотів усе сам виконати, сам вислухати і полагодити всі справи. Це-ж над людські сили.

— Як-же я мав робити инакше, коли між тими, що приходили мене просити, були невинно покривджені або ненагороджені за свої заслуги. Адже-ж підставою держави є справедливість, — відповів наслідник.

— Скільки людей можеш, князю, вислухати на день без утоми? — спитав Гергор.

— Ну . . . двадцятьох . . .

— То ти щасливий. Я слухаю найбільше шістьох або десятьох; але це не є інтересенти, тільки великі писарі, надзорці і міністри. Кожний з них не доносить мені подробиць, але про найважніші речі: що діється в армії, в добрах Фараона, в справах релігійних, у судах, у номах, у рухах Нілю. А не доносять мені дрібниць тому, бо кожний з них, поки прийшов до мене, мусів вислухати десятьох менших писарів. Кожний менший писарь і дозорець зібрав відомости від десятьох підписарів і піддозорців, а ті знов вислухали рапорти

від десятьох нижчих урядовців. Таким способом я і його святість, розмовляючи тільки з десятьма людьми денно, знаємо, що важніше сталося у ста тисячах місць краю і світа. Вартівник, що пильнує шматка вулиці в Мемфісі, бачить тільки скілька домів. Десятник знає цілу вулицю, сотник частину міста, начальник усе місто. А Фараон стоїть по-над ними всіми наче-б на найвищім пильоні храму . . . Та й бачить не тільки Мемфіс, але ще й міста: Сохем, Он, Херав, Турра, Тетаус, їх околиці і шмат західної пустині. З тої висоти його святість не добачує вправді людей покривджених або ненагороджених, але бачить натовп згромаджених без праці робітників. Не добачить жовняра в шинку, але пізнає, чи полк відбуває муштру. Не бачить, що варить на обід якийсь хлоп або міщанин, але догляне пожежу, що повстає в дільниці.

— Цей державний порядок, — говорив далі, оживляючися Гергор, — є нашою славою і могучістю. А коли Снофру, один з Фараонів найпершої династії, спитав одного жерця, який виставити-б собі памятник, той відповів: „Визначи, пане, на землі квадрат і положи на нім шість міліонів каменів; вони зобразять народ. На тій верстві положи шістьдесят тисяч отесаних каменів; це будуть нищі урядовці. На тім уложи шість тисяч виглажених каменів; це будуть вищі урядовці. На тім постав шістьдесят штук покритих різьбою; це будуть твої найближчі дорадники і вожді. А на шпилі положи брилу з золотим образом сонця — і це будеш ти сам“.

— Так і зробив Фараон Снофру, і тим способом повстала найстарша піраміда сходова, справдішній образ нашої держави; з тої першої пішли всі инші. Є це будівлі непохитні; з їх верхів можна бачити кінці світа, а будуть вони чудом для найдальших поколінь.

— В такім устрої, — говорив далі міністр, — спочиває й наша перемога над сусідами. Етіопів було також так багато, як і нас. Та їх король сам пильнував своєї худоби, сам бив підданих і навіть не знав, скільки їх має, ані не вмів зібрати їх, коли ввійшло туди наше військо. Там не було одної Етіопії, тільки велика громада неупорядкованих людей. І тому нині вони є нашими вазалями. Лібійський князь сам судить кожну справу, особливо між багатими людьми, і стільки тратить на те часу, що майже не може оглянутися позад себе. Тому то під його боком родяться цілі ватаги розбійників, котрих ми вигублюємо. Знай також і це, пане, що коли-б у Фенікії був один спільний володарь, котрий би знав, що діється, і розказував по всіх містах, то край той не платив би нам зовсім данин. А що то за щастя для нас, що королі Ниниви і Вавилону мають тільки

по одному міністрові і так умучені натовпом справ, як ти сьогодня. Вони все хочуть бачити сами, сами судити і наказувати і через те на сто літ позамотували державні справи. Однак коли-б знайшовся який підлий єгипетський писарь, котрий пішов би там, пояснив королям їх блуди в правлінні і завів нову урядову ієрархію, ту нашу піраміду, то за кількадцять літ Юдея і Фенікія дісталася-б у руки Асирійців, а за кількадцять літ од сходу і півночи, сушею і морем, звалилися-б на нас могучі армії, котрим може не дали-б ми ради.

— Тому нині нападім на них, користаючи з неладу! — кликнув князь.

— Ми ще не вигоїлися з наших попередніх перемог, — відповів холодно Гергор і почав прощатися.

— Або-ж перемоги ослабили нас? — спитав палко наслідник. — Або-ж не набрали ми скарбів?

— А чи не псується топір, котрим стинаємо дерево? — спитав Гергор і вийшов.

Князь зрозумів, що великий міністр хоче спокою за всяку ціну, хоч сам він є начальником армії.

— Побачимо! — шепнув до себе.

На скілька днів перед виїздом візвано Рамзеса до його святости. Фараон сидів на фотелі в мармуровій залі, в котрій не було нікого, а чотирьох входів стерегли нубійські варти.

Побіч королівського фотелю стояв табурет для князя і малий столик, закиданий документами, писаними на папірусі. На стінах були кольоровані плоскорізьби, що зображали рільні роботи, а в кутках залі статуї Озіріса з мелянхолійним усміхом на устах.

Коли князь на розказ батька сів, його святість відозвався:

— Маєш тут, мій сину, твої документи, як вождь і намістник. Що-ж, здається, що перші дні власти змучили тебе?

— В службі вашій святости я знайду силу.

— Підлесник! — усміхнувся Фараон. — Памятай, що я не хочу, щоб ти запрацьовувався . . . Бався; молодість потрібує розривки . . . Однак це не значить, щоб ти не мав важних справ до полагодження.

— Я готовий.

— Поперше . . . Поперше я відкрию тобі мої гризоти. Скарб наш зле виглядає: доплив податків що-року стає менший, особливо з Долішнього Єгипту, а видатки більшають.

Фараон задумався.

Потім похитав головою і говорив далі.

— Мої доходи від початку панування зменшилися до половини, особливо в Долішнім Єгипті. Питаюся, що це значить? Відповідають мені, що люд зубожів, убуло багато мешканців, море засипало якийсь простір ґрунтів від півночи, а пустиня від сходу, було скілька років неурожайних, одним словом: нещастя за нещастям, а в скарбі що-раз більша пустка. Тому прошу тебе, щоб ти мені вияснив цю справу. Розгляньсь, пізнай людей добре інформованих і правдомовних і утвори з них слідчу комісію. А коли почнуть складати рапорти, то не вірь занадто папірусові, але це і те провірь сам. Чую, що маєш око вождя; а коли так, то один погляд научить тебе, оскільки точні будуть звіти членів комісії. Однак не спішися і не говори зараз, що думаєш. Кожний важний висновок, який сьогодня прийде тобі до голови, запиши, а по скількох днях знов приглянься до тієї самої справи і знов запиши. Це навчить тебе обережности в осудах і влучности в поглядах на речі.

— Станеться так, як велите мені, ваша святосте, — сказав князь.

— Друге завдання, з котрим мусиш справитися, є трудніше. Щось там діється в Асирії, що починає непокоїти моє правительство. Наші жерці оповідають, що за північним морем є пирамідальна гора, звичайно вкрита зеленню в долині, а снігом на вершку; вона має дивні звичаї. По багатьох літах спокою раптом починає димитися, трястися, гудіти, а потім викидає з себе стільки плинного вогню, скільки води в Нілю. Той огонь скількома коритами розливається по її боках і на величезнім просторі руйнує працю рільників. Отже Асирія, мій князю, є такою горою. Цілі віки панує в ній спокій і тиша. Та раптом зривається внутрішня буря, не знати звідки виливаються великі армії і нищать спокійних сусідів. Тепер коло Ниниви і Вавилону чути клекіт; гора димиться. Тому мусиш дізнатися, оскільки той дим віщує хуртовину, та обдумати щось, чим би можна тому зарадити.

— Чи я зумію? — тихо спитав князь.

— Треба навчитися дивитися, — говорив Фараон. — Коли що хочеш добре пізнати, то не задовольняйся свідоцтвом власних очей, але запевни собі поміч скількох пар чужих очей. Не обмежуйся на осудах самих Єгиптян, бо кожний народ і чоловік инакше бачить кожну річ і не обхоплює всієї правди. Тому вислухай, що думають про це Асирійці, Фенікійці, Жиди, Хети і Єгиптяне, та добре розваж у своїм серці, що в їх гадках про Асирію є спільного. Коли всі скажуть тобі, що від Асирії йде небезпека, тоді пізнаєш, що вона йде. Та коли одні будуть говорити так, а другі сяк, то також бережися, бо мудрість велить вгадувати скоріш лихо, ніж добро.

— Говориш, як боги, — шепнув Рамзес.

— Я старий уже, а з висоти трону бачиться такі речі, яких навіть не прочувають смертельні. Коли-б ти спитав сонця, що воно думає про справи світа, то воно розказало-б тобі ще цікавіші новини.

— Між людьми, у котрих маю розвідати про Асирійців, ти не згадав, отче, про Греків, — сказав наслідник.

Фараон похитав головою з добродушним усміхом.

— Греки! . . . Греки! . . . — сказав. — Велика будущина належить тому народові. При нас вони ще діти, але яка душа в них живе! Чи памятаєш ти мою статую, зроблену грецьким різьбарем? . . . Це другий я, живий чоловік! Місяць тримав я її в палаці, та врешті дарував храмові в Тебах. Чи віриш! Мене зняв страх, щоб цей камінний „я“ не встав із свого місця і не домагався половини панування. Який заколот настав би в Єгипті!... Греки!... Чи ти бачив вази, які вони ліплять, палаци, які вони будують? З тої глини і каміння випливає щось, що радує мою старість і каже забути про хворобу. А їх мова? . . . О боги, та-ж це музика і різьба і малюнок! Направду говорю тобі: коли-б Єгипет міг умерти, як чоловік, то спадщину по нім обняли-б Греки та ще вмовили-б світ, що все то є їх ділом, а нас зовсім не було. А таки це тільки учні наших початкових шкіл, бо чужинцям, як знаєш, не даємо вищих наук.

— А таки, отче, мені здається, що ти не довіряєш Грекам? . . .

— Бо це особливий народ: ані Фенікійцям, ані їм неможна вірити. Фенікієць, коли хоче, то бачить і скаже правду, муровану, єгипетську. Але ніколи не знаєш, коли він хоче сказати правду. А Грек, простий, як дитина, говорив би завсігди правду, та вже не потрапить цього. Вони ввесь світ бачуть инакше, як ми. В їх дивних очах кожна річ так блищить, барвиться і міниться, як небо Єгипту і його вода. Чи можна-ж вірити тому, що вони скажуть? Кожний з них скоріш оддасть життя, ніж скаже правду.

— А що мені думати про Фенікійців? — спитав наслідник.

— То люди мудрі, великої праці і відваги, але баришники. Для них усе життя міститься в зарібку, коли-б тільки великім, найбільшім! Фенікієць — як та вода: багато приносить і багато забірає, а втискається всюди. Треба давати їм як найменше, а передовсим пильнувати, щоб не входили до Єгипту шпарами, потайно. Коли їм добре заплатиш і даси надію на ще більший зарібок, то вони будуть знаменитими аґентами. Те, що сьогодня знаємо про тайні рухи Асирії, знаємо через них.

— А Жиди? — шепнув князь.

— Народ бистрий, але понурі фанатики і зроду вороги Єгипту. Аж коли почують на своїх спинах сандал Асирії, підкований цвяхами, звернуться до нас. Та чи не запізно буде воно! Але послугуватись ними можна . . . Розуміється, не тут, тільки в Ниниві і Вавилоні.

Фараон був уже змучений. Тому князь упав перед ним на лице; а коли батько обняв його на прощання, він одійшов до матері.

Пані, сидячи в своїм кабінеті, ткала тонке полотно на сукні для богів, а її слуги шили і гаптували одіж або робили китиці. Молодий жрець налив кадило перед статуєю Ізиди.

— Прихожу, — сказав князь, — подякувати вам, мамо, і попрощатися.

Королева встала і, обнявши сина за шию, говорила крізь сльози:

— Як-же ти змінився! Ти вже мужчина! . . . Я так рідко бачу тебе, що могла-б забути твої риси, коли-б їх не бачила в моїм серці. Недобрий! . . . Я стільки разів з найвищим достойником держави їздила до хутора, думаючи, що врешті перестанеш гніватися; а ти . . .

— Простіть, простіть! — говорив Рамзес, цілуючи матір.

Попрощавшись із матірю, Рамзес вернувся до своїх кімнат.

Болеслав Прус.

30. На баштані.

(З повісти: „Хмари“.)

Парубок запряг коні в чималий віз, і батько з сином їхав з двору на степ до баштана.

Сонце ще високо стояло на небі. Спека стояла на-дворі, як звичайно буває в жнива. Повітря було сухе, але здорове й тепле і таке прозорчасте, що на всі боки око захоплювало степи без краю. Синє й гаряче небо стояло над степом, неначе якась кругла покришка, ніби виточена. На небі не було ані хмарочки, на степу не було ні краплі туману. Одно пишне, золоте сонце плило між небом і степом, як корабель по безодньому морі. Віз звернув з великого степового шляху і покотився по ледви примітних прикметах межі. Швидко й та межа пропала, і віз побіг гладеньким степом. За густих будяків всякого зілля незабаром висунулись баштани з довгими рядками високих соняшників. За соняшниками зараз виступили рівні ряди гостролистої кукурудзи, насаженої кругом баштанів дуже рівними рядками. Ряди пшенички перехрещували баштани здовж і поперек. Вже коні набли-

жались до баштана, вже можна було бачити на краях баштана рямку з довгого гарбузиння, де між листом повивертались боками довгі і білі гарбузи, неначе воли на спашу. Потім одкрилося поле, неначе застелене картатими хустками, де зеленіло дрібненьке, як тюль, кавуняче огудиння, де блищали в ясноземеному листі жовті дині, зеленіли й біліли здорові кавуни. Всі журбанські баштани сіяли люди вкупі, щоб лекше було стерегти, тим то вони й займали степу, скільки можна було засягнути оком.

Баштанник сидів коло куріня і щось стругав стругом. Уже можна було бачити оком, як його лікті разом відсовувались назад, як він тяг до себе стругом, як на руках манячіли рукави білої сорочки.

— Знаеш що, сину! Давай вивіримо, чи добре Онисько стереже баштана? Ходімо навпростець на баштан красти свої кавуни, а погонич нехай їде просто до куріня.

З тими словами батько скочив з воза, а за ним і син. Вони закралися по-за кукурудзою і почали ніби шукати кавунів. Онисько сидів і не обертався. Коли це вони обидва побачили, що просто на них летить через огудиння рябий собака, аж курява підіймається за нею. За Рябком підтюпки біг Онисько.

— А чого вам треба, сякі-такі! Ось я вам дам, серед дня лізти на баштан! Джий! кіс! кіс! джий! уджга! Рябко! уджга! — цькував дід та все лаявся. А Рябко кинувся прожогом на молодого Радюка і вхопив його зубами за чобіт. Собака був лютий, як гадюка, і зовсім став дикий на степу. Радюк махнув ногою, а Рябко волочився слідком за ногою по баштану, аж огудиння рвалося кругом. Батько кинувся обороняти, вирвав з корінням здоровий кущ кукурудзи і лупнув собаку по спині. Рябко гриз на шматочки бадилля своїми страшними зубами.

— А чого ви тут ходите! — крикнув Онисько і . . . руки спустив, пізнавши хазяїна.

— Та це ми, діду, правди вивіряємо у вас! — сказав син.

— Доконче треба було! І прийде, Господи, в голову! Чи не покалічив де собака? — обізвався сивий баштанник. — Та й попсували-ж ви огудиння! Їй-Богу, неначе маленькі!

— Не сердьтесь, діду! Ми вам привезли могорича! — сказав молодий Радюк.

Всі вони пішли до куріня, переплигуючи через густе огудиння, неначе переходили річку, скакаючи з каміня на камінь. Рябко вже лащився до наймита, виляючи хвостом, а на хазяїнів усе гарчав та показував їм білі зуби.

— Чи є, діду, стиглі кавуни? — питав молодий Радюк.

— Дині вже давненько показались, а кавунчика . . . може й знайдемо . . .

З тими словами Онисько швиденько подибав на баштан і приніс здорового кавуна. Кавун був з одного боку зовсім білий, бо Онисько закопав його в землю, ще й зверху притрусив сухим бадиллям, щоб часом хто не вкрав першого кавуна. Взявши складаний ніж, що висів на припоні коло нояса, Онисько розрізав кавуна надвоє. Кавун був стиглий і червоний, як жар.

Онисько з гордістю подав кавуна панам, як подають трофеї, добуті на війні.

— Спасибі, діду, спасибі! — дякували пани.

Молодий панич порізав кавуна на скибки і розіклав на траві. Всі сіли на землі і взіли цілого кавуна дочиста.

— Тепер, діду, давайте динь або що? — сказав панич.

— Е! де вже пак після кавуна та динь! Треба було їсти попереду диню, а потім кавуна, — промовив дід і виніс з куріня велику жовту диню.

Молодий Радюк розрізав диню, насіння не вилилось, а випало довгими густими рядками — прикмета, що диня була не проста, а дубівка. На повітрі полився аромат. Швидко від тої дині не зосталось і шматочка.

— Тепер і до роботи можна братися! — промовив дід гнівним голосом, обертаючись до панича. — А нумо зносити дині та вибірати огірки!

— Як нумо, то й нумо! — сказав панич. — Давайте, діду, мішка, я вам поможу вибірати огірки.

— Куди вам там вибірати! То я так тільки жартую! — сказав дід трохи мягкішим голосом.

— Чого ви, діду! Ви думаєте, що я незугарний до роботи?

— Сидіть та лучче люльку куріть!

— Е! Тепер, діду, инший час настав на світі. Годі вже панам сидіти, згорнувши руки! Треба й панам до роботи братись, розділяти працю з простим народом, а вам треба й до книжок, до науки. Як поділимось ми працею й буде на світі добро!

— Може й буде! Дай, Боже! А ви все таки ляжте коло куріня та куріть люльку.

Молодого Радюка вразили дідові жарти. Він узяв мішок, прив'язав вірьовку до одного гузиря, а другим кінцем до завязки, і накинув собі через руку на плече, як звичайно роблять, вибіраючи огірки.

— Та надіньте-ж рукавички, бо руки поколете! — жартував дід . . .

— Не бійтесь, не поколю!

— Але скиньте чоботи, бо зовсім витолочите отими закаблучками огудиння!

Молодий Радюк мусів скинути чоботи і пішов на баштан у самих шкарпетках. Він почав перегортати огудиння, а воно жалило, як крошива. Деякі огірки були вкриті колючечками і кололи його делікатні руки. Радюк накидав багацько огірків у мішок, і вага почала нагинати йому шию. Вірьовка різала в плече, неначе гострим жалом ножа. Радюк мусів перекидати мішок з плеча на плече. А вона все таки різала, а потім почала пекти огнем. Під гарячим небом, на гарячій, як жар, ріллі йому було важко, як у лазні; спина почала страшно боліти. Піт лився з нього, як вода, і капав на зелене огудиння.

— Та годі вже вам вибірати! Висипте огірки на траву та лягайте у холодку! Чи бачите, скільки я навибірав слідком за вами! — Радюк подивився на діда, а в діда у мішку було більш огірків ніж у нього. — Як-же ви багацько кидаєте! Коли зігнали оскому, то цур їй, цій роботі! Лягайте набік та читайте книжечку!

Молодий панич і справді подумав, що цур їй, тій роботі! Він уперве, жартуючи, попробував, яка то важка проста робота.

— Ой, болить спина! — крикнув він, лягаючи у холодок і кидаючи мішок на траву.

— А що-б ви сказали, як би вам прийшлося нажати копу жита у таку спеку? — спитав дід, усміхаючись.

— Не знаю, що-б я сказав . . . Лучше я, діду, піду зривати стиглі дині!

— Чи візьмете просту роботу, а віддасте мені книжки? А коли сказати правду, то це іграшка, а не робота, — казав дід.

— Тривайте, діду, відпочину, то поможу вам зносити дині. Але за те ви заспіваєте мені пісень. Добре?

— Куди вже мені старому до пісень? Нехай молодші співають. Я вже своє одспівав!

Молодий Радюк, відпочавши, пішов зривати дині. Він клав їх знов у той самий мішок, а проклятий мотузок знов різав його серпом у плече. Він підложив хусточку, а мотузок жалив і через хусточку, як та оса. Він вернувся до куріня. Спина в нього тріщала. Радюк зрозумів, яка то важка чорна робота простого народу.

— Паничу! А підложіть і мені хусточку під мотузок! — крикнув дід, сміючись.

Тим часом дід і наймит вибрали огірки, зсипали їх на купу на траві, позривали стиглі дині і знесли до куріня. Онисько знайшов аж десять стиглих кавунів, у яких коло хвостика кучерява вязь поприсихала. Куши зелених огірків, жовтих динь, кавунів усякої масти веселили очі і старого Радюка і молодого. Кругом куріня запахло динями і огірками, і ніжні пахощі далеко розходились у теплому повітрі.

Наймит запряг коні і поклав на віз скілька кавунів і динь. Батько сам поїхав додому, а за рештою приїхав другий наймит простим великим возом. Молодий Радюк не поїхав додому з батьком, а зостався до вечора на баштані.

Надходив вечір. Сонце вже не пекло косим промінням; на-дворі було тепло, як у добре натопленій хаті. Від кукурудзи потягла на баштан тінь довгими рядами. Коні паслись по степу хапаючись; їм не накучали мухи. Молодий Радюк роздягся і роззувся. Він навіть скинув картуз і жилетку, неначе одежа давила його серед вільного степу. Сонце спустилось, неначе лягло на степ, і почало засовуватись за зелене море. Молодий Радюк провів очима сонце до останнього проміння й задумався . . . На дворі починало темніти. Онисько запалив багаття з сухого буряну. Густий дим піднявся клубками і зігнав на бік мошку.

— Діду! Я чув, що ви вмієте всяких пісень, та ще й дуже старих? Чи не заспівали-б ви мені, а я-б і позаписував в оцю книжечку! — сказав Радюк.

— А вам на віщо те здалося? — промовив дід тихо, глянувши скоса на Радюка.

— Та так . . .

— Як так, то й нехай буде так, — промовив дід, зирнувши сердито на книжечку.

— Я чув, що ви, діду, вмієте всяких казок.

— Хіба я стара баба, щоб казки казав! — промовив дід ще сердитіше.

Дід дуже не вірив паничеві і чогось лякався тої книжечки. Він бачив таку книжечку у тяжку годину свого життя, як його сина у рекрути брали, як його ганяли на панщину й записували панщанні дні.

— І на що, паничу, вам здалися наші пісні й казки! Ви народ вчений, письменний . . .

— Ви, діду, чоловік старий, то зрозумієте мене. Я чоловік вчений і дуже цікавий знати все, навіть сельські пісні, та ще й стародавні, козацькі.

— О, я козацьких пісень багацько знаю! — крикнув дід, не втерпівши.

— Бачите, діду, тепер уже пишуть книжки сельською українською мовою, то й сельська мова і сельські пісні стали дуже потрібні.

— Може й правда, може воно й так. Не знаю, ви більш од мене знаєте.

Уважаючи на те, що дід трохи подається, Радюк витяг з кишені скілька дрібних книжечок і знайшов між ними листки, де були Шевченкові твори. Він знайшов Шевченкову „Наймичку“ і почав читати. Не вперве він читав селянам українські твори Вовчка і Шевченка, і знав, що ні одна поема не доходить так до серця, як „Наймичка“.

— Чи ти ба! Їй-Богу по-нашому написано!' — крикнув наймит, лежачи животом на траві, і з тим словом він посунувся на грудях ближче і почав слухати, підпершн лице долонями й махаючи ногами.

Онисько не показував здивування. Він сидів, підобгавши ноги й нахиливши голову, та все слухав та слухав. Його люлька загасла і покотилась на траву, а він і голови не підводив та все слухав, як Марко ріс на хуторі у старого діда й баби, як прийшла до них молодиця у найми проситись, як Марко оженився і пішов у дорогу, як наймичка перед смертю призналася Маркові, що вона його мати. Вплив того читання на Ониська був такий великий, що він неначе скамянів, склавши руки на коліна й нахиливши сиву голову. Він не поворушив пальцем, не поворушив очима, ні разу не зіхтнув, що буває знаком великої сили чуття у щирого Українця.

А парубок перестав пацати ногами, простяг їх на траві на цілу їх довжину, роззявив рота, витріщив очі та все дивився на ту книжку, не змигнув ні разу очима, неначе у тій книжці він бачив і той благодатний хутір, де служила Наймичка, бачив і саму Наймичку і того Марка, про якого читав Радюк.

Червоне полумя багаття світило на ту ґрупу, облило червоним цвітом білу дідову сорочку, сиву бороду і його темне похмуре лице і сиві низько навислі над очима брови.

Радюк скінчив і згорнув книжку. Онисько все сидів і не рухався з місця, а парубок усе лежав та дивився на ту книжку, що лежала згорнута на траві. Вплив був такий великий, як був великий Шевченків ґеній, що спостеріг тайну народного серця й поезії.

Сам молодий Радюк задумався і сидів мовчки, поки не згас слід того читання у його душі. Онисько підвів голову й обтер рукавом сльозу.

— Я ще зроду не чув нічого кращого від тої „Наймички“, — промовив дід та й знов схилив голову, неначе від великої ваги і від великого жалю.

— Чи знаєте, діду, хоч одну думу козацьку, кращу від цієї „Наймички“?

— Знаю багацько ріжних дум, але такої не памятаю.

І дід почав сміливо розказувати, а потім і співати думи й пісні. Радюк ледви встигав записувати їх у свою книжечку. Дід не сперечався, вірив йому і навіть хвалився своїми піснями, бо зрозумів, що молодий Радюк не мав на думці кривди для нього. Парубок почав був собі співати, та дід йому і не дав та все співав своїм старечим, але міцним і твердим голосом козацькі думи й пісні.

— Куди тобі, дурню, з твоїми піснями! Ви тепер співаєте все про дівчат та про вулицю та про вечорниці, а про козаків і не тямите нічого! А скільки я перечшівав їх, як був молодшим, як був ще живий мій покійний батько! — говорив Онисько.

І дід не скінчив цеї речи і знов задумався.

На дворі почало зовсім темніти. Наймит запрягав коні, а дід і Радюк складали на віз дині, кавуни й огірки. Всього було так багато, що треба було викидати з воза солому. Молодий Радюк мусів сісти на мішки з огірками. Вже висипались зорі на небі, як віз рушив од куріня і покотився по степу. Радюк почав прощатись із Ониськом, що стояв біля куріня ввесь білий, облитий світлом багаття, а коло нього сиділа на задніх лапах собака. Віз покотився і стукотіння далеко розлягалося по степу, а дід усе стояв на тому самому місці, згорнувши руки.

Іван Нечуй-Левицький.

31. Польова царівна.

(З повісти: „Пропаща сила“.)

На дворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле і приязне, ще не всіло наложити палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується вона в своїм роскішнім убранні . . . Поле — що безкрає море; скільки зглянеш — розіслало зелений килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіпнялось небо: ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне . . . З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах

грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля . . . Буяє вона вгору, зеленіє, як рута . . . Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку . . . І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці . . . А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, тремтить, переливається, застигає в повітрі . . . Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушує докучне сюрчання травяних коників, що як не розірвуться — і все те зливається докупи в якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього . . . Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди, на думку не лізуть клопоти, добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями. Хочеться самому жити й любити, бажаєш кожному щастя. Не даром у таку годину — аби неділя або яке свято — хлібороби виходять на поле хліба обдивлятись!

От такої саме пори в неділю після раннього обіднього часу тим шляхом, що, звившись гадюкою, пославсь од великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, йшов молодий чоловік. „Не багатого роду!“ — казала проста свита, накинута наопашки, — „та чепурної вдачи“ — відмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка, перехиляючись на бакир, натякала про парубоцьку вдачу.

Ішов справді парубок. На перший погляд йому може літ до двадцяти добіралося. Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам; на мов стесаній борідці де-де попялось тонке, як павутиння волосячко. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений, темні карі очі теж гострі: лице довгобразе — козаче; ні високого ні низького зросту — тільки плечі широкі та груди високі . . . Оце й уся врода. Таких парубків часто і густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тільки в нього не аби-яке — дуже палкий погляд, швидкий, як блискавка. Ним світилась якась незвичайна сміливість і духова міць разом з якоюсь хижою тугою.

Парубок ішов повагом, позакладавши руки назад себе, зазирав навкруги себе своїми блискучими очима; иноді зупинявся і довго розглядав зелене нивя. То знову йшов, то знов становився де-небудь на згірку і знов оглядав поле. Ось перейшов і драний місточок посеред лук на низині, на балці. Під ним ще не висохли весняні калюжі — аж зацвіли, позеленіли; кумкають у них жаби рано і вечір.

От опинивсь він на невеличкім горбку по той бік місточка; став, обернувся лицем до його, глянув на рудку, перевів погляд на крайнє жито. „Отже тут кращі хліби, ніж під селом, — подумав сам собі, — тут мабуть сильніший дощ пройшов“. Знов повернувся і рушив далі.

Спустившись у долину, повернув з курного шляху на обніжок і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву й лице засвітилось відрадою: „От, де моя праця, — немов казали його очі, — не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хазяїна!“ Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знов глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниві між собою, і промовив у голос: „Бач . . . на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його — ледви від землі одлізло — низеньке, жовте, засмоктане . . .“

Не встиг доказати останнього слова — чує недалеко з-за жита хтось співає. Він притаїв дух, насторожив уха, слухає . . . Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходився на всі боки: то розлягався в високім просторі, то слався по землі, по зелених житах, то завмірав оддалеки на полях розлогих, то вливався в душу якимсь несвідомим щастям.

Парубок стояв, як зачарований. Йому здалося — він зроду не чув такого свіжого, гнучкого голосу. У його в очах засвітилась відрада; лице прояснилось, наче хто збризнув його свіжою водою; серце затіпалось, немов хто доторкнувся до його.

„Хто-б це“? — подумав він та й пішов на голос.

Не встиг ступити десяти ступнів, як пісня стихла — тільки одна луна її бреніла ще над головою у його. Ще ступінь, ще . . . зашелестіло жито, заколихалося, немов у йому щось борсалось, билось . . . Ще хвилина — і з жита заманячіла дівоча постать . . . Парубок став. Дівчина, як перепілка, знялась і майнула вподовж ниви. Низенька, чорнява, заквітчана польовими квітками, вона і трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, иноді дуже неповоротних дівчат. Маленька, кругленька, швидка і жвава, одягнена в зелене убрання, між високим зеленим житом вона здавалася русалкою.

Парубок спершу мабуть таки чи й не приняв її за ту польову царівну, бо стояв, як укопаний, розтягши й без того довгобразе лице, широко розкривши здивовані очі . . .

Дівчина відбігла трохи й собі стала. Озирнулась, глянула на його веселими очима, усміхнулась свіжим молодим личком.

Тут її краще розгледів парубок. Чорне кучеряве волосся, заквітчане польовими квітками, чудовно вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, аж лискучого хмелю спадали на біле, румяне личко, як яблучко наливчате; очі оксамитові, чорні — здається сам огонь говорив ними . . . Дві чорні брови, мов дві чорні пявки, повпивалися над очима, злегенька прикритими довгими густими віями. Сама — невеличка, метка і жвава, з веселою на виду усмішкою. Зелена байова корсетка з червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шиї дорогі коралі, хрести, золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дівоцької вроди.

Вона стояла напроти парубка, як намальована. Не спускаючи її з очей він підходив до неї.

— Чого ти тут ходиш? — обізвалась вона перша.

— А ти чого хліб толочиш? — не зовсім ласкаво відмовив він.

— Хіба це твій хліб? — Цур тобі, як мене злякав! — та й замовкла.

Парубок і собі мовчав.

— А ти хто така! — трохи згодом питає він, ковтаючи слова. — Де ти взялася? звідкіля сюди прийшла? . . .

Дівчина почула, як тільки чують дівчата, чого в його заткнувся голос: очі в неї заискрили, заграли . . .

— Навіщо тобі? — прядучи ними, вона питає в його.

— А чого-ж ти прийшла сюди, на чуже поле? — каже він. — Хто ти така? Чого тобі тут треба? . . . — Чутно, аж дух спірає йому в грудях од кожного слова.

— Не ска-жу! — відмовила вона наростяг, усміхаючись, і подалася трохи личком вперед, згорнувши пухкі білі руки по-під ліктями. — А прийшла сюди, бо недалечко живу . . . А ти хто?

— Сюди йди! — каже він, усміхаючись. — Посідаємо тут . . . побалакаємо . . . я тобі й розкажу, хто я.

Як стрель стрельнув у дівчину. Сплеснула в долоні, зареготалася та й майнула буйними житами . . . Далі вискочила на зелену луку, що красувалася польовими квітками; потім — повернула круто наліво, почесала яриною; як білочка на деревину в лісі, так вона збігла прудко на згірок, стала, перевела дух, озирнулася, усміхнулась та, наче манячка, спустилася вниз — і скрилася за горою.

Парубок ні з місця. Стоїть та дивиться вслід їй ще дивнішими очима, мов би переглянув через гору! . . . В ухах його вчувався її голос, свіжий, тонкий, її сміх молодий та дзвінкий; перед очима як та причуда, манячіла її постать метка, жвава; йому усміхалося

її личко біле-румяне, з ясними очима, з чорними бровами; уся вона, з зеленою керсеткою, з червоною спідницею привиджувалась йому, як жива . . .

„Що це?“ — думав він. — „Чи справді, чи ввижається? . . . І відкіля-б це? Чи не москалівна? так же, казали, у москаля дочка вмерла . . . гм . . . мов бачиться, по хуторах нікого такого й не має . . . Хіба Хоменкова? — так же не близький світ від Хоменкового хутора сюди теліпатися . . . А видко хутірська: на селі окрім попівни, здається, нікого підхожого . . . Адже й не попівна; попівну я знаю — попівна не така та й не йде за пять верстов од села. Чия-б же це? . . .

Не розвязавшись з такою думкою він вийшов на згірок — подивитись, куди пішла дівчина. Було вже пізно. Дівчини не видно — тільки зеленіли там, обложившись полями, хуторські сади як роскішні квітники, а між зеленою листвою вишняку, груш, слив та яблунь біліли чепурні хаточки. Парубок постояв на згірку, помилувався красою околиці, задивився на один хутір, на другий, пригадував хазяйнів їх, перебірав у памяти їх дочок та, плутаючись у догадках, повернув назад додому.

Ішов він такою-ж тихою ходою, як і сюди, а може ще й тихшою, та все думав та думав . . . А в серці, почував він, прокидалось щось невідоме, чудне: й важко мов і легко, і сумно і весело, і хочеться співати й хочеться плакати . . . Сльози не ллються, а голос рветься, несподіваний сум обнімає голову, думка думку гонить, нігде пристати, ні за що зачепитися — так і ганяє за маною. А перед очима — зелена керсетка, червона спідниця, знадний з усмішкою погляд, червоні, як кармазини, уста, з котрих виглядає рядок дрібних, як перли, зубів . . . Аж морозом сипнуло його по-за спиною . . .

— Оце так! — промовив він у голос. — Чи не здурів, бува, я, чи не збожеволів? Дома худоба не напована, а я блукаю тут — і думати забув.

Та, підвівши голову, чим дуж придав ходи в ноги.

Панас Мирний.

32. Чар життя.

(З повісти: „Змагання“.)

Зараз од хати завернув на польову доріжку по-за селом. Доки їхав попри село, тримав сильно поводи коня в руках. Хоч як рвався його „козак“, він не давав йому волі. Їхав помалу. Роздивлявся на

всі боки. Їхав заораними ланами. Але, на диво, не вони його цікавили. Не по них блукалися його думки. Він почував себе сьогодня дуже добре — ніщо його не трівожило, ніщо думки його не каламутило.

Встав зараня. Ще тільки сонце викотилося з-поза горбів. І такою безжурністю повіяло на нього, що зараз після сніданку осідлав собі коня і виїхав на поле. Купався в соняшному світлі. У веселому промінні. Розсяяний, розспіваний. Природа всміхалася до нього, а з нею всміхалося й життя. Роскішне, гарне.

Минав село. Тепер уже не стало в нього сили спинювати поводи свого улюбленця. Козак почув волю й в одну мить помчав, скільки сили. Тепер уже й кінь і їздець плили в повітрі. Кінь землі не чув під собою, в своїх бистрих, шалених скоках, їздець плигав у повітрі, майже не доторкаючися сідла. Понеслися полями в шаленому, безтямному розгоні. Заячківський здався на волю свого коня. Вірив йому. Знав, що хоч би й сполохало його що, то в цій шаленій їзді він не відчує на його хребті хоч би й якого скоку в бік. Ніщо йому не загрожувало. Не треба йому було ні вважати на себе, ні здержувати коня. Це степовик. Звичний до простору, до волі. А ще й тепер, коли заіскрилися його ніздрі, коли заграла в ньому степова кров, уже й не спиниш його. Тепер уже й не було-б це легке завдання.

Заячківський чує, як починає захоплювати йому віддих, як вколисує його роскішно бистра течія повітря. Од тої дикої їзди почуває спершу приплив життєвої енергії, далі захоплює його якась млявість, втома, врешті настає дивна рівновага. Він не зазнає вже ніяких почувань. Хвилями очі заплющує. Поводи вихоплюються йому з рук. Він держить їх іще в своїх пальцях, але вже не володіє ними Несвідомо встромлює свої пальці в буйну гриву коня, певний, що так уже не загрожує йому ніяка небезпека. Бачить, як із ніздрів його любого коника бухає туманом пара, чує, як сопуть його легкі. Помалу починає заспокоюватися. Звертає увагу на те, що його козак уже звільняє бігу. Вони доїхали до Дністрового горба. Тепер уже, коли стягнув поводи, і кінь і людина отямлюються від того дикого шалу, який їх був захопив. У коня проявляється це безупинним порсканням всією силою грудей і ніздрів, у Заячківського — поклепуванням коника по карку та пестощами, що спливають йому з уст в сторону коня.

Коли так їхали хвилину майже кроком, і Заячківський видихав усю ту силу руху повітря, що набилася йому в груди, в легкі, — виймає папіроску і починає курити. Вся увага пестотливих його слів

звернена на коника. Бо й справді: чи-ж міг зазнати сьогодня більш роскішних почувань? Яка сила могла дати йому нагоду відчути так сильно, так близько всі радощі життя, як оцей кінь шідчас цієї хвилевої — (це-ж була для нього коротка хвилинка) — шаленої їзди.

— Яке гарне життя! — сплило йому несвідомо з уст.

Повторяв собі ці слова скілька разів, не думаючи про них. Була це признака насолоди гарними почуваннями. А коли в-останнє повторив їх, почав замислюватися над їх значінням.

Чим воно таке гарне? Що дає йому красу? Чи та їзда? Чи цей божевільний льот його степового коня? . . . Чи те осіннє сонце, що таким ясним сяйвом розсвітлило сьогодня землю? Чи душа його така розспівана сьогодня, така безжурна, щаслива, свобідна? . . .

Чому так мало людей почуває себе щасливими в житті? Чому так мало радощів на землі, серед людей? . . . Чому на кожному ступні почуєш жалі, нарікання, злість, злобу, їдь, а так мало маєш нагоди почути оклики радощів, дивитися на веселі, щасливі лиця?

І в одну мить нагадалося йому, який це день для нього. Сьогодня сполудня він має збори кооперативи. Жде його на них або великий успіх, або найбільша невдача. На саму згадку про це, дрігота пролетіла блискавицею крізь його тіло. Але великою силою волі він одсунув од себе думки про ці збори й про ту непевність, яка могла затруїти йому життя. Ще хвилинку бентежила його та згадка, ще уривані шматочки думок шибали по мізку — розпливалися в небуття. Він одірвався від них. Почав розмовляти з своїм конем. Бачив, як той його приятель дивиться зіркатим своїм оком на нього, як розуміє його. Захопився новими лагідними думками, що плили до нього від соняшної насолоди теплом, од запахів землі.

Несподівано для нього сплили з його уст нові слова, почування його душі:

— Так. Треба вміти жити! Треба вміти знайти життєву роскіш в одній хвилинці життя. Треба задовольнити своє серце чаром однієї хвилинки, коли вона пролетить тобі над головою свобідна, чарівна.

Посміхнувся до себе.

А як та хвилинка надлетить тоді, коли вся душа стрівожена? Коли вона прибита, принижена? Коли людина не всилі не то відчувати красу, спокій, чар життя, коли вона навіть обхопити того всього не зможе душею, коли навіть не добачить тієї краси життя? . . .

В тому й лежить уся сила контрасту, що людина мусить падати, побиватися, страждати, щоб після того невеличка дрібничка могла звеселити її, піднести на духові, зрівноважити . . . Бо хто не страж-

дає — для того немає в житті роскошї. Хто не побивається — для того нема радощів перемоги. Хто не падає — той не злітає на вершини. Плазун не падає. Але плазун не має й бистрих поривів орла! З другого боку вражливість на страждання і радощі — це прикмета живої людини. Змагання, а з ними падання й перемога — раз це, раз те, на переміну — це признака діяльної людини. Енерґійної, гнучкої, елястичної. Не тої гнучкости лози, що погинається, куди вітер повіє. Але тої гнучкости могутного дуба. Що з вітром грається, з бурею змагається, перед полонинським вихорем погнеться, щоб іще вище, ще гордіше підняти голову, як пролетить цей ураґан. І тільки лявіна або розвал скель верх нього, що сунуть теж лявіною в провалля і все змітають на льоту, ось хто вбиває його навіки. Ось хто може забрати йому всі роскошї соняшного проміння, всі пестощі полонинських леготів.

В житті не роїться од катастроф. Здорова людина може пропасти від них, але це тільки припадок. Зате в житті змагаються з собою соняшні й бурхливі дні. Радощі й смутки переплітаються. Успіхи й невдачі. Соняшні леготи — й бурхливі вихорі. Найвище завдання людини не дати себе звести на бездоріжжя непомірними радощами й не падати духом од бездонного горя. Але й те ще не менш важне й цінне, щоб вміти випити чашу горя до дна, і смутком, журбою та стражданням відроджуватися. І вміти любуватися насолодою й чаром роскошї, не пройти повз них холодною скелею, знайти у роскошах життя силу і міць переносити спокійно гіркі страждання. Найбільш нещасні люди, що йдуть холодні крізь життя. Що на їх лицях ні усміхи щастя не граються, що їх душі не затроне смуток недолі. Що в їх душі немає бурі вагань, змагань, колихання, хвиль життя до морських хвиль подібних, гри соняшних і хмарних настроїв. Для них життя — пустка. Вони не ждуть од нього нічого. Бо що-б воно й не принесло їм, ніщо їх не зворушить, ні в чому вони не доглянуться того найбільш бажаного щастя людини: радощів життя. Чар радощів життя од них такий далекий, як і одчай розпуки. Вони попадають у рівновагу смутку. Над ними нависає прокляття мелянхолії.

— Чар життя! . . . Оце моє гасло! — промовив із захватом до себе. Неначе-б викладав кому свій погляд на життя. — Чар життя! Бурхливого, й погідного, захмареного й соняшного, розколисаного: від болю страждань і одчаю розпуки до вибуху роскошів, крику радощів! Всю чарку життя випити: чарку щастя й горя! Тоді ти повним життям заживеш! Тоді ти знатимеш, що жив! Evviva la vita!

Нехай живе життя! Нехай живе смуток, нехай живуть радощі! Нехай живе одчай, нехай живуть роскоші. Нехай живуть хвилі життя!

Вїхав у ліс. Веселе проміння сонця заслонили від нього тінисті верхи дерев, що понависали своїми кріслатими верхівями з обох боків на лісову доріжку. Почув свіжий холод. Почув його й кінь. Він не то стрепенувся, не то випростував хребет, підніс весело голову. Його ноги купалися до колін у буйних травах, з яких іще не облетіла ранішня роса. Плив наче в водах трав. Чи холод лісу, чи краплі роси трав змінили його настрій. Храпи в нього розширюватись стали, а з них добувався свавільний голос. На ходу повертає голову до землі й вириває жмуток трави. Не їсть її — розсипає. І далі рве. А одним оком своїм зіркатим в-одно на свого товариша споглядає. Жде на догану. Надармо! Хто-б то псував йому ті його радощі, що їх має від захоплювання жмутків лісових трав — запашних. Нехай . . .

Доріжка вела вниз, до ріки. Рідшають дерева, зачинаються кущі ліщини, ожини, на них спілі ягоди. Заячківський спиняє коня. Зіскакує з нього, веде його за собою, а сам зриває повними жменями ожину. Повну, соковиту, що так і розпливається в устах. Уже й пальці й долоня стали в нього червоні від спілих ягід. Чим більш їх зриває, тим більш жадний стає на них.

Зустрічає двох хлопчиків. Повні кошелики ожини несуть. Купує ягоди з кошеликами. Каже принести до себе, до двору. Прощається. Доходить до ріки.

Купається знов у сонці, яке грається своїми промінням з водами ріки, до грані розпікає прибережні піски. Сам не счувається, коли скидає черевики. Ноги горять у пісках. Якась сила веде його до води. За хвилинку його кінь пасеться у прибережніх квітистих травах, він охолоджує своє тіло в хрустальних водах Дністра. Мілко стало. Доходить трохи не до середини ріки вбрід. До головної течії. Почуває велику роскіш од купелі.

Тиша, якої тут ніщо не бентежить, наводить на нього дивний настрій. Якийсь жах його обхоплює. Він сам, сам посеред ріки. По обох боках ліси, ліси і ні живої душі. Крізь голову мигає йому думка: а як би так корч вхопив його серце? . . . Ніхто не чув би, ніхто-б не прийшов йому на рятунок! Ніхто-б і не знав, що з ним сталося! І мимохіть поступається скілька ступінів до берега. Та ось захоплює його нова думка: як то виглядатиме цей беріг, коли тут буде Дністрова пристань? Як тут роїтиметься від людей, від човнів, скільки тут буде гамору, крику! Де не щезнуть ці спокійні, задумливі ліси? А на їх місці які то не повстануть хати? Скільки життя тут не буде? . . .

Побачив ясно ту живу, рухливу картину майбутнього життя в пристані. І чогось видалося йому, що це — не сьогодня — то завтра те все станеться. Що він уже може й не побачить цього місця таким, як бачить його тепер. І дивний жаль здавив його серце. Жалко йому стало тої чарівної краси дністрових берегів, тої тиші, спокою, тої таємничої поезії, зачарованої в цій затиші природою од віку.

Нове життя! Рухливе, бурхливе, пристрасне! Так званий — добробут. А з ним щезне таємнича повага, величний настрій спокою, тиші, пропаде вся поезія ріки і нив і лісів. Прожене чар поезії — гамірливий крик купця!

Хотів розвіяти свої думи в хвилях води. Кинувся в плав. Довів плаванням своє тіло до втоми. А може оживив його, освіжив. Не знав. Свіжість і втома межують з собою. Годі їх збагнути, яке з цих почувань захоплює коли тіло й душу людини. Хоч втомлений тілом, вийшов відсвіжений духом з кушілі.

Вже одягався, а ще не прогомоніла в його мізку остання картина: гамірливий крик купця! Він мовить:

— А ти, чоловіче, преш усією силою пари до того!

Сміявся з себе:

— Поступ! Поступ! Добробут!

Заслухувався раз по раз у тишу берегів і вод ріки. В шуми прибережніх лісів.

А з його уст злітають слова:

— Поезії тиші, спокою шукатимем у лісових глушинах наших Карпат. Тут оживе поезія гамору, руху, поезія бурхливого, енергійного життя!

Антін Крушельницький.

Які відносини між виїмками з повістей і оповіданнями?
Чим ріжняться між собою пізнані досі виїмки з повістей?

IX. Віршові оповідання й поеми.

1. Св. Андрій на київських горах. V.
2. Святослав. V.
3. Смерть козака. V.
4. Плач Ярославни. V.
5. Козацький бенкет. V.
6. Вибір гетьмана. V.
7. Петрусь. V.
8. Пастушки. V.
9. Козак. V.
10. Зеленожупанник. V.
11. Наймичка. V.
12. Іван Підкова. VI.
13. Гамалія. VI.
14. Байда. VI.
15. Поход на Жовті Води. VI.
16. Суботів. VI.
17. Смерть отаманова. VI.
18. Лесь, преславний гайдамака. VI.
19. Розвіяні мрії. VI.
20. Суд над поетом. VI.
21. Чума. VI.
22. Три шляхи. VI.
23. Сон. VI.
24. Брат та сестра. VI.
25. Три шляхи. VII.
26. Хустина. VII.
27. Батуринські руїни. VII.
28. Король Гуцул. VII.
29. Лицарь Олександер. VII.
30. Іван Вишенський. VII.
31. Прощання рідного краю. VII.
32. У лісі. VII.
33. Прощання козака. VII.
34. Роберт Брюс, шотляндський король. VII.
35. Чернець. VII.
36. Пригода ведмедя з лисом. VII.

33. Не мої ноги.

Серед лісу, серед гаю
У неділешний обід
Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивлінням повернув.

„Не мої це, — каже, — ноги,
Присягаю на чім світ,
Бо мої в чоботях були,
А ці — босі, без чобіт.“

Степан Руданський.

34. Циган пасічник.

Раз багаті хазяї
Цигана приймали
І тут йому на біду
Щільник меду дали.
Розсмакував бісів син,
Та все було ходить,
Стане було під вікном
Та „меду“ й заводить.
Що не знали хазяї
Ніяк відігнати,
Ото його до джмелів
Здумали послати.

Питається сам хазяй:
— „Хочеш меду, враже?“
— „Чом не хочу, тату мій,
Хочу,“ — Циган каже.
— „То візьми-ж собі дупло
З медом і бджолами.“
Циган його ухопив
Руками й ногами.
— „А де-ж, тату, те дупло?“
„Он там серед ліса.
Гляди-ж, мухи не дрочи
Та не згадуй біса!“
Побіг Циган такий рад,
Що мед буде їсти.
Серед лісу стоїть дуб —
Давай по нім лізти.
Прилізає до дупла,
Моститься небора,
А в дуплі джмелі-джмелі
Гудуть, аж говорять.
Тільки руку до дупла —
Вони й забреніли
І, як чорнеє рядно,
Цигана обсіли.
І шпигнув його один —
— „Господь, — каже, — з вами!“
Шпигнув другий — „та піди-ж
До Божої мами!“
Далі скілька вже ураз
Цигана кусає —
— „Та ідіть бо до святих!“
Циган промовляє.
Далі бачить неборак,
Що вже пухне й губа: —
— „Тепер, — каже — к чорту йдіть!“
Та шелеп із дуба!

Степан Руданський.

35. Слово Іларіона.

Володимирової смерти
блаженно-памятна річниця! . . .
Вже того з памяти не стерти,
ким память давніх діл держиться.

У Десятинній в світлі тоне
велична княжа домовина,
а Богородиця з ікони
глядить на батька то на сина.

Над батьком тихі сльози ронить,
на сина навіває мрії;
і Ярослав чоло вниз клонить
перед іконою Марії.

Й народ схилився, як повен колос . . .
Бо із високого амвона
паде, мов з неба, сильний голос —
могуче слово Іларіона:

„Хвалять всі землі, всі народи
своїх подвижників віддавна . . .
Хвалім же й ми! У наші годи
Русь теж подвижниками славна.

„Хвалім і ми Володимира,
потомка того Святослава,
якого славить кожна ліра
і кожна пісня нелукава!

„Хвалім діла його могучі,
з яких пізнали й на чужині,
що княжив не в землі жебручій,
а в нашій славній Україні!

„Хвалім, бо потрудивсь над міру,
заставши ниву ще зелену;
хвалім його, бо дав нам віру —
віру в будучність нескінчену.

„Хвалім його, бо на престолі
лишив намістника по собі,
який відчув його всі болі,
всі мрії, сховані з ним в гробі!

„Відчув і увінчав наш Київ
вінцем могучого владики,
і під святий покров Марії
сам передав його навіки.

„Бажав у хвилі урочистій,
щоб з кожним вечером і світом
архангельський привіт Пречистій
був і для Київа привітом.

„Радуйся, — скаже янгол [смирний —
обрадованна, Бог з тобою! . . .
Радуйся, граде благовірний!
здовж гір покотиться луною.

„Хвала-ж їм днесь — отцю і сину!“ —
Упало голосно з амвона
і аж по нинішню годину
лунає слово Іларіона.

Василь Щурат.

36. Перший Великдень на волі.

(З поеми: „Панські жарти“.)

Великдень! Боже мій великий!
Ще, як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,.
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскресе!“ заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс . . .
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає, мов пяна,
Кричить що-сили в кожний кут:
„Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!“
Ба й дітвора, що в старших бачe,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась божа Хвала,
На цвинтарь вийшов ввесь народ,
І як було нас стільки сот —
Відразу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Той величний, хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!“
Мов грім зарокотіли зраня
Слова високі, згуки втішні —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні ридання!
Дарма-б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі зріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлопята . . .
Той пару коників своїх
Цілує кожного, мов брата,
Та приговорює, пестить;
А там гуртом сельські дівчата
Всі скиндячки з голов знімають
І бють поклони і складають
Перед іконою; кричить
Усякий на вітання друга:
„Христос воскрес! . . .“

А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледви замітну
Могилку аж грудьми приник
І обнімає дернину
Й кричить що-сили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та-ж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав і вмірати
Не хтів, а волі ждав! Дивись —
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату,
Так як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!“

Іван Франко.

37. Мойсей у пустині.

(З поеми: „Мойсей“.)

Добігало вже сонце до гір
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарному небу пливла
Мелянхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болюча рана.

Затремтіло щось людське, мягке
В старім серці пророка,
І понизила льот свій на мить
Його думка висока.

Чи-ж все будь йому кар віступом
І погрозою в людях?
І, мов хворе, голодне дитя,
Щось захлипало в грудях.

„О, Ізраілю, як би ти знав,
Чого в серці тім повно!
Як би знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

„Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса і держава.

„Я-ж ввесь вік свій, ввесь труд тобі дав
У незломнім завзяттю —
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

„Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

„О, Ізрайлю, не тям ти цього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам Бог наш Єгова.

„О, Ізраілю, чадо моє!
Жалься Богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

„Бо вже близька година моя,
Та остання, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

„Так бажалось там з вами входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене Бог, і ввійти
Доведеться самому.

„Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кости покласти.

„Там я буду лежать і до гір
Цих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

„І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свойого кличе.

„І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною.

„Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О, Ізраілю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!“

*

„Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух, мов вітрило її,
Подих в себе вбірає.

„О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах чи
Я ходив самотою. з людьми,

„Мов планета блудна, я лечу
В таємничу безодню.
І один чую дотик іще —
Дивну руку Господню.

„Тихо скрізь і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тільки Ти на дні серця мого
Промовляєш Єгово.

„Лиш Тебе моє серце шука
У тужливім пориві:
Обізвися до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

„Ось я шлях довершив, що тоді
Ти вказав мені, Батьку,
І знов сам перед Тебе стаю,
Як був сам на початку.

„Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений в Тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По Твоїй уподобі.

„Сорок літ, мов коваль, я клепав,
Їх серця і сумління,
І до того дійшов, що уйшов
Од їх кпин і каміння

„Саме в пору, як нам би в землі
Обітованій стати! . . .
О, Всезнавче, чи знав Ти вперед
Про такі результати?

„І ворушиться в серці грижа:
Може я тому винен?
Може я заповіти Твої
Не справляв, як повинен?

„О, Єгово, я слізно молився:
Я слабий, я немова!
Кому иншому дай цей страшний
Маєстат Свого слова!

„І ось сумнів у душу мені
Тисне жало студене . . .
О, Всесильний, озвися, чи Ти
Задоволений з мене?“

Так, ідучи, молився Мойсей
У сердечному горі, —
Та мовчала пустиня німа,
Тихо моргали зорі.

*

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

У промінні тім Небо-гора,
Мов цариця в пурпурі,
Над всі гори найвище здійма
Свої ребра понурі.

На найвищому шпилі гори,
Вище зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов один
З предковічних ґіґантів.

Там високо над чвари землі,
Над всі шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сяйві небес,
В пурпуровім промінні
Кольосальний його силует
Видно геть у пустині.

І летять із геройських шатрів
Затурбовані зори,
Мов гонці, до ґіганта того
На осяяні гори.

„Це Мойсей!“ — одні одним уста
Промовляють несміло,
Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Це Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з Богом,
І молитва та небо боде,
Мов полумінним рогом.

Хоч заціплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Підіймається сонце, пала
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля.

Вже полудневий демон степом
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея мов руки чиїсь
Підіймають все вгору.

І схиляється сонце униз
Вже над Фазґа вершини,
І ляга величезная тінь
Від вершин на рівнини.

І паде величезная тінь
Від Мойсея в-останнє
Аж униз на гебрейські шатри,
Мов батьківське прощання.

А по таборі пострах ішов:
„Боже, щоб у цю хвилю
Не закляв нас пророк, бо клятьба
Мала-б дивную силу!

„Від такої молитви тремтять
Землянії основи,
Тають скелі, як віск, і дріжить
Трон предвічний Єгови.

„І як він заклене нас тепер
І як сонечко сяде,
То ввесь люд і ввесь край цей вночі
Без полики пропаде.“

*

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині,
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зівяли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчора байдуже було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святости повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в тривозі;
Скоро світ, всі глядять: він ще там
На скелистій віднозі?

Ні нема! І було те „нема“
Мов жах смерти холодний;
Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те незриме, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм змисл життєвий
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І ввесь табор, мов чаром, попав
В отупіння й зомління.

Одні одним у лиця бліді
Поглядали без впину,
Мов убивці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Це Єгошуа, князь конюхів,
А за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись то спішать...
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий,

Голод духа і жах самоти
І безодні старої...
А Єгошуа зично кричить:
„До походу! До зброї!“

І зірвався той крик, мов орел
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
„До походу! До бою!“

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого
І не знатиме жаден, що вмить
Приступило до нього.

Ще момент і Єгошуи крик
Гирл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ця мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням побють
І Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонські мури, мов лід,
Згуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху,
Простувать в ході духові шлях
І вмірати на шляху.

Іван Франко.

X. Козацькі думи.

1. Олексій Попович. VI.
2. Маруся Богуславка. VI.
3. Азівські брати. VII.

38. Самійло Кішка.

I.

Із города Козлова до города Трапезона
Гуляла ґалєра цвіткована-мальована,
Чотирьма цвітами процвітана.
Ой першим цвітом процвітана,
Златосиніми киндяками побивана;
А другим цвітом процвітана,
Турецькою червоною габою обвивана;
А третім цвітом процвітана,
Християнською кровю фарбована;
А четвертим цвітом процвітана,
Невольниками осажена,
Козацькими гарматами обриштована.
То в тій ґалєрі Алкан-баша,
Трапезонськеє княжа гуляє;
Ізбраного люду собі має:
Сімсот Турків, яничар чотириста,
Та бідного невольника півчвартаста.
Між ними без старшини козацької не бувало.
Перший старший між ними пробуває
Кішка Самійло, гетьман запорозький;
Другий Марко Рудий, суддя військовий;
Третій Мусій Грач, військовий трубач;
Четвертий Потурнак, клюшник ґалєрський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять чотирі, як став на волі,

Потурчився, побусурменився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного.

II.

То вже тоді Алкан-баша,
Трапезонське дитя, добре він дбає . . .
На невольників по два-три кайданів набиває,
Березиною по голих руках християнських затинає,
Кровю християнською сліди заливає:
„Добре ви, невольники, дбайте,
Скоріше ґалєру до города Трапезона доганяйте!“
Тоді невольники за опачини[1]) руками хватали,
Із глиба морської води доставали.
Швидко ґалєру Чорним морем погоняли,
До острова Тендера приганяли,
Против Кафи города на відпочинок стали,
Там вони собі заночували.
То Алкан-баші трапезонському
Опівночі приснився сон дивен та пречуден.
То Алкан-баша, трапезонське княжа
Від сна уставає, на Турків-яничар,
На бідних невольників покликає:
„Турки, каже, Турки-яничари,
І ви, бідні невольники!
Котрий би міг між вами цей сон відгадати,
Міг би я йому три гради турецькі дарувати;
А котрий би міг бідний невольник відгадати,
Міг би йому листи визволені писати,
Щоб не міг ніхто ніде зачіпати.“
Це Турки зачували, нічого не сказали;
Бідні невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між Турків Потурнак,
Клюшник ґалєрський, сотник переяславський,
Недовірок християнський:
„Як-же, каже, Алкане-башо, твій сон відгадати,
Що ти не хочеш нам повідати?“

---

[1]) Весла.

„Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!
Видиться: моя ґалєра цвіткована-мальована,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;
Видиться: мої Турки-яничари
Стали всі вшень порубані;
А видиться: мої бідні невольники,
Котрі були у неволі,
То всі стали на волі;
Видиться: мене гетьман Кішка
На три части розтяв,
У Чорне море пометав . . .“
Та скоро то Ляш-Потурнак зачував,
К ньому словами промовляв:
„Алкане-башо, трапезонський княжату,
Молодий паняту!
Цей тобі сон не буде ні мало зачіпати,
Скажи мені получче бідного невольника доглядати,
З ряду до ряду сажати,
Із невольників старі кайдани знімати,
А нових по два, по три, на руки, ноги набивати;
Червоної таволги по два зубці брати,
По шиях затинати,
Кров християнськую на землю проливати!“

III.

Тоді Турки-яничари із невольників
Старії кайдани знімали,
Нових по два, по три набивали,
Від пристані далеко ґалєру відпускали;
І скоренько до города Трапезона поспішали.
Стали до города Трапезона приїжжати, —
Стали ґалєру до берега принімати . . .
Дівка санджаківна навстрічу вихожає,
Алкана-башу в город Трапезон
Зо всим військом затягає.
Алкана-башу за білу руку брала,
У світлиці-камяниці зазивала,
За білу скамю сажала,

Дорогими напитками напувала,
А військо серед ринку сажала.
То Алкан-баша трапезонське княжа
Не дуже дорогії напитки уживає,
Як до ґалєри двох Турчинів на підслухи посилає:
Щоб не міг Потурнак Кішки Самійла відмикати,
Опоруч себе сажати.

IV.

То скоро тії два Турчини до ґалєри прибували.
То Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Словами промовляє:
„Ой, Потурначе, брате старесенький!
Колись і ти був у такій неволі,
Як ми тепера. Добро нам учини,
Хоч нас старшину відомкни;
Хай би і ми у городі пробували,
Панське весілля добре знали“.
Каже Потурнак:
„Ой, Кішко Самійле, гетьмане запорозький,
Батьку козацький! Добро ти вчини:
Віру християнську під ноги підтопчи,
Хрест на собі поломи.
А ще будеш віру християнську під ноги топтати,
Будеш у нашого пана молодого
За рідного брата пробувати“.
То скоро Кішка Самійло теє зачував,
Словами промовляв:
„Ой, Потурначе, сотнику переяславський,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під ноги топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій
Голову християнську покладати.
Ваша віра погана, земля проклята!“
Скоро Потурнак теє зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
„Ой, каже, Кішко Самійле, гетьмане запорозький,

Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і нові кайдани направляти,
Ланцюгами за поперек утроє буду тебе брати!“

V.

То тії два Турчини теє зачували,
До Алкана-баші прибували:
„Алкане-башо, трапезонське княжа!
Безпечно гуляй!
Доброго і вірного клюшника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає.“
То Алкан-баша, трапезонське княжа,
Великую радість мало,
Пополам дорогі напитки розділяло:
Половину на ґалєру відсилало,
Половину само уживало.

VI.

Став Потурнак дорогі напитки пити-підпивати,
Стали мислі козацьку голову клюшника розбивати:
„Господи! Єсть у мене що іспити, ісходити,
Тільки ні з ким про віру християнську розговорити.“
До Кішки Самійла прибуває, поруч себе сажає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубки в руки наливає . . .
То Кішка Самійло, по два, по три кубки в руки брав,
То в рукава, то в пазуху,
Скрізь хусту третю додолу пускав.
Потурнак по одному випивав,
То так напився, що з ніг звалився.

VII.

То Кішка Самійло та й угадав:
Потурнака до ліжка вміcто дитяти спати клав:

Сам вісімдесят чотирі ключі з-під голов виймав.
На пяти чоловік по ключу давав:
„Козаки панове! Добре дбайте:
Один другого відмикайте,
Брязку не учиніте,
Іляша Потурнака не збудіте;
Кайдани із рук, із ніг не скидайте,
Півночної години дожидайте.“
Тоді козаки один другого відмикали,
Кайданів із рук, із ніг не скидали,
Півночної години дожидали.
А Кішка Самійло чогось догадав,
Ляшу Потурнаці ключі до пояса привязав,
За бідного невольника ланцюгами втроє себе припняв,
Півночної години дожидав.

VIII.

Стала північна година наступати,
Став Алкан-баша з військом до ґалєри прибувати.
То до ґалєри прибував, словами промовляв:
„Ви, Турки-яничари, помаленьку ячіте,
Мого вірного клюшника не збудіте:
Сами-ж добре по-між рядами прохожайте,
Всякого чоловіка осмотряйте,
Бо тепер він підгуляв,
Щоб кому пільги не дав.“
То Турки-яничари свічі у руки брали,
По-між ряди прохожали,
Всякого чоловіка осмотряли.
Бог поміг, за замок руками не приймали!
„Алкане-башо, безпечно спочивай:
Доброго і вірного клюшника маєш:
Він бідного невольника з ряду до ряду посажав,
По три, по два, старі кайдани посправляв;
А Кішку Самійла ланцюгами утроє припняв.“
Тоді Турки-яничари у ґалєру вхожали,
Безпечно спати лягали,
А котрі хмельні бували, на сон знемагали,
Коло пристані великим сном кріпко спали.

IX.

Тоді Кішка Самійло північної години діждав,
Сам між козаків устав,
Кайдани із рук, із ніг у Чорне море пороняв;
У ґалєру вхожає, шаблі на вибір вибірає,
До козаків промовляє:
„Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини[1]) не вчиніте,
Ні котрого Турчина в ґалєрі не збудіте! . . .“
То козаки добре зачували:
Сами з себе кайдани скидали,
У Чорне море метали; ясини не вчинили,
Ні одного Турчина в ґалєрі не збудили.
Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє:
„Ви, козаки молодці, добре, браття, дбайте:
Шаблі булатнії в руки хватайте,
Туркам голови знімайте,
Котрих живцем у Чорне море метайте,
Тільки Ляша Потурнака не займайте,
Для порядку козацького оставляйте!“
Кішка Самійло Алкана-башу із ліжка взяв,
На три части розтяв, у Чорне море пометав,
Словами промовляв: „Алкан-баша, трапезонське дитя!
Що тобі у сні снилось, то тобі на яві і зявилось.“
Тоді козаки добре дбали:
Всяких Турків у море пометали,
Тільки Потурнака не зрубали,
Між військом для порядку,
За яризу[2]) військового зоставляли.
Тоді ґалєру від пристані відпускали,
Сами Чорним морем далеко гуляли.

X.

Та ще у неділю, дуже рано-пораненьку,
Не сива зозуля закувала,
Як дівка санджаківна коло пристані похожала

[1]) Шум, гамір.
[2]) Нижчий слуга.

Та білі руки ламала, словами промовляла:
„Алкане-башо, трапезонськеє княжа!
Нащо ти на мене таке великеє
Пересердя маєш, що від мене сьогодня
Дуже рано виїзжаєш?“

XI.

Як стали Чорним морем поїзжати,
Стало ясне сонце снихожати.
Став Ляш-Потурнак од сна пробуджати;
А ще у неділеньку, у полуденну годиноньку,
Тоді по ґалєрі поглядає,
Що ні одного Турчина на ґалєрі немає,
Тоді до козаків словами промовляє:
„Козаки, панове молодці!
Нехай би я міг знати,
Кого між вами паном назвати?“
Козаки словами промовляли:
„Іляше Потурначе, полковнику переяславський!
Ти і сам добре знаєш,
Нащо ти нас питаєш?“
Тоді Потурнак із ліжка вставає,
До Кішки Самійла прибуває, у ноги впадає:
„Ой, Кішко Самійле, гетьмане запорозький,
Батьку козацький! Не будь же ти на мене,
Як я був на останці мого віку до тебе!
Бог тобі допоміг неприятеля побідити,
Та не вмітимеш у землю християнську входити!
Добре ти учини: половину козаків
У кайдани забивай, у окови до опачин посади,
А половину у турецьке плаття наряди:
Бо ще будемо від города Трапезона
До города Царгорода гуляти,
Будуть із города Царгорода
Девять турецьких ґалєр вибігати,
Будуть Алкана-башу поздоровляти,
То як будеш одвіт давати?“ . . .
Як Іляш Потурнак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запорозький, учинив

Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецьке дороге плаття нарядив.

XII.

Як стали Чорним морем гуляти,
Стали із Царгорода девять ґалєр вибігати,
І ґалєру із гарматами торкати,
Стали Алкана-башу поздоровляти.
То Іляш Потурнак на чердак виступає,
Турецьким біленьким завивалом махає,
Турецькую корогов виставляє.
Раз то мовить по-грецьки,
У друге по-турецьки:
„Турки-яничари! Не близько ви проїзжайте,
Цитьте не кричіте,
Молодого пана мойого не збудіте
Від ґалєри відверніте:
Бо тепера підгуляв, на упокої почиває,
На похмілля знемагає,
До вас не встане, голови не зведе.
Казав: як буду назад гуляти,
То не буду вашої милости і по вік забувати.“
Тоді Турки-яничари від ґалєри одвертали,
До города Царгорода убігали,
Із дванадцяти штук гармат гримали,
Ясу[1]) воздавали.
Тоді Ляш-Потурнак словами промовляє:
„Еѣ, нуте-ж, козаки, ґалєру швиденько
До Січи приганяйте, щоб не могли Турки
Того дознати, назад ґалєри завертати.“
Тоді козаки собі добре дбали:
Сім штук гармат собі рештували,
Ясу воздавали, на лиман ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті низенько укланяли:
„Хвалим тебе, Господи, і благодарим!
Були пятьдесят чотирі годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам Бог хоть час на волі!“

---

1) Шум, привіт пострілами з гармат.

XIII.

А у Тендрові острові Семен Скалозуб
З військом на заставі стояв
Та на тую ґалєру поглядав,
До козаків словами промовляв:
„Козаки, панове молодці!
Що ця ґалєра . . . чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду козацького має,
Чи за великою добиччю ганяє?
То ви добре дбайте;
По дві штук гармат набивайте,
Тую ґалєру з грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте, щоб могли Турки
В Чорнім морі потопати!“
Тоді козаки теє зачували,
До нього промовляли:
„Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,
Батьку козацький! Десь ти сам боїшся
І нас козаків срамишся:
Ця ґалєра не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду козацького має,
Ні за великою добиччю ганяє:
Це може, є давний бідний невольник
Із неволі утікає . . .“
То Семен Скалозуб теє зачуває,
До козаків промовляє:
„А ви, таки віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набивайте,
Тую ґалєру із грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.
Як Турки-яничари, то у пень рубайте,
А як бідний невольник, то помочи дайте!“
Ляш Потурнак теє зобачає,
До Кішки Самійла словами промовляє:
„Кішко Самійле, гетьмане запорозький,
Ти між козаками пробуваєш,
Козацьких звичаїв не знаєш . . .

Цвітную козацькую хрещату корогов
На чердак виноси;
Будуть січовії козаки теє зобачати,
Будуть нашу ґалєру козацькую
Крюками за лавки хватати,
До берега ближче притягати,
А то нам доведеться
На Чорнім морі пропадати.“

XIV.

Тоді козаки, як діти, не гаразд починали:
По дві штуки гармат набивали,
Тую ґалєру із грізної гармати привітали,
Три дошки у судні вибивали,
Води дніпрової напускали . . .
Тоді Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Сам на чердак виступав:
Червонії, хрещатії,
Давнії корогви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низенько уклонив:
„Козаки, панове молодці!
Ця ґалєра не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду козацького має,
Ні за великою здобиччю ганяє:
Це є давній бідний невольник,
Кішка Самійло, із неволі утікає:
Були пятьдесят чотирі годи у неволі,
Тепер чи не дасть Бог хоч час на волі!“
Січовії козаки стали пізнавати,
Стали в лодки сідати,
Стали ближче приїзжати,
За лавки ґалєру крюками хватати,
Стали до берега ближче притягати;
Стали козаки з ґалєр на берег виступати
Семен Скалозуб гетьман до ґалєри ближче приступає,
Гетьмана запорозького, Самійла, там пізнаває,
І ще до нього словами промовляє:
„Кішко Самійле, гетьмане запорозький!

Сорок годів ти в неволі пробував,
Ні одного козака із війська свойого не утеряв.“
Тоді Кішка Самійло із ґалєри виступає,
Семена Скалозуба в турецькую одежу наряжає,
А козаки ґалєру на пристань стягали,
Від дуба до дуба паювали.

XV.

Тоді: златосинії киндяки — на козаки,
Златоглави на отамани,
Турецькую білу габу — на козаки на біляки;
А ґалєру на пожар спускали,
А срібло-злото на три части паювали:
Першу часть брали, на церкви накладали:
На святого межигорського Спаса,
На трехтимирівський манастирь,
На святую Січовую Покрову давали,
Котрі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за них, вставаючи і лягаючи,
Милосердного Бога благали;
А другу часть поміж собою паювали;
А третю часть брали,
Очеретами сідали та гуляли,
Із семипядних пищалей гримали;
Кішку Самійла поздоровляли:
„Здоров — кажуть, — здоров,
Кішко Самійле, гетьмане запорозький!
Не загинув єси у неволі,
Не загинеш із нами, козаками, на волі!“
Правда, панове, полягла
Кішки Самійла голова
В Київі — в Каневі манастирі . . .
Слава не вмре, не поляже!
Буде слава славна по-між козаками,
По-між друзями, по-між лицарями,
По-між добрими молодцями.
Утверди, Боже, народу християнського,
Війська запорозького
З цією черню Дніпровою, низовою
На многії літа, до кінця віка!

XI. Епопеї.

39. Одисей у Феаків.

(Гомерової Одисеї —шоста пісня.)

Так от в кущах спочивав неборак Одисей богорівний,
Сном та трудами здоланий. Богиня Атена тим часом
В город пішла Феакійців, у землю народу чужого,
Що проживали колись то давно в Іперії широкій,
В близькім сусідстві з Кікльопами, людом жорстоким і диким.
Ці їх раз-в-раз ображали, бо були далеко сильніші.
От за-для того відціль Навзитой богорівний їх вивів
Та й посадив у Схерії, далеко від перших сусідів;
Город построїв, стіною обвівши, настроїв будинків,
Храмів богам, усім за-для оранки землю відміряв.
Та вже тепер він, літами здоланий, пішов до Аіду,
І Алькіной Феаками правив, владика розумний.
От у його то палати пішла синьоока Атена,
Певний замисливши в серці своїм поворот Одисею.
Прямо пішла вона в тую світлицю, в котрій спочивала
Гарна царівна, красою своєю на богів похожа,
Це-б Навзикая, дочка Алькіноя славетного вельми.
Спали з царівною теж дві подруги, мов Ґрації гарні,
Біля дверей на порозі, а двері, як злото, блищали;
Тихо-тихенько вона підступила до ліжка царівни
Та, в головах зупинившись, промовила слово до неї,
Постать принявши й обличчя дочки мореходця Диманта;
Була вона їй ровесниця й з нею давно вже дружила.
От у такому обличчі Атена сказала царівні:

„Нащо тебе, Навзикайо, такую недбалу, негарну
Мати на світ породила? Не дбаєш ти зовсім за пишне
Білля, лежить воно брудне, непране; а от і весілля
Вже недалеко, коли і сама зодягнуться чепурно
Мусиш і дати вдягнутись своїм поїжжанам; одежа

Добра почету дає та й родителям радість од того.
Встань же, ходімо на річку: лиш тільки займеться зірниця,
Піду з тобою і я — та поможу скоріше попрати,
Бо вже не довго прийдеться тобі дівувать, Навзикайо.
Вже-ж пак до тебе оце присилаються за рушниками
Самі найлуччі з оцеї землі, де й сама ти родилась.
Встань же, піди до отця й попроси, щоб раненько-раненько
Мулів у бричку запрягти звелів, щоб могла ти повезти
Білля й одежу свою та і иншії хусти на річку:
Та й за-для тебе таки воно лучше поїхать, ніж пішки
Йти, бо до річки від города нашого дуже далеко."

Так от сказавши, пішла синьоока богиня Атена
Знов на Олімп, де, як кажуть, господа богів нерухома;
Де ані вітри не віють, ніколи й дощу не буває,
Та і зіма не приходить, де тільки лиш літо та літо;
В небі ні тучі не ходять, ні хмари, а все воно ясне.
Там то блаженні боги ввесь вік свій проводять щасливо.
І от туди то й пішла синьоока, напутивши сонну.

Скоро на небі зірниця зійшла бучнотронна й збудила
Гарну, як квіт, Навзикаю, і та, здивувавшися снові,
Зараз пішла до палати родителям сон розказати,
Батькові милому й неньці, котрі вже давно повставали.
Мати з своїми челядками біля кабиці[1]) сиділа
Й вовну сукала червону; отця-ж на порозі зустріла,
Йшов він до славних дорадників своїх на раннюю раду,
З вечора ще, бач, туди запросили його Феакійці.
От підступивши близенько до батька, Навзика сказала;

„Таточку любий! Просила-б тебе, чи не можна-б простору
Злагодить бричку на добрих колесах, щоб нею на річку
Білля попрать одвезти, що лежить там у мене бруднє;
Та і самому тобі таки лучче сидіти на раді
Серед громади почесної в чистій сорочці й одежі.
В пишних палатах твоїх пять синів виростають у тебе;
Два з них жонаті, а три, молоді хоч, так теж на порі вже;
Хочеться й їм молодим на веселих бувать вечорницях
В чистій одежі, а це все спорудить одна я повинна."

Так говорила вона; об весіллі-ж сказать повстидалась
Батькові свому; та він догадався вже сам і промовив:

---

[1]) Огнище в землі (ватра).

„Я не жалію нічого для тебе, ні брички, ні мулів;
Гайда їзжай! от раби тобі зараз налагодять бричку
Гарну на добрих колесах, простору, широку й високу.“
Так от сказавши, він зараз наказ дав рабам своїм вірним.
Миттю раби підмастили простору на добрих колесах
Бричку, а там привели й запрягли пару мулів у дишло.
Винесла білля своє молода королівна з світлиці
Та й поскладала гарненько усе на обтесану бричку.
Мати-ж у кошик дорожній наклала всілякої їжі,
Хліба й до хліба, а пити, — налила вина у козиний
Міх; Навзикая тим часом полізла та й сіла на бричку;
Потім дала в золотому пуздерку пахучого масла,
Щоб то, скупавшися, доня з подругами ним намастилась.
Взяла у руки батіг королівна і віжки блискучі,
Ляснула тим батогом по-над мулами, й ті, стрепенувшись,
Прудко побігли й повезли і білля й саму королівну.
Та не одну — поспішали за нею слідком і подруги.
От незабаром вони і до бистрої річки дістались,
Де городянки раз-в-раз прали хусти, і де протікало
Стільки води, що настарчило-б бруднеє все перепрати.
Там вони стали, приїхавши, й випрягли мулів із брички
Та і пустили їх берегом-лугом пастись на зелену
Мягку отаву; сами-ж поздіймали руками із брички
Білля і хусти та, все позносивши у темную воду,
Стали у ямах топтати проворніш одна від другої.
Потім, як всю кальнину ту попрали й перополоскали,
Рядом усе простелили здовж річки на жовтім пісочку
Там, де найбільше вода раз-у-раз камінці обмивала.
Далі, скупавшись гарненько й натершися маслом пахучим,
Сіли на мягкій траві по-над самою річкою снідать
Та дожидались, щоб хусти від вітру й на сонці просохли.
Після снідання, як всі — і сама і подруги — наїлись,
Грати в мяча почали, завивала з себе поскидавши,
А Навзикая співать зачала і пішла танцювати.
Як от Діяна з гори стрілоносная сходить в долину,
Чи по Тайґеті широкому чи Ериманті полює
Диких отих кабанів та плохих скороногих оленів,
А біля неї кругом дочки Зевса еґідодержавця
Граються німфи-панянки. — Лятона-ж втішається дуже,
Що межи ними дочка головою і чолом найвища,

Й легко її розпізнати, хоч німфи усі дуже гарні:
Так Навзикая проміж подругами там видавалась.
Це-ж, як вже треба було їм додому назад повертатись,
Й мулів вони запрягли й поскладали всі хусти на бричку,
Инше знов вигадала синьоока богиня Атена,
Щоб Одисей от прокинувся й дівчину гарну побачив,
Що показала-б йому ту дорогу у город Феаків.
Мяч королівна взяла та і кинула ним на подругу,
Та не попала, мяча-ж геть закинула в воду далеко;
Скрикнули гучно всі разом, а тут Одисей і прокинувсь,
Сів на листві та почав розважать собі в мислях і в серці:

„Ох, мені горе! у землю яких оце смертних зайшов я?
Може ці люди жорстокі та дикі і правди не знають,
Може й прихильні, гостинні і серце в них богобоязне?
Це-ж пак, здається, почувсь мені голос тоненький дівочий
Німф молодих, що живуть там по горах високих, по пущах
Та у воді по глибоких ріках і в дібровах зелених,
Чи може справді оце я добивсь до людей таки справжніх?
Ке лиш устану, розвідаюся, роздивлюся, побачу!“

Так от сказавши, з кущів виповза Одисей богорівний.
Кинулись врозтіч панни, хто куди й як попав, по-над річку,
Тільки одна Алкіноя дочка зосталась; їй Атена
Сміліть у душу вложила і страх геть прогнала з суставів;
Стала вона супроти Одисея, а той собі думав:
Чи то просить оцю дівчину гарну, обнявши коліна,
Чи таки оддалеки та ласкаво й словами мягкими?
Треба-ж просить, щоб одежу дала, показала-б і город.

Так він собі розважав і домисливсь, що лучше од всього
Оддалеки попросити ласкаво й словами мягкими,
Щоб, як коліна її обійме, не розсердилась панна.
Зараз узяв та й сказав їй ласкавеє й хитреє слово:
„Змилуйся, пані! богиня яка ти єси, чи то смертна?
Як що богиня єси з тих, що небом широким владіють,
То до Діяни хіба, до дочки лиш великого Зевса,
Мушу по виду, по росту й по стану тебе прирівняти;
А як що ти хто із смертних, що все на землі проживають,
Тричі блаженні у тебе отець і шановная мати,
Тричі блаженні й брати твої; дуже десь мабуть їх серце
Завше утіхи та радощів повне таки через тебе,

Як вони бачуть, що йде у танок така гарная квітка.
А від усіх найщасливіший долею буде своєю
Той, хто тебе у свій дім поведе та з багатим посагом.
Я ще ніколи такого між смертними й в вічі не бачив
Ні чоловіка ні жінки; з повагою дивлюсь на тебе!
Тільки колись то в Дельосі таку в Апольоновім храмі
З фініка виросту бачить прийшлося стрункую галузку;
Бо я ходив і туди, і за мною багато народу
Йшло по дорозі отій, де прийшлось мені бід натерпіться;
От саме так і галузку узрівши оту, дивувавсь я
Довго, бо нігде з землі таке дерево не виростало,
Як і тепер от дивуюсь на тебе й від страху не смію,
Щоб то коліна обняти твої, моє-ж горе велике.
Вчора, в дванадцятий день, я від темного збавився моря:
Страшнії хвилі носили мене та бурхливі буруни,
Як я поплив із Огігії; це-ж мене знов якийсь демон
Кинув сюди, щоб і тут натерпітися горя; як бачу,
Цьому не буде кінця, мені боги іще щось готують.
Змилуйся-ж, панно, тебе мені першу прийшлося зустріти
Після того, як біди переніс я багато та горя;
Більше нікого з людей, що живуть в цій землі, я не бачив.
Город мені покажи та й одежину дай, щоб вдягнувся,
Може ряднину яку, сюди йдучи, з собою принесла,
Хай тобі боги пошлють усе теє, чого ти бажаєш."

От Навзикая йому білорука на цеє сказала:
„Гостю! на злого або божевільного ти не похожий,
Щастя й багатство людям сам Зевес роздає Олімпійський,
Добрим і злим, одинаково кожному, як кому схоче;
Дав він оце і тобі, й ти повинен усе перенести.
Отже тепер, як прийшов ти в наш город і в нашую землю,
Ти ні в одежі не матимеш нужди, ні в чім-небудь иншім,
Що тільки треба подати такому, як ти, бідоласі.
Город тобі покажу і імення народу відкрию:
Городом цим і цією землею Феаки владіють;
Я-ж є дочка їх царя, Алькіноя, зичливого завше;
Ним і Феаки усі мають силу і в славі витають."

Цеє сказавши, на гарних товаришок своїх гукнула:
„Стійте лиш, мої подруги! Куди, чоловіка узрівши,
Ви біжите? Може думка у вас, що він є який злодій?

Ні, не таківський оцей чоловік та й ніколи не буде,
Щоб хто лукавий забрався у землю людей феакійських
На плюндрування, шановні ми дуже у богів безсмертних;
Та й живемо ми далеко-далеко від всіх серед моря,
І не вчащає до нас сюди смертний ніякий ніколи.
Цей бідолаха тиняється й тут опинивсь ненароком;
Треба йому помогти, бо всі странники та неімущі,
Всі від Зевеса бувають; а всяке даяніє — благо!
Дайте-ж йому, ви подруги, чого попоїсти і випить;
В річці най вмиється він, де найлучший од вітру затишок."

Так говорила вона, і подруги назад повернулись.
От повели Одисея к воді й посадили в затишку,
Як Навзикая, дочка Алкіноя царя, повеліла.
Простирадло дали йому, хитон, положили й одежу,
Ще в золотому пуздерку дали і пахучого масла;
Потім казали до річки піти та скупатися в гирлах.
А Одисей богорівний почав обмивати на собі
Мул, що і спину йому покривав і широкії плечі;
Твань з голови сполоскав, що налізла з безплодного моря.
Потім, обмившись гарненько і маслом себе намастивши,
Став одягати одежу, що гарна царівна прислала.
Тут його Зевса дочка, синьоока Атена, зробила
Вищим на вид і гладчішим і кудрі густії на плечі
Позавивавши йому поспускала, мов цвіт гіяцинту.
Так от як золото сріблом красить, вимережує штучно
Майстер мастак, що навчився в Гефайста й Паляди Атени
Штукам усяким і гарнії дуже роботи майстрює,
Так Одисея Атена красою усього зробила.
От і пішов він на берег до моря та й сів на пісочку;
Вельми красою він сяв. Задивилась на нього царівна.
А трохи згодом сказала подругам своїм молоденьким:

„Слухайте, що я вам скажу, мої білорукі подруги!
Ні, не без волі безсмертних богів, що Олімпом владіють,
Цей чоловік от приходить до нас, богорівних Феаків;
Спершу мені показався він простим собі чоловіком,
Нині-ж у богів вдається, що небом владіють широким,
О як би от і мені та попавсь такий суджений милий,
Щоб тут і жив, щоб тут таки схотів і по вік зоставаться.
Ну, а поки — йому дайте, подруженьки, їсти і пити!"

Так говорила вона, — і послухали слова подруги,
Зараз пішли й Одисеєві їсти і пити принесли.
Хижо почав уплітать неборак Одисей богорівний
Страву і пити, бо їжі давно вже не бачив і в вічі.
А Навзикая пригожа тим часом задумала инше.
Хусти згорнувши усі, поскладала на гарную бричку,
Міцнокопитних мулів запрягла і сама потім сіла,
Та, обернувшися до Одисея, сказала ласкаво:

„Встань тепер, гостю! у город ходім; я тебе запроваджу
Аж до господи мого панотця, де зустрінеш, побачиш
Самих що є найзнатніших і самих найкращих Феаків.
Тільки бач от що зробім, — ти-ж, здається мені, не без глузду:
Поки ми будем лугами широкими йти та ланами,
Ти, милий гостю, і ви, подруженьки, за бричкою рядом
Йдіте скоренько, а я попереду на бричці поїду.
Ми незабаром дістанемся в город; круг нього високі
Башти стоять, а по цей і по той бік затишная пристань,
Вузька дорога тудою; загнутії човни щоглисті
Геть запрудили її, бо над кожним човном є й повітка;
Там і майдан Феакійців, камінням увесь буркований,
Винятим з моря й добутим з землі, там корабельнії снасти,
І паруси і канати і там же витесують весла.
Бо Феакійці ні луків не знають, на стріли не дбають;
Їм тільки-б човни прудкії та щогли на човнах та весла.
Цим всім пишаючись, геть по безкрайому морі вганяють.
Од поговору людей цих я й хочу сховатись, щоб потім
Не насміявсь хто-небудь, а багато з них є язикатих.
Гостю! Гляди-ж, не забудь оцих слів моїх, щоб найскоріше
Провід од мого отця ти дістав і діждавсь повороту.
Біля дороги найдеш ти діброву Атени зелену
З чорних високих тополь, і криниця в ній є і левада;
То, бач, держава є мого вітця і цвітучая нива,
Стільки від города, скільки, як крикнуть, луна досягає.
Йди-ж от у тую діброву, сиди й дожидайся, аж поки
Ми не приїдем у город, до дому отця не прибудем.
А як собі розміркуєш, що вже ми достались додому,
Зараз у город іди Феакійців, іди і розпитуйсь,
Де ото двір і палата є мого отця Алькіноя.
Та його легко пізнати; до нього дорогу покаже

Й хлопчик маленький; ніхто, бач, з усіх Феакійців не має
Гарного дому такого, як дім панотця Алькіноя.
В двір увійшовши, ти маєш комори й челядні хати,
Потім скоренько пройди і передню світлицю, то й стрінеш
Неньку шановну. Сидить вона біля кабиці із жаром,
Та, до стовпа притулившись, тонкую, що любо й дивитись,
Вовну червону сукає, а ззаду сидять покоївки.
Там же таки при кабиці стоїть і стілець панотцевий,
Де Алькіной раз-у-раз, немов Бог той, винце попиває.
От, і минувши його, обійми ти руками коліна
Неньки моєї, щоб день повороту на втіху і радість
Як найскоріше побачив, а ти відсіля далеченько.
Як що ласкаво вона тебе прийме і буде прихильна,
Матимеш певну надію — і рідних своїх привітати
І у палати високі та в рідную землю вернутись."

Так от сказавши, вона батогом по-над мулами знову
Ляснула, й ті за собою далеко покинули річку.
Мули собі підтюпцем тупотіли ногами об землю,
А Навзикая їх віжками здержує, щоби за нею
Піші могли поспішать, Одисей і її всі подруги.
Сонце спочило й вони у священу діброву Атени
Славную вїхали, де Одисей і зостався чекати.
Сів та й почав так молитись дочці Олімпійця Зевеса:
„Вислухай, дочко Зевеса еґідодержавця, молитву!
Цей раз бодай ще почуй, коли перш мене чуть не хотіла,
Як потопав я, як гнав мене славний землі потруситель,
Дай же, щоб були Феаки прихильні до мене й ласкаві!"
Так він молився, і почула молитву Паляда Атена;
Тільки йому не являлась, бо дуже боялася дядька.
Цей же сердитий раз-в-раз вельми ремствував на Одисея
Богоподобного, поки він в землю свою не вернувся.

Переклад Петра Ніщинського.

40. Похід Ігоря Святославича на Половців.

Заспів.

А як би нам по старому — про Ігоря, його військо,
заспівати пісню, браття, — про воєнне їх завзяття!

Заспіваймо-ж, як бувало,
як чували і як знаєм,
бо співати по-боянськи
вже хіба не є звичаєм.

Боян майстер був до пісні.
Боян знав на пісню чари.
Прийде гадка, а він гадку
орлом пустить аж під хмари.
Прийде друга, а він другу
пустить вовком по долині.
Гадка третя в нього скаче
соловейком на калині.
Він згадає давні годи,
свари давньої години,
і соколів десять пустить
в луг на стадо лебедине.
А що сокіл до лебеді —
вже вона співає славу
то старому Ярославу,
то хороброму Мстиславу —
тому, що в очах Касогів
заколов Редедю-хана.
Инша лебідь заспіває —
славить Красного Романа.
Не соколів на лебеді
Боян, браття, слав з-під неба:
віщі пальці клав на струни —
грайте, струни, кому треба!
Почнем, браття, нашу повість
від Владимира старого,
від Владимира старого,
а про Ігоря нового.
Кріпостю натяг він ум свій
й погострив його завзяттям,
що у серці накипіло.
Запалав воєнним жаром
і дружину молодецьку
враз навів за землю руську
на країну половецьку.

Затьміння сонця.

То було — на світле сонце
подивився Ігорь власне,
подивився і побачив,
що воно над військом гасне.
Й мовив Ігорь до дружини:
„Браття, — каже, — і дружино!
Лучче-ж датись порубати,
ніж в неволю на годину!
Всядемо на борзі коні,
а на синій Дон поглянем!“
Переважила охота
над страховищем поганим,
„Або нині, — Ігорь каже, —
йти на Дон, або ніколи!
Хочу копє проломити
в крайнім половецькім полі;
хочу голову зложити,
з вами, Русичі, умерти,
або з Дону вже шеломом
ясної води зачерти!“
Гей, Бояне, соловію
світлої доби старої!
Коли-б ти ощебетав нам
нині Ігореві вої!
Коли-б скочив соловієм
по дереву гадки-мислі,
або знявся орлом вгору
ген, де хмароньки нависли,
і оповив вінком слави
подвиг нашої години,
линучи слідом Трояна
через доли на вершини!
Ти повинен би співати

Ігореві пісню радо:
То не буря в степ широкий
занесла соколів стадо, —
то біжить на Дон великий
гайвороння препогане!
А чи так би заспівати,
внуку Велесів, Бояне!

Прихід Всеволода з Курська.

Іржуть коні за Сулою,
в Київ слава йде на гори;
труби трублять в Новгороді,
у Путивлі ждуть прапори.
Ігорь каже свого брата
Всеволода дожидати.
Буй-Тур Всеволод говорить:
„Ігорю, єдиний брате,
світе світлий, — ми обидва
Святославові синове!
Сідлай, брате, свої коні,
бо у мене все готове:
Коні сідлані ще в Курську.
А Куряне славні в мене:
все під трубами сповите,
під шеломами пещене
й годоване кінець коня.
Всі дороги перебули;
напружені у них луки,
отворені у них тули.
Скачуть сірими вовками
в чистім полі без обави,
щоб собі добути чести,
а князеві свому слави.

Грізна ніч.

Гей вступив князь Ігорь в стремя,
в княже стремя щиро-злоте
і по чистому по полі
він поїхав для охоти.
Сонце путь йому затьмило.
Ніч збудила птахів стоном.
Свиснув звірь. І Див озвався
верхи дерева над Доном.
Кличе Волгу і Посулля,
степ незнаний поморянський,
Корсунь, Сурож — тебе кличе,
бовване тьмутороканський!
Навмання на Дон великий
мчаться половецькі сили.
Як розпужені лебеді
в північ вози заскрипіли . . .
Князь на Дон провадить вої.
В лозах ждуть біди вже птахи.
По яругах вовки виють,
ширячи грозою страхи.
Орли клекотом на кості
кличуть звірів у розгоні.
З поля лисиці озвались,
брешуть на щити червоні.
Прощавай же, руська земле!
Ти і так вже за горою.

Меркне ніч. Зоря палає.
Криються поля імлою.
Мовкне щебет соловіїв,
говір будиться галками.
Русь поля загородила
здовж червоними щитами,
щоб собі добути чести,
а князеві свому слави.

Перемога над Половцями.

Рано в пятницю Русини
Половців нагнали
і полки їх поганії
прахом потоптали.
І розсипались стрілами
по вражому полю,
красних дівок половецьких
гнали у неволю.
Брали злото й паволоки,
брали оксамити,
а лишкою мости собі
почали мостити.
І мостили по болотах
та по грузовинах
опанчами, кожухами
зрочам Половчина.
А червоний стяг і гилку,
білую хоругку
і срібнеє стружа — дали
Олегову внуку.
І Олега гніздо храбре
подрімати сіло;
о, далеко-ж воно бідне
в поле залетіло . . .
Ніби воно й не родилось
само для обижі
ні соколу, ні кречету,
ні звірині хижій.
Ні соколу, ні кречету,
ні орлову сину,
ані тобі, чорний ворон,
вражий Половчину!
А Ізак уже сірим вовком
вибігає з дому,
Кончак йому сліди править
к великому Дону.

Суботня битва.

А на другий день в суботу
як стало світати,
почала зоря кривава
на небі палати;
а від моря чорні хмари
ідуть-вихожають,
на чотирі ясні сонця
вони надвигають;
а в них сині блискавиці
дріжать та блискають.
Ой, там бути, там греміти
великому грому,
там іти дощу стрілами
з великого Дону!
На тій річці на Каялі
копям поламаться,
об шоломи половецькі
шаблям позбиваться!
От Стрибогові унуки,
вітри з моря віють
і на Ігореве військо
все стрілами сіють.
Земля стогне, течуть шумно
річки засмучені;
вється пил по-над полями,
лепечуть знамена.
То-ж од Дону і від моря
враги надвигають;
І вже наше хробре військо
кругом обступають.
Криком-гуком вражі діти
все поле покрили;
ми червоними щитами
перегородили.

Яр-Тур Всеволоде,
наш удалий княже!
Насамперед стоїш в битві
і на військо враже
прискаєш стрілами
і гремиш мечами
об оварські шоломи
Половців поганих.
Там, де Тур проскаче
половецьким полем,
своїм блискаючим ясним
золотим шоломом, —
там лежать рядами
голови погані,
і шоломи порубані
гострими мечами.
Яр-Туру не страшні
ніякії рани,
бо ввесь світ він забуває,
як до бою стане;
забуває почесть,
свій рожай удалий,
золотий престол отцівський
і Чернигів славний;
і княгиню гарну,
Глібівну кохану,
її любий милий звичай
і добрий обичай.

Битва на Каялі.

Сперед світа до вечора,
а з вечора до досвіта
летять стріли каленії,
брязчать шаблі о шеломи,
тріщать списи гартовані
в степу, в незнаємому полі
серед землі половецької.
Земля чорна копитами
поорана, поритая;
кістьми земля засіяна,
а кровію политая.
І журба-туга на тім полі
зійшла для руської землі.
Що гомонить отам, зичить
удосвіта? То повертає
той Ігорь військо на пригоду
тому Буй-Туру Всеволоду.
І бились день
і другий билися;
та коло полудня на третій
поникли Ігореві стязі.

Отак на березі Каяли
брати різнились, бо не стало
крови-вина! Допирували
хоробрі Русини той пир,
сватів упоїли
й сами простяглися
за землю руськую. Хилилась
і слалась, плачучи, трава,
високі гнулись дерева,
додолу гнулися, журились.

Плач Ярославни.

Ой то не сива зозуленька закувала,
не дрібні пташки защебетали, —
то Ярославна рано до схід сонця слізно ридала,
словами промовляла:
„Ой полечу, — каже, — я зозулею,
та помчуся по синім Дунаю,

сяду-впаду край річки Каяли,
змочу свої боброві рукави
та обітру князеві криваві
на хоробрім його тілі рани!“

Ой у Путивлі на мурові зрана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Вітре, — каже, — буйнеє вітрило!
Чи то тобі мої сльози милі?
Нащо-ж віеш, віеш-завіваеш,
нащо ханові стріли хапаеш,
на легкому крилі підіймаеш,
в військо мого князя пускаеш?
Чи то тобі є мало простору
віятися по-під небосхилом,
сині хвилі в морі піднімати,
кораблі на хвилях гойдати?
Нащо-ж мою радість розвіваеш —
на шовковій траві розстилаеш!“

Ой у Путивлі на мурові зрана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Ой ти, Дніпре, — каже, — Славуто!
Твою славу знають всі люди . . .
Пробив еси камянії скелі
течією в землю половецьку,
і на того Кобяка лихого
Святослава носив хороброго . . .
Чому-ж мені не принесеш, синій,
князя мого, єдину дружину, —
щоб я йому, до схід сонця рано,
своїх гірких сліз не посилала?“

Ой у Путивлі на мурові зрана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:

„Ясне — каже, — трияснєє сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
добрим людям тепло розливаєш —
нащо-ж мене слізьми обливаєш?
Нащо своє гаряче проміння
розсипаєш на княжу дружину?
На безвіддю — їх спрагою томиш,
сагайдаки — спекою згинаєш,
стрілешниці — тугою змикаєш?“

Утеча Ігоря.

Присло море опівночі,
з моря мряки йдуть стовпами:
Ігореві Бог путь каже
половецькими степами.
Ігореві Бог путь каже
до вітцівського престола,
в руську землю... Бліднуть зорі,
погасаючи спровола.

Ой спить Ігорь, не спить Ігорь!
Чи тут спати Ігореві?
Він мислею поля мірить —
поля з Дону ід Донцеві.
Аж і кінь заржав упівніч.
Овлур свиснув за рікою:
чуєш, княже? — не сидіти
Ігореві самотою.
Гуком, стуком степ озвався,
зашуміли трави й лози,
аж порушились де-не-де
половецькі сонні вози.
А князь в трощу горностаєм,
білим гоголем на води,
і на коня й вовком босим
в луг Донця без перешкоди.
І соколом він полинув
під імлами на зарані,
сірі гуси і лебеді
збиваючи на снідання,
на обід і на вечерю.
Коли-ж Ігорь линув птахом,
то Овлур тоді біг вовком,
скакав Ігоревим шляхом
і струшував з трав собою
зимні роси в раннім гоні;
підорвались бо під ними
скоропадні, борзі коні.

Ігорь на Україні.

Ясне сонце в небі сяє,
Ігорь в руськім краю,
і дівчата заспівали
на тихім Дунаю.
Вються пісні голоснії
через море в Київ,
іде к святій Пирогощі
Ігорь на Боричів.
Звеселилися країни,
городи зраділи;
старих князів величають,
молодим співають:

Слава Ігореві князю,
Буй-Тур Всеволоду,
Владимиру молодому
і всьому їх роду!
Многа літа князям славним
і дружинам справним,
що бють військо бусурменське
за мир християнський!
Слава князям і дружинам
по всім українам.
Амінь.

Український лицарський епос з XII віку — в переспівах: М. Максимовича, П. Мирного. С. Руданського, Т. Шевченка і В. Щурата.

41. Лис на суді.

(Із звіриного епосу „Лис Микита“ V і VI пісня.)

Пята пісня.

Гу, гу, гу! — в дворі гуділо,
Мов Бог зна, яке там діло —
„Лис Микита! Лис прийшов!“
А Микита мов не чує,
Гордо, сміло марширує
Між рядами ворогів.

Перед троном зупинився,
І цареві поклонився,
І такі слова сказав:
„Царю наш великодушний!
Слову твоєму послушний,
Я на суд твій правий став.

„Вірю в велич твого духа.
Не прихилиш свого вуха
Ти поганим брехунам,
Що байками і брехнями
Раді-б розлад по-між нами
Сколотить на шкоду нам.“

Але царь дивився понуро
Й крикнув: „Підла креатуро!
Ти ще тут хвостом вертиш?
Смієш прав допоминаться?
Нам ще хочеш підлизаться?
Ні, вже нас не підлестиш!

„Глянь, ось півень у жалобі!
Кіт Мурлика ось при тобі,
І Бурмило, мій барон!
Тямиш біль їх, ганьбу, муки?
Гей, беріть його у руки
І до трибуналу! Вон!“

„Царю, — смирно рік Микита, —
Чи-ж так явна вже й відкрита
Що до них вина моя? —
Що Бурмило був упертий
Конче хлопський мед ізжерти,
То чи-ж тому винен я?

„А Мурлика — Боже, Боже!
Він ще жалуваться може?
Хто-ж на ловах не прийма
Бійки, невигід подібних?
Та й хіба-ж для мишей бідних
Конституції нема?

„Кажуть: злодій я, поганець!
А Мурлика, твій посланець,
Те-ж не менший горлоріз.
Бо чи-ж то не для злодійства,
Кроволиття і убийства
Він у тую шпарку вліз?

„Царю, я шідданий вірний!
Як такий твій гнів безмірний,
Дай на смерть мене судить!
Дай малих злочинців вішать,
Най великих це потішить!
Коли так — не варто й жить!“

Та царь лев не вів і ухом!
І взяли Микиту духом,
І звязали й повели
Стражники у трибунали;
В трибуналах засідали
Старі цапи і осли.

Став Микита та й балака,
Та найстарший пан осляка
Вже пять років як оглух.
Присудили: „На галузці
Лису висіть на мотузці,
Поки з нього вийде дух.“

Вовк, Бурмило і Мурлика,
Як почули це, велика
Радість обняла їх ум.
Зараз за катів обрались
І Микиті похвалялись
Причинить до смерти глум.

Лиса вивели. Бурмило
Трах його прилюдно в рило!
„Це за сапянці мої!“
Вовк для гіршої ще муки
Взад скрутив Микиті руки:
„Не минеш тепер гиллі.“

Кіт Мурлика вже на гильку
Виліз і міцную сильку
Мотузяну засилив.
Крука ще гукнув навмисне,
Щоб Микиті, як повисне,
Зараз очі з лоба пив.

Хто лиш жив, глядіть зійшлися,
Як то будуть вішать лиса:
Стала страж кругом, як мур.
Лис іде, як мокра курка,
Вовк Неситий ззаду штурка,
А медвідь веде за шнур.

„Не лякайсь, — сказав Неситий, —
Ми відразу задушити
Не гадаємо тебе.
Будеш дриґав ще лапками,
Поки кріт під дубом ями
У твій ріст не вигребе.“

Обернувся лис до нього:
„Що-ж то, — каже він, — міцного
Шнура не знайшлось у вас?
Міг вам кіт дістати, любко,
Того, що на нім так цупко
Сам у війта дриґав раз.“

„Замовчи! — ревнув Бурмило, —
Щоб язик тобі сціпило!
Ще не кинув жартів ти?
Глянь, жде шибениця грізно!
Кайся, щоб не було пізно,
Грішну душу очисти!“

Привели його під гильку,
Завдали на шию сильку,
На драбину лис вступив,
І, звернувшися до миру,
Він царю вклонився щиро
І ось так проговорив:

„Наступає вже година, —
Ох, для звірів всіх єдина:
Швидко вічним сном засну.
Царю наш, тебе благаю,
Ти по давньому звичаю
Волю вволь мені одну.

„Тут в обличчі смерти й гробу
Хочу виявить всю злобу,
Сповідаться всіх гріхів,
З всіх провин заслону здерти,
Щоб ніхто по моїй смерти
За моє зло не терпів.“

Так сказав, усім вклонився,
І тяженько прослезився,
Зрушив душі всіх хижак:
Царь задумавсь на хвилину,
Берло похилив в долину
І сказав: „Най буде так.“

Лис Микита бється в груди:
„Православні, чесні люди!
Страх багато я грішив!
Чи є хоч один між вами,
В кого-б ділом, чи словами
Добру память я лишив?

„Від дитинства сам собою
Я привчився до розбою,
Хоч отець картав не раз.
Бідні кури, гуси, утки!
Серце рветься мені тутки:
Як то шарпав, гриз я вас!

„Був я штучка невеличка,
Та „від личка до ржемичка“
Що-раз далі й далі ліз.
Вже ягнята й козинята,
Що відбігли геть від тата,
Я хапав і в яму ніс.

„Біг до зла я шляхом битим!
Спобратимився з Неситим:
Він учитель мій у злім.
І коли я нині стою
Під смертельною вербою,
То його заслуга в тім.

„Раз ото на переднівку
Ми таку злодійську спілку
Завязали: я дрібне,
Вовк велике має красти,
А що зиск — по рівній части;
Нині кара б'є мене!

„Але як прийшло ділиться,
То ніколи, як годиться,
Половини вовк не брав:
Загарчить — не смій і писнуть!
Сам же, хоч би мусів тріснуть,
До крихітки все пожрав.

„А як часом грубшу штуку
Нам вдалось спіймати в руку,
То Неситий як ревне,
Вже вовчиця тут з синами!
Мясо мало не з кістками
Хавкнуть — хвиля не мине.

„Адже-ж тямлю так як нині:
У одної господині
Ніччю виліз я на під;
Висів тамка у димарні
Солонини полоть гарний —
Ну, його й дістати слід.

„Кажу: вовче, ти дри стріху,
Я-ж цей полоть нам на втіху
Живо з вішалки здійму.“
І поліз я на бантину,
Довго мучивсь, поки скинув
Полоть просто в рот йому.

„Вовк мясиво хап — і драла!
Так мене ще хіть зібрала
На вечерю курку взять:
А у тої господині
На близесенькій бантині
Спав курей довгенький ряд.

„Підіпхавшися по платві,
По бантині, мов по дратві,
До курей я вже підліз.
Серце б'ється... тихо... темно...
От в такі то хвилі певно
Найлюбіш жартує біс.

„Вийшла-ж і мені ярмурка!
Я гадав, що з краю курка,
А то був крепкий индик.
Я на курки шийку мірив,
Индика в крило і вцілив —
А индик як здійме крик!

„Я зубами хап за тепле,
А индик крилом як стрепле!
Даром, що я старий лис —
Світ мені заморочився,
Я схитнувся, поточився,
З индиком гегеп униз!

„Ну, та й мав я тут пригоду!
Полетів, та не до поду,
А на тік у сіни впав.
Гепнув так з цілого маху,
Думав: кожну костомаху
Мов у ступі зопхав.

„Не кінець тут моїй лазні!
В сінях був я мов у казні,
Вийти не було куди.
От запхався я в куточок
І стулився у клубочок:
„Тихо! Лихо пережди!“

„Та даремну мав надію!
Чую голос: „Гей, Андрію!
А поглянь-но до сіней!
На поді щось там кричало,
І у сіни щось упало!
Ну, Андрію, встань-но, гей!“

„Чути: наймит щось воркоче,
Встав, щось шкряба і стукоче —
Світло він світив мабуть;
Далі двері відчиняє,
Каганець в руках тримає:
„Що за дідько гримнув тут?“

„Глип! Индик по сінях ходить.
„От хто крики тут заводить!
З сідала индик упав!“
Втім в куток зирнув нечайно...
„Ай! Хазяйко! Уставай-но!
Гість до нас тут завитав!“

„Що за гість?“ „Та Лис Микита!“
„Бий, Андрію!“ „Чим же бити?
Встаньте радше з подушок!
То обоє ми без труду
Цю поганую приблуду
Живо зловимо в мішок.“

„Поки вона там збираєсь,
Наймит зблизька призираєсь
Знай до мене з каганцем.
Я-ж сижу, тремчу, все чую
Та й усе собі міркую,
Як би тут втікти живцем?

„Ось хазяйка лізе в сіни:
Того й ждав я, як відчинить
Двері в кімнату вона:
Шусь їй прудко по-під ноги,
В хату вскочив та й з порога
Просто скачу до вікна.

Шибку висадив з розгону,
Стрічку не одну червону
Я на шкірі здряпонув,
Ну, та вирвавсь я на волю,
Та й садком, потім по полю,
Мов безумний, в ліс махнув.

„Довго бігав без уговку,
Поки врешті в нетру к вовку,
Ледви дишучи, добіг.
„Ой, вовцуню! Я аж гину!
Дай же мяса одробину,
Що для мене ти зберіг!“

„О, зберіг, — сміється Неситий, —
Тим ти певно будеш ситий:
На, і знай дар щедрий мій!“
І — зміркуйте підлу штуку! —
Дав мені дубову клюку:
Полті вішають на ній.

„Отаке сказати мушу:
Тільки гріх я брав на душу,
Що із ним до спілки крав,
А й за гріш не мав пожитку,
І без власного прожитку
Був би з голоду пропав.

„Але я не дбав ні троха!
Славний скарб царя Гороха
Я у своїх мав руках!
Скарб безмірно так багатий,
Що ледви би міг забрати,
На сім возів у мішках.“

Лев про скарб такий почувши,
Насторожив пильно уши.
„Лисе, що це ти верзеш?
Про який ти скарб гадаєш?
Чи це й досі скарб той маєш!“
Лис сказав на те: „А вже-ж!

„Царю, — каже, — пане милий,
Перед входом до могили
Я душі не обтяжу!
І чого ніяким світом
Не сказав би жінці й дітям,
Це тобі я розкажу.

„Знай же, царю, скарб той грубий
Статься мав твоєї згуби
І нещастя джерелом.
Не вкради його Микита,
Кров твоя була-б пролита,
Стався-б страшний перелом!“

Лев, неначе ужалений,
Скочив, рикнув, мов шалений:
„Що, що, що це ти сказав?
Що це за смалені дуби?
Перелом? Нещастя? Згуби?
Все розказуй, щоб я знав!“

Каже лис: „Я царську волю
Рад сповнити, тільки молю,
Вислухай мене ти сам.
Лиш тобі й твоїй княгині
Важну річ відкрию нині
І Гороха скарб віддам.“

„Гей, здійміть із нього пута,
І ведіть його ось тута!“ —
Крикнув гучно лев катам.
Ті нерадо розвязали
З пут Микиту й розважали,
Що то він набреше там!

А Микита, волю вчувши,
Свобідніше одітхнувши,
„Слава Богу!“ — прошептав. —
„Ну, коли не рад здихати,
Нагострись гаразд брехати!“
З тим перед царем він став.

„Ну, — царь каже, — сядь Микито,
Сміло все кажи й одкрито,
Але з правди не змили!
Бо як збрешеш, то їй Богу,
Не за шию, а за ногу
Будеш висіть на гиллі!“

Шоста пісня.

Слухайте-ж, як лис Микита
Цупко, наче кінь з копита,
На брехню пустився й лесть!
Щоб лиш на гиллі не згинуть,
Не задумавсь камінь кинуть
І на батька свого честь.

„Царю і весь чесний зборе!
Превелике, люте горе
По заслузі бє мене!
За злодійство дам я душу,
Та одно злодійство мушу
Розказати вам страшне.

„Парканадцять літ вже тому,
Як мій батько — де, в якому
Місці, хто це зна, — напав
Славний скарб царя Гороха.
Та добра йому ні троха
Скарб той клятий не придбав.

„Батько мій був горда штука.
Фінансовая наука
Був його любимий фах.
Льстив царю, міняв все фарбу,
Щоб лиш стать міністром скарбу,
Він на це гострився страх.

„Та ти, царю, хитрість скриту
Проглядів, прогнав Микиту,
А міністром став пан рись.
І пішов мій батько в пущу
І поніс він думу злющу —
Відомстить тобі колись.

„В пущі скарб знайшов заклятий
І почав він міркувати,
Щоб великий бунт піднять,
Щоб царя зіпхнути з трону,
Славну-ж царську корону,
Щоб ведмедеві оддать.

„Спілку він зібрав велику.
З листом шле кота Мурлику
До Бурмила: так і так.
Лева хочем скинуть з трону;
А як ти його корону
Хочеш взять, пришли нам знак.

„Ну, на вість таку Бурмило,
Наче-б що його вжалило,
Схопився і сам прибіг.
„Браття, — каже, — я все з вами!
Або ляжем головами,
Або лева завяжем в міх!“

„Батько мій і кіт Мурлика,
Вовк, Бурмило і велика
Їх рідня, усі зійшлись,
І на бунт, на чорну зраду,
Братовбийчу, люту звaду
Всі врочисто списяглись..

„Із околиць чужоземних
За Горохів скарб наємних
Мали військ навербувать.
Я підслухав всю їх змову,
Про страшну її основу
Став я пильно міркувать.

„Я Бурмила хитру злобу
Добре знав, його особу
Непочесну і смішну
Став рівнять з тобою, пане,
І кажу: „Цей опуд стане
Нам царем? Ну, батьку, ну!“

„Знав ти скарб знайти великий.
Та біда, коли владики
Ліпшого знайти не вмів!
Де Бурмило — царь народа,
Там пропала честь, свобода,
Голос правди занімів.

„І неначе голос з неба
Звав на мене: „Треба, треба
Завязати зраді рот!
Хоч той зрадник — батько твій,
При царі ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот!“

„Так розміркувавши гладко,
Дожидав я, аж мій батько,
Як була умова, знай,
Там у зрадників тих темних,
На вербунок військ наємних
Рушить у сусідній край.

„Вже давніше, в переднівку,
Вислідив я ту криївку,
Де мій батько скарб сховав;
Ну-ж тепер безпроволічно
Виносити денно й нічно!
Все до чиста я забрав.

„Невеликий час минає,
Аж мій батько повертає:
Вже готове військо жде!
Лиш вербунок заплатити,
Ґенералів назначити,
Хоч в огонь воно піде.

„Не вітав рідню, домівку
Батько мій, лиш у криївку
Просто шасть — і обімлів!
Препуста-пуста печера,
Що була ще повна вчера!
Скарб увесь мов хто замів.

„Що він біга, шкряба, нюха —
Скарбу ні сліду ні духа!
Тут старий ума лишився!
Заскомлів, немов на зуби,
Далі шнур знайшовши грубий
На гилящі задавився.

„А Неситий і Бурмило,
Зрозумівши, що постигло
Батька мого, подались:
Страх льояльні поробились,
І служить тобі пустились, —
Зрадником остав сам лис.

„Днесь вони — підпори трону!
Я-ж, що спас царя й корону,
Батька свого погубив —
Під гилякою тут стою
І смерть бачу над собою.
Ну, повісьте. Я скінчив.“

Так то лис в брехні був сміли!
Всі присутні остовпіли,
А сам лев аж затремтів.
„От воно що тутка скрито!
Дякую тобі, Микито!
А... той скарб... де ти подів?“

„На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінню вниз жене,
У Говерлі просто серця
Коло третього реберця
Є леговище скельне.

„Там лежить той скарб нетклутий...
Царю, твій він мусить бути,
Я тобі його зберіг!
Жалко тільки, що нікому
Не сказав я стежки д ньому,
Щоб по моїй смерти міг . . .“

Лев не дав йому скінчити.
„Хто тут сміє говорити
Ще про смерть якуюсь днесь?
Царське право є — прощати.
Зараз з нього шнур цей зняти:
Ми касуєм ввесь процес!

„Більше маєш ти заслуги
Між звірями, ніж хто другий!
А гріхи ці, що за них
Мав ти висіть, правду рікши,
Всі не варта торби січки
Супроти заслуг цінних.

„Тільки слухай: в добру пору
Ти зо мною в Чорногору
Завтра рушиш скоро світ:
Лиш я сам до того льоха,
Де є скарб царя Гороха,
Буду знати тайний хід.“

„Царю, — лис сказав маркітний, —
З радої душі охітний
Я з тобою йти в ту путь.
Та в предсмертную годину
Шлюбував: коли не згину,
За гріхи покуту збуть.

„Пішки до святого Риму,
Звідтам до Єрусалиму
Шлюбувався я піти.
Як поверну, ясний пане,
Скарб одразу ввесь твій стане, —
Найбагатшим будеш ти!“

„Що-ж, — лев мовив, — річ побожна!
Шлюбував — ламать неможна, —
То-ж іди й здоровий будь!“
Далі возних зве на згоду,
Щоб вони всьому народу
Вибубнили царський суд:

„Всім, кому на цім залежить,
Відати про це належить:
Царь по силі своїх прав
З лиса званого Микити
Зволив всю вину здіймити
І до ласки знов прийняв.

„Хто-б смів лиса попрікнути,
Лапою його діткнути,
Чи позаочно хулить
На такого патріота,
Тому царь язик із рота
Вирізати повелить.“

Ой, як вчув ведмідь, Мурлика,
Вовк той засуд — страх велика
Їх досада обняла!
Зараз почали бурчати,
Далі рушили кричати,
З ними їх рідня ціла.

Але вже було запізно!
Лев із трону крикнув грізно:
„Хто там сміє ще бурчать?
Га, то ви, поганці кляті,
Що мене у власній хаті
Присяглись замордувать?

„Бач, які святі та божі,
А в душі думки ворожі,
Лис вам на заваді став?
Але годі вже мантачить!
Будете тепер ви бачить
Справедливість наших прав.

„Гей, беріть Бурмила тута
І закуйте в добрі пута!
Вовка в диби прикрутіть,
І кота звяжіть і прямо
Засадіть в тюремну яму,
Де не блима сонця світ!“

Так то доля грає з нами!
Хто ось-ось був близький ями,
Раптом на вершку став! Ох,
А хто гордо дувсь, пишався,
У кайдани враз попався
І пішов в тюремний льох!

Іван Франко.

42. Троянські посли у Латина.

(З перелицьованої Енеїди.)

Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад,
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: люди тут бурмочуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
А ми їх мови не втнемо;
Слова свої на ус кінчають,
Як ми що кажем їм, не знають:
Між ними ми пропадемо.

Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти до дяків,
Купить піярську граматку,
Полуставців, октоїхів;
І всіх зачав сам мордувати,
По верху, по словах складати
Латинську тму, мну, здо, тло;
Троянське племя все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по-латинському гуло.

Еней од них не відступався,
Тройчаткою всіх приганяв;
І хто хоч трохи лінувався,
Тому субітки і давав.
За тиждень так латину взнали,
Що вже з Енеєм розмовляли
І говорили все на ус:
Енея звали — Енеусом,
Уже не паном — Домінусом,
Себе-ж то звали — Троянус.

Еней, Троянців похваливши,
Що так латину поняли,
Сивушки в кубочки наливши,
І могорич всі запили.
Потім з десяток що-мудріших,
В латині що-найрозумніших,
З ватаги вибравши як раз,
Послав послами до Латина
Від імени свого і чина,
А з чим послав, то дав наказ.

Посли, прийшовши до столиці,
Послали до царя сказать,
Що до його і до цариці
Еней прислав поклон оддать.
Із хлібом, сіллю і другими
Подарками предорогими,
Щоб познакомитись з царем;
Як панської добється ласки
Еней сподарь і князь троянський,
То прийде сам в царський терем.

Латину тільки що сказали,
Що од Енея є посли,
Із хлібом, сіллю причвалали,
Та ще й подарки принесли,
Хотять Латину поклониться,
Знакомитись і подружиться —
Як тут Латин і закричав:
„Впусти! Я хліба не цураюсь
І з добрими людьми братаюсь;
От на ловця звірь наскакав!“

Велів тут зараз прибірати
Світлиці, сіни, двір мести,
Клечання по двору сажати,
Шпалерів ріжних нанести
І вибивать царськую хату;
Либонь покликав і Амату,
Щоб і вона дала совіт:
Як лучче, краще прибірати,
Де, як коврами застеляти
І підбірать до цвіту цвіт.

Послав гонця до богомаза,
Щоб малювання накупить
І также ріжного припаса,
Щоб що було і їсти й пить.
Вродилось ренське з курдимоном
І пиво чорнеє з лимоном,
Сивушки-ж трохи не із спуст;
Де не взялись воли, телята,
Барани, вівці, поросята:
Латин прибравсь, мов на запуст.

Ось привезли і малювання,
Роботи первіших майстрів:
Царя Гороха панування,
Портрети всіх багатирів;
Як Олександр цареві Пору
Давав із військом добру хльору;
Чернець Мамая як побив;
Як Муромець Ілля гуляє,
Як бє Половців, проганяє,
Як Переяслів боронив;

Бова з Полканом як водився,
Один другого як вихрив;
Як Соловей харциз женився,
Як в Польщі Залізняк ходив,
Портрет був Француза Картуша,
Против його стояв Гаркуша,
А Ванька-Каїн в переді.
І всяких всячин накупили,
Всі стіни ними обліпили,
Латин дививсь їх красоті!

Латин, так дома спорядивши,
Кругом все в хатах оглядав,
Світелки, сіни обходивши,
Собі убори добірав:
Плащем з клейонки обвернувся,
Циновим ґудзем застебнувся,
На голову взяв капелюх;
Набув на ноги кинди нові
І рукавиці взяв шкапові,
Надувсь, мов на огні лопух.

Латин, як царь, в своїм наряді
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді,
Надувшись кожний з них як йорж.
Царя на дзиґлик посадили,
А сами мовчки відступили
Від покуття аж до дверей.
Цариця-ж сіла на ослоні
В адамашковому шушоні,
В кораблику із соболей.

Дочка Лавися чепуруха
В німецькім фуркальці була,
Вертілась, як в окропі муха,

В верцадло очі все пяла.
Від дзиґлика-ж царя Латина
Скрізь прослана була ряднина
Аж геть до фіртки і воріт;
Стояло військо тут зальотне,
Волове, кінне і піхотне,
І ввесь був зібраний повіт.

Послів ввели к царю з пихою,
Як водилося у Латин;
Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршин,
І соли кримки і бахмутки,
Лахміття ріжного три жмутки,
Еней Латину що прислав.
Посли-ж к Латину приступились,
Три рази низько поклонились,
А старший рацію сказав:

„Енеус ностер маґнус панус
І славний Троянорум князь
Шмигляв по морю, як цыганус,
Ад те, о рекс! прислав нунк нас.
Роґамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине;
Пермітте жить в землі своїй,
Хоч за пекунії, хоч ґратіс,
Ми дякувати будем сатіс
Бенефіценції твоїй.

О, екс! Будь нашим Мецената[том
І ласкам туам покажи,
Енеусу зробися братом,
О, оптіме! Не відкажи!
Енеус прінцепс єсть моторний,
Формозус, гарний і проворний,
Побачиш сам, інноміне!
Вели акціпере подарки
З ласкавим видом і без сварки,
Що прислані через мене.

Це килим самольот чудесний,
За Хмеля виткався царя,
Літа під облаки небесні
До місяця і де зоря;
Та можна стіл ним застеляти
І перед ліжком простеляти,
І таратайку закривать.
Царівні буде він в пригоду,
І то найбільш для того году,
Як заміж прийдеться давать.

Ось скатерть шльонська не[шпетна,
Її у Липську добули;
Найбільше в тім вона прикметна:
На стіл як тільки настели
І загадай якої страви,
То всякі вродяться потрави
Які на світі тільки єсть:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка.
Цариці мусим цю піднесть.

А це сапянці самоходи,
Що в них ходив іще Адам,
В старинній пошиті годи,
Не знаю, як дістались нам:
Либонь дістались од Пендосів,
Що в Трої нам утерли носів,
Про те Еней зна молодець;
Цю вещ, як рідку і старинну,
Підносимо царю Латину
З поклоном низьким на ралець.“

Цариця, царь, дочка Лавина
Зглядалися проміж себе,
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,

Які дістались їм подарки;
Насилу обійшлось без сварки.
Як ось Латин сказав послам:
„Скажіте вашому Енею:
Латин із цілою семєю,
Крий Боже, як всі раді вам!

І вся моя маєтність рада,
Що бог вас навернув сюди;
Мні мила ваша вся громада,
Я не пущу вас нікуди.
Прошу Енею покланятись
І хліба-соли не цуратись,
Кусок останній розділю.
Дочка у мене одиначка,
Хазяйка добра, пряха, швачка,
То може і в рідню вступлю.“

І зараз попросив до столу
Латин Енеєвих бояр;
Пили горілку до ізволу
І їли бублики, кавяр;
Був борщ до шпундрів з буряками,
А в юшці потрух з галушками.
Потім до соку каплуни,
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з часником свинина,
Крохмаль, який їдять пани.

В обід пили заморські вина,
Неможна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У де-кого, як описать;
Пили сикизку, деренівку
І кримськую смачну дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На віват з мущирів стріляли,
Туш грімко трубачі іграли,
А много літ дяки ревуть!

Іван Котляревський.

Б. Лірична поезія.

І. Пісні і думки.

1. Татарський напад. V.
2. Татарський попас. V.
3. Козак вибірається в похід. V.
4. Посів пана Чарнецького. V.
5. Рідний край. V.
6. Де срібнолентий Сян пливе. V.
7. Буковина. V.
8. Волинь. V.
9. Наша слава. V.
10. Край в пожежі. V.
11. Заповіт Тарасового батька. V.
12. Дивувалась зіма. V.
13. Зорі. V.
14. Червона калино. V.
15. Смереко, смереко. V.
16. Громом розбита ялице. V.
17. Пісня сироти. V.
18. Сращний косарь. V.
19. В Задушні дні. V.
20. Осіння квітка. VI.
21. В неволі. VI.
22. Шахтарі. VI.
23. Сипле сніг. VI.
24. Зіма. VI.
25. Пташки. VI.
26. І досі сниться. VI.
27. Сонце заходить. VI.
28. Вечірня пісня. VI.
29. Вечір. VI.
30. Весняні сонети. VI.
31. Тямлю, як на свята Великодні. VI.
32. Плила хмаронька. VI.
33. Могила. VI.
34. Троянда. VI.
35. Ходить вітер по житі. VI.
36. Самотою на чужині. VI.
37. Туга за рідною землею. VI.
38. Човен. VI.
39. Наша доля. VI.
40. Україна. VI.
41. Коломийки. VII.
42. Усе жило. VII.
43. Стогне вітер. VII.
44. Зімою. VII.
45. День і ніч падуть сніги. VII.
46. Над Дніпровою сагою. VII.
47. Ой, діброво, темний гаю. VII.
48. Я плакав у сні. VII.
49. Ой вийду я з хати. VII.
50. Огні горять. VII.
51. Прірвався гарний спів. VII.
52. Добро, у кого є господа. VII.
53. І золотої й дорогої. VII.
54. В часи зневірря. VII.
55. Рідна мова. VII.
56. Змагання. VII.

43. Ой здається — не журюся.

Ой здається — не журюся, таки-ж я не рада,
чогось мені тяжко-важко, на серці досада.

Ой кину я ту досаду геть на бездоріжжя,
зійшла моя досадонька, як мак серед збіжжя;

А я той цвіт позриваю та сплету віночка,
кину його червоного в воду до поточка:

Пливи, пливи, мій віночку, до самого моря,
може буря тебе втопить, чи не збудусь горя.

Ой розбила вінка буря, таки-ж не втопила,
а від нього синя хвиля геть почервоніла.

Гірка вода в синім морі, гірко її пити;
чом я свою досадоньку не можу втопити?

Леся Українка.

44. На чужині.

Ой, чого ти, тополенько,
Не цвітеш,

Чом пожовклу головоньку
Хилиш-гнеш?

Чом з вітрами-парубками
Не шумиш?

А змучена-засмучена,
Мов з нелюбом заручена,
Все мовчиш?

Тільки часом до хмароньки
Скажеш ти:

„Ой хмаронько, ой чаронько,
Не лети.

Зірви з мене це листячко,
Це листячко — намистечко
Без краси,

У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси.“

О. Олесь.

45. Над колискою.

Люлі, синку! Сонце скрилось,
Потонуло в темний бір;
Темне небо заясніло,
Запінилось морем зір.
Спи, дитинко! Люлі, люлі.

Люлі, синку! Най повіє
Над тобою легіт мрій;
Усміхнися, наче сонце, —
Ясна зоре, раю мій!
Спи, дитинко! Люлі, люлі.

Спи, пахуча, яра квітко!
Дише легіт, дощ крапить;
Набірайся росту, сили —
Бо пізніше так жарить . . .
Спи, дитинко! Люлі, люлі.

Петро Карманський.

46. Самому чудно.

Самому чудно, а де-ж дітись,
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать?
Не варт, їй Богу! Як-же жити
На чужині, на самоті,
І що робити в заперті?
Як би кайдани перегризти,
Так гриз помалу-б. Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти. Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкраїм за Уралом!

Тарас Шевченко.

47. Ой гляну я.

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле,
Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?

Пішов би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи-б старому.

Там би я спочив хоч мало,
Молившися Богу,
Там би я — та шкода й гадки,
Не буде нічого!

Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

Тарас Шевченко.

48. Не для людей.

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я,
Для себе, братіє моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю;
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одиноку душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я і веселий
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.
А иноді нагадаю
Мою Україну
І заплачу. Боже милий,
Нехай я загину
У цій проклятій пустині,
Та не пусти димом
Дітей моїх безталанних
В широкій пустині!

Нехай летять додомоньку
Легенькії діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було мені в світі! . . .
І в семї веселій тихо
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: „Бодай тії
Діти не родились!“
А дівчина подумає:
„Я їх полюбила!“

Тарас Шевченко.

49. Сонце заходить.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле і гай і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре!—і сльози кануть—
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім, чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

Тарас Шевченко.

50. Як почуєш вночі.

Як почуєш вночі край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівожся зовсім, не збавляй собі сна,
Не дивися в той бік, моя пташко!

Це не є сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Це розпука моя, невтишима тоска,
Це любов моя плаче так гірко.

Іван Франко.

51. Дай мені руку.

Дай мені руку. По-за гори, ріки
Їду далеко від тебе й на віки.

А їду з болем великим, бо знаю,
Що більше бачити тебе не маю,

Що розійдемся, як гомін по лісі,
Зівянем, зжовкнем, як лист на орісі,

І розпливемся, як дві хвилі в морі, —
За ріки їду від тебе, за гори . . .

Богдан Ленкий.

52. Заграй мені, заграй.

Заграй мені, заграй,
Мій друже, мій соколе,
Хай думка, як Дунай,
Пливе в незнаний край
Тихенько і поволі.

Хай я забуду світ
І те життя студене,
Хай вернуся до літ,
Коли усе в привіт
Сміялося до мене.

Лунав довкола сміх,
Дзвенів, як срібні дзвони,
І я радів з утіх
Й любив усіх, усіх —
І чув лиш ясні тони.

Пропав час гарних мрій,
Пішов з водою, друже!
Нема вже більш надій,
Лишень в душі моїй
Болить щось дуже, дуже.

Грай далі, друже, грай,
Тужної, мій соколе,
Хай думка, як Дунай,
Пливе в незнаний край
Тихенько і поволі.

Володимир Павлусевич.

53. Прийде день.

О, прийде запевне той день,
Що ми відпочинем од мук
І скинем заліза важкі
З ізвязаних стомлених рук.

О, прийде запевне той день,
Що гніт, і неволя, і кров, —
Все зникне навіки й тоді
Подужа святая любов.

Безсилий не знатиме більш
Од дужого в час той наруг,
Народові руку подасть,
Народ — його брат, його друг.

О, прийде він, прийде той день,
І хвальний та радісний спів
Поллється по світові скрізь
Із уст у людей, у братів.

Про волю і щастя й любов
Казатимуть дивні пісні,
Віщуючи людськости їх
На довгі, довічнії дні.

Борис Грінченко.

54. Часом у вечірню годину.

Часом у вечірню годину,
Як сонце зайде і як роси
Упадуть на свіжі покоси,
Як схиляться квіти в долину,
Як з вітром похилиться колос —
Здається, що чую твій голос.

Здається, що чую те слово,
Як квітка пахуче, пещене:
— Вернися, мій милий, до мене,
А жити почнемо наново! —
Як срібло, так слово те лється:
— Вернися, вернися, вернися...

Богдан Лепкий.

55. Коли в саду.

Коли в саду листок останній зжовкне,
І цвіт останній у городі звяне,
Коли остання пісня в полі змовкне
І осінь пізня та глуха настане —
Тоді згадаєм все, що було миле
І від життя сховалось до могили.

Тоді згадаєм тії перші квіти,
Що так несміло весну зустрічали,
А ми в городі, як невинні діти,
Весело граючись, квітки зривали
І в білу вазу клали їх, як в трумно . . .
Тоді згадаєм — і буде нам сумно.

Тоді згадаєм кожне наше слово,
Що з серця вийшло, а в болото впало;
І хоч так пахло і цвіло чудово,
І хоч любовю, як росою, сяло —
Ми попри нього перейшли байдужно . . .
Тоді згадаєм і буде нам тужно.

Богдан Лепкий.

56. Пісня.

Гей піду я в ті зелені гори,
Де смереки гомонять високі,
Понесу я жалі одинокі,
Та й пущу їх у гірські простори.

Кину свої жалі
На зелені галі,
Пущу бором свою тугу,
Чи не знайде другу . . .

Леся Українка.

57. Тямиш? . . .

Ти тямиш? Місяць плив спокійно,
Жемчужний блиск голубив очі;
Неслися з царин чародійно
Містичні шепти духів ночи.
Ти тямиш?

З далеких піль росою ринув
Тужливий голос пісні-думи;
Зітхали квіти, з гаю линув
Любенький легіт мрій, задуми.
Ти тямиш?

Петро Карманський.

58. Туга.

Кожної ночи ясної зорі
Світять, мигочуть в темнім просторі,
Світять і кануть в темную глушу
І западають тугою в душу.

Кожного ранку сонечко боже
Хтіло-б зігнати тугу й не може,
З жалю відходить із виднокруга,
З того-ж ще більша родиться туга.

Володимир Павлусевич.

59. Нічліг.

Звізди по небеснім граді
І по одній і в громаді
Як то любо засияли,
Де жовняри спочивали.

А як збліднуть тихо зорі,
Світле сонце зійде д' горі,
Хто тоді нам бідним скаже,
Де котрий з нас нині ляже?

Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці ймуть світити.

Осип Федькович.

60. Над морем.

Зорі в морі у прозорій
Хтось розсипав у воді.
Стиха диха хвиля тиха,
Колисає, заплітає
Їх в мережки золоті.

Віє, мліє, снами мріє
Легіт ніжний дальніх піль,
Плине, рине, в скелях гине —
У склепіннях, у каміннях
Рокіт тихий сонних хвиль . . .

Суми, думи в співи-шуми
Заплете у серці ніч:
Засне, згасне, щастя ясне
І в тужливих серця співах
З шумом хвиль полине пріч.

Та не вяне — з сонцем встане
Пісня пориву й життя:
Хто не втоне в царство сонне —
Всіх розбудить і розпудить
Мари сну і забуття! . . .

Спиридон Черкасенко.

61. Смерть у Московщині.

Стоїть явір над водою, в воду похилився,
Сидить козак у неволі, гірко зажурився.
Не хилися, яворoньку, ти ще зелененький,
Не журися, козаченьку, ти ще молоденький!
Не рад явір хилитися, — вода корінь миє,
Не рад козак журитися, так серденько ниє.
— Нехай ниє, нехай ниє, воно перестане,
До козака молодого журба не пристане. —
„Ой рад би я не журитись, сами сльози ллються,
Бо на мене молодого кайдани куються . . .
Хожу-нужу, хожу-нужу, як те сонце в лузі,
Чи я встану чи лягаю, завше серце в тузі.
Летить орел по-над море, та й летючи крикнув;
Ой як тяжко в цих сторонах, що я не привикнув!
Ой є в мене на Вкраїні рідненькая мати,
Вона-ж мене пожалує, як свого дитяти,
Ой є в мене на Вкраїні ріднесенький батько,
То він мене приголубить, як своє дитятко.
Ой поїхав в Московщину козак молоденький,
Горіхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой поїхав в Московщину та там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.

Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину.
„Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,
Будуть мені приносити од родоньку вісти.“
В неділеньку рано всі дзвони дзвонили.
То по тому козакові, що сидить в неволі.
Тешуть явір, тешуть явір, яворину тешуть,
Молодому козакові чорні кудрі чешуть.
Тешуть явір, тешуть явір, та й вже обтесали,
Молодого козаченька на лавці поклали.
Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину,
Молодому козакові та й на домовину.
Отаману коня дано, а соцькому зброю,
Щоб дозволив поховати козака з стрільбою.
Козака несуть, коня ведуть, кінь головку клонить,
А дівчина за козаком білі ручки ломить.
Та ломить вона, ломить з мизиного пальця,
Нема, нема, та й не буде козака коханця.
Хилітеся, густі лози, звідки вітер віє,
Дивітеся, гарні очі, звідки милий їде!
Хилилися густі лози та й вже перестали,
Дивилися гарні очі, та й плакати стали.
Умер козак, умер козак, та й тихая мова;
Лиш лишився кінь вороний, золотая зброя.

Народна пісня.

62. Смерть жовняра.

Гарячий, літній день і сонечко пече,
А з жовнярика кров по кабаті тече.

Товариш розідер і груди і рукав
І шматками йому він рани обвязав.

І мовить жовняр так: „Товаришу ти мій,
Я вже скінчив своє, я йду вже на спокій.

Три роки воював, усе ждучи кінця,
Три роки я не чув прихильного слівця.

Три роки я терпів наругу лиш і сміх,
Три роки я вбивав і брав на душу гріх.

Тепер всьому кінець, вмірати мушу я
І на Господній суд піде душа моя.

І скаже Бог мені, дивлючись на рукав:
„Навіщо кровцю лив, нащо людей вбивав?

Та-ж кожний ворог твій такий, як ти, солдат,
А ти його вбивав, а ти забув, що брат.“

На закиди оці я Богу відповім:
„Я винен, Пане мій, бо я повірив „їм“.

Я винен, ...думав я, що правда в „їх“ словах.
Що я за правду бюсь, що мощу людям шлях.

Я винен, бо не знав, де ворог, а де брат,
Бо мізок вбили мій і царь і фельдкурат.“

Таке на суді цім я буду говорить
І в груди битимусь і може Бог простить.“

Володимир Павлусевич.

63. При дорозі.

Самітний хрест із написом коротким,
Оздоблений у зіллячко-розмай:
„Тут Слави син впокоївсь сном солодким
За волю, долю й рідний край.“

Довкола ходить сум і сіє жалі.
Незримий жайворон збірає їх
І в реквієм складає ті печалі
Серед пустель повітряних.

Співає жайворон: „О, подорожній!
Зроби, як я, — на смерть ти не зважай:
Що смерть, життя? Це згук порожній,
Коли в неволі рідний край!“

Спиридон Черкасенко.

64. Снища.

Вовки збірались, вовки сміялись:
— „Ой буде-ж дива!
І зіму й літо — все трупом вкрито, —
Багаті жнива!“

Серед діброви злітались сови
Вночі на раду:
— „Гей, їсти буде — не спинять люди
Криваву звaду!“

Вкривають круки зелені луки
І дні, і ночі:
— „Ой до хороби ступили дзьоби
Козацькі очі!“

Що-дня із хати виходить мати
Та на шпильочок
Біжить, питає; „Чи не вертає
Десь мій синочок?“

Вовки і сови сплять, п'яні з крови,
І крук не кряче . . .
Ввесь світ пишає, радіє, сяє,
А Мати . . . плаче . . .

Спиридон Черкасенко.

65. Як шумно хвиля грає.

Як шумно хвиля грає,
Як бистро в діл біжить!
Весельце хвилю крає,
А плесо мерехтить,
Як жемчуг.

Весельце хвилю крає,
З човна несеться спів.
По берегах лунає
Мельодія без слів —
На ввесь луг.

Керманичу, соболю!
Звідкіля ти і хто?
„Я, — каже, — сум, син болю,
Я знав тебе давно,
Я твій друг.“

Як шумно хвиля грає,
Як бистро в діл біжить!
Усе, що є, минає,
Міниться, мерехтить,
Як жемчуг.

Лиш смуток не минає
І не кінчиться сум,
Над світом так літає,
Як над рікою шум,
Смутку дух.

Богдан Лепкий.

66. Осінь.

Плаче калина,
Шумить ліщина,
Береза ронить сльози . . .
Холодно в лузі . . .
Схилились в тузі
Зелені верболози.

Кучері-хвилі
І шуми білі,
Як пух, вкривають річку.
Трави пожовкли,
Співи замовкли,
Що день будили й нічку.

Сльоти і мряки
Степи, байраки
Важким туманом криють.
Вітри полями
По-над стернями
Голодним вовком виють . . .

Серце-ж палає,
Душа співає,
Бренять щасливі сльози . . .
О, краю рідний!
Твій льот свобідний
Не спинять і морози!

Спиридон Черкасенко.

II. Описова лірика.

1. Пороги. V.
2. Поділля. V.
3. Село на Україні. V.
4. В Карпатах. V.
5. На святий вечір. V.
6. Весна. V.
7. Ранок. V.
8. Погідна ніч літня. V.
9. У жнива. V.
10. Вересень. VI.
11. Журавлі. VI.
12. Шматок хліба. VI.
13. Фабрика. VI.
14. Сельська осінь. VI.
15. На степу. VI.
16. Степ. VI.
17. Вечір у степу. VI.
18. Сельський вечір. VI.
19. Тиша в морі. VI.
20. Урожай. VI.
21. Т. Шевченко. VI.
22. Повстанський табор. VI.
23. Там липа стоїть вже похила. VII.
24. На небі сонце гасне. VII.
25. І рідний гай і рідний лан. VII.
26. Як в тихім гаю. VII.
27. Сарна. VII.
28. По тучі. VII.
29. Степ. VII.
30. Три деревини. VII.
31. Лани весняні. VII.
32. Літній вечір. VII.
33. Ніч на Адрії. VII.
34. Рано вранці. VII.
35. Не грає безкрає. VII.
36. Берези. VII.
37. Сади окув снокій задуми. VII.

67. Цвинтарьок.

Веселий, тихий цвинтарьок,
уквітчаний, немов гайок,
в калину, терня й дикі рожі.
Ряд курганочків при дорозі
дрімає в тіні край села.
Збиточний вітер розстила
з могил тих порох, розсипає,
сліди мертвецькі затирає;
то шелестить у буряні,
то в пісковому тумані
сховаєсь, люлечку закурить,
і сипне, що аж світ захмурить.

Гуляє буйний по могилах,
пустує на легеньких крилах.
Ах ті хрести! Ах ті хрести!
Ніяк їх з думки не звести!
Лягли діди перед батьками,
і ми поляжем під хрестами,
і знов гуляти будеш ти,
буйненький вітре, по могилах.
Наш порох будеш розсипать,
з туманом в піжмурочки грать,
пустуючи на легких крилах.

Олександер Козловський.

БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ ШКОЛИ У ЛЬВОВІ

68. Серед поля.

Блакитними небо сия глибинями,
Поля по-під небом прослались безкрайні;
Іду я обміжком, — шумлять колосками,
Шумлять і хвилюють лани урожайні.

Назад озирнуся, — ген далі високі
Сияють-миготять блискучі палати,
І тільки що мріють у балці глибокій
Убогі, обдерті, похилені хати.

А передо мною за хвилями хвилі
Аж ген до край-неба пливуть без упину,
Сияють під сонцем, мов золото, спілі,
Сияють і плещуть, де оком не скину.

Поля мої рідні, найкращії в світі,
Багаті на силу, на пишную вроду,
Засіяні хлібом і потом политі,
Робітницьким потом мойого народу!

Родючі та щедрі! В позлотисті шати
Свого хлібороба могли-б ви окрити, —
Чого-ж то так часто на йому ті лати,
Чого-ж то в тих латах голодній діти?

Тими колосками, що, повні та спілі,
Схиляються низько від зерна важкого,
Кого в рідпім краї годуєте, милі,
Куди ваша сила зникає, до кого?

Хвилюються мовчки поля за полями,
Сіріють у балці убогії хати,
І, високо знявшись, вгорі над хатками
Блищать і пишають високі палати.

Борис Грінченко.

69. Орел.

В напоєній світлом небесній блакиті
Високо, далеко десь плине орел.
Туди прудкокрилій стрілі не злетіти,
Туди не піднятись і гомону сел.

Розправивши крила в повітрі плавкому,
Поважно він плине, крилом не здрігне.
Купається, вільний, в промінні ясному,
На сонце погляне — глядить, не зморгне.

Коли-б мені крила, ті крила орлині,
О, як би я сміло одвідсіль злетів!
Обридло нудитись в цій темній країні,
Рвуть душу і сльози і співи братів.

Микола Чернявський.

70. Конвалія.

Очі розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла . . .
Бо біля неї не трави шептались,
Бо по-над нею не віти гойдались —
Мовчки кімната пустельна сіріла . . .

„Де-ж тії пестощі вітру летючого,
Де-ж тії квітоньки гаю пахучого,
Де-ж тії ночі сріблясто-блакитні,
Де-ж тії ранки рожеві, привітні,
Де-ж тії усміхи сонця блискучого?“

О, не одна ти не в рідній оселі . . . —
Квітко! Прокинувсь і я у пустелі!
Марив — мене окружатимуть люди,
Глянув — чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії та з каменю скелі.

О. Олесь.

71. Стоять зачаровані.

Стоять зачаровані, сяйвом облиті
Сади ароматні, запашнії квіти.
Візьму-ж бо я лютню — і в тихій нуді
Ударю по струнах в нічній самоті.

Сріблясті потоки із місяця ллються,
Сріблястії згуки з-під лютні несуться.
Заслухались квіти, притихнув садок,
Ба, навіть фонтан журкотливий примовк.

Нарешті у пальми листки застогнали:
„Не грай, чоловіче! Усохнем з печали!“
Журливо стрішнулася рожа-краса —
Упала на мене пахуча сльоза.

Схилились плакучії верби й маслини,
Шумлять кипариси і мірти й цитрини.
Маньолія мовить: „Ой, годі! Не грай,
І нашого серця на смерть не вражай!“

А. Кримський.

72. Полудне.

Полудне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для уха
Ні духа!
Ні сліду людей не видать . . .
Лиш трави, мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І свердики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває —
У душу тепла доливає
Простір.

В тім — цить!
Яке-ж то тихеньке ридання
В повітрі, мов тужне зітхання,
Тремтить?
Чи це моє власнеє горе?
Чи серце стрепалося хоре?
Ах ні! Це здалеку десь тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народним до спілки
Мій спів.

Іван Франко.

III. Елєгії.

1. Чигирин. V.
2. На рідним попелищі. VI.
3. Мені однаково. VII.
4. У моїй хатині. VII.
5. Неділя в неволі. VII.
6. Сон. VII.
7. На старість у рідному селі VII.
8. Я згадую минулеє життя. VII.
9. Покинутий хутір. VII.
10. В святий вечір. VII.
11. На свято. VII.

73. Молодому другові.

Чом головку ти схилив додолу,
Спер на ручку скрань ти мармурову,
А очима в далі десь блукаєш,
Наче в далі доленьки шукаєш?
Що завис на тобі сутінь суму?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

Зразу сяє, мов сонце весною,
Наливає світ увесь красою
І красує твоє серце й очі,
Наче любка у весільнім строю,
Наче зірка моргає з дна ночі,
Наче бджілка мед з квіток громадить:
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почуєш,
І тоді вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В квітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,
У погоді вкаже скриту тучу,
У роскоші вкаже скриті муки,
В кожній перлі на красунь тих шиї
Вкаже зсілі нещасливих сльози,

І твої всі втіхи молодії,
Мов мороз нещадний, поморозить.

Ох, і зблідне щічка та румяна,
А чоло, що добра доля зрана
Цілувала, стратить блиск слоновий
І поореcь зморщинами живо,
А твій зір свобідний, лазуровий
Потемніє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розуму,
Кожний крок щемить у серці, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

Іван Франко.

74. Дружині.

Коли часом на вулиці побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к мені руку простяга жебрачу,
В німім благанні очі к мені зверне,

Тремтить в лахмітті, босе на морозі,
Сльотою бите й гордуванням ситих, —
Огнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, нижчих і невкритих.

І думаєсь мені: не довго може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожжя
О хліб просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звяне те лице, що нині
Так любим сяйвом, щирістю ясніє,
Погаснуть очі, що сміялись к мені,
Жура звялить тебе, моя надіє!

І діти наші — ох, аж серце вяне! —
Сльотою биті, босі, у лахмітті

На сльози й горе непросвітно-тьмяне,
Як сиротята, геть підуть по світу.

І тайком я тремтячою рукою
Останній гріш їм ткну й гадаю: може
Хтось змилуєсь і над тобою
І сиротятам нашим допоможе.

Іван Франко.

75. Поки умре.

Поки умре ще в серці творча сила,
І дар пісень заглухне в тишині,
Немов пахуча та фіялка мила,
Що вяне у пустому буряні, —

Я раз іще-б хотів простерти крила
І побуять свобідно в вишині,
І оживить ті спомини, що скрила
Ворожа доля у душі на дні.

Вони живі донині в тій могилі,
Я чую їх, як рвуться, як печуть . . .
Спинити їх, здушити я не всилі.

Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
Щоб пережити знов ті любі хвилі
І виплакать піснями їх ось тут? . . .

Іван Франко.

76. Як би ти знав.

Як би ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце?
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює, — як би ти знав оце?
Ти певно-б поуз болю і розпуки
Заціпивши уста безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,

Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, —
Як би ти знав!

Як би ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить і поганить
І троїть на ввесь вік — як би ти знав оце!
Ти-б злість свою неначе пса гризького
У найтемніший кут душі загнав,
Утіх не маючи та співчуття палкого,
Ти-б хоч докором не ранив нікого, —
Як би ти знав!

Як би ти знав, як много горя криється
У масках радости, байдужности і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізьми!
Ти-б зір і слух твій нагострив любовю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивав би кровю
І зрозумів ввесь жах в людському безголовю —
Як би ти знав!

Як би ти знав! Та це знання предавнє
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне . . .
І инщим би тобі вказався світ.
Ти-б серцем ріс. Між бурь життя й трівоги
Була-б несхитна, ясна путь твоя.
Як Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти-б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
„Не бійтеся! Це я!“

Іван Франко.

77. Розбита гусля.

Дубовим листям повита,
Старая гусля лежала;
В ній голосниця розбита
струна хора мовчала.

„Гей!“ — кличе май легкокрилий, —
„Встань, гусле, пташка співає!“
А гуслі світ вже немилий,
Холод за серце стискає.

„Гей“! — кличе слава блискуча, —
„Заграй, як перше нам гралась“
Даремно! — Струна гримуча
Либонь у неї порвалась.

„Гей!“ — кличе помста, взиває:
„До бою, гусле, до бою!
Твій народ в ярма впрягають!“ —
І гусля зойкнула з болю.

Надходить янгол любови,
Зросив її серця сльозою,
Й ожили струни — здорові,
І ллються пісні рікою.

Корнило Устиянович.

78. Смутні картини.

Убогії ниви, убогії села,
Убогий, обшарпаний люд, —
Смутнії картини, смутні-невеселі,
А инших не знайдеш ти тут.

Не став би дивитись, схотів би [забути,
Так сили забути нема:
То рідні села, то рідні люди,
То наша Вкраїна сама! . . . .

Борис Грінченко.

79. Спів відлетних журавлів.

Як осінні вітри дунуть
І на небо хмари сунуть,
По-під хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів, —
Хто з них верне, хто загине...
Чути їх прощальний спів —
По-під хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів!

Сумно лине, сумно грає
І на крила забірає
Тепле літо, зелень яру
Під вирійний небосклін —
Спів несеться по-над хмару,
В горах грає відгомін —
Забірає зелень яру
Під вирійний небосклін!

В небі хмара темна плаче,
В полі кавка чорна кряче,
В хаті тесля теше трумно —
Мому серцю чогось жаль,
Чогось сумно, дуже сумно . . .
Очі пливуться в мрячну даль . . .
На що тесля теше трумно? . . .
Мому серцю чогось жаль!

Василь Пачовський.

80. В країні мертвій і безплодній.

В країні мертвій і безплодній,
В країні зради і пітьми,
Забутий Богом і людьми
Сумує жертвенник народний.

Травою слід заріс до нього,
Віки огонь вже не горить,
І ладан вгору не курить,
І перед ним нема нікого.

Де-ж ви в цей час страшний вмирання?!
Чому молитись не йдете
І жертв богам не кладете
І не шепочете благання?

Чи в вас в пітьмі посліпли очі,
І ви не бачите мети,
Чи сил немає в вас іти,
Чи жити з вас ніхто не хоче?

Вам чути хід кінця страшного?
Ось він іде, біжить, біжить . . .
В-останнє — жертвенник дріжить . . .
Впаде! Впаде! Скоріш до нього!

О. Олесь.

81. Галицький пейзаж.

Як стадо журавлів, що впаде край дороги,
Схилилися хрести і тужать серед піль;
Сумують по борцях, що після днів тривоги
Зложили до могил невиплаканий біль.

Полями блудить Скорб, покинута війною,
І, хора від ридань, схиляєсь на гроби.
Вколисує борців молитвою сумною
І пеленає все спокоєм самоти.

Тихенько сплять сини всієї України.
І сниться їм якийсь незмірно довгий шлях,
Що вється без кінця крізь звалища й руїни
І крає небосхил на галицьких полях.

А ген в далечині на сонці маревіють
Вишневії садки і писані хати.
А там . . . І никне все. Лиш ниви половіють,
І безвідрадно Скорб схиляєсь на хрести.

Петро Карманський.

82. І знов мені не привезла.

І знов мені не привезла
Нічого почта з України!
За грішнії мабуть діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про теє знать, за що караюсь,
Та й знать не хочеться мені! . . .
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сліз, роси тії святої.
І довелося знов мені
Людей на старости . . . Ні, ні!
Вони з холєри повмірали,
А то-б хоч клаптик переслали
Того паперу.
Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю по-над морем,
Та розкажу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

Тарас Шевченко.

83. Лічу в неволі дні і ночі.

Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю!
О, Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забірають із собою
І добро і лихо;
Забірають, не вертають
Ніколи нічого —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Між бурянами за годами
Три годи сумно протекли,
Багато де-чого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли.
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро,
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі,
Тії незримії скрижалі,
Незримим писані пером . . .
Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бурянами
Літа невольничі! А я —
Такая заповідь моя —
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю де-що, заспіваю,
Та й знов мережать захожусь
Дрібненьку книжечку. Рушаю.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,
І четверту починаю

Книжечку в неволі
Мережати. Змережаю
Кровю та сльозами
Моє горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Нігде на світі! Нема слів
В далекій неволі,
Немає слів, немає сліз,
Немає нічого,
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити;
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу? . . .
Не варт вона твого жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами.
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все таки не ті люди,
Що на цій чужині.
Гуляв би я по-над Дніпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О, Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Вкраїну
Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може мені на чужині
Лежать лекше буде,
Як иноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси-ж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу! Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужині і ці думи
Зо мною сховають,
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А може тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Україну і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною
І може, Господи, мене
В своїй молитві помяне!
Нехай як буде, так і буде,
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеться розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Тарас Шевченко.

84. Маєва елєґія.

Весно, ти мучиш мене! Розсипаєшся сонця промінням,
Леготом, теплим пестиш, в сині простори маниш.
Хмари вовнисті, немов ті клубочки, шпурляєш по небі.
І, мов шовкові нитки, дощ із них теплий снуєш.
Сірую грудку з землі ти підкинеш під небо блакитне
І в жайворонкову трель грудка розсиплеться вмить.
Ти журавлиним ключем навертаєш нестерпную тугу,
Мрії про вольний простір, щастя далеке моє.
Ти лебединим крилом кришталевії хвилі скородиш —
Чую їх плеск аж у сні на лазуровій ріці.
Бачу, як чайкою ти колихаєшся над глибиною,
Як над широким Дністром гнешся лозою к воді.
Весно, ти мучиш мене! Міліонами кольорів, тонів,
Ліній і творів кричиш: воля і рух і життя!
І мов безсильне стебло в бистрину ту ти рвеш мою душу,
В серці завялім, черствім будиш нові почуття,
Будиш бажання, яким не сповнитись; освітлюєш пустку;
Ніжно гойдаєш в гильках осамотіле гніздо.
Пильно схиливши лице, роздуваєш погасле огнище;
Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
Ні, не мені вже гулять по тім гаю, мій друже-соколе!
Ні, не мені вже зайцем в зелень пахучу нирять!
Серце тріпочеться, і у груди кров бється живіше,
Та напосіли літа, давить життя тягота.
Мрії безумні, немов той табун, вигравають по полі,
Гриви на вітер, іржуть, дзвінко копитами бють.
Ах, та це мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти, —
Але тверда їх рука в поводах цупко держить.
Хвилька — і ляск батога — і жорстоке, понуре „ніколи“ —
Праця! І чар ввесь мине! Весно, ти мучиш мене!

Іван Франко.

85. Памяти Дмитра Вітовського.

Схилімо голови . . . Нова труна,
Нова тяжка, безмірна втрата . . .
Розбитий келих без вина,
Народ без сина і без брата . . .

Схилімо голови . . . Новий удар,
Нова стріла в розбиті груди . . .
Упав орел, упав з-під хмар;
І вже його нема й не буде . . .

Упав орел . . . Високі небеса
Орлячих крил уже не бачуть,
Умерла гордість і краса;
Душа і очі плачуть — —

О, не хиліть голов своїх в журбі,
Найдіть на рани ліки;
Хто умірає в боротьбі
В серцях живе по віки!

Живе! Хай Чайка-Мати над Орлом
Не вється і не квилить;
Хай ворог сам віддасть чолом
І голову похилить!

О. Олесь.

86. Рідний край.

I.

Мені все сниться на чужині
Далека, рідная країна,
І я мов чую в тій хвилині,
Як ліс шумить, співа дівчина,
Йдучи під вечір до криниці,
Як дзвін гуде в старій дзвінниці.
І бачу я і гори білі,
Дінець мій рідний оглядаю,
І давні роки любі, милі
Вві сні я знов переживаю.

II.

На вас я, гори крейдянії,
Пролив ще перші чисті сльози,
До вас тікав я, мовчазнії,
Перебувать душевні грози.
Я плакав . . . Ви мене вчували,
І тиху тугу розважали.
На вас гармонії святої
Я вчився вроду помічати
І вперше музи молодої
В душі став голос зачувати.

III.

А ти, мій лісе таємничий,
Мій незабутній темний гаю,
Твій тихий гомін чарівничий
Немов я й нині зачуваю.
В твоєму шумі гармоничнім
Я пізнавав чуттям привичним
І гомін першого кохання,
І сни дівочі золотії,
І злої хуги завивання,
І сльози людськії тяжкії.

IV.

Бувало, з вітром розмовляєш,
Шумиш і стогнеш ти верхами,
Але до низу не пускаєш
Його ніколи . . . І стежками,
В тобі пробитими, блукаю
Я сам один у край із краю.
Прийду до кручі дінцевої, —
Дивлюсь, як риба табунами
До карчі сумно-мовчазної
Підходе тихо глибинями . . .

V.

І знов у ліс! . . . І там я знаю
Усі стежки і всі лощини,
Калини кущ — оздобу гаю —
І буйні зарослі ожини,
Де, певен завжди я зарані,
Що ягід кетяги туманні
Мене до себе дожидають,
До долу звісившись пучками,
І павуки їх заплітають
З боків шовковими нитками.

VI.

А далі в пущу — там аж сумно!...
Там верби, зламані грозою,
Лежать, гниють . . . І тихо шумно
Про долю їх поміж собою
Над ними внуки розмовляють...
Я там знавав, чого не знають,
Було, й лісничі, — на вершині
Одного велитня старого
Гніздо таємнеє орлине.
Я знав той рік один про його!...

VII.

А ти, мій Донче, вірний друже,
Мій любий брате, — за тобою
Невтішно серце й досі туже
Старою, давньою журбою!
Заплющу очі і неначе
Тебе душа моя знов бачe:
Ти ллешся тихо між лісами
Криштально-срібною лукою,
І гори білі з небесами
Глядять, любуються тобою.

VIII.

Хвала тобі! . . . Мене малого
Ти краєвидами своїми
Привчав до доброго, ясного,
Мирив з пригодами моїми,
Коли я, спітканий журбою,
До тебе йшов, — передо мною
Ти розвертав свої картини
І вчив зневагу забувати.
Та в ті життя мого хвилини
Я так не вмів тебе кохати . . .

IX.

І часто сняться на чужині
Мені знайомі тихі села:
У кожнім з них тече в лощині
Садами річенька весела.
Стоять будинки стародавні,
Живуть там люди гарні, славні,
І сняться тихі літні ночі:
В селі дівчата з парубками
Пісень співають, і гуркоче
В Дінці вода під байдаками . . .

X.

Коханий край! . . . Але з тобою
Навік я мабуть розпрощався, —
В моєму спомині ти млою
Уже не дурно перенявся . . .
Як лист за буйними вітрами,
Пішов блукати я світами,
Шукати щастя на чужині,
Шукать людей, щукати долі
Умерти й тліти в домовині
В чужій землі, в чужому полі!...

Микола Чернявський.

IV. Оди.

1. Подивись. V.
2. Весна (Раз-два!) V.
3. Вільна Україна. V.
4. Народ і поет. V.
5. Живи, Україно. V.
6. Наша славна Україна. VI.
7. Запорожці. VI.
8. Труби трублять. VI.
9. Молодій дитині. VI.

87. Не хиляйте в діл прапора.

Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!
І не знайте, що покора,
Страх нікчемний, думка хора;
Хоч слізьми заходить око —
Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!

По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!
Хоч лице купаєсь в поті,
Не ставайте у роботі
Від світання до світання.
По камінню, по болоті
Йдіть невпинно, без вагання!

Має беріг кожне море,
А по бурі йде погода.
Хто борню веде — поборе,
Хто терпить лиш — тому горе!
Шкода сліз, терпіння шкода! . . .
Має беріг кожне море,
А по бурі йде погода.

Хоч поборе ворог тіло,
Але духа він не зможе.
Поки серце не змарніло,
Йдім до бою бодро, сміло,
„Ще не вмерла!“ — так нам, [Боже!
Хоч поборе ворог тіло,
Але духа він не зможе.

Підносім лиш свого духа
І розпалюймо до грані.
Хоч звалить нас завірюха,
Нарід обновиться з духа
І обновлений повстане . . .
Підносім лиш свого духа
І розпалюймо до грані!

Богдан Лепкий.

88. Пісня молодости.

Молодецькі літа — то бурхливий поток:
Не страшні їм ні кручі, ні гори —
Для них, повних замірів і мрій і думок,
По коліна глибокеє море!

Ось попробуй — скажи, що минеться усе,
Що їх серце погасне з літами,
Що їх мрії, як вітер, життя рознесе
І розтопче своїми ногами —

Бережись! Їхнє слово — то куля метка,
Їхній сміх — то вогонь, не повірять!
Та й хто зможе безодню душі юнака
Голим оком і міркою змірять?

Молодецькі літа — то орел молодий,
Що удосвіта з скелі злітає,
Тільки здалека вигляне промінь ясний,
Тільки барвами хмари вквітчає —

Він давно вже в дорозі назустріч йому,
Він давно уже сонце вітає!
Та і гріх, надзвичайна ганеба тому,
Хто з душею живою дрімає.

Хай в блакиті небес дужчий ворог чека,
Хай накинеться битись — байдуже!
Його віра одна невимовно зляка,
А, бач, молодість вірою дужа!

О. Олесь.

89. Вперед.

Ти впав, товаришу, у ранах
Між трупами таких, як сам,
Та не останній в могиканах
Бороніш ти святий вігвам.

Вони ідуть у лавах щільних
Вперед, вперед і не один
Упав, як ти, в огнях свавільних
Під спів червоних хуртовин.

Благослови-ж їх льот шалений,
Умри з усміхом на устах:
Не поведе більш кат скажений
Твоїх братів у кайданах.

Коли-ж здрігнуть міцні їх лави,
Коли-ж не схочуть умірать, —
Покрий тавром ганьби й неслави,
Спали пожежою проклять! . . .

Спиридон Черкасенко.

90. Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площина,
І я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною ґранитною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в оці кожного горить любови жар,
І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили,
І плечі кожного додолу похилились,
Бо давить всіх один якийсь страшний тягар.

І в кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам з гори, як грім, гремить:
„Лупайте цю скалу! Нехай ні жар ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу оцю розбить“.

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз-по-раз гримали о камяне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти гриміли раз-у-раз;
І пядь за пядею ми землю здобували;
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кожний з нас те знав, що слави нам не буде
Ні памяти в людей за цей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по цій дорозі люди,
Як ми пробєм її та вирівняєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі.

Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розібємо скалу, роздробимо ґранит;
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас і намір наш і діло те кленуть.

Ми знали це, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози ані жаль ні біль пекучий тіла
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках.

Іван Франко.

91. Слово рідне!

О, слово рідне! орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпамятно забутий!

О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зорь блакитноокиx,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій рев!

О, слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним!

О. Олесь.

92. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю!

Привіт тобі, мій друже вірний, гаю,
Повірнику моїх найкращих дум!
Все чисте, ясне, що лиш в серці маю,
Надихав свіжий запах твій і шум.

На твоїх полянах в відлюднім плаю,
Я розсипав свій жаль, губив свій сум;
У твоїх запахах, неначе в раю
Окрилювався молодечий ум.

Під скрип могутних конарів дубових
Складались перші мої пісні,
Слабії відгуки твоїх пісень чудових.

А в бурі рев, як громи навісні
Ламали твоїх велитнів корони,
У твоїх криївках шукав я охорони.

Іван Франко.

93. Ікар.

О, Ікаре нещасливий!
О, Дедалів славний сину!
Я мов бачу в цю хвилину
Вид і погляд твій звабливий.

Світлий образе блискучий,
Ти стоїш передо мною
Гордий силою міцною
І відвагою могучий!

Не спиняла тебе рада
Батька любого, старого —
В сяйві сонця золотого
Там була твоя принада.

З давніх літ вона манила
І зробилась ідеалом,
І юнацьким чистим палом
Тобі душу запалила.

Світло сонця чарівливе,
Джерело життя земного,
Світло сонця золотого
І ласкаве і пестливе! . . .

В нім знадна, могутна сила;
І для нього ти покинув
Землю, батька і — полинув,
Як почув у себе крила.

Не лякався ти Міноса,
Ти буяв в яснім просторі
І не знав, що в темнім морі
Знайдеш смерть коло Самоса.

Віск розтанув . . . І безкрилий
Впав ти, хлопче необачний! . . .
Та за вчинок свій розпачний
Став душі моїй ти милий.

Бо на крилах мрій щасливих
Я до сонця теж літаю
І на землю теж спадаю
З високостей чарівливих.

Але тим я не журюся,
Бо кохаю сонце красне,
Бо кохаю світло ясне —
Ним живу, йому молюся!

І коли мене покине
При кінці живуща сила,
Вільний дух мій вийде з тіла
І до сонця знов полине.

В сяйві ясного проміння
Він потоне і посполу
З ним спадатиме додолу
На земні всі сотворіння.

Микола Вороний.

94. Найвища краса.

Народ мій — велитень в кайданах,
Мій край — загублений Едем,
Величне сонце у туманах,
Герой перерваних поем.

Ще мить одна — здійсняться мрії:
Із шітьми рабства і ганьби
Засяють світові нові
Душі великої скарби.

Ще мить одна — і залунає
Мій край в нечуваних піснях,
І зацвіте, і запишає
Своїм гнобителям на страх.

Мій край — краса, зачарування
Народ мій — ґеній і творець, —
Їх вільні пориви й змагання
Для нас — початок і кінець!

Спиридон Черкасенко.

V. Гимни. — Псальми. — Молитви.

1. У страстний четвер. V.
2. Притча. V.
3. Псальма L. VII.
4. Псальма CXXXI. VII.
5. Лиш Ти один! VII.
6. Молитва до Ісуса Христа. VII.
7. Молитва в полі. VII.

95. Привіт Нілю.

(В пору прибування води.)

Будь поздоровлений, о Нілю, свята ріко, що обявилася на тій землі!

Приходиш у спокою, щоб дати життя Єгиптові.

О, Боже невидимий, що розганяєш темряву, що скроплюєш луги, щоб принести корм німим звірятам!

О, дорого, що сходиш з небес, щоб напоїти землю; о, приятелю хліба, що розвеселяєш хати! . . .

Ти є володарем риб, а коли зійдеш на наші поля, птиця не насмілиться торкнутися жнив.

Ти творець збіжжя, родитель ячменю: ти даєш відпочинок рукам міліонів нещасних і навіки утривалюєш святині.

Єгипетський гимн.

96. Гимн в честь Озіріса.

І хор. Слава тобі, що піднімаєшся на виднокрузі і перебігаєш небо!

ІІ хор. Гостинцем твоєї святости є щастя тих, що на їх лиця падають твої проміння.

І хор. Чи міг же-б я йти, як ти йдеш, сонце, не спиняючись!

ІІ хор. Великий путниче просторів, що не маєш над собою пана і для котрого сотні міліонів літ є одна мить.

І хор. Ти заходиш, але триваєш. Множиш години, дні і ночі, а сам триваєш по власним твоїм правилам.

Єгипетський гимн.

97. Псальма LXII.

Не Богу ли повинется душа моя.

В одному Бозі моє серце
Себе впокоїть, одпочине;
Одна в мене защита певна,
Спасення в Господі єдине.

Доки ви будете на мене
Ледачі думки в серці мати,
Мов тин гнилий мене хитати
І під ногами рів копати?

Згадували лукаве діло —
Мене на землю повалити;
Устами хвалять, прославляють,
А серцем гірко проклинають.

Душе моя! В одному Бозі
Себе впокоїш, одпочинеш:
Вповай на Його, Він заступить,
Серед напасти не загинеш.

В Його моє спасення, слава,
На Бога певне уповання.
О, люди! — Бог защита ваша,
Він чує серця воздихання . . .

Шкода! . . . Которі прості, — мар-
[ність,
Которі значні — лжа до слова;
Усі на Божій вагівниці
Легкі, нікчемні, як полова.

Ой не вповайте на неправду,
Добра чужого не жадайте;
Коли кому тече багатство,
Сердець своїх не прилагайте.

Рече Господь — у Його сила,
У Його нам відрада в тузі,
У Його милость, правосуддя,
Усім воздасть Він по заслузі.

Пантелимон Куліш.

98. Псальма CXLIX.

Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоєм чесним собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять імя Боже.

І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царів неситих
В залізнії пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять.
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава!

Тарас Шевченко.

99. Молитва в терпінні.

Хто на весні життя голубить мрії,
В рожевім сні марного щастя жде,
Прокинеться колись — і не надії,
А нагу правду жизні він знайде!

Бо це життя — то труд, не нагорода:
Бо нагорода є за чин, за труд;
Життя — то не побіда, не свобода;
Життя — борьба! Борьба свободить з пут.

То-ж нести дай з Тобою хрест Твій, Христе,
Щоб доступити неба нагород;
Погоду духа дай і серце чисте,
Що родяться в борьбі з терпінь-скорбот.

Я на Твою у всім здаюся волю.
Без жалю буду тонути в сльозах.
З Тобою хрест Твій понесу без болю —
Бо біль терплю, покинувши Твій шлях.

Василь Щурат.

В. Дидактична поезія.

І. Байки.

1. Осел і лев. V.
2. Війна між псом і вовком. V.
3. Погане каченя. V.
4. Білавка. V.
5. Синиця. V.
6. Мурашка та польовай коник. V.
7. Жаба і віл. V.
8. Чиж та голуб. V.
9. Орачі і муха. V.
10. Ворона і лис. V.
11. Осел і лис. VI.
12. Всюди добре, а вдома найліпше. VI.
13. Царь лев. VI.
14. Собака й кінь. VI.
15. Сонце та хмара. VI.
16. Дві бочки. VII.
17. Соловей. VII.
18. Будяк та конопличочка. VII.
19. Ячмінь. VII.
20. Господарь і віл. VII.

100. Синій лис.

Жив собі в однім лісі лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, цькували його псами, ставили на нього заліза або підкидали йому затроєного мяса, нічим не могли доїхати йому кінця. Лис Микита купив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й инших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови чи то до курника чи до комори, то не було смілішого, вигадливішого та зручнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибірався на полювання й ніколи не вертався з порожніми руками.

Це незвичайне щастя і хитрощі зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

— Що, дурниць! А-ну побачите! А-ну побачите! — решетився лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купою по вулицях ходять, то вже хіба-б ти перекинувся в блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— Отже побачите, і в блоху не перекинуся і не розідруть мене! — товк своє лис і поклався міцно зараз завтра, в самий торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

Але цим разом бідний Микита таки перечислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти і ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвильку вискочити на вулицю, побігти на торговицю і вернутися назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса торкочуть, коні гремлять копитами, свині квичать, Жиди шваркочуть, селяне гойкають — одним словом клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив і в гарячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що почав. Посидівши пару годин у буряні коло плота, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшися першого страху, а надто роздивившися потроху, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль, лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. От пес та пес, — думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і в кобелях на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сімя, курей, качок і инші такі гарні речі.

Ще не встиг добігти до торговиці, коли йому назустріч біжить пес, з иншого боку надбігає другий, там бачить третього. Псів уже наш Микита не здурить. Лиш занюхали, хто він, загарчали та й як кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Не довго думаючи, він шмигнув у найближчі відчинені сіни, а з сіней на подвірря. Скулився тут і роздивляється, куди-б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько? Бачить лис, що на подвіррі у куті стоїть якась діжка. От він, не довго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледви він щез у діжці, як надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісненькім подвіррі, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — лиса ані сліду нема. Скілька разів

підходили й до діжки, але негарний пах, що йшов од неї, відгонював їх. Врешті, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Микита був урятований.

Урятований, але як!

В діжці, що так несподівано стала йому в пригоді, було більш, як до половини, синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цілу діжку фарби та й поставив її в куті на подвіррі, щоб мати на завтра готову. Вскочивши в цю розчину, лис Микита в першій хвилі занурився в неї з головою і мало не задусився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки мордочка, також синьо помальована, трішечки вистирчала з неї. Отак він виждав, поки минулася страшна небезпека. Серце у бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, пах олії майже дусив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. А-ну-ж надійде господарь бочки і застане його тут?

Але й на це не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний лис Микита мусів сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що як би тепер у такім строю зявився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смеркло, лис Микита вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і неспостережений ніким ускочив до садка, а звідси бурянами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у противнім. Був голодний, змучений, ледви живий. Додому треба було бігти зо дві милі, але на це в нього не ставало вже сили. То-ж покріпившися трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою і заснув, справді як по купелі.

Чи пізно чи рано встав він на другий день, цього вже в книгах не записано, — досить, що вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. Саме добра пора на полювання! — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе — Господи! Аж скрикнув неборачисько. А це

що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втічеш! Зупинився і знову придивляється: та невже це я сам? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звірь, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими ґузами, не то їжовими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов довбня, і також колюче.

Став мій лис, оглядає ту потвору, що зробилася з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурями — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби — де тобі! Фарба олійна через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби, що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилі де не взявся вовчик-братік. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіря, всього в колючках та ґузах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившися, як дав драла — ледви хлипає! Подибав у лісі вовчицю, далі ведмедя, кабана, оленя — всі його питаються, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та знай тільки лепече:

— Он там! он там! Ой, та й страшне-ж! Ой, та й люте-ж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне-ж!

Що за диво! Зібралося довкола чимало звіря, заспокоюють його, дали води напитися, але де тобі, все дарма. Бачучи, що з вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився лис Микита, зирнули собі-ж та й кинулися врозтіч. Де-ж пак! Такого звіря ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався лис Микита своєю новою подобою, але все таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на вовка, а оце тепер і на инших звірів.

— Гей, подумав собі хитрий лис, — та це не погано, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!

І піднявши вгору хвіст, надувшися гордо, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце сходин для всеї лісової людности. Тим

часом гомін про нового, нечуваного і страшного звіря розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що там жили, хотіли хоч здалеку придивитися до нового гостя, але ніхто не смів приступити ближче. А лис Микита мов і не бачить цього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидіти ведмідь. Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що це за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалеку, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили і тільки ведмідь, ледви-не-ледви переводячи дух, запитав:

— А ти-ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно і солодко говорив лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив лис Микита, — і тішіться! Сьогодня рано святий Миколай уліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! — і, ожививши мене, мовив:

— Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там непевний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!

Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой, Господи! Так це ти маєш бути наш добродій, наш царь?

— Так, дітоньки, — поважно мовив лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Цей узяв часточку собі, а решту по справедливости розділив по-між усіх голодних. Знову радість, знов оклики зачудування і подяки. От царь! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічисті, мов у Бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і мягкосердним, тим більше, що тепер не потрібував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране приносили йому запобігливі міністри. Та й справедливість

його була така, як звичайно у звірів: хто був дужий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусів згинути, а хто втік, той Богу дякував, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутного і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх инших звірів.

І лис Микита, зробившися царем, жив собі як у Бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсти, щоб звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на мягкій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є лис, а не якийсь там звірь Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечером по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали сольо, аж око вянуло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то царь не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула і він, піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що сталося? Всі співаки відразу затихли.

Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та-ж це лис! Простісінький фарбований лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати, хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного лиса Микиту і розірвали його на шматочки.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить зрадливому приятелеві і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обідре, обгреше, і ми робимося хоч дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: „Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі.“

Іван Франко.

101. На току.

Раз півень, риючись даремно у садку,
Побачив ворох жита на току
І зараз кинувся туди хазяйнувати,
Ще й курочку покликав помагати.
Принявся півень жито розгрібать
І буйні зерна вибірать.
Не довго довелось кльовати,
Бо вийшов господарь із хати,
Гостей непроханих пугнув,
А півень, мов наперекір, гукнув:
„Курлю! який це чорт там ходить?“ —
Неначе доглядає, а не шкодить.
—„Ще й розкудачився, а киш відсіль!“
Гукає господарь і зо зла кинув бриль.
Злетів на лісу півень, сорому не знає,
А курочка пішла тихесенько сама.
„Ох, то-то, то-то, то-то, — промовляє, —
Свого нема“. . .

Навчає баєчка великого й малого,
Бо заповідано давно,
Що краще зернятко своє одно,
Ніж цілі ворохи чужого.
І не на свій, як кажуть, коровай
Очей не поривай.

Леонид Глібів.

102. Пшениця.

Я бачив, як пшеницю мили:
То що найкращеє зерно
У воду тільки плись — як раз пішло на дно,
Полова-ж навісна пливе собі по хвилі.

Привів мене Господь побачить і панів:
Мов простий чоловік там инший пан сидів,
Инші-ж, задравши ніс, розприндившись, ходили.
І здумав зараз я, як тільки поглядів;
Що бачив, як пшеницю мили.

Евген Гребінка.

103. Ведмежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попелястий віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
Їв сіно і овес і сіль.
Суддею був ведмідь, вовки були підсудки.
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки.
„Як можна гріх такий зробить!
Воно було-б зовсім не диво,
Коли-б він їв собі мясиво,“ —
Ведмідь сердито став ревіть.
— „А то він сіно їв!“ — вовки завили.
Віл щось почав був говорить,
Та судді річ його з початку перебили,
Бо він ситенький був — і так определили
І наказали записать:
— „Понеже віл признався попелястий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласти —
Так за такі гріхи його четвертувать
І мясо розідрать суддям на рівні части,
Лисиці-ж ратиці оддать“.

Евген Гребінка.

104. Орел.

Широким помахом крил дужих своїх
Високо піднісся орел сизокрилий,
Все вище та вище до хмар золотих,
Та й хмари високі його не спинили.

Злетів він над хмари й гукнув відтіля:
„Гей, хто ще зо мною? До сонця полинем!“
Та поклик могутний хоч чула земля —
Ніхто не озвався за кликом орлиним.

А сам він ще вище тоді полетів,
Аж поки зовсім від землі заховався;
Він дихав повітрям надхмарних країв,
На сонце дивився і в світлі купався.

І рвався ще вище, але вже не міг:
Не стало ні сили, ні крилам підпори,
І смуток великий орел переміг,
І тихо спустивсь на високії гори.

Тоді зрозумів, що син він землі,
Що буде навіки до неї прикутий;
Але його небо манило здалі,
І вічно про його не міг він забути.

І в час, як нудьга огортала його,
Як гидко ставало на землю дивитись,
Літав він за хмари до сонця свого,
Щоб ясним промінням на волі напитись.

А втомлений — знову на землю сідав,
На гору високу край темної кручі,
І другим створінням земним повідав
Про небо, про сонце, про зорі блискучі.

Володимир Самійленко.

II. Сатири.

1. Горе поета. VII.
2. Пригода. VII.

105. Невдячний кінь.

Хто в воза коней запряга,
То гречно їх не просить,
Та добрий пан сказав, що вже
Того порядку досить.

І загнуздавши раз коня,
Він став питати в його:
„Чи вас у корінь запрягти,
Чи з боку — і з якого?

„Коштовні віжки почепить,
Чи з простої сирниці?
У голу руку взять батіг,
Чи брати й рукавиці?“

Та мабуть кінь невдячний був,
А то й дурненький може,
Бо на ласкаві ці слова
Він відповів негоже:

„Язик ваш любо так бренить,
Як добрії цимбали,
Але було-б мене спитать,
Як ще не загнуздали.

„Я знаю — віжки всі цупкі
Чи з шовку чи з ременю;
Батіг усякий дошкуля,
Як вам попався в жменю.

„Та й ще скажу: як чорт-вість-що
Я тут возити маю,
То краще-б я не запрягавсь
Ні в корінь, ані з краю.

Володимир Самійленко.

106. Гарну радоньку давали.

Гарну радоньку давали
Всі товариші мені:
„Трошечки зажди ти, друже!“
Так казали всі вони.

Ждав від них я запомоги
І без хліба я-б пропав,
Та одна людина добра
Помогла — і жить я став.

Добрий, славний чоловіче,
Дав ти їсти, дав і пить,
І ніколи не забуду
Я тебе ані на мить.

Хтів би я тебе, мій друже,
Міцно-міцно обійнять,
Та не можу, бо не можу
Сам себе поцілувать.

Г. Гайне — переклав М. Славинський.

107. Місії.

Месіє, Месіє! Од місій спаси!
В далекі-далекі краї однеси,
В пустелю Сахару, або на бігун,
Де-б міг я торкнутись занедбаних струн.

Але говорили мені вже давно,
Що в Африці наші купують майно,
Що нам пощастило: один отаман
За півміліона придбав караван,

Що з неграми ми в найтіснішім звязку,
Що безліч ваґонів купили піску,
Що швидко вертаєм для важних нарад,
А також, звичайно, по гроші назад.

Втічу на бігун я, але вже і там
Щастить починає нечувано нам,
І можна сказати, вже два бігуни
Наділи, як море, широкі штани.

Вже прапор наш має на двох бігунах,
Як два оселедці на вірних синах.
Лишається Київ узяти і край,
Але, моя пісне, про Відень співай.

О. Олесь.

III. Притчі.

1. Притча Христова про сіяча. VI.
2. Притча про однорога. VI.
3. Притча про нерозум. VI.
4. Притча про блудного сина. VII.
5. Притча про життя. VII.
6. Притча про піст. VII.

108. Притча про правдиву вартість.

Асока, царь премудрий, милосердний,
До ради царської звик був просити
Пустинників, аскетів, богомольців,
І пильно слухав, що вони казали.

Та це не в смак було його міністрам,
Дорадникам, вельможам, ґенералам
Сидіти поруч старців у лахмітті.
І стали нарікати на царя.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша щиро-золота
Ясніла від каміння дорогого;
Друга-ж була звичайна, деревляна,
А шпуги позаливані смолою.

І мовив царь: „Мої міністри любі,
Котра з оцих скриньок вартніша буде?“

І одноголосно сказали всі:
„А вже-ж вартніша сяя золота!
Як можна, царю, навіть прирівняти
До тої позасмоляної скриньки!“

То царь велів скриньки повідчиняти.
І глянь: у золотій лежало стерво
Гидке, вонюче, так що мимоволі
Усякий аж ухопився за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли
І пахощі і дороге каміння
Безмірної ціни. І дивувались
Міністри, ґенерали та вельможі.

А царь сказав до них: „Ну, що-ж тепер?
Чи справді скринька золота вартніша?“
І, строго глянувши на них, сказав:
„Ця скринька золота, це ви, панове!
Назверх коштовна, гарна та блискуча,
Внутрі-ж у вас незгода, гниль і зрада.

„А ця засмолена, це ті аскети,
Ті жебраки, старці та богомольці,
Що зверхньої краси давно зреклися,
Зате з душі своєї гнів і зависть
І пристрасть випололи, наче хонту.
А досвідом і розмислом глибоким
Свій ум, неначе сонцем, прояснили.“

Так ось вам, золоті скриньки, наука,
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнодів, що є в них укриті.

Іван Франко.

109. Притча про рівновагу.

Був собі раз царь могутний,
Мав гурток дружини путній,
Іще й настрій щоминутний.

Коли доля їм щастила,
Втіхи в хату напустила,
Край усміхом навістила, —

То без суму і зневіри
Всі гуляли під гук ліри
І не знали краю й міри.

А як доля іскривиться,
Косим оком подивиться,
Горе втісі спротивиться, —

О, тоді по їх звичаю
Не було кінця і краю
Смуткові, плачу й одчаю.

Отже раз в такій годині
Дід, що просить милостині,
У царя був у гостині.

Раз прийшов, там танці, крики,
Регіт, скоки і музики,
Мов безумних дім великий.

Всі вертяться, плещуть, скачуть,
Мов ворони в гурті крячуть,
Діда мов зовсім не бачуть.

Дід постояв остовпілий.
„Чи ви всі тут поцаніли?
Розходились, аж попріли!“

Дід вклонивсь: „Мир цьому дому!
Я прийду собі потому“.
І прийшов у дні шостому.

Бачить: всі немов отруті,
Мов терпіли-б муки люті,
Охають у дивній скруті.

Царь сам, мов прибитий, ходить,
Мов на погребі заводить,
Смутки сіє, сльози родить.

Дід аж крикнув: „О, на Бога!
Що тут за печаль премнога?
Що за плач? Яка трівога?“

Царь знай хлипа: „Горе, горе!
Всіх нас лихо переборе!
Всіх залле розпуки море!“

„Що за горе?“ — дід питає,
Та ніхто гаразд не знає, —
Плачуть всі, то й він ридає.

Каже дід: „Вельможний царю,
Дам вам раду на цю чвару —
Не цурайтесь мого дару.

Ось вам перстень — не коштовний,
З бронзи литий, не ґустовний,
Але він розради повний.

В добрій чи лихій планеті
Завше майте на прикметі
Напис на його сиґнеті.“

Царь: „Якої-ж хочеш плати?
Бо-ж не слід, щоб царь багатий
Мав від діда дар приймати.“

Дід: „Візьми, ласкавий пане!
Це тобі за скарби стане,
А мені це зовсім тане.“

Дід вклонивсь і вийшов з хати,
Царь же напис став читати
І безмірно реготати:

„Що бувало, те минеться,
Що не було, ще станеться,
А що єсть, усе минеться.“

„От то мудрість!“ — закричали,
І з царем всі реготали, —
„Ми-ж це все й без діда знали.“

Та, подумавши по хвилі,
Разом очі всі спустили
І носами покрутили.

Царь же, як прийшла турбота,
Або радість і охота,
Не рвавсь, мов сліпий до плота.

Лиш на дідів перстінь гляне
Та й згада: „Добро й погане,
Все минеться й знов настане“.

І де гнів був і неввага,
Пристрасть, лютість, дика спрага,
Там приходить рівновага.

Іван Франко.

IV. Епіґрами.

1. Будь кришталем. VII.
2. Пусті і нлідні слова. VII.
3. Щастя і горе. VII.
4. Гордість. VII.
5. Помилки. VII.
6. Чи є що краще? VII.
7. І день іде . . . VII.

110. Хто помилок лякається.

Дурний, хто помилок лякаючись,
Не сміє братися до діла, —
Так як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла.

Іван Франко.

111. Книги.

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко.

112. Тим ціннїший скарб.

Тим ціннїший кожний скарб,
Тим дорожча річ усе,
Чим гострїший в серце карб
Їх здобування несе.

Володимир Павлусевич.

113. Ти на ніч не дивись.

Ти на ніч не дивись . . .
Яка-б ніч взагалі
Не була на землі —
Прийде ранок колись!

О. Олесь.

114. Неможливе.

Неможливо, — кричать боязкі, — досягти,
Бо добути його — то над людські сили,
Не кричи, а іди і візьми його ти:
Неможливе — це те, що не вдіяв ще смілий.

Борис Грінченко.

115. Як щасливий ти.

Як щасливий ти: з тобою
Зорі розмовляють,
А спізнаєшся з журбою, —
Всі тебе минають.

Микола Чернявський.

116. Поспішайсь!

Коли хочеш ти добро зробити, —
Поспішайсь його робити швидче,
Поки є його чинити сила:
Як багато вже таких бувало,
Що з добром барилися, аж поки
Час тяжкий робить лихе примусив.

Борис Грінченко.

V. Дидактична лірика.

1. Наука. VII.
2. Себе самого наперед. VII.
3. Найдорожча перлина. VII.

117. Перли.

Є перли безцінні
На дні на морському,
Ще кращі перлини
У серці людському.

Багато тих перлів
Піски замулили,
А ми їх по світу
Ще більш розгубили.

Микола Чернявський.

118. Гурт.

Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидче дійдеш до мети.

Як на силу ти багатий, —
Не єднайся ти з гуртом:
Буде силу він спиняти, —
Сам іди своїм шляхом!

Борис Грінченко.

119. Слова і діла.

Хвилі не вірь ти мінливій:
Вітер де віє, туди вона й бє,
Беріг твердий незрадливий —
Він тільки певний притулок дає.

Слову не вірь ти людському —
Хвилі у морі хисткім забуття;
Ділові вірь ти міцному,
Ґрунтові зросту, основі життя.

Борис Грінченко.

120. Як сонце могуче.

Як сонце могуче, такий будь і ти:
На доброго й злого ти рівно світи,
Освічуй їм шлях, що до правди іти.

Як сонце — в надхмарному краї сияй,
Низькому до себе сягнуть не давай:
Високе небо — то рідний твій край.

Борис Грінченко.

121. Завтра.

Звикли завтра все людці робити,
Плентатись помалу до мети:
Звикни лиш робити все сьогодня —
І до неї перший прийдеш ти!

„Зроблю“ — цього цахайся слова:
„Зробив!“ — оце потужних мова.

Борис Грінченко.

122. Не високо мудруй.

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись!

Не бажай ти умом
По-над світом кружить;
А скоріш завізьмись
В світі праведно жить.

Іван Франко.

123. Ой, як гребля прірветься.

Ой, як гребля прірветься,
Вже води не спинити,
А як серце займеться,
То вогню не вгасити . . .

Та як листя пожовкне,
Більш зеленим не стане,
А як серце замовкне,
Вже весна не прогляне.

Володимир Павлусевич.

124. Гнів — це огонь.

Гнів — це огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полумя лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій загасне.

Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влекшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити, —

Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине — згадавши, що накоїв,
Запізно плаче.

Іван Франко.

125. Сам лицемірствує з собою.

Сам лицемірствує з соббю,
Хто людським горем і журбою
Турбується з самохвальбою.

Хто при пирах або в гостині
Багаті сипле милостині,
Гроша-ж не дасть своїй дитині.

Для людської хвали й реклями
Будує тріюмфальні брами,
А свояків пуска з торбами.

Про справи буцім дба народні,
Чужих вийма з біди безодні,
Свої-ж і голі і голодні.

А ти про своїх дбай найближчих,
Про тих безпомічних, найнижчих,
Про тих безрадних і найтихших.

Що допімнутися не вміють
І явно зажадать не сміють
І жаль свій лиш сльозами гріють.

Про тих подбай, що зла трівога
Не гнала їх від твойого порога,
То матимеш заслугу в Бога.

Іван Франко.

VI. Приповідки.

126.

1. На Бога складайся, розуму-ж тримайся.
2. До першого грому земля не розмерзається.
3. Спасівка — ластівка; а Петрівка — голодівка.
4. Літом — сякий-такий бурянець, а хліба буханець, то й ситий чоловік.
5. Я-б дав дві зімі за одно літо.
6. Жили наші діди — не знали біди; стали жить онуки — набралися муки.
7. Де байрак, там і козак.
8. У Ляхів — пани, на Москві — ребята, а у нас — брати.
9. Доти чоловік добрий, доки його десятником не поставлять.
10. Коли не пиріг, то й не пирожися.
11. Все пани та пани, а на греблю й нікого.
12. Коли єсть хліба край, то й під вербою рай.
13. Що було, то сплило.
14. Де лихо пристане, там і трава вяне.
15. У багатого повна піч, та горить, а у мене одно поліно, та й те не горить.
16. Піди до Кракова, всюди біда однакова; піди і за Карпати, то треба бідувати.
17. Не тоді лижи мені губи, як солодкі, — тоді мені лижи, як гіркі.
18. Від ледачого поли вріж та втікай.
19. Коли люди до тебе добрі, а ти будь ліпший.

VII. Загадки.

127.

1. Без рук, без ніг, на дерево дереться? (Хміль.)

2. Густий ліс, чисте поле, два соболі, два скла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетайло? (Волосся, лоб, брови, очі, ніс, рот, язик.)

3. Скільки на небі зірок, стільки на землі дірок? (Стерня.)

4. Без дишля, без дуги: куди захочем, туди й поїдем я і ти? (Човен.)

5. Мовчить, а сто дурнів навчить? (Книжка.)

6. Веселе дерево весело співає, кінь над бараном хвостом махає? (Скрипка.)

Г. Драматична поезія.

128. Великі роковини.

Прольог,

говорений перед ювилейною виставою „Наталки Полтавки“ в память столітніх відродин української народности.

(Сцена зовсім темна, далеко видно заграву великої пожежі, на переді сцени направо могила.)

Козак-невмірака.

(Старезний дід, з бандурою, сидить на могилі. Зразу в темноті тільки слабо рисується його силюет, він задивляється в пожежу і деклямує глухо, іронично.)

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак!
На лихо вдався він проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Та Греки, як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав.
Набравши де-яких Троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
Пятами з Трої накивав.

(Він устає, випростується, бандура бреньчить.)

Вона горить! Та Троя-Україна
Палає, гине, з серця точить кров,
Здається, вже остання їй година,
Здається, хитрий ворог поборов
Усе! Здається, вся лягла дружина,
Всі мури впали, навіть той покров
Останній, що ним укривають труни,
І той загарбали хижацькі куни!

Ні, не досить! І в нашому нутрі
Пройшов пожар, сумує попелище!
Ми хробачливі в самому ядрі,
В душі погасло вічнеє огнище

Живої віри! На страшнім кострі
Згоріла сила! Нижче, нижче, нижче
Схиляються колись так горді чола!
О, мамо! Бідна ти, бездітна й гола!

Ми всі такі! Що в инших ганьби знак,
Це ми приймаємо, як хліб насущний!
У инших ренеґат — у нас добряк;
У инших підлий — в нас старшим послушний,
У инших скажуть просто, ясно так:
Безхарактерний — в нас лиш: простодушний.
Не стало встиду в нас! Ми в супокою
Унідлимось, ще й горді підлотою.

(Далекий грім, пожежа зближається, на сцені робиться видніше. Козак, показуючи на захід.)

О, так! Он там він, той козак моторний,
Що вирвався з пожежі рідних хат;
Не заперечу, вдався він проворний!
Нехай тут гине, пропадає брат!
Нехай тут матір шарпа ворон чорний,
Нехай борців шматує й ріже кат!
Він рад, що врятував свої пенати,
Тікає иншої шукати хати.

Пятами накивав від тебе, Нене!
Лишив тебе у ранах, у крови!
Із груди вирвав серце насталене,
А вткнув якесь собаче — і живи!
І крикнув грімко: „Хлопці, гей до мене!
Не буде вже роси ані трави!
Пропала мати, ми ще цеї ночи
Кидаймо трупа! Гей-же, в світ за очі!

„Там жде нас кращa доля, там печені
Сами нам голубці влетять у рот,
Хто хоче роскошів — жий в Картаґені;
Хто хоче вивищиться над народ,
І слави й блиску й злота повні жмені, —
За мною в Рим! Там храм наш, там кивот!
Що нам ті згарища! Забудьмо Трою,
Власть — Рим і роскіш — Картаґен горою!“

І рушили — народам на наругу!
Пішли нової матері шукать.
В серцях згасили навіть тую тугу,
Що тягне пса у рідній буді спать.
Де йдеш, Енею? Пугу! Пугу! Пугу!
Не чують! Дармо кликать і гукать!
Ідіть! Несіть народам всім для виду
Жебрацьку торбу і лице без встиду!

(Тим часом розвиднюється трохи, видно попалені села, поле, вкрите трупом.)

Ох, не сходи ти, сонце, на Вкраїні!
Злякаєшся тих згарищ і руїн!
Осліпніть, очі, тут же, в цій годині,
Щоб той страшенний образ наче шпін
Не вбився в серце і не пік віднині
Страшніше пекла! Що це? Чути дзвін!
Це янгол дзвонить по мертвім народі.
Бо щоб живий хтось був?... Подумать годі!

(Чути далекий голос дзвона.)

Так янгол дзвонить? Молотом з альмазу
Він бє о хрусталевий неба звід.
Ох! Заболіли страшно тут відразу
Всі давні рани! Цей кривавий слід —
Це Берестечко! Тут у кости сказу
З Чудова взяв. Цей струп від сотні літ
Незгоєний — Андрусівська умова!
А тут — Полтава і смага Петрова.

(Голос дзвона міцніє і мішається з гуркотом грому, — темніє наново. Козак падає на коліна на могилі.)

О, Боже! Чи-ж кінець моєї муки?
Вкраїна вмерла — дай мені спочить!
Дай ті катовані віддавна руки
Хоч у могилі без кайдан зложить!
Змажи нас з памяти людей, щоб внуки
Не знали, як ми мусіли скінчить.
Ти сам, святий, забудь про нас в цій хвилі,
З землею наші порівняй могили!

(Удар грому. Козак западається в землю. Ще хвилю гуркоче грім, потім звільна проясніються, на сході займається велика рожева заграва, — сходить сонце. Сцена представляє той самий краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками, направо, далеко, вежі, міста з золоченими банями, довкола могили роскішні кущі калини, черемха в цвіті.)

Козак-Невмірака

(той самий, але відмолоднілий, з бандурою, виходить із-за могили. Іде зразу понурий у задумі, та звільна його рухи робляться енергійні, голос міцніє).

Здорово проспався, бачу,
По-козацьки, сотню літ.
Ну, та вираю чи втрачу,
А погляну ще на світ,
На ту рідну Україну,
Що колись, як рай, цвіла,
Що мені над все на світі
Наймилішою була . . .
Хто на ній тепер панує?
Хто на ній тепер живе?
Як говорить, як співає
Покоління те нове?
Боже, серце жах стискає;
Адже-ж певно нині в ній
Вже ніхто не зна, не тямить
Нашу мову і пісні!
Десь Калмики та Кирґизи
Топчуть степ, де ми лягли;
Чудь, Мордва, Чухна та Фіни
Наші села заняли.
Боже, пощо з вікового
Сну мені велів ти встать?
Чи щоб я з розбитим серцем
У могилу ліг назад?

(Ноступас наперед. За сценою чути хорову пісню — зразу pianissimo, потім чим-раз сильніше, та все таки притишено, мов з віддалення.)

Ой гук, мати, гук,
Де козаки йдуть,
Та щасливая тая доріженька,
Та де вони йдуть.
А де вони йдуть,
Там луги гудуть,
А перед себе та вражих Ляшенъків
Облавою пруть.

Козак

(з виразом найвищої радости).

Боже! Наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!

І про нас ще памятає
Покоління те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його кривавий бій, —
Ах, значить, ще не в могилі
Той народ коханий мій!

(Озирається по сцені.)

Ах, значить, оті цвітучі
Села, ниви і садки,
Це українські оселі,
Це України вінки!
А оті могили-гори,
Де борці старії сплять,
Уквітчали любі руки,
Знать, українських дівчат.
Ще Українець збірає
Із цих нив для себе хліб,
І не топче чужениця
Нашу славу і наш гріб!

(Поступає ще далі наперед і озирає публику.)

Ах, а тут! Предивне диво!
Тайна поміж тайн страшних!
Це-ж Енеєві потомки!
Та що стало нині з них?
Ті, що перед сто літами,
Як згорів наш рідний дім,
Накивать йому пятами
Не задумались зовсім, —
Ті під материні крила
Знов згорнулись у любві,
І бажають в рідній хаті
Рай зготовити собі.
І дивіть, горять їх очі
Тим самим огнем святим,
Як горіли тої ночи,
Коли друг мій, побратим,
Коли славний, безталанний,
Щирий батько наш Богдан
У важкій годині скликав
Запорожців на Майдан.

Тямлю ніч ту як сьогодня:
В коло нас реве Дніпро
І клекоче Ненаситець,
Камяне гризе ребро.
А в степу напроти Січи
Це не хижая сова,
А козацька, ляцька кріпость
Свої кігті висува.
У Богдана сльози в оці
Та огонь в душі, в словах:
„Згинем, братця, або вгору
Піднесем свободи стяг!
Згинуть, нам одна дорога
Чи в кайданах, чи в війні;
Хто ненавидить кайдани,
Тому війни не страшні!
Чи послабли ваші сили?
Потупилися шаблі?
Чи в серцях ви погасили
Дух лицарський взагалі?“
І гучніше хвиль Дніпрових
Крик козацтва заревів:
„Або ляжем головами,
Або вибєм ворогів!“
В жовтім світлі смолоскипів,
Що горіли серед нас,
У очах козацьких блисло
Десять тисяч искор враз.
Гей, тих десять тисяч искор,
То був, браття, той підпал,
Що підняв страшну пожежу
Аж по Буга й Сяну вал.
Гей, тих десять тисяч искор,
То був, браття, той розмах,
Що історію Вкраїни
Повернув на инший шлях.
Бачу, бачу тії искри! . . .
Мовиш: мало їх? Невже-ж?
Що? На тридцять міліонів
Десять тисяч не знайдеш?

Мовиш: де нам взять Богдана?
Тільки ти придатний будь
На святе велике діло!
Загартуй думки і грудь!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовий кожний з вас,
Кожний може стать Богданом,
Як настане слушний час.
Мовиш: нині инші війни.
Ну, то иншу зброю куй,
Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не сумуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кожний думай: тут, в тім місці,
Де стою я у огні
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся мов тінь,
Пропаде крівава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай,
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
Чи побіди довго ждати?
Ждати — довго! То й не жди-ж!
Нині вчися побіждати,
Завтра певно побідиш.

Та-ж не даром цвіт розцвівся!
Чей же буде з цвіту плід,
Та-ж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Та-ж не даром искри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.
Довго нас недоля жерла,
Досі нас наруга жре;
Та ми крикнім: „Ще не вмерла,
Ще не вмерла, і не вмре!“

Іван Франко.

129. Геростратъ.

Монольоґ у трьох сценах. Діється в Ефезі в 356 р. до Р. Хр. Дієва особа: Геростратъ.

I.

Як тихо ніч чудове покривало
Розкинула над сонною землею!
Нігде ні гуку; все кругом поснуло,
І тільки зорі висóко тремтять,
Розсипавшись по дивній ризі неба,
Та дивляться з гори на землю, наче
Очей тих невсипущих міріяди.
О, зорі-очі! Я при сяннї вашім
Не раз блукав самотний уночі
І вдвох із смутним серцем вів розмову.
Я в вас питався, невсипущі очі,
Питався сто разів, щоб відповіли
На запитання тяжкії мої,
На котрі наше все знаття земнеє
Не мало сили відповіді дати.
І ви так само лагідним промінням
Світили, ви тремтіли в висóкости.
Чудовні очі, в котрих відбивалась
Одвічна, невмірущa вища думка . . .
І думка та мені не відкривалась,
І ви, дивившись, таїну ховали . . .
О, хто-ж, о що-ж мені промовить слово?

О, земле пишная, тебе питаю!
О, небо, злотом затканий блаките,
До тебе я звертаюся з питанням!
О, все створіння дивнеє, безкрає!
Скажіть мені, навіщо ви безсмертні,
Навіщо вам кінця нема й почину —
Вам, що душі не маєте, ні думки;
А я, між вас розумная істота,
Я мушу вмерти, за хвилину зникнуть;
Я, що можу вас розумом дознати,
Котрий даю вам імя і названня
І розрізняю в вас добро і зло —
Я мушу вмерти, і той самий час,
Що я ділю на роки, дні й години,
Мене в ніщо поверне . . . Горе, горе! . . .
Але-ж душа моя бажає жити,
Але я хочу чути й знать довіку,
Дивитись на оцю красу створіння,
Втішатись радістю правдивих діл,
Боліти й мучитись, неправду зрячи!
І все те довго, довго, віковічно.
Та ні, дарма бажання! — за хвилину
Увірветься життя коротка нитка,
І за хвилину вже мене не стане:
Нема очей, що бачити хотіли,
Немає розуму, що знання прагнув,
Немає навіть самого бажання . . .
Кінець . . . Ніщо . . . Ніщо, та й годі. Так! . . .
Але як так, нащо було родитись?
Навіщо це життя тоді здалося?
Коли не вічність, то не все одно
Хіба що рік, що десять, що нічого?
„О, Мойро, Мойро! люта, невблагана!
Замість безсмертя, людям ти дала
Даремнеє бажання, а надію
Лишила тим, хто розумом дитина.
О відбери-ж од мене розум мій,
Дай вірити тому, що буть не може,
Бо без цієї віри я не можу
Щасливим бути в цім житті злиденнім!

II.

Нащо здалось мені моє життя?
Хіба на те, щоб дожидати смерти,
Та долю дякувать за кожний день,
Що з ряду довгого віків одвічних
Вона мені схотіла відступити? . . .
Але навіщо цей нікчемний жарт?
Хіба не краще так сказати долі:
„Візьми твій дар нікчемний — осьде він,
Не хочу я твоєї милостині!“
Сказати — так сказати зміг би я,
Але де сила, щоб оте справдити?
Хіба зробив би я не навпаки,
Коли-б прийшов час страшного сконання,
Хіба-б я не сказав: „О підожди,
Моя ти смерте, дай іще пожити
Хоч рік один, хоч день, хоча хвилину!“
Ні, не тому життя свого рішатись,
Хто тільки вічністю задовольниться.
О, що-ж робити, щоб і смерть самому
Перемогти і долю одурити?
Невже немає способу такого?
Ні . . . Кожний уміра і ряд віків
Його без жалю забуттям покриє . . .
О, що кажу я? Що кажу? Хіба-ж
Усіх покрило забуття собою?
Хіба таких на світі не було,
Що їх імя віки переживає?
О, Ахіллесе! Гекторе! Патрокле!
О, тіні велитнів славетних наших!
О, славнії творці, поети вмерлі!
Немає вас, а слава ваших діл
Пережива людськії покоління,
І йменння ваші в памяти людей
Зостануться навіки незатерті,
А будуть завш поверх усіх імен.
Так масло чистеє в воді не тоне,
Хоча-б налив на нього ціле море:
Воно спливе на верх так само чисте;

Так сонця ясного не скриють хмари;
Нехай зберуться скрізь на цілім небі:
Розійдуться вони — і знов, як перше,
Воно засяє світлом промінистим.
О велитні-герої! Вас згадавши,
Я душу смутную свою розважив.
Так, значить, можна смерть перехитрити,
І хоч не жити справді на землі,
Та все-ж себе частину тут покинуть
І частку ту, імя, зробить безсмертним.
Нехай же приклад ваших славних діл
Навчить мене й моє імя прославить,
Щоб, переживши самого себе,
Зостався я навіки в згадці люду.
О, я зроблю велике щось таке,
Що буде більше над діла героїв.
І піднесуть високо всі віки
Над всі імена імя Герострата! . . .

III.

Ні, не мені творить діла славетні
І не мені прославити себе . . .
Чи есть нещастя більше, як бажати
Вчинити щось велике й не могти
Найменшого вчинити діла навіть?!
Іще недавно думав я, що зможу
Великим ділом здивувати землю,
І вже тепер напевно я дізнавсь,
Що вдіяти нічого я не зможу,
Що вдався я невдатний ні до чого.
Був час — я думав, що військова слава
У бої з ворогом мене покриє.
І що-ж? — У першій бійці з ворогами
Я втік, перелякався смерти: так
Нікчемний раб від батога втікає.
Я побоявся, що сконаю нагло,
Не вдіявши великого заміру,
І невимовний жах поніс мене
Від бою страшного геть-геть далеко,
І вже не скоро я опамятався.

Я кляв себе, я з себе глузував,
Я сам себе соромився, та діла
Неможна вже було вернути. Потім
Я думав ще поезії віддатись;
Але з моєї першої поеми
Усі сміялись тільки: скоро й сам
Побачив я, що я й на те не вдатний.
За инше все я навіть і не брався:
Я знав кінець іще й не починавши . . .
І от тепер до першого страху
Перед нікчемністю й небуттям вічним
Ще долучилася жадоба помсти.
Кому — не знаю: не богам Олімпа,
Бо їм не вірю я: не иншим людям,
Бо знаю я, що неповинні люди; —
Але жадоба невгамовна помсти
За власную нікчемність, як огонь,
Пече мене і не дає спокою.
А перше є жадання діл великих
Не згасло теж і груди розпаляє . . .
О що-ж зроблю я? Що зроблю тепер
Я, що нічого не можу зробити?
Чи я стерплю, щоб вічність тим досталась,
Хто навіть і не думає про неї,
Хто може й це життя вважає довгим?
Ха, ха!... Тим навіть, хто не жив ніколи,
Дістанеться хвала людська навіки.
Безсмертні, бач! Кроніон! Гера! Феб!
І Артемида! — Всі вони безсмертні,
Хоч не були зовсім, а Герострат,
Котрий не важить їх усіх ні за що,
Той — ефемерная істота. Навіть
Цей храм, цей свідок заблуду людського,
Бездушняя будова, що звели
Такі-ж, як я, створіння ефемерні,
І той переживе віків багато,
Стоятиме й тоді, коли мої
Кістки потліють і імя погине.
О, страшно як! Мішається мій розум . . .
Невже-ж нічого я?

Знайшов! Знайшов!
Не ділом хвальним я себе прославлю:
Нехай страшне, нечуване злочинство
Імя моє вікам перенесе;
Нехай усяк, здрігнувшися від жаху,
Страшне імя промовить: Герострат!
Нехай діди, розказуючи внукам
Про вчинок мій, їм скажуть: це зробив
Безумець Герострат . . .
Але до діла!
Цей храм, що будувався стільки років,
На котрий стільки сил зложили люди
І часу стратили і скарбів всяких,
Котрий стоїть окрасою землі
І славою безсмертною богині,
Цей пишний храм, цю святощ для народів
Зруйную зараз я в одну годину.
Всі сплять кругом. Ніхто не перешкодить.
Я зараз же . . .

(Біжить до храму і підпалює його.)

Огонь, ось хто поможе
Мені моє вчинити діло. Ну-ж
Пали мерщій цю гордую будівлю;
Нехай вона скалками розлетиться
Й розсиплеться. Руїною страшною
Своє імя спасу я від руїни.

(Підпалює храм.)

Готове вже. Тепер ніхто не зможе
Мого страшного діла зупинити.
Горить! Горить! О, як загоготіло!
Ха! ха! ха! ха! Безсмертна Артемидо!
Рятуй свій храм. Чого-ж ти не рятуєш?
Адже безсмертна ти, адже могуча,
А Герострат — нікчемнеє створіння.
Ха! ха! . . . Як легко я твою величність
Нікчемністю своєю переміг!
Ага! Шкварчить! Ха! ха! ха! ха! Нехай!
Нехай ще краще розгориться. Потім
Коли тут камня цілого не стане,
Піду я й обявлю своє імя.

Ха! ха! ха! ха! Чому раніш не знав я,
Що легко так безсмертним можна стати?
Тепер безсилий час мого імя
Не зможе стерти з памяти людської,
І скрізь, де знатимуть дітей героїв,
Згадають теж безумця Герострата.

(У храмі починається галас і біганина. Гасять огонь.

Що гасите! Ні, пізно, пізно вже:
Не загасити вам моєї слави!
Вона безсмертна! Чуєте? — безсмертна!

Володимир Самійленко.

130. Предслава і Святослав.

(З драми: „Сон князя Святослава". Річ діється в початку XII віку в Київі.)

Перша дія.

Спальня князя Святослава. В глибині сцени направо ліжко за котарою, наліво на стіні ікона Божої Матері в золоті, а перед нею горить лямпа. На переді з правого боку столик, зліва піч з коминком. По стінах висять мечі, панцирі, шоломи і зброя. На столі велика книга. Вхід спереду з лівого боку. Вечорієє.

Перша ява.

Гарнич. (У дверях шемечеться, не пускаючи когось до середини). Неможна тут!
Чого вам? Гей, ви, службо!
Це що тут за порядок?

Предслава (за дверьми). Ні, я мушу! (Вривається до спальні з трьома малими дітьми. Всі вони одягнені в жебрацьку одежу.) Я мушу до князя.

Гарнич. Нема князя.

Предслава. То я зажду.

Гарнич. Не тут вам місце ждати.
Тут княжа спальня.

Предслава. Я хіба не знаю?
Не бійся, ще ти в горах стадо пас,
Як я тут знала кожний кут! (Плаче.) О, Боже!
Що сталося зо мною! До чого
Дійшла я нині. (Тулить дітей до себе.) Діти, милі діти!
Ось тут колись бувала мати ваша.
Їй кланялись, давали честь бояре,

Сам князь із нею любо розмовляв, —
А нині що ми всі? Ми жебраки,
Нещасні, без кута, без кусня хліба!
Гарниш. Не розумію, жінко, що ти мовиш!
Твоя одежа вказує жебрачку,
Слова-ж твої — — Та хто ти? І чого
Сюди вдираєшся?
Предслава. Де князь?
Гарниш. На ловах.
Та швидко верне, ось що лиш не видно.
Предслава. Я мушу бачити його.
Гарниш. Про мене.
Тільки не тут.
Предслава. Ні, тут! Я маю діло
Таке до нього — —
Гарниш. Це мені байдуже.
Я твому ділу не суддя. Та тут
У княжу спальню під грізьбою смерти
Не смію я нікого допускати.
Предслава. Ти й не пускав мене — і будь спокійний.
Гарниш. Вступися, жінко! Адже можеш хвилю
Заждати в сінях.
Предслава. Ні вже! Пятий день
Чекаю і все ніяк не можу
Князя побачить.
Гарниш. Але-ж я не можу
Тебе лишити тут! Та-ж князь, як скоро
Тебе побачить, не захоче й слухать
Твоєї мови, а велить відразу
Тебе й мене закинути в тюрму.
Вступися, не доводь мене до лиха!
Предслава. Дарма! Ось тут при огнищі святому
Сідаю. Діти, при мені сідайте! (Сідають.)
Тепер не сміеш силою мене
Відсіля гнати. Відси я не вступлюсь,
Аж князь прийде. А що потому буде,
Про це мені байдуже!
Гарниш (заламує руки.) Жінко! Жінко!
Чи ти безумна? Господи, пропав я!
Ось князь надходить! (В розпуці бігає по покою, ламаючи руки.)

Друга ява.

Ті самі, князь і два слуги.

Князь (у дверях, обернений до слуг.) А догляньте коней!
Не зараз до води! Нехай відсапнуть.
А витріть добре. Соколи є всі?
Слуга. Усі. Я взяв їх під свою опіку.
Князь. Гляди-ж. (До другого.) А ти поглянь там за хортами!
У Босого скалічена нога.
Покличте Власа, щоб оглянув рану!
Слуга. Я вже казав покликати його.
Чи ще що нам накажете?
Князь. Досить
На нині. Ви втомились. Відпочиньте!
А завтра суд у нас! Пришліть мені
Варнаву. Чи полагоджено все,
Що треба?
Гарниш. Я доглянув, пане! Все
Готове: і шатро й лавки й столи. (Слуги відходять.)
Князь. А, ти тут! (Оглянувся і побачив Предславу.) А це що?
Гарниш. Карай мене
Чи милуй, княже! Це моя вина!
Не міг опертись їй. Така могуча,
Що вийперла плечима двері спальні,
Мене зіпхнула і ввійшла сюди.
Князь. Це хто такий?
Гарниш. Не знаю, пане! Жінка
З дітьми. Жебрачка з виду, та говорить
Чудне таке — —
Князь. Гей, жінко! Хто ти є?
Ходи сюди!
Предслава (сидить.) Не встану відси я!
Ось тут при огнищі святому буду
Сидіти під опікою його,
Аж доки слова не даси мені,
Що вислухаєш річ мою.
Князь. Пек! Пек!
Якийсь знайомий голос! Темно вже —
Лиця не бачу, тільки очі чорні,
Мов вуглі два, там жевріють. (До Гарниша.) Світи!

Гарниш (креше огню). Уперта дуже! А про себе й слова
Сказать не хоче. (Світить.)

Князь (зо свічкою наближається до неї.) І лице якесь
Немов знайоме. Встань!

Предслава. Не встану, княже,
Аж поки слова не даси — —

Князь. Це що знов?
Ти думаєш, що перепреш мене?

Предслава. Грізьби твоєї не боюсь я, княже.
Нехай бояться ті, що мають ще
Що тратити. Я все, що тільки мала,
Все стратила. А те, за чим сюди
Прийшла я, те мене не доторкаєсь,
А лиш тебе.

Князь. Мене? А хто-ж ти?

Предслава. Слово
Вперед дай, слово, про котре благаю!

Князь. Здуріла жінка! Ну, нехай і так!
Даю те слово.

Предслава. Що спокійно все
Ти вислухаєш, що скажу тобі.

Князь. Все вислухаю.

Предслава. Сам на сам зо мною.

Князь (підозріло дивиться на неї.)

Предслава. Що, славний князь, великий наш герой
Побоюється баби?

Князь. Чорт, не баба!
Та ну, нехай і так! А то її
Позбутись годі! Ну, вставай, балакай!

Предслава (встає.) А цьому повели — (показує на Гарниша.)

Князь (сплеснув у долоні.) Ах, це Предслава!
Овлурова — —

Предслава. Так, княже, я Предслава!
Нещасного Овлура бідна жінка.
Спасибі, що пізнав мене нарешті,
А то сама я швидко вже не зможу
Себе пізнати.

Князь. Що з тобою діесь?

Предслава. Що-ж? Пропадаю! З цими хробаками
Скитаюся поміж людьми, бідую,
Слізьми вітаю ранок і слізьми
Постелю мочу вечером.

Князь. Де муж?

Предслава. Хіба-ж я знаю? Як би не те важне
І пильне діло, що мене до тебе
Сюди пригнало, я-б тебе спитала:
Де муж мій? (Плаче.)

Князь. Жінко, я його не маю.

Предслава. Ти засудив його, обдер із чести,
З маєтку, з всіх заслуг, з усяких прав.
Ти пхнув його могучою рукою
Із соняшних вершин життя людського
В безодню темну, там, де вічний страх,
Де мука, ганьба. Він ізгоєм стався,
Безправним між людьми, мов вовк у лісі,
Без імени, без роду, без маєтку.
Все, все відняв ти в нього! Мов кропиву
З города, вирвав з-між людей його,
А ще мене питаєш: де твій муж?

Князь. Ну, бачу, горе не зламало ще
Твоєї вдачи гордої, Предславо!
Язик твій гострий, як і був.

Предслава. Бо горе
І кривда люта все гострять його.

Князь. Про кривду, жінко, говорить не смій!
Твій муж убив Добриню воєводу
І заслужив на смерть. Не мій був суд,
А всіх бояр, що засудив його.

Предслава. О, так! О, так! Князі святі, безгрішні!
Вони ніколи не скривдять нікого,
Бо, як захочуть щось таке зробити,
То все знайдуть услужних, що за них
Візьмуть на душу гріх.

Князь. Безумна жінко!
Невже ти думаєш, що, блюзнячи
Отак мій суд і праведні закони,
Осягнеш те, за чим сюди прийшла?

Предслава (хапається за голову.) Ох, накипіло в серці моїм горе,
Немов отрута, й тиснесь на язик!
Та ні! Мовчу вже! Я-ж не за-для себе
Прийшла сюди. Пять день уже чекаю
Отам під брамою, щоб бачити
Тебе! Пять день страшенної тортури,
Непевности! . . . А тут ніхто не хоче
Мене до тебе завести! А діло
Велике, важне!

Князь. Що за діло, мов!

Предслава. Кажи оцьому геть іти! (Показує Гарнишa.)

Князь. Не бійся,
Він вірний в мене.

Предслава. О, у тебе всі,
Всі вірні! Але я не вірю їм.
Як би про мене йшло, мені-б байдуже,
А це-ж про тебе, княже, діло йде.

Князь. Про мене? Ну, коли про мене, жінко,
То я зажду до завтра. Що мене
Самого доторкаєсь, це для мене
Не так то важне.

Предслава. Княже! Богом милим
Молю тебе! Не відправляй мене!

Князь. Уперта ти, то й я упертий буду.
Веди її до гридниці, Гарнишу,
Кажи погодувать її й дітей
І місце дай, щоб мали де проспатись.
А завтра рано, поки суд зачнесь —

Предслава (падає перед ним на коліна.) О, княже! Батьку! Вислухай мене,
Це діло — не тебе лишень самого,
А всього краю доторкаєсь!

Князь. Так?
Гарнишу! Є ще Гостомисл в палаті?
Як є, поклич його. Коли таке
Це діло, то при нім скажи!

Предслава. Ні, ні!
Ні за що в світі! При слузі отім
Скоріше, ніж при нім.

Князь. Ти, жінко, пяна!
Або з ума зійшла. Іди, проспись!
Я втомлений і також спати хочу.
Веди її, Гарнишу!
Предслава (на колінях.) Княже, слухай!
Князь (одвертається.) Ні слова більше!
Предслава (повзе за ним.) Тут страшенна — —
Князь. Годі!
Не хочу слухать! Що-ж ти став, Гарнишу?
Веди її!
Гарниш. Ходіть, ходіть! Чи-ж завтра
Не буде час сказати все, що треба?
Предслава (встає, ламаючи руки.) Пропало все! Я чую, серцем чую:
Пропало все! Добраніч, княже! Завтра —
Що-ж, може й завтра ще прийдесь сказати
Те, що сьогодня слід було. А може —
Князь. Добраніч.

(Предслава з дітьми і Гарниш відходять.)

Третя ява.

Князь сам.

Князь. Тьфу! Ото завзята жінка!
Мов дикий звірь, із ланцюга зірвавшись,
Так і вона тут шарпаєсь і рвесь.
І що за діло це таке у неї?
Мене дотичить! Що там може бути
Між нею й мною? Ну, я не цікавий.
До завтра недалеко, будем знати!

(Ходить по кімнаті, потім зупиняється коло стола і дивиться в кут, де перед тим сиділа Предслава).

Яка страшна вона отут сиділа!
Лиця не видно . . . Сірі лахи, чорний
На голові платок, лиш чорні очі,
Мов вуглі два, там жевріють в затінку.
І голос . . . голос той шпигнув мене
Відразу в серце, щось таке у ньому
Збудив . . . О, Боже! Із-за неї в тямці
Зринає образ дорогий, коханий
Моєї жінки. Адже це вона

Предславу цю любила, як дитину,
Ховала і пестила і навчала
І за Овлура заміж віддала!
Я-ж сам її малою ще не раз
І на руках гойдав і спати клав,
Як власною дитиною втішався,
Бо власних Бог не дав мені дітей!
А нині вона? Жебрачка! Жінка
Ізгоя! (Хапається руками за голову.) Скільки це одніське слово
Нещастя, горя, муки в собі має!
А я й не думав досі так про це!
Забув про неї, засудивши мужа!

(Попадає в задуму.)

*

(Предслава, жінка ізгоя Овлура, давнього боярина, дізналася, що боярин Гостомисл хоче зрадити князя, і прийшла повідомити про це князя. Святослав дізнається иншим способом про зраду Гостомисла і пізнає при цій нагоді праведне серце прогнаного Овлура. Цей Овлур натрапив був давніше на сліди зради Добрині і Гостомисла і убив Добриню, але потім, не знаючи, чи не помилявся, не хотів кидати на вбитого підозріння зради. Тому то рада присудила його на прогнання. Тепер князь Святослав пізнає всю правду, бачить, що „ізгой“ Овлур рятує його перед новою зрадою Гостомисла, замикає цього зрадника до вязниці, а Овлурові дає Гостомислові маєтки і привертає його до всіх боярських почестей.)

Іван Франко.

131. З комедії п. з. „Ревизор з Петербурґу.“

Річ діється в повітовім місті на Московщині в першій половині XIX віку. Випадкового подорожнього Хлестакова приймають в місті за визначного сподіваного високого ревизора із столиці.

Друга дія.

Маленька кімната в гостинниці; ліжко, стіл, лавки, порожня пляшка, чоботи, щітка для одежі і т. и.

Перший вихід.

Йосип, служник Хлестакова.

Йосип (лежить на пановій постелі.) А! Хай йому чортяка, як хочеться їсти! У животі так гурчить, немов би цілий полк заграв у труби... Таки не доберемось додому та й годі! Що-ж робить! Другий місяць минає, як покинули Петербурґ! Проциндрив у дорозі гроші, а тепер і сидить, підобгавши хвоста, і не турбується. А було-б вистарчило на дорогу,

ще й як! Ні, куди-ж пак! Йому заманулось показать себе в кожному місті! (Передражнює пана.) „Гей Йосипе, біжи, напитай де кватирю, та не-аби-яку! І обід замов як найсмачніший . . . Я не можу їсти недоброї страви. Мені треба доброго обіду.“ Ще хоч би щось путнє, а то мізерний реґістратишка! З подорожніми знайомиться, а тоді в карти! От тобі й доґрався! Ех, осточортіло вже мені таке життя. Вже в селі краще: хоч нема панства, так зате-ж і турбот менше! . . . Але все-ж таки, як піде на правду, то життя в Петербурзі найкраще. Аби тільки ґроші були, а життя делікатне і політичне: театри, собаки тобі танцюють, і все, чого душа забажає. Розмовляють усі так делікатно, як тільки дворяне уміють. Підеш бувало на Щукин — кущі кличуть тебе: „Пане!“ На перевозі на човні сідаєш собі поруч з чиновником . . . Не почуєш ніколи нечемного слова: кожний на тебе каже: ви . . . Очортіло ходити — береш візника, їдеш, мов пан, а не хочеш заплатити — гаразд: у кожному дворі є другі ворота — чкурнеш за браму, а там і нечистий тебе не знайде. Одно тільки погано: раз наїсися добре, а вдруге — трохи з голоду не луснеш так, як оце й тепер наприклад. А все він винен. Що з ним вдієш? Прийшле батько ґроші, так він не те, що-б зберегти; куди там! Пішов гулять: їздить фіякрами, що-дня біжи купуй йому білет до театру; минув тиждень, там дивись — посилає продавати новий фрак. Инколи прогайнує все до останньої сорочки. Далебі, правду кажу! А яке сукно дороге, анґлійське . . . Сотні півтори самий фрак коштує, а продасть тобі на базарі за двадцять . . . А про штани нема що й говорити — за дурно йдуть. А через що? Через те, що він діла не робить. Замість щоб іти на службу, вештається по проспекті, в карти ґрає . . . Ой, коли-б довідався про це старий пан! Не подивився б на те, голубе, що ти чиновник, а закотив би сорочку та всипав би тобі таких гарячих, що-днів чотирі чухався-б. Коли служить — так служи! От і тепер сказав реставратор, що не дасть нам їсти, поки не заплатимо за давнє. Ну, а як не заплатимо? (Зітхає.) Ох, Господи Боже мій! Коли-б хоч якого-небудь боржу. Здається, цілий би світ проковтнув! . . . Щось стукає . . . мабуть він. (Зіскакує хутко з ліжка.)

Другий вихід.

Йосип і Хлестаков.

Хлестаков. На, візьми. (Дає йому капелюх і паличку.) А ти знов качався на постелі?

Йосип. Та чого я мав качатись. Не бачив я постелі, чи що?

Хлестаков. Брешеш, качався: дивись, як усе покуйовджено?

Йосип. Та нащо воно мені? Хіба я не знаю, що таке постіль? Я маю ноги, я й постою. Нащо мені ваша постеля?

Хлестаков (ходить по кімнаті.) А подивися лишень, чи нема там тютюну?

Йосип. Та звідкіля йому взятись? Адже-ж ви ще чотирі дні тому останній викурили.

Хлестаков (ходить і на всякий спосіб копилить губи. Нарешті говорить голосно і рішучо.) Слухай . . . Гей, Йосипе!

Йосип. А що там?

Хлестаков (голосно, але вже не так рішучо.) Біжи туди.

Йосип. Куди?

Хлестаков (зовсім нерішучо і не голосно, майже притихаючи.) На долину, до буфету . . . Скажи там, щоб дали мені обідати . . .

Йосип. Та ні, я і йти не хочу.

Хлестаков. Як ти смієш, дурню?

Йосип. Та так. Чи піду чи не піду, нічого з того не буде . . . Хазяїн сказав, що не дасть більше обідати . . .

Хлестаков. Як він сміє не дати? От ще дурниця!

Йосип. „Ще“, каже, „і до городничого піду; третій тиждень не платите грошей. Ви обидва з твоїм паном“, каже, „шахраї, а пан твій дурисвіт. Ми“, каже, „таких пройдисвітів та поганців бачили!“

Хлестаков. А тобі, дурню, зараз треба усе те мені переказувати!

Йосип. Каже: „Так може всяке приїхати, осістись, набрати набір[1]) так, що потім і вигнати трудно. Я, — каже, — „не жартуватиму, а прямо жалобу та в тюрму.“

Хлестаков. Ну, ну, дурню, годі! Біжи, біжи та скажи йому... Яка-ж дурна худоба.

Йосип. Та вже краще я покличу сюди самого хазяїна.

Хлестаков. Нащо хазяїна!? Іди сам скажи.

Йосип. Та, їй Богу, паничу . . .

Хлестаков. Про мене, чорт з тобою! Клич хазяїна. (Йосип виходить.)

---

[1]) На борг, без грошей; на позичку.

Третій вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Страх, як хочеться їсти. Пройшовся трохи, думав, чи не перехочеться; ні, хай йому біс, не перехотілось. Ох, коли-б я не проциндрив грошей у Пензі, було-б з чим доїхати додому . . . Отой піхотний капітан здорово обчистив мене. Посидів усього чверть години і все забрав. А все таки дуже кортіло-б ще хоч раз з ним зійтися. Тільки не довелось. Ну, який же поганий городок. У крамницях нічого не дають набір. Це просто таки погань . . . (Починає свистати ні це, ні те.)

Четвертий вихід.

Хлестаков, Йосип і слуга.

Слуга. Хазяїн велів спитати, чого вам треба?

Хлестаков. Здоров був, приятелю! Ну, що, як здоровля?

Слуга. Дякую, хвалити Бога.

Хлестаков. Ну, що, як у вас у гостинниці, чи все гаразд?

Слуга. Та, хвалити Бога, усе гаразд.

Хлестаков. Багато подорожніх?

Слуга. Та таки досить.

Хлестаков. Слухай, голубе! Мені й досі не приносять обідати, так прошу тебе, будь ласка, скажи там, нехай швидче несуть. Бачиш, мені зараз після обіду треба буде де-що зробити.

Слуга. Та хазяїн сказав, що більше не дасть. Навіть хотів іти сьогодня скаржитися до городничого.

Хлестаков. Ет, що там скаржитися! Ти, голубе, сам поміркуй, що це таке? Мені-ж треба їсти! Бо инакше я можу зовсім охлянути. Мені дуже хочеться їсти . . . і я це кажу не в жарти.

Слуга. Еге-ж. Та він казав: „я не дам йому обідати, доки не заплатить мені за давнє.“ Так він і сказав.

Хлестаков. А ти піди та розтовмач йому, умов його.

Слуга. Що-ж йому сказати?

Хлестаков. Ти йому розтовмач, як слід, що мені справді треба їсти . . . Гроші само по собі . . . Він гадає, що як йому, мугиряці, нічого не станеться, як не попоїсть який день, так і иншим теж. От іще вигадка!

Слуга. Добре, я йому скажу. (Слуга і Йосип виходять.)

Пятий вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Одначе це погано буде, як він зовсім нічого не дасть їсти. А страшенно хочеться, ще ніколи так не хотілось . . . А може-б із одежі що-небудь пустити на торг! . . . От хоч би штани або-що продати. Е, ні, краще поголодувати та приїхать додому у петербурзькому одязі. Шкода, що Йохим не позичив карети. А гарно це було-б, їй Богу, гарно: приїхати додому в кареті, підїхати таким чортом до якого-небудь сусіда поміщика перед ґанок, з ліхтарями, а Йосипа посадовити позаду у лівері . . . Уявляю собі, як би всі заметушились! „Хто це, що це?“ А лакей входить (витягається й удає лакея.) „Іван Олександрович Хлестаков з Петербурґу; зволите приняти?“ Вони тюхтії і не знають, що то значить: „Зволите приняти.“ До них як приїде який гусак-поміщик, то так, як ведмідь, і преться просто в вітальню. Підійдеш до гарненької донечки: „Панно, як я . . .“ (Потирає руки і притупцює ногою.) Тьфу! (Плює.) Аж нудно, так їсти хочеться.

Шостий вихід.

Хлестаков, Йосип, опісля слуга.

Хлестаков. А що?

Йосип. Несуть обідати.

Хлестаков (ляскає в долоні і трошки підскакує на стільці.) Несуть! Несуть! Несуть!

Слуга (з тарілкою і серветкою.) Хазяїн дає оце в-останнє.

Хлестаков. Ну, хазяїн, хазяїн . . . Начхати мені на твого хазяїна! А що там таке?

Слуга. Зупа й печеня.

Хлестаков. Тільки дві страви?

Слуга. Еге.

Хлестаков. От, дурниця! Я цього не приймаю. Ти йому скажи, що це таке справді? Цього-ж мало.

Слуга. Ні, хазяїн каже, що цього навіть багато.

Хлестаков. А сос де?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Чому нема? Я сам бачив, як ішов поуз кухню, — там багато варилось. І в їдальні сьогодня вранці два якісь куценькі чоловічки їли сьомгу і ще багато де-чого . . .

Слуга. Та воно і є . . . і нема.

Хлестаков. Як то нема?

Слуга. Бо нема.

Хлестаков. А сьомга, а риба, а котлєти?

Слуга. Це для кращих.

Хлестаков. Гей ти, дурню!

Слуга. Еге-ж!

Хлестаков. Порося ти погане! . . . Чому вони їдять, а я ні? Чому-ж, побий їх чортяка, і я не можу так? Хіба-ж вони не такі подорожні, як і я?

Слуга. Авже-ж не такі.

Хлестаков. А які-ж.

Слуга. Та які! Вони, звичайно, гроші платять.

Хлестаков. А я з тобою, дурню, і балакати не хочу. (Наливає зупи і їсть.) Що це за зупа? Ти просто налив води у миску — ніякого смаку, ще й тхне чимсь. Я не хочу цеї зупи, дай мені иншої.

Слуга. Добре, візьму. Хазяїн сказав, як не хочете, то й не треба.

Хлестаков (захищає рукою тарілку.) Ну, ну, ну, не руш, дурню! Ти звик поводитись так з иншими . . . Я брат не такий! Зо мною не раджу . . . (Їсть.) Боже мій, що це за зупа! (Їсть далі.) Я думаю, що ще ні одна людина на світі не їла такої зупи! Якесь пірря плаває замісць масла . . . (Крає курку.) Ай, ай, ай, що це за курка! Давай печеню . . . Там зупи трохи зосталось, візьми, Йосипе, собі! (Крає печеню.) Що це за печеня! Це не печеня!

Слуга. А що-ж?

Хлестаков. А чорт його знає, що таке, тільки не печеня. Це сокира печена замісць телятини. (Їсть.) Розбійники, каналії! Чим вони годують! Аж щелепи болять, як ззіси один такий шматок. (Колупає пальцем у зубах.) Поганці! Зовсім як та деревляна кора, нічим не витягнеш, і зуби почорніють од таких страв. Злодюги! (Витирає губи серветкою.) Більше нічого нема?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Каналії! Поганці! І хоч би сякий-такий сос або щось солоденьке . . . Ледащо! Тільки деруть з подорожніх.

(Слуга з Йосипом забірають зо стола тарілки і виносять.)

Сьомий вихід.

Хлестаков, потім Йосип.

Хлестаков. Так, неначе й не їв нічого, тільки дужче розохотився. Коли-б дрібні, послав би на базар купити хоч булку або-що.

Йосип (входить.) Там чогось городничий приїхав та розпитує про вас . . .

Хлестаков (перелякано.) От тобі й на! Що за бестія отой ресгавратор, встиг таки пожалітись. А що буде, як справді впакують мене до тюрми? Що-ж? Як би чесним способом . . . то я може-б . . . Ні, ні, не хочу. Та що він таке? . . . Як він сміє справді? . . . Що, хіба я йому купець або ремісник який? (Бадьориться, випростується.) Та я йому просто скажу: „Як ви смієте? Як ви . . .“ (У дверях ворушиться клямка; Хлестаков блідне й труситься.)

Восьмий вихід.

Хлестаков, Городничий і Добчинський.

Городничий (увійшовши, спинився. Обидва злякано дивляться скілька хвилин один на одного, витріщивши очі.)

Городничий (заспокоївшись трохи і витягнувши руки по швах.) Добридень!

Хлестаков (кланяється.) Моє поважання! . . .

Городничий. Вибачте . . .

Хлестаков. Нічого . . .

Городничий. Моя повинність, як городничого цього города, дбати про те, що-б подорожнім і всім благородним людям ніяких прикростей . . .

Хлестаков (зразу зупиняється трохи, а потім говорить голосно.) Що-ж робити? . . . Я не винен . . . Я справді заплачу . . . мені пришлють з дому . . . (Бобчинський заглядає в двері.) Більше винен він . . . таку тверду дає телятину, як дерево . . . А зупа . . . чорт зна, чого до неї всипав, я мусів вилити її за вікно. Він мене голодом мучить цілі дні . . . чай такий поганий, тхне рибою, а не чаєм. За що-ж я . . . От ще вигадка!

Городничий (злякано.) Вибачайте, я справді тому не винен. На базарі у мене телятина завжди добра. Привозять холмогорські купці . . . Люди тверезі і поводіння чесного. Я не знаю, звідки він бере таку.

А як що не так, то . . . Може-б ви переїхали зо мною на иншу кватирю?[1]).

Хлестаков. Ні, не хочу. Знаю, що це значить, на иншу кватирю: це значить, у тюрму. Та яке ви маєте право? Як ви смієте?... Я . . . я служу в Петербурзі. (Сміливіше.) Я . . .

Городничий (набік.) Ох, Господи, який же сердитий! Про все дізнався, все розказали прокляті купці!

Хлестаков (бадьоріше.) Та ви хоч із усією командою, то . . . не піду! Я просто до міністра. (Стукає кулаками до столу.) Що ви? Що ви?

Городничий (витягнувшись і тіпаючи усим тілом.) Помилуйте, не губіть. Жінка, діти маленькі, не робіть нещасним!

Хлестаков. Ні, я не хочу. От ще! Що мені до того? Через те, що у вас жінка та діти, я маю йти в тюрму? Це мені подобається! (Бобчинський виглядає в двері і злякано ховається.) Ні, щиро дякую, не хочу!

Городничий (труситься.) Через недосвід, їй Богу, через недосвід, через убожество . . . Сами звольте подумати — казенної плати не вистарчає навіть на чай і цукор. А як що і були які хабарці . . . то дуже невеличкі: щось там з їжі та на одежину. Що-ж до унтер-офіцерської вдови, перекупки, котру я ніби вибив різками, так це брехня. Це вигадали вороги мої: це такі люди, що готові мене в ложці води утопити.

Хлестаков. Та що таке? То зовсім не моє діло . . . (Роздумавши.) Одначе я не знаю, нащо ви говорите про ворогів та про якусь унтер-офіцершу вдову. Унтер-офіцерша то зовсім инша річ . . . а мене не смієте вибить, до того вам зась . . . Дивись, який знайшовся! От ще! Я заплачу, заплачу гроші. Я через те і сижу, що у мене ні шеляга.

Городничий (на бік.) Ой, хитра-ж личина! Ось! Якої загнув! Якого тумана пускає! Розбірай, як хочеш. Не знаєш, з якого боку й підступити. Ну, та спробую . . . Що буде, то буде, а спробувати можна. (Голосно.) Коли вам справді треба грошей або чого иншого, то я раден зараз допомогти. Мій обовязок допомагати подорожнім.

Хлестаков. Позичте, позичте мені. Я зараз розплачусь із ресторатором. З мене буде двісті карбованців, або навіть і менше.

---

[1]) Городничий, який має на своїм сумлінні багато гріхів, дізнався, що має приїхати ревизор з Петербурґу. І от дають йому знати, що якийсь незнайомий сидить уже три тижні у готелі. Він думає, що це ревизор, іде до нього і хоче його запросити до себе. (В цій сцені Хлестаков і Городничий не розуміють один одного.) Бобчинський і Добчинський — це горожане, що прийшли разом з городничим вітати ревизора, але Бобчинський стоїть за дверима.

Городничий (даючи гроші.) Як-раз двісті карбованців, не турбуйтесь і перевіряти.

Хлестаков (беручи гроші.). Дякую, дякую. Я вам негайно пришлю з села . . . У мене це швидко . . . Я бачу, ви благородна людина. Тепер инша річ.

Городничий (набік.) Ну, хвала Богові, гроші взяв. Тепер, здається, гаразд піде. А я йому замісць двохсот та чотирі вкрутив.

Хлестаков. Гей, Йосипе! (Входить Йосип.) Поклич сюди слугу (До Городничого і Добчинського). Чого-ж ви стоїте? Сідайте, будь ласка.

Городничий. Нічого, нічого, ми постоїмо.

Хлестаков. Прошу, сідайте, будь ласка. Я тепер бачу вашу просту вдачу і вашу щирість. А то, признаюсь, я вже думав, що ви прийшли, щоб мене . . . (До Добчинського). Сідайте! (Городничий і Добчинський сідають. Бобчинський заглядає в двері і прислухається.)

Городничий (набік.) Треба бути сміливішим. Він хоче, щоб його уважали за інкогніто. Добре, пустимо й ми тумана. Удамо, що ми зовсім не знаємо, що він за особа. (Голосно.) Ми, ходячи по службі ось із Петром Івановичем Добчинським, тутешнім поміщиком, зайшли навмисне до гостинниці довідатись, чи добре тут подорожнім, бо я не так, як инший городничий, котрому про все байдуже . . . Я, окрім служби, маю в душі християнську людяність, хочу, щоб кожну людину добре вітали, і ось немов у подяку за це доля послала мені таку приємну знайомість.

Хлестаков. Мені самому дуже приємно. Без вас я, признаюсь, довго-б ще сидів тут . . . Зовсім не мав чим заплатити.

Городничий (набік.) Ну, ну, говори своє! Не мав чим заплатити! (Голосно.) Насмілюсь спитати, куди і в яке місце зволите їхати?

Хлестаков. Я поїду в Саратівську губернію, у власний хутір.

Городничий (набік, іронично.) В Саратівську губернію. Ого! І не почервоніє . . . О, з ним треба держатись обережно. (Голосно.) Добре діло задумали. А от що до подорожі, то одні кажуть, буває прикро, що коней часом нема, а иншому — це розривка для ума. Адже ви мабуть їдете більш за-для власної розваги?

Хлестаков. Ні, батько мене кличе. Розсердився старий, що я й досі ні до чого не дослужився в Петербурзі. Він думає, що, як тільки приїхав, так зараз Володимира тобі і почеплять. Ні, я послав би його самого потертись трохи по канцеляріях.

Городничий (набік.) Чи бач, як баки забиває, ще й старого батька приплів. (Голосно.) І надовго зволите їхати?

Хлестаков. Напевно не знаю. Мій батько упертий. Я йому просто скажу: як собі хочете, а я без Петербурґу жити не можу. За що-ж справді я маю труїти своє життя з мужиками? Тепер не ті бажання, душа моя жадає просвіти.

Городничий (набік.) Гарно завязав узлика! Бреше, бреше й не спіткнеться. А так навзір непоказний, низенький: здавалось би нігтем роздавиш його. Ну, та постривай. Ти у мене таки пробалакаєшся. Я тебе приневолю більше розказати! (Голосно.) Справедлива увага. Що можна зробити в глушині? Ось хоч би й тут: ночи не досипляєш; сили свої покладаєш для батьківщини, не жалуєш нічого, а нагорода невідомо коли ще буде (оглядає кімнату.) Здається, цей покій трохи вохкий.

Хлестаков. Поганий покій! А блощиці такі, яких я ще нігде не бачив. Як собаки, кусають.

Городничий. Дивіться, такий поважний гість і терпить — від кого-ж? Від якихось паскудних блощиць, яким і на світ не слід було родитись. Здається й темно трохи в цім покої?

Хлестаков. Ще й як! Зовсім темно. Хазяїн узяв моду не давати сюди свічок. Хочеш иноді щось зробити, прочитати, або прийде фантазія написати щось — неможна: темно.

Городничий. Чи не міг би я просити вас . . . але ні, я не достойний того . . .

Хлестаков. А що?

Городничий. Ні, ні, не достойний, не вартий.

Хлестаков. Та що-ж таке?

Городничий. Я насмілився-б . . . У мене дома прегарний для вас покоїк, світлий, тихий . . . Але ні, я почуваю сам, це занадто велика честь для мене . . . Не гнівайтесь, їй-Богу, я так, по щирости запросив . . .

Хлестаков. Навпаки, я з приємністю. Мені приємніше у приватнім домі, ніж у цьому шинку.

Городничий. Ой, який же я радий! А як моя жінка зрадіє. В мене така вже вдача: гостинність з самого дитинства, особливо-ж як гість — освічена людина. Не думайте, що я кажу це з лукавства: ні, я не з тих, мої слова йдуть просто з душі!

Хлестаков. Дякую дуже. І я теж не люблю лукавих людей. Мені дуже подобається ваша прямота і щирість, і я, признатись, нічого більше не вимагав би, як тільки — виявляй мені прихильність і поважання, поважання і прихильність . . .

Девятий вихід.

Ті самі і слуга разом з Йосипом.

(Бобчинський зазирає у двері.)

Слуга. Веліли кликати?

Хлестаков. Еге, дай рахунок.

Слуга. Я-ж недавно подав вам другий рахунок.

Хлестаков. Я вже не памятаю твоїх дурних рахунків. Скажи, скільки там?

Слуга. Ви зволили першого дня взяти обід, другого дня тільки закусити сьомги, а опісля усе брали набір.

Хлестаков. Дурень! Ще заходись вилічувати! Скільки там усього слід?

Городничий. Та не турбуйтесь, прошу, — він підожде. (До слуги.) Геть відсіль! Тобі пришлють!

Хлестаков. Та й то правда. (Ховає гроші. Слуга виходить; в двері визирає Бобчинський.)

Десятий вихід.

Городничий, Хлестаков і Добчинський.

Городничий. А чи не бажали-б ви тепер оглянути де-які заклади в нашому городі, от шпиталь, то-що?

Хлестаков. А що-ж там таке?

Городничий. А так, подивитись, як ведеться, який лад . . .

Хлестаков. З великою охотою, я готовий. (Бобчинський висуває голову в двері.)

Городничий. А як забажаєте, поїдемо до повітової школи: подивитесь, як викладають у нас науки.

Хлестаков. Добре, добре.

Городничий. Опісля, як забажаєте одвідать острог і міські тюрми, — подивитесь, як у нас держать злочинців.

Хлестаков. Та навіщо-ж тюрми? Вже хіба краще оглянемо шпиталі.

Городничий. Як хочете. Як ви бажаєте їхати — у своєму екипажі чи разом зо мною в бричці?

Хлестаков. Та вже краще з вами у бричці.

Городничий (до Добчинського.) Ну, Петре Івановичу, для вас тепер немає місця.

Добчинський. Нічого, я й так . . .

Городничий (тихо до Добчинського.) Слухайте, ви біжіть бігом, щодуху, і занесіть дві карточки: одну у шпиталь до Земляники[1]), а другу жінці. (До Хлестакова.) Чи можу просити дозволу написати при вас скілька слів до жінки, щоб вона приготовилась приняти шановного гостя?

Хлестаков. Та навіщо-ж це? А проте, тут і чорнило, тільки паперу — не знаю . . . Хіба на оцій карточці.

Городничий. Добре, я тут напишу. (Пише і разом говорить до себе.) А от побачимо, як піде діло після снідання. А є у нас губерська мадера, не показна на позір, але і слона звалить з ніг. Аби тільки дізнатися, хто він такий і до якої міри його треба боятись. (Написавши, віддає Добчинському, котрий підходить до дверей; але в ту саму мить двері обриваються і Бобчинський, що підслухував під дверима, летить разом з ними на сцену. Всі скрикують. Бобчинський встає.)

Хлестаков. А що? Не вдарились часом де-небудь.

Бобчинський. Нічого, нічого, все гаразд, тільки на носі невеличка ґулька. Я забіжу до Християна Івановича, у нього[2]) є такий пластер, то воно й загоїться.

Городничий (роблячи Бобчинському докірливий знак, до Хлестакова.) Це нічого. Уклінно прохаю, будьте ласкаві. А слузі вашому я сам скажу, щоб переніс пакунки. (До Йосипа.) Перенеси, голубе, все до мене, до городничого — це тобі кожна дитина покаже. Будь ласка! (Пускає наперед себе Хлестакова і сам іде за ним, але, обернувшись, говорить з докором до Бобчинського.) Вже й ви! Не найшли иншого місця упасти! І простягся, як чорт знає що таке! (Виходить; за ним Бобчинський.)

Завіса спадає.

Микола Гоголь.

---

1) Управитель шпиталя.
2) Повітовий лікарь.

Проза.

I. Спомини.

1. Фата-морґана в Криму. V.
2. Полонинські спомини. VI.
3. На Тарасовій могилі. VI.
4. Перед битвою. VI.
5. Христос воскрес. VI.
6. Біля моря — між Басками. VI.
7. День в Остенді. VII.
8. З подорожі по Норвеґії. VII.
9. Мручок. VII.
10. Пороги на Дніпрі. VII.
11. Ялта і околиця. VII.

132. На Сокільськім.

О сьомій годині рано їхали ми жидівською бричкою найпоганішими вулицями Кут.

Коні скрутили вбік, віз скотився в долину, і раптом перед нашими очима розкрився зовсім инший світ.

Гори!

Синьо-зелені стіжки, вкриті серпанками прозорої мряки, обсипані жемчугами роси, обкаджені кадилом живиці і запахом цвітів — це передова сторожа Зелеменя, Шпиць і Говірлі.

А долом Черемош! Невеликий, а який жвавий, який дужий! Скільки у ньому життя, нічим не приборканого, якогось первістного життя, як свобідно переливаються його хвилі долиною по-між горами, як шумно і гучно ревуть по каміннях, що скотилися з гір і лягли їм посеред дороги . . .

Віз котився по-над самий беріг, і здалося, що могуча сила води тягне його до себе і пустити не хоче. То так здавалось, а в дійсности туди вела дорога, коли дорогою можна звати збір всілякого каміння, починаючи дрібним, гладко виточеним, як заячий шріт, а кінчаючи таким, як буханець хліба, голова або гарбуз. Та ще як би воно було рівно розміщене, то нехай там, а то лежить собі лавами, скиртами, порогами, як оборонні вали на гряниці гірського царства.

Тою дорогою йшли або їхали напроти нас менші і більші ватаги жінок та чоловіків з бесагами на торг.

Чоловіки рослі і стрункі, як ялиці, жінки звичайно багато нижчі, по-над вік старі, з лицями, що нагадують жінок Сходу. Та зате, як лучилася гарна, то хоч пиши! Стрункa, гнучка, з палкими очима, певна своєї принади. Їдуть на коніках-гуцулах, курять люльки і в своїх одягах мальовничих на тлі прекрасного краєвиду виглядають, як живі образи, як малюнки до оповідань Федьковича.

І можна-б забутися, задивитися, заслухатись у ту безкраю сімфонію барв і згуків, що розливаються по землі і по небі, над тобою і довкола тебе, як-би — як-би віз не гуляв разом з тобою по камінні конвульсійного танцю св. Віта.

— Що то нині! — потішає візник, — то колись сюди їхати була чиста кара. Тепер тут гостинець. Його вибудував небіжчик пан староста. За це йому фіґуру на Сокільськім поставили.

— Мали за що! — гадаю собі про себе.

— Будемо їхати попри Сокільське, то пани побачуть. Вже недалеко . . . Вйо-о!

І бричка скрипить, скиглить і стогне, перевертається з боку на бік і перевалюється крізь той гостинець Цикльопів.

Ось і Сокільське!

Я не раз чув про нього, читав і навіть бачив на нашій сцені якусь Сокільську дебру, але щоб вона в дійсности так сильно мене вразила, того я ніяк не сподівався.

Стіна, висока стіна, якої людським рукам не здвигнути, відбила світ. Луком нагнутим стоїть похилена над Черемошем і дивиться у воду. Дивиться віками віків і немов щось читає.

А той Черемош припав до неї, обіймає її й цілує. Раптом відбється, кине собою і зареве, як ранений ведмідь. Грізно і завзято валить на тую гать муровану, що нею люди скували його і відділили від Сокільської, його, свобідного, сильного, безсмертного сина гір!

Заждіть! Він має час. У нього хвилина, у вас віки! Побачимо, хто кого переможе!

І потішений і втихомирений вертає в русло і переливається усіми фарбами розтопленого олива, срібла і опалів, усіми заломами ліній, усіми відтінками тонів. Грається з камінями, що, мов діти, вскочили до нього, щоб скупатись, обливає їх, оббризкує піною, сипле росою дрібнесеньких крапель, дихає парою синявої мли. Любить ті бідні, безсилі крушини великих гір. Як дідусь грається з дітьми. Инша річ — люди! Лише перед їх розумом уступає, тільки їх відвагою любується. Вважай, керманичу! Веди дарабу вправною рукою, бистрим зором сліди кожний камінь, помічай кожну течію, хитро та вміло та складно та в час відбивай направо та наліво, бо як ні, то він тобою, як дитячим млинцем, закрутить і фурне, мов мізерною іграшкою! І не почислиш своїх ялиць, не позбираєш костей, не побачиш тої Сокільської, що стоїть дужа і висока, як княгиня в кирей шовкової мли, в короні золотого сонця . . .

А до Сокільської праворуч приставлено, як сходи до престола, велике камінюччя, поскладане одно на друге завбільшки скринь, скриньок і будинків. Віки помалювали їх насіро і до сонця блищать, як із криці. А з-поміж тих незграбних, рукою природи тесаних, брил біліє одна висока і тонка, як стовп. То фіґура пана старости.

І дивне диво! На найширшій ґранці, на білому камені колюмни я прочитав великими чорними буквами витесані незабутні слова:

„Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди,
Настане суд!“

Не знаю, чи можна було вибрати краще місце для оцих слів. Той вічний рев Черемоша, та Сокільська скеля і зміст цих слів — то щось одно. Здається, що Черемош не шумить і не гуде, лиш грізно лякає світ судом, здається, що зверху Сокільського якийсь могутний голос кличе: „Схаменіться!“ — здається, що уся розгукана природа звіщає хвилю, коли розкуються заковані люди — настане суд! . . .

І на хвилю чоловік забуває себе, тратить свідомість часу і місця і всіх дрібниць, що путають його вільне „я“, та цілим своїм єством вслухується в той шум, у той рев, у ту невідому розмову природи, щоб дізнатись, щоб дослухатись, чи хвиля суду не надходить.

Заслуханий не бачить хмари, що з-поза Сокільської скелі, як сукно, висувається і вітром та стужею дише. Перша блискавиця будить нас із задуми.

Робиться темно й студено. Вода чорніє й рудіє, на скелі лягають тіні, а все небо — як залізний панцирь. Тремтять квіти, тремтять листки, хиляються дерева додолу. Їх прошибає трівогою якась передсмертна дрігота.

Чим скорше добігли ми до воза і пустилися в дальшу дорогу — коні, розуміючи небезпеку, дерли зо шкіри. За нами гонила буря. На щастя, ми скрились перед нею до Розтік.

Подали снідання. Бриндзя, масло і гірська вуджена шинка. За сніданням ішла весела розмова, як звичайно по перебутій біді.

Нашу розмову перервав град, що товк до вікон, немов кулаками. Здавалося, що всі вітри з цілого світу збіглися в гори та взялися за чуби. А громи били так гучно, як би на кожнім версі стояла

осібна батерія гармат. От-от, і цілу кітловину, у якій лежить село, затопить вода, занесе каміння, закине град і спалять блискавиці . . .

Забрало овес на покосах, понесло дараби світами, поторощило ялиці, а що-найкращі квіти в городці змішало з болотом.

*

А на Сокільськім на скелі стояла старостинська фіґура, і якась незрима рука писала на ній:

„Схаменіться, будьте люди,
Бо лихо вам буде!

Богдан Лепкий.

133. Море.

— Далеко море? Кудою дійти до моря? — Оце перше наше питання по приїзді до Одеси.

— Просто Преображенською, на розі звернете на Рішелієвську, зійдете на Катеринінську площу, а там уже й Миколаївський бульвар над морем.

Ідемо спішно. Широчезні вулиці з пишними палацами, вікна вистав повні золота, шовків, квітів; городський сад із цвітучими живими килимами, масами розквітлих пахучих рож та кришталевими водограями. Ніщо нас не задержить по дорозі, все єство опанувала нетерпелива жадоба — побачити море.

Дорога спускається злегка вниз. Свіжий подув вітру охолоджує спеку. День погідний, ясний, а небо таке чисте і голубе, якого у нас і не видати. Чим далі сходимо в долину, тим більше, здається, того неба; вгорі воно неначе зблідло, але внизу чудове, ярке, мов величезна плахта оксамитна блаваткового кольору, усіяна шафірами, смараґдами, брилянтами, де-не-де біла хмарка чи перлина, а все те якесь неспокійне, ніби незначно дріжить, рухається, неначе свавільні діти для іграшки безнастанно гойдають оксамитною скатертю та пересипають ті дорогі скарби з місця на місце. Яке-ж воно чудово синє, роскішне, блискуче! Сходимо на бульвари — ах, це-ж не небо на долині — то море . . .

Тінисті алеї бульварів, повні запаху цвітучих акацій. Гарні доріжки, живоплоти, штучні скелі, а далі двісті ступнів широких камінних сходів спускається до пристані. Тисячі щоголь, мов густий

непроглядний ліс, стріляють угору, безліч пароплавів, яхт, човників, усе купчиться при березі неначе береже приступу до цих незмірних скарбів.

Стаємо в захваті і довго мовчки дивимось перед себе; чуємо, як той чудовий образ западає нам глибоко в душу, записується в ній незатертими барвами. Які-б не були дальші наші враження — гарні чи погані, веселі чи сумні, то все таки там у глибині душі на самім її дні останеться воно — безкрає, таємне, гарне, як сонна мрія, море . . .

І не тільки наші очі воно так манить до себе; хто йде чи їде попри нього, кожного погляд тоне у ньому. Он на лавочці недалеко памятника Пушкина молодий батюшка з усією семею; жінка, діти і нянька — всі дивляться на море. Старі військові інваліди тяжко волочать ноги за собою, але в очах їх зичливий привіт морю. Понижче за сосновим кущем нужденні бродяги розложили свій харч — між одним і другим вкушенням чорного хліба зір свій звертають на море. На краю муру стара, поморщена бабуся вивела погуляти панські улюбленці-собаки, але від них погляд її змучених очей утікає заєдно до моря.

Майже пусті досі бульвари враз із заходом сонця починають оживлятись — ріжноманітний люд заливає доріжки, естраду займає військова музика, уставляють величезні інструменти, розгортають на пультах ноти. Палочка капельмайстра дає знак, і чудова музика огортає нас своїми мельодійними згуками, мов мягкими білими крилами. А внизу вечірній вітрець захвилював морем — на шафіровий оксамит заходяче сонце посипало своїми золото-червоними блисками. Мішаються шафіри, смараґди з топазами й рубінами, то наче западають у високий пух оксамиту, то знов, потрясені таємною рукою, виринають. Із-поміж лісу щоглів та коминів помалу маєстатично виринає на блакитне поле величезний пароплав. Його кольосальний кадовб безцеремонно поре своїм дзьобом наші скарби, мішає їх, розтручує на всі боки, суне вперед, лишаючи по собі довгу, довгу срібняву дорогу. Закітлувало довкола, гнівні занепокоєні хвилі все далі й далі одні другим шлють звістку про сміліть корабля, який перервав їх свавільну іграшку. Та помалу гнів утихає — пароход чим скорше утікає, суне вперед, і вже тільки облак білого диму на овиді значить шлях, яким смілі моряки повели його в далеку дорогу.

Хвилі заспокоюються, але перервана забава не повторюється; помалу гаснуть блиски одні за другими, оксамит темніє, переходить із голубого в ґранатовий, майже чорний — велитень хоче спочити.

Та на цю хвилю мабуть тільки й дожидано. Сотні ріжнобарвних електричних світел займаються скрізь по кораблях, човнах: великий маяк починає далеко на море кидати снопи червоного світла, яке стелиться на чорних водах кривавою дорогою. Насупроти нього бліде світло зірок мерехтить, немов крапельки роси на безмежному степу.

Довго в ніч дивимось на ці чуда . . .

Біля нас тисячна публика снується по бульварах; гомонять, здається, всі мови світа. Жінки в дорогих легких убраннях, огорілі від морського вітру моряки, в мальовничих костюмах, у високих баранкових шапках Черкеси, Турки й Араби в білих завоях, якась значна муринська дама в гарному повозі усміхається з-під величезного білого капелюха — але все те, хоч інтересне й нове, не всилі одірвати на довше наших очей від величного, незрівняного своєю красою моря...

Олена Кисілевська (Галичанка).

134. Із Крети.

Діялося це 1890-го року, коли я перший раз навістив цей острів. А нагода була така.

Був собі чоловік, жив та умер, і похоронили ми його на Креті.

„Був дід Монька, мався з легонька . . .“

Казка.

Казка та не зовсім.

Це був мій товариш, і плавали ми разом на однім судні. А що то значить „плавали“, розуміє достоту тільки той, хто сам ходив по морі.

Ми вертались вже в Европу.

Порт-Саід, це ніби то Африка, — а для нас уже віяло Европою по довгім бурлакуванні по „чорних землях“. Це вже майже дома.

— Слухай, товаришу, — каже він до мене, — я вже послав телєґраму додому. Мама і сестра приїдуть зустрічати нас. Я тебе познайомлю з ними. Сестра була ще підлітком, як я прощався з нею . . . Який я радий, який я радий!

І пішов на міст службу робити.

— За тиждень будемо вдома! — відгукнувся він до мене з мосту.

— Держи лиш „курс“ домашній[1]) та „роби“ вітер, — відказав я йому.

На варті зробилося йому недобре.

---

[1]) В напрямі додому.

Крішився він, не давався, — та не міг додержати своєї чотирьохгодинної служби.

Трясла його та пропасниця, що набрався її в Африці.

Чотирі дні лежав хворий.

Чотирі дні? Що це? А які вони довгі, коли сидиш при постелі дорогого товариша.

Боже! Боже, змилосердься!

Одної передостанньої ночи піднявся він.

Очі його заблисли.

Невже-ж переломилася та зловіща хвороба?

Він такий молодий, такий крішкий, такий здоровий! Всього двадцять пять років.

— Ах, як темно, всюди темно. Мамо, дорога мамо! Невже-ж умірати мені?!

До памяти не прийшов уже більше.

Над ранком закликав трубач усіх людей на поміст.

Вийшов і комендант із своєї каюти.

Стяг поставлено на шівмашта.

— Умер наш товариш, котрого ми всі любили; помер, не побачивши землі рідної, а до неї так близько. Помолимося за упокій душі його!

І всі матроси, що стояли рядом на палубі, почали хреститися, і вознісся „Отче наш“ до неба на всіх язиках, скільки їх було в австрійській імперії.

І нарядили ми його на палубі під стягом, а на домовині поставили шаблю й капелюх — і завернули на острів Крету та поховали його там на християнськім кладовищі. І цілий полк турецького війська виступив віддати воєнну честь померщому товаришеві.

А за скілька день прибули ми додому.

Там рідні ждали його повороту з довгої дороги.

Ждали — не діждалися.

Я мусів передати їм сумну вістку.

Серце мені стискалося. Я, хоч невинуватий, чувся проступником, коли застукав у двері їх мешкання, щоб передати їм цю вістку.

*

І знов я на Креті.

Пішов я на християнське кладовище помолитися на могилі товариша і вінок там положити.

Все на світі проходить.

І вінок мій дурниця — це тільки спомин товариша.

Усі ми „прах“, як написано в Письмі святім.

А поруч могили мого товариша стоять нові могили.

„Johann Kralj, Gefreiter des 87. Infanterieregiments.“ — „Николай Гринченко, рядовой житомірскаго полка“ — і таких могил з написами і без написів стоїть тут поруч пятьдесят, коли не більше.

Усі вони померли в силі віку.

І за ними плачуть сестри і матері.

За що? Пощо?

Европейський концерт!

Ярослав Окуневський.

135. З Фочи до Калиновика.

— Sie führen morgen 8 Uhr früh die Transportkolonne gegen Kalinovich! (Поведете завтра о 8 рано обоз в напрямі до Калиновика!)

Такий дав мені наказ наш оберстляйтнант і комендант, коли я о 5 годині пополудні вернув з якоїсь експедиції заболочений і обтрісканий, як собака по ловах.

Та новина остільки утішила мене, що я, маючи такий розпорядок назавтра, був певний, що хоч одну ніч буду мати спокій, а то я вже три ночи не роздягався і спав за той час ледви чотирі години. Одної ночи служба, другої алярм, третьої штрайфунг[1]) по горах. Я був такий змучений, що не міг устояти на ногах. Мною опанувала була така апатія, що світ мені обрид.

Прийшовши на свою кватирю, не застав я там уже своїх річей; в моїй кімнаті крутився якийсь угорський офіцерський слуга, з котрим я не міг ніяк розмовитись. Я зміркував, що на моє місце закватирювали когось иншого, то-ж, не надумуючись далі, пішов я розвідатись про нову свою кватирю, бо мені страх хотілося спати.

Тут і явився мій Іван і завів мене на вартівню, де я мав стояти кватирею. Я чим скорше роздягся, зїв трохи мясної консерви, напився чаю, перебрав иншу білизну і ліг та накрився комісьним коцом.

— Не забудь, Івасю, збудити мене о 7-ій рано! Ідемо до Калиновика з транспортом.

По цих словах я заснув, мов убитий, а як твердо я спав, можна уявити собі з того, що мені було тоді 26 літ, я був здоровий і смертельно утомлений.

---

[1]) Перешукування околиці.

Я й не стямився, коли другої днини збудив мене Іван.

— Прошу вставати! вже пів восьмої, — каже.

Я схопився, умився чим скорше і став снідати.

Потім забрався поглянути за своїм транспортом. Збірався він біля марморної мошеї, яку перетворено на маґазин. Коло тої мошеї за річкою Чеготіною побачив я безліч народу і вояків та тяглових звірят, котрим накладали на хребет всяку всячину. Була це дуже гарна картина, як Боснаки в білих і червоних турбанах снували поміж коней, мулів і ослів, накладаючи крам. Виглядало це здалеку, як ріжнобарвний мак, колиханий вітром.

Довгенько я дивився на ту роботу пакування. Це діялось так. Приводять конину чи осла перед маґазин і тут привязують йому по обох боках два мішки або два барила або дві паки так, щоб була рівновага; привяжуть добре мотузками і гайда! Ладували тут усяку всячину: цукор у різаних кусниках, чай у кірцевих мішках, буханці хліба, рум, вино в бочках, тютюн, мясні консерви, сухарі і т. и. Скільки було того на міру, я не знаю, досить, що наладовано цього добра на 150 коней. До того пригнали ще 20 живих волів круторогих — і те називається транспорт. Ось, думаю, було-б з чого гарненько справити празник хоч би і на ціле село!

Коли вже все було готове, зголосилося до мене вісім вояків, що мали піти зо мною. Крім того відкомандовано до мене пів компанії чеського полку, що мала стерегти мене по дорозі.

Цілий похід рушив наперед. Що два коні провадив один Боснак за поводи. Половина війська пішла наперед. Моїх вісім вояків розмістилися посередині, доглядаючи порядку, а ззаду ішов капітан з другою половиною свого відділу.

По дорозі зараз за містом треба було перевезтися човном на другий бік Дріни. Це ріка бистра і досить широка, а човен такий, що вмістив не більше двадцяти людей.

Не маючи нічого ліпшого до роботи, поки все поперевожено на другий бік, я сів собі під берегом і став читати „Енеїду“ Котляревського. Я імено порівнював Харона, котрого так по-майстерськи змалював Котляревський, з тим Турком, що, стоячи на човні, веслував по ріці і перевозив народ на той бік. Був це величезний дідуган, костистий і сухий, з сивою забрудненою бородою, беззубий, чорний, з розхрістаною пазухою, в подертій старій свитині — справдешній Харон. Не дочитався я ще кінця, коли на березі почувся гарматний стріл — один, другий, третій . . .

Ось і війна! — думаю. — Хіба подивлюся, бо це щось так, як би мені над головою. Дряпаюся на беріг — нічого не видно. Де-ж це? Хіба за горою? Питаю якогось вояка, а він каже, що за горою під Бродом Фочанським бються. Ну, нехай їм легенько гикнеться, — думаю, — а я піду за своїм ділом, бо ось уже останню конину забірає Харон на човен.

Прийшла невдовзі черга на мене плисти по боснацькім Стиксі. Вода була дуже рвуча, і ми два чи три рази обкрутилися з човном, поки причалили до другого берега. Потім пішли далі своєю дорогою.

А дорога наша — була це вузенька стежечка на пригорку якоїсь височезної, густим лісом вкритої гори. Далі йшла яругами, дебрами, потім знов пригірком і т. д. Всі такі боснацькі дороги подібні одна до другої так, що, хотячи затямити собі де-що, треба переходити скілька разів.

А що в цих місцях два дні тому назад була баталія, то можна було ще й тепер побачити її сліди. Ось тут лежить зламана боснацька пушка, тут якась залізна шабля турецька. Отам простягся убитий Боснак, сердега, котрого нікому було поховати.

Зрештою нічого замітного. На хребті одної гори побачив я якийсь симетрично обтесаний камінь. Приглядаюсь ближче — щось ніби букви, зложені з патичків. Приглядаюсь ще ближче, ще з одного, другого боку, щось воно ніби по-латині, — привидівся мені якийсь „Антоніюс“ чи щось подібне. Це вже хіба не турецький гріб. Саме надійшов до мене капітан Чех і пояснив мені, що це старинний римський гріб, ще з часів як Герцеґовина підлягала Римлянам. Римляне полишили тут памятки по собі — мости й дороги камінні, котрі несвідомий народ називає турецькими.

Цікава річ приглянутися ближче цим мостам. Це монументальна будова. Від одного берега до другого простягається мурований з тесаного каменя лук, досить стрімкий, без ніякої підпори, з камінним поруччям по боках. Чим ширша річка, тим вище пнеться лук угору. Ті мости стоять тисячу літ, та хоч би тобі один камінь рушився із свого первістного положення — усе стоїть, мов закляте. Тут дві можливі причини такої тривалости: або цемент, котрим камені споювали, або штука інженірська в тому, що у властивім місці винайдено точку тяжкости і задержано випробоване відношення між довжиною і висотою лука. І ті римські дороги перестоюють віки. Вони будовані з круглих каменів, вбиваних один коло другого гострим кінцем у землю. Така дорога широка не більше як 1 метер 25 центиметрів. Сама дорога така нерівна, що не дай Боже грішному чоловікові їхати нею возом.

Умер би напевно без покаяння, але зате для худоби як-раз. Худобина ступає собі безпечно, бо ані ноги не скалічить, ані не посковзнеться, а що Римляне не їздили туди возами, то поклали такі дороги як-раз для себе.

*

Ми з капітаном умовилися ночувати в якійсь „кучі“ (хаті), що стоїть при тій самій дорозі, де бівакує один баталіон чеського полку. Зараз по заході сонця ми прийшли туди. Була невеличка полянка між лісами, а з одного боку під лісом стояла одна-однісінька хата, і в ній містився цілий штаб баталіонний.

Я заповів наперед цілому транспортові, що станемо на цім місці на ночівлю. Вже стало смеркати, поки останні коні притяглись сюди. Ті, що прийшли скорше, вже познімали тягарі з своїх коней, розклали огонь і почали годувати коней. Я тим часом прийшов здати справу підполковникові.

Вхожу до хати, зложеної з сіней і одної лиш кімнати. В кімнаті стільки офіцерів, що нігде поміститись, та задуха така, що нічим дихати. Коли я представився підполковникові, він каже до мене:

— Ви Поляк?

— Ні, я Українець.

— Це-ж все одно.

— Ні, не все одно, — кажу я, — це дві окремі національности.

— Ну, поки що не будемо в тім перечитися, нема часу, бо ви йдете зараз далі. Коло Паніци маєте догнати бриґаду ґенерала Далєна . . . Завтра його вже там не буде . . .

— Тепер ніч, пане підполковнику, — кажу, — я не можу ризикувати . . . Під моїм доглядом усяка всячина . . . Не зможу усього гаразд допильнувати на такій лихій дорозі.

— Це вже ваше діло, не моє, але я наказую вам зараз таки йти далі!

— Коли так, то прошу наказу на письмі, — кажу.

Підполковник глянув на мене грізно.

— Хочете конечно, — добре, будете мати. — Звернувся до адютанта: „Пишіть!“

Адютант написав наказ, підполковник підписав, а я, сховавши його до торби, вийшов з хати. Мені ще темніше стало, коли я вийшов із світла на-двір, де вже зовсім смеркло. По дорозі я таки добре чоломкнувся з якимсь ординансом, що як навіжений летів до підполковника.

Приложив я долоні до губи і закричав що-сили:

— То-ва-рі! Гайді упред!

В моїм таборі зробився заколот. Мої вояки наганяли Боснаків до роботи, а тим не хотілося покидати теплої ватри. Але врешті мусіли таки рушитись. Инше діло, що годі було доглянути, чи ввесь табор забраний, чи чого не полишено, але за доброї півгодини ми рушили з місця. Тим часом другий капітан, що мав мене далі супроводити звідтіля, ані пальцем не кивнув, щоб помогти мені.

Він стояв із своєю півкомпанією на боці і заєдно кричав, щоб уже раз рушати, бо він піде сам, а мене лишить.

— Та йди до мари! — гадаю собі, бо мені вже осточортіли ті ненастанні крики, а тут не можу дати собі ради.

Бігаючи поміж Боснаками я так утомився, що аж упрів і засапався, поки все рушило в дорогу.

Тим часом на блакитному нічному небі показався білолиций, — такий потис мороз, що аж губи мерзли. Від того морозу дорога, що за дня розтанула від сонця, замерзла, як скло, а через те стала для людей і коней дуже утруднена. А треба ще знати, що боснацькі коні, хоч підкуті, та такими підковами, що краще було-б без них. Боснацька підкова — це одна одноцільна гладка залізна плитка, ні одного на ній цвяха. З такою підковою худобина не може зробити кроку, щоб не посковзнутись, а потім і впасти. Коли-ж боснацький кінь упаде, то хоч колача йому наставляй, не встане, доки не здіймеш з нього тягару і не підведеш його. З того можна уявити собі, якого тяженького труду ми зазнали в тій дорозі. Що-хвилі падав якийсь кінь; треба було бігати з одного кінця в другий, кричати, сваритися, пильнувати, щоб чого не покинули.

Так тривало зо дві години, а в тім часі я так змучився й упрів, що ледви дух переводив. Далі я не мав уже сили бігати, то-ж, лишивши все на Божу волю, йшов нога за ногою, ні до чого вже не мішаючись.

Але з одної крайности попав я в другу. Поки я був у руху, мені було душно, тепер, коли втомився, мене переймало морозом. Думаючи, що розігріюся, напився я горілки, але з того стало мені ще холодніше. Робив я, що міг, щоб розігрітися — все надармо. Мені дуже захотілося спати, а тут нігде прилягти на хвилину. Транспорт тягнеться між горами, мов довжезний узлуватий посторонок.

Тим часом прийшли ми над якийсь римський міст. Перед мостом лежав величезний гладенький камінь. Ось на цьому камені приляжу та спочину трошки.

Підклавши кулак під голову, я ліг, звернений лицем до доріжки, котрою йшли боснацькі коники з тягарами. Нічого довкола не чути, хіба накликування боснацьких погоничів. Місяць світив мені просто в очі. Я не хотів заспати, бо нагадав собі, що сон на морозі — то поріг смерти.

— От лиш трохи відпочину, — думав собі. — Як надійде остання конина транспорту, я зараз встану.

Щоб не заснути, я намагався занятись чим-небудь і оглядав усе, що попало під очі. Доокола гори і ліси, височезні дерева, якось ніби хиляться до себе, ніби ходять одно по-за друге — ба, то-ж бо не дерева, а велитні якісь, люди марширують. Може це духи тих римських леґіонів, що колись туди ходили за тим самим, що й ми. Попереду якийсь одинокий, махає чимось . . , Чи це шабля? Здоровенна шабля. Та що це за мара причепилась до мене? Свят, Господи! Де тут узялись Римляне? Це якийсь привид. От встану та піду далі, вже відпочив . . . Та ба, не можу ні ногами, ні руками рушити. Та й нащо? Мені тепер стало тепліше . . . мені так любо . . . Добре я зробив, що спочив трохи. А місяць? Він продовжується в якусь чудовижну еліпсу — довгу, довгу. О, а тепер заокруглюється. Тепер це якесь лице з очима, вискаленими зубами . . . Пек йому! Ось бігає з одного кінця неба в другий. Це либонь чи не маятник якогось годинника великого? Краще заплющити очі і не дивитись на ту огиду.

Я заплющив очі, та проте довго ще бачив і велитнів і той чудовижний маятник. Тепер я в Галичині у Львові в своїй кімнаті при Пекарській вулиці. Чую виразно, що хтось дзвонить до брами. І мій товариш хропе на другім ліжку. Ну, слава-ж Тобі, Господи! Це мені все снилося. Який поганий сон! Бодай не приснилося вдруге! Треба чим скорше заснути, бо завтра рано о восьмій годині виклади Огоновського . . . Сплю.

— Де пан ляйтнант? Де пан? Ти не бачив? Чуєш комніо! Ни си ти відео моґа ґосподіна?

— Евоґа! Евоґа! — кричить Боснак коло мене.

Що це? Знов сон?

Мене хтось сильно сіпає.

— Пане! Бійтесь Бога! Що це ви робите? Вставайте!

Це голос мого Івана. Але я не можу рушитися.

Він підвів мене і посадив на камені.

— Дай мені спокій, Івасю! Я хочу трохи спочити. Уступися, прошу тебе.

— Не уступлюся, бігме, мусите йти! Та-ж то смерть спати на морозі. Аби я вас мав на плечах нести, не лишу вас тут.

Договорюючи ті слова, сіпнув мене за руки так, що я став на ноги. Мене проняло зараз морозом. Отямившись трохи, я став протягати закостенілі руки і ноги, а при тім мої зуби видзвонювали дрібненько.

— Нема в тебе, Івасю, трохи горілки?

— А нехай їй чорт! Я вже чотирі роки не пю її та й жию.

— Коли-ж я не годен іти, так чогось ноги зомліли.

— Це ніщо, зараз буде кінь, а ви тим часом ідіть помалу наперед. Тільки не лягайте знов на той камінь!

Я розпростувався насилу і став іти помалу. Мені в голові заєдно морочилось, і я сік зубами, як у пропасниці.

— Далеко ще до Поліци? — питаю одного Боснака.

— Єдан сат (година дороги), ґосподіне!

Не дуже я цим утішився, бо знав з досвіду, як у Боснаків виглядає година дороги. То щось таке, як у нашого чоловіка „добра миля“.

Невдовзі привів мені Іван якусь конину, я насилу видряпався на неї і взяв поводи в закостенілі пальці. Іван дав мені напитись трохи руму та й, ідучи коло коня, усе щось балакав. Я наполовину дрімав, а він що-хвиля питає;

— А не спите, пане? Не спіть, ні! Ось уже недалечко.

Як довго ми так маршірували горами-долинами, не памятаю; я чув тільки дзвінки коней, накликування погоничів, дивився на якісь тіні і не міг ніяк отямитися, куди йду і що зо мною робиться. Такої замороки я не зазнав, скільки живу.

По якімсь часі побачив я великий огонь. Слава Тобі, Боже! Ось ми уже у мети. Тут бівакує наша бриґада . . . то-ж то будемо солодко спати! Але, коли ми наблизилися до вогню, нікого там уже не було: таборисько пусте. Здається, що недавно його покинули, бо великі колоди горіли сильним полуммям і всюди розстелена була свіжа солома.

Коли ми прийшли на місце, сказав мені Іван, що тут будемо спочивати три години. Я віддав свій револьвер Іванові, а сам як довгий положився на соломі коло найближчої ватри.

— Роби собі, Іване, що хочеш, я вже не годен.

Я одкрив очі і подивився навкруги. Коло мене догоряла велика колода, і з усіх боків обступили мене Боснаки-погоничі. Я зовсім отверезів, побачивши, в якому місці нахожуся.

— А ти спав, Іване?

— Ні крихітки. Годі було вас так лишити між тими людьми, — і показав головою на наше оточення.

І справді, ті люди могли скрутити мені вязи, як горобцеві, і когут би за мною був не запіяв. До того всього я мав при собі 2000 ґульденів, котрими я мав виплачувати погоничам їх поденне.

— Тепер будемо їсти. Насамперед дай мені трохи чорної кави з румом.

Гадаєте може, що в Босні трудно дістати чорну каву?

Там чорна кава так, як у нас тютюн. Куди обернешся, всюди дістанеш її, а йдучи в дорогу, пакуєш у торбу подовгастий млинок і мідяну бляшаночку. Те саме зробив Іван — і скільки разів ми виходили в дорогу, він усе брав із собою прилади до варення кави і чаю.

Напившись цього добра, що пішло мені вогнем по всіх жилах та й голови не заморочило, я зїв півпушки мясної консерви і напився чаю.

Ті мясні консерви — то найбільше добро, яке коли хто для вояка видумав. З одної невеличкої пушки поживиться добре двоє хлопів. Коли-б тільки вугликів, і обід готовий. Пробивається баґнетом верхне дно — а це дуже легко, бо бляха тоненька — потім ставиться до жару; а трохи пригріється — їжа готова і дуже смачна, особливо для голодного.

По такій поживі я прийшов цілком до памяти.

— Ну, спасибі тобі, брате! — кажу до мого Івася, що не дав мені загинути, і стиснув йому руку проти усяких приписів військової дісципліни.

Тим часом капітан дав уже приказ до дальшого походу. — Задзеленькали дзвінки, закричали по-своєму Боснаки, і ми рушили з місця, прощаючися з любенькою ватрою.

Місяця вже не було видно, і в повітрі трохи потепліло.

Ми наближалися до якихось хат, коли в однім вікні заблимало, світло, і два постріли майже рівночасно випали на нас. Кулі засвистіли, а одна з них трафила одного санітетського жовняра, що йшов з нами; трафила в дрючки, що їх ніс на плечах. Були це ноші для ранених.

Мені годі було що-небудь тут розпочинати, бо це було діло капітана, що сторожив транспорту. Але він не робив собі нічого з того.

Я їхав на коні. Аж мій Івась підступає до мене і каже стиха:

— Злізьте, пане, з коня! Хто зна, що ще буде, а на коні видно вас здалеку.

— Ну, то хіба сховай мене в кишеню . . .

— В кишеню не в кишеню, але нащо непотрібно наставлятися? Тут не битва, ані ви не командуєте, пощо-ж без потреби виставляти себе на небезпеку? Стереженого Бог стереже!

Я послухав Івана, зліз із коня і йшов суміш з другими.

Ми перейшли попри тих скілька хат. Там не було вже світла, і ніщо не ворухнулось.

Стало світати. Перед моїми очима простяглась рівнина не покрита ні одною деревиною, тільки де-не-де росли кущі. Увесь той шмат землі був колись вкритий густим лісом. Як я опісля довідався, промислові Венеціянці вирубали тут усі ліси і забрали дерево на кораблі. Господарили гарно! — Тепер тут пустиня, з котрої ледви чи буде який пожиток.

— А то виголили ліс! — кажу до одного вояка.

— Або у нас, прошу пана, так не буде? Незабаром і в нас так повитинають ліси, що не буде патика на дишель.

Гористий терен для тих, що ведуть зачішну війну, є дуже невигідний. Тут на Балкані я не чув себе ні одної хвилі безпечним. За кожною купкою дерев могли сидіти повстанці, готові привітати мене сальвою, як це не раз в тім часі лучалося. То-ж я й відітхнув свобідніше, побачивши себе при світлі дня на місці просторім і рівнім, де можу побачити свого противника на 500 або й більше кроків.

Хто живе на цьому верховинному степу, не знати. Куди глянеш, не видно ні хутора, ні деревини. Ледви після години ходу побачили ми великий хутір, обведений довкола муром. З одного боку стояла височезна башта або по-тамошньому „куля“. Є це рівнобічний чотирьохкутник, високий з на два поверхи з малими вікнами до стріляння.

Коли ми зблизились до цього хутора, то побачили в брамі величезного Турка беґа з пашироскою в зубах, властителя хутора. Тут ждав уже на мене капітан із своїми людьми. З беґом я привітався по їхньому, а капітанові сказав, що цієї ночи стріляли до нас коло Поліци.

— Я чув це, — каже.

Ну, коли чув, — думаю собі, — то видихай здоров, а моє діло було сказати тобі це.

Поки ми пішли далі, я мав нагоду оглянути один цікавий оказ турецької культури. Був це господарський віз, що варто його ближче описати. Віз цей зроблений був по моделю дитячих візочків, що їх продають у нас на ярмарках. Чотирі великі колеса вирізано з грубого бруса, осі сполучено прямово вбитим до них дрючком замісць нашої розвори, так само вбитий дишель, а на версі стирчать чотирі

прямі ручиці. Таким возом то раз їхати! Не повернеш ним ні в одну, ні в другу сторону.

Мої Бойки приглядалися цьому возові цікаво і з насмішками.

— А то, моспаненьку, коляска! — каже один підсамбірський шляхтич.

— А який легенький! — каже другий. — Мазі бідняка не видав, як вродився.

— А коли-б ви чули, як він їде! Скрипить так, що певно до Турки[1]) чути . . .

Тим часом сонце піднеслося високо вгору і освітило всю цю пустиню.

Ми йшли далі. Вже було геть з полудня, коли ми побачили містечко Калиновик, а на двох протилежних горбах виднілись шатра нашої бриґади.

Ну хоч нарешті знайшли своїх! — подумав я і потис коня, щоб скорше дістатись до табору.

Андрій Чайковський.

136. З подорожі по Єгипті.

Шлях залізничої дороги веде із Суезу до Ізмаїлії здовж суезького каналу. Був колись із Суезу до Каїра шлях навпростець, та біда, що тут чоловік у своїй культурній роботі залежний дуже від обставин природи. Пісок пустині Сагари завівав шини так, що кожної хвилі треба було розмітувати ці піскові завали, наче сніжні замети у нас на півночі. І 1868 р. покинули цю просту лінію, що в чотирьох годинах лучила море із серцем Єгипту. Зрештою, що в Орієнті значить час? Тут не примінюється американське „time is money“ [2]). Що кому залежить на тім, чи він приїде до Каїра в чотирі чи в дванадцять годин? Адже-ж російський ґенерал Анненков поставив шлях через пустиню середньоазійську аж до самого Самарканду, коли цього конечно вимагала заборча політика російської імперії.

Залізниця в Єгипті їде собі поволеньки, повагом, як подобає вірному ісповідникові пророка. На стаціях кондуктор жде, щоб побалакати із знайомими; жде, щоб закупити собі дешевого провіянту;

---

[1]) Коло Самбора в Галичині.
[2]) Читай: тайм іс мані (час — то гроші).

жде, бо припадком не прибули ще на стацію заповіджені пасажири-робітники, що набрав їх якийсь підприємець до державних робіт.

В купе разом зо мною їде собі Анґлієць із своєю жінкою, Німець професор та ще кілька уфезованих, але проте по-европейськи одягнених Арабів, єгипетських урядовців.

Стація Тель-ель-Кебір!

Коло стації ще й тепер стоять могили всякої всячини: розбиті пляшки, порожні коробки бляшані і т. и. Це сліди і рештки табору анґлійських військ 1880-их років. Там далі гарно удержане кладовище з кипарисами та пальмами, з гарними хрестами та памятниками. Тут за цею гарною огорожею в тіні цеї зелені спочивають останки анґлійських полків, що тут під Тель-ель-Кебіром звели рішучий бій з Арабі-пашою.

Недалеко від цього кладовища ледви запорпані кости борців за єгипетську національну ідею, войовників Арабі-паші.

„Єгипет для Єгиптян, а не для Европейців!“ — був оклик цього національного руху. Розуміється, що цей оклик був не до сподоби Европейцям, а особливо Анґлійцям. Туди через Єгипет іде дорога до Індії — треба було конечно знівечити цю національну язву. І знівечили: де-кого грішми, що тут зветься „бакшішем“ (цеб-то подарунком), а дурних ідеалістів баґнетами. Кедивові Тевфікові ведеться дуже добре під охороною Анґлійців, а сам Арабі-паша живе собі в гарній віллі, інтернований на Цейльоні. Тель-ель-Кебір прозвали Єгиптяне „Тель-ель-Бакшіш“ . . .

„Ой біда, біда чайці небозі, що вивела діток при битій дорозі“, — співали наші козацькі гетьмани, сумуючи над долею свого любимого краю і свого народу. Біда чайці небозі і в Єгипті! Єгипет то „бита дорога“ з Европи в Африку, в Азію, в Австралію. Хто лиш колинебудь мав силу і значіння в Европі, той добивався панування над Єгиптом. Добивалися Греки, потім Римляне, потім Араби, а опісля по черзі всякі Европейці, починаючи від хрестоносних походів, а кінчаючи Анґлійцями.

Для Анґлійців конечно треба Єгипту. Це річ ясна. Єгипет — то одна ланка того великого ланцюга, що починається Ґібральтаром, а кінчається Індією та Австралією. І вони мусіли добитися до того і сидять тепер твердо в Єгипті, не дбаючи на протести французької республики, і будуть сидіти, чи кедив буде зватися Тевфік, чи Абас, чи який-небудь другий Магемет . . .

На-дворі стояла спека. „Хамсин“ несе палючий свій дух із пустині Сагари і засипає ним очі та запірає віддих. Вікон у купе

неможна одчинити. В купе задуха, а на-дворі ще гірша. Пісок продирається крізь усі щілини. В кількох годинах їзди ми усі чорні, як вуглярі, на нашій одежі лежить груба верства піску та пороху.

Вїзжаємо до Заказик. Нам назустріч вибігають всякі голодранці та пропонують до покупу всякі староєгипетські Ізиси, Озириси, скарабеї (святі хрущі з каміння або з паленої глини) і таке инше. Торгівля це дуже видатна. Попит за єгипетськими старинностями такий великий, що в Єгипті завелися фабрики, які пречудовим способом підробляють та фальшують старих богів.

На вулицях, по полях стоять машини всякі. Всі поржавіли та поснітились, колеса їх уже віддавна не обертаються. Підчас американської вїйни (1861—1864) хибло було в Европі бавовни: Америка не могла її продукувати. Промислові европейські капіталісти підбили кедива Ізмаїла, щоб завів у своїй землі культуру бавовни. Проба удалась прегарно: пішли бариші Европейцям та Ізмаїлові. Вїйна скінчилась, культурні та економичні обставини змінилися, і машини заіржавіли, а на бавовняних культурах оре своїм передвічним плугом фелах (селянин-хлібороб) і порпає намул під кавуни.

Село фелахів — то могила гною та бруду. Хати — коли їх так можна назвати — малі ліпянки із сушеного намулу Нілевого. Діра при вході служить за двері та вікна, дах з пальмового листя. Перед хатою в болоті або в глибокім поросі сидить і орудує і забавляється вся родина: голі діти з надутими животами та з цілим роєм мух коло каправих очей, нехарні жінки в брудних темно-синіх сорочках, одинокім своїм строю, та чоловіки, покриті лахманами. Все те кричить та гармидерує, біжить назустріч залізниці, обганяючи віхою уперті мухи, що обсідають роєм їх голе тіло, мов би проклін Мойсея ще й дотепер здійснявся на цих малих потомках славних фараонів.

Це саме останки того народу, що дав нам, цеб-то Евроші, культуру. Ці раби фелахи — потомки того народу, що побудував пишні святині і піраміди, котрі й тепер у нас, людей нового століття машин і телєґрафів, викликають щирий подив своєю великостю, — потомки того народу, що в той час, коли про наших предків і сліду і слиху не було, витворив із себе пречудову теософію, астрономію й инші науки, — народу, котрий вірив у безсмертність душі і стояв у науці і культурі так високо, що Греки і Римляне могли обома руками черпати з того бючого джерела.

А тепер? Тепер то — робучі воли, лиш образи чоловіка, що разом з буйволом і навзаводи з ним черпають горшками воду з Нілю

та поливають без тямки, у вічному забутті, поля своїх панів-Арабів . . . Все вони затратили, навіть мову свою старосвітську забули і аж треба було Німців, щоб доказали своїм научним дослідом, що мова, захована під давніми гіероґліфами, це та сама мова, що дохувалася ледви в церковних книгах християнської секти Коптів та ледви в де-яких виразах фелахів. І Копти лепечуть свою „службу Божу“, не розуміючи ні слова з того величного історичного забутку, і магомеданські фелахи обходять де-коли „реліґійні“ — коли так можна назвати — звичаї, що стоять у звязку з старо-єгипетською реліґією та культурою . . .

Так то мститься над народом історична Немезіс, коли вищі верстви, що несуть культуру, не дбають про свого „меншого брата“ і не дбають подвигнути його до себе і звязати його з собою ланкою культури — коли вищі верстви дивляться на мужика, як на „худобу“. Фараони-владики гнали батогами своїх підданих до панщинних робіт, до робіт коло пирамід, палат, святинь. Фелах слухав, бо нагайка свистіла. Тій верстві, що її в наших віках назвали „вищими тисячами“, жилося знаменито . . . Та звіялась буря — і змела ті тисячі з лиця землі, з цілою їхньою кастовою культурою. Пропала в Єгипті культура, бо не стояла на широкій підставі народу, а остався бідний мужик із своїм передвічним ралом з часів фараонських іще, з своїми передвічними „сакіями“, котрими він споконвіку дотепер черпає воду на поливання чужої ріллі. На що-ж йому мови тої, в котрій він чув самі накази та прокльони? Прийшли инші пани, з иншою мовою, то й приняв він для свого обиходу кількадесять слів та зворотів — скільки йому треба, щоб порозумітися з паном та висловити свої нескладні почування.

*

Ми в Каїрі.

Раннім ранком поспішив я на базар Хан-Ґаліль в народ.

Муеззин закликав з високого мінарету до ранішньої молитви. Хто міг, спішив до мошеї, а хто розстелив свій килимок, де попало, і відбивав свої ранні поклони. „Не годиться, щоб сонце світило на голову сплячого музульманина“, — каже арабська пословиця. Араби ідуть скоро на спочинок, але із сходом сонця вони при роботі. Голос муеззина розносився на ранній зорі, голос грудний, широкий: „Аллаху акбар! ла іллаха іл Аллах! ва Магемет рассул Аллах!“ (Бог всемогучий, нема иншого бога, як він один, а Магомет його пророк!). „Гам алас салла!“ (Спішіть на молитву!). Кожний, хто

коли-небудь читав який опис із Орієнту, безперечно здибав на першій картці ці слова. Вони майже стереотипні. Та все таки ніхто не міг позбутись того враження, яке вони викликають у душі подорожнього. За кожний раз, коли я їх чув, настроювали вони мене поважно.

На вулицях почався рух все більший та більший. Склепи та маґазини відчиняють, люди товчуться по вулицях та площах. Лондонська city[1]) є осередком торгівлі та пристановищем капіталу. Лиш у ранні години дня жене усе до city в однім напрямі, а потім відпливає все в протилежнім: правдива мандрівка народів! А по-за тим city пуста все, мертва, без мешканців.

Базар в Орієнті — це склади, склепи, а одночасно мешкання людей та звірят. В одну мить відчиняються ворота і життя кипить, як-би на знак чарівника. Тут верблюди, кози, пси і віслюки. Коло них в одній масі товчеться та глотиться юрба голих та напів голих постатей людських всякої фарби і раси, все з криком та гармидером. Тут треба довшого часу, щоб упорядкувати в своїм мізку враження, що притьмом накидаються на чоловіка. „Акль ез сну ну!“ (пожива для ластівок) — кричить один, величаючи своє печиво. „Чудові дівчата пустині!“ — горлає другий, вихвалюючи свої дактилі. Нарід глотиться коло вуличних трактирів і, прикучнувши на пяти серед вулиці, споживає свої ласощі з мяса, що вариться таки тут на вулиці, та жує свої кавуни, огірки, цибулю і т. и. „Аллах є всемогучий — бережи свої зуби!“ — закликає водонос, захвалюючи свіжість свого напитку. Посеред тої глоти та метушні біжить саїс із палицею поперед свого пана, що їде верхом або повозкою. Поміж народ просувається каравана верблюдів, навантажених всякимодобром. Не раз то почуєш над головою пару гарячого віддиху верблюда або удар його хвоста по лиці. „Далал“ — ліцитатор розносить свої товари на голові та викликує їх ціни, розхвалюючи своє повірене добро. За ним ціла юрба, що добивається торгу. Те все снується і товчеться по тих вузьких вуличках та заулках із глотою та криком на всяких можливих людських мовах. Чисте вавилонське столпотвореніе!

Тут видно Нубійця з цілою родиною, майже цілком голою. Але чорна їх шкіра не робить враження наготи. Навпаки, мені самому здавалося, коли я раз був у купелі з темно-кожими людьми, що я вдвоє нагий, і таке саме враження мали, здається, чорні, споглядаючи на мене.

БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ ШКОЛИ У ЛЬВОВІ

---

[1]) Читай: Сіті (передмістя).

З якимсь гордовитим самопочуттям похожають бедуїни з Лібійської пустині. Лиця їх виразисті з орлиним носом, з чорними палкими очима, вся їх постать, здається, з самих жил та костей. За чоловіками ступають їх жінки. Вони не кріють свого лиця, як те приписує коран; їх темні очі і гнучка стать нагадує наших циганок.

У малих, темних маґазинах, по котрих зверху ніхто не пізнав би, які в них криються багатства, сидять Перси. Пізнається їх по гарних мужніх енерґійних обличчях, окрашених лише вусом, без бороди, та по високих повстяних шапках на кшталт ціліндрів без крис. У цих краях студія костюму є заразом студією народностей. Всерівняюча европейська культура із своєю нівелюючою модою ще не сягла в ці окраїни . . . Перси тут торгують славними ковердями та вишиваннями і мережками. Чудо, що за гарні тканя криються в цих маґазинах! На безладних купах лежить тут міліоновий капітал! Це не те, що в Европі, де все садиться на виставу, і кожний купець виставляє за електричним світлом своє добро на покуп та на покусу пішоходів. Ми, Европейці, — уроджені чваньки.

Перси найфанатичніші ісповідники ісляму. В день смерти пророкового внука Гасана збіраються вони на площі Румелі перед мошею Гасана і відбувають свої кровні фанатичні процесії. Не дуже то безпечно важитися невірному ґяврові на близьку участь у цих релиґійних обходах. Цілою лавою сунеться процесія в рядах по чотирі люда. Геркулеві їх груди та плечі обнажені. „Гасан! Гасан!“ — добувається з їх грудей оклик хмурим, густим голосом. За кожним окликом спадає вістря меча і ранить голову та плечі. Кров точиться . . . Вулиця червоніє . . . Тут то там падає один знеможений упливом крови, але він щасливий тим, що міг скатувати, збичувати своє тіло в честь пророка. Мусульманський правовірний народ горлає, реве і впадає в демоничну екстазу на вигляд проливу крови і тих обявів віри.

Не раз серед білого дня на базарі можна бачити дервішів напів голих із здичілим фанатичним виглядом, як бряжчать ланцюгами і в релиґійній екстазі катують себе дротяними нагайками або гострими кинджалами пробивають собі лице та руки. Або не раз зберуться і починають кружляти на одному місці, вітаючи імя бога-Аллаха. „Гу! гу!“ (він один!) добувається з їх задиханих грудей, аж піна точиться їм з рота, і на смерть знесилені падають на землю. Такий обморочений дервіш — то свята особа, бо в ту-ж мить — після віри магомеданського народу — душа його покидає тіло і лучиться з богом. Або знов коло мошей подибати можна напів збовванілих

дервішів, що постановили собі в честь бога не рухатися з місця і до нікого не говорити слова, крім одного магомеданського трапістичного „memento mori . . .“

В конторах великих маґазинів та в державних урядах можна часто подибати типи, що здається так і зняті із староєгипетських статуй та портретів. Це Копти, християнські потомки давніх тубольців, що через своє релігійне відділення найчистіше доховали признаки своєї староєгипетської раси. Пізнається їх по темній одежі і темно-червоному фезі. А що пануючі Магомеданці зборонили сповідникам инших вір одягатися в світлі шати, то і Копти дотепер додержали цей темний убір і носять його з якоюсь гордістю, так як гордо називали себе „жебраками“ нідерляндські революціонери, прозвані так своїми королями. Копти не раз гордо покликуються на своє фараонське походження, але по правді це дуже слабі потомки своїх великих предків. Історичні обставини та довголітній утиск витиснули на їх характері печать, що робить їх не дуже симпатичними. Вони уперті, потайні і завзяті. Взаїмна ненависть і недовірливість характеризує відносини инших народів до Коптів. По мові Копти вже цілком Араби, коли мову можна брати за мірило народности, тільки-ж, як дуже ріжняться вони від Арабів — гордих, бутних, але не без благородних поривів!

Пануюча раса в Єгипті — Турки або їхні потомки від усяких білих невольниць. Сам кедив походить із східної Румелії з міста Кавала. Від Турків або взагалі з білої раси походять усі вищі урядовці в єгипетській службі. Хоч приняли арабську мову за свою, вони все таки уважають себе за щось ліпше. До недавна були ще в мошеях два колодязі, що служили до релігійних обмивань, один для Турків, а другий для Арабів.

Тільки недавно, від яких двадцяти літ, почав у політиці урядовій брати верх прінціп національний єгипетсько-арабський. Повстання Арабі-паші було одним із таких проявів волі народа. Тільки-ж багато ще води уплине, поки з тої мішанини — що так відділюється й відокремлюється від себе релігією, характером і походженням — створиться якась одноцільна раса із своїми окремішними прикметами, як наприклад створилися Американці із сполучення усяких европейських кольонистів ріжних мов, ріжних вір та ріжних народів.

*

Я вибрався до австрійського конзуля.

Як мило вразило мене, коли я по скількох словах, сказаних на німецькій мові довідався, що конзуль — з роду Галичанин, а його

пані походить з бучацького повіту. Чужина зблизила нас до себе. В їх родині провів я хвилі, котрі зачислюю до наймиліших своїх споминів з єгипетської подорожі. Чолом бю перед патріотичною матірю, котра на чужині в бурлацькій конзулярній службі, що то перекидає урядовця з одного кінця світа на другий, уміла своїм власним дітям, малим хлопчикам, вщепити патріотизм і любов до свого народу. Серед оригінальної обстанови та гарного умеблювання, зведеного умілою рукою з виробів усього світа в одну гармонійну цілість, при вечері, при котрій служили нам чорні діти Африки, говорили ми про наші народні справи, про минувшину та будущину.

У цього панства довідався я, що до австрійської кольонії належить дуже поважаний в Каїрі аптекарь п. Б. Зараз таки поїхав я на вулицю Мускі — поздоровити земляка. Pharmacie hellenique[1]) — стояло на вивісці гарно удержаної аптеки. Пана Б. не було дома. Я вийшов поки-що на вулицю, щоб пройтися і придивитися до вуличного життя в тій найголовнішій жилі каїрської торгівлі.

Дотепер ще не можу пояснити собі, як то сталося, що я, побачивши перед собою одягненого по-европейськи молодого чоловіка, в ту-ж мить подумав собі: це пан Б. — „Здорові, пане Б.!“ — кличу до нього по-українськи. Це він і був. Духом пізнав я земляка серед глоти народу, хоч зроду не бачив я його у вічі. Пан Б., переїхавши перед 6 до 7 роками, доробився тут на чужій землі поважного становиська.

При нашій зустрічі панові Б. зразу тяжко було говорити по-українськи. Язик якось не складався. Мимоволі сунулись на тямку арабські та французькі слова. Останній раз він говорив по-українськи, коли Теодор Білоус у своїй подорожі до святої землі перебував якийсь час у Каїрі. Та це було вже перед роком чи двома.

Довго ми з п. Б. говорили про наших спільних знайомих і про всяку всячину з нашого далекого краю. Жаль, що я сам, уже давно не бував на рідній землі, то і не міг у всьому заспокоїти великої цікавости свого земляка.

П. Б. був мені милим товаришем і провідником по Каїрі. Однаковий наш вік зблизив нас ще більше між собою. Ми розмовляли і зрозумілися. Коли прийшла година прощання, ми якось не могли розстатися. І у п. Б. заблисло в очах і мене щось сціпило в горлі. Чи побачимося ми знов коли в житті? . . .

Увечері були ми в театрі. Театр збудований на европейський лад.

---

[1]) Читай: фармасі гелєнік (грецька аптека).

На сцені давали Аіду у французькій мові.

Які то гарні часи були для всіх, яка то шаленість опанувала всіх у Єгипті, коли то перший раз давали на тій сцені цю саму оперу в честь відкриття суезького каналу, коли то Ізмаїл вітав і по-королівськи гостив у себе стільки коронованих голів! Сам композитор Верді управляв орхестрою до цеї опери, котрої тему відчитав у гієроґліфах Маріет (Mariette) у святині Готори в Тебах. У головній льожі сиділа гарна цісарева французька Евгенія із своїм пречудовим профілем і рудаво-золотим волоссям. Вона усміхалася радо до Ізмаїла, щасливого тим, що смів їй подарувати ново-збудований палац — діло з „Тисячи і одної ночи“, палац Джезірег і сказати памятні слова: „Vous êtes chez vous, madame!“ [1]) (Ви у себе дома, пані).

Єгипет розширив свої гряниці аж на південь від екватора. Там на чолі екваторіяльної провінції стояв Ґордон-паша, потім Джесі-паша, а опісля Емін-паша. То була кульмінаційна точка. А тепер? Ізмаїл на вигнанні коло Неаполю, а Евгенія, осиротіла вдовиця, в Анґлії.

У першій льожі розсівся sir Grenfeld [2]), сірдар (головний командант) єгипетської армії, а там далі анґлійські офіцери evening dress [3]), дарма, що у них на голові червоніє турецький фез. Усюди чути їх розмову. Вони — пани ситуації.

*

Мій драгоман узяв повозку, і перед сходом сонця рушили ми на лівий берег Нілю до села Джізег (Gizeh). Сьогодня зібрався я дивитись на Єгипет історичним оком на Гака-птаг — дім слави бога Птаг — на арабське Маср та на біблійне Мізраїм.

Шлях пречудовий, рівний, мурований в тіні галузистих сикомор. Це алея Шубра, місце прогулянок Каїрської haute volée [4]). Потім губиться той шлях у піску Лібійської пустині. Піскова метелиця засипує дорогу так, що для охорони треба було провести мур.

Вже здалеку побачили нас бедуїни. Харкотливим голосом вітають вони нас. З усього їх харкотання чує Европеєць лише слово „бакшіш“ (заплата). Це перше слово, яке Европеєць почує, ступивши в Орієнт, і це чародійне слово жужчить і бренить в ухах, як завзята

---

[1]) Читай: Ву-зет ше-ву, мадам.
[2]) Читай: сер (пан) Ґрінфел.
[3]) Читай: івнінґ-дрес (бальовий одяг).
[4]) Читай: гот-волє (аристократія).

комаха, всюди, де тільки поступишся. Ці бедуїни мають привілей на провідників. У них треба конче окупитися.

Недалеко від того місця, де тепер стоїть Каїро, славилась перед шістьма тисячами років столиця Мемфіс. Тут панували могучі фараони. Світлі учені, котрих трактати фільософські, астрономичні та медицинські ми тепер уміємо читати і розуміти, відколи Шамполіон та Лепсіюс відкрили тайну гієроґліфів, мали тут свої університети.

Великі фараони управляли звідси своєю землею, поділеною на 24 повіти, котрі розмірювались наново після розливу Нілю. Над берегом Нілю стояв державний мірник, що показував, як зависоко прибув Ніль. По вишині повені, виказаної на мірнику, судили фараонські уряди, як далеко розлилась благодатна вода, після того розкладали податки. З усіх повітів, у котрих намісники були звичайно з фараонської рідні, мусіли в означені дні року зявлятись ґубернатори з чолобитним поклоном. Фараон у великій парадній одежі к тіярою на голові, окрашеною білими струсовими перами, символом зравди, та головою змії Урсуса, як символа мудрости, з жезлом та панчуком у руках, знаками власти, приймав їх сидячи на престолі, в головах котрого світилось літаюче сонце.

Від старого города Мемфіса не осталося й сліду. Тільки де-не-де можна принагідно найти забудовані в мошеях або приватних домах останки давніх святинь, капітелі і т. и. Осталося в цілости лиш одно — кладовище міста Мемфіс, пираміди в Джізег. Ні захланність каліфів, що шукали в пирамідах золота та маєтків, ні нове життя, що бачило в обтесаних ґранитах лише добрий матеріял будівляний, не були в силі розлучити того, що споїла рука фараонських робітників.

Описувати пирамід не стану. Кожний знає їх з рисунків. Поетичні душі описували їх віршами, вплітаючи тут усякі більше або менше поетичні роздумування — кожний більше або менше до того покликаний виливав при цій нагоді свої почування. Я скажу хіба, щоб читачам дати розуміння про розмір пирамід, що увесь храм св. Стефана у Відні може сховатися в середину пираміди, коли-б вона була порожня; висока вона така, як катедральний храм у Кольонії. Подібні величні нагробні памятки бачив я тільки на Цейльоні над мошами Буди. З того самого релиґійно-культуного світогляду повстали і наші українські могили по степах . . . Культ померших предків був одною з головних частин старо-єгипетського вірування. Безсмертна душа лучилася з тілом, коли суд богів признав помершого праведником. Звідси то і заходи: доховати тіло

в добрім стані аж до того часу, коли душа злучиться з тліннними останками. Фараони і великі пани ставили собі величні нагробники у вигляді пирамід.

У Джізег стоять дотепер три пираміди фараонів: Хеопса, Хефрена та Микеріна. Кожний з них славиться „господарем-самодержавцем горішнього та долішнього Єгипту, сином такої то матері, потомком бога Амона, втіленням бога Горуса.“

Недалеко від пирамід-нагробників стоять тепер розвалля каплиць, в котрих збіралися кревняки та приятелі відправляти молебні за душу усопшого. Недалеко відкрили також гроби та мумії бідаків-пролєтарів із Мемфіс, похованих у спільних гробах. Тільки не багато їх тлінних останків найдено в цілости. Засушені мумії рубали бедуїни на кавалки та вживали на топливо . . .

На пираміду Хеопса, найвищу, без труду можна вилізти за півгодини за допомогою бедуїнів-провідників, що тягнуть чоловіка і сіпають на всі боки. При сході сонця краєвид із цеї пираміди пречудовий. Срібна стяжка Нілю вється серед сочистої зелені, оточена як би золотими рямами пісковою пустинею Лібійською та Арабською. На гряниці життя і смерти, зелені і піску, стоїть ще який двадцяток пирамід, усяких святинь та ріжноманітних памятників.

Тут то, на цих місцях, розігралася битва між Наполеоном I і Мурадом-беєм за панування над Єгиптом 1798 року. Тут мав Наполеон, загріваючи своїх вояків до бою, сказати памятні слова: Songez, que de haut de ces monuments quarante siècles vous contemplent![1]) (Памятайте, що з висоти цих памятників дивиться на вас сорок століть!).

Ярослав Окуневський.

137. Ворота Італії.

Семерінґ із своїми кільканадцятьма тунелями й безкраїми закрутами — чудо інженірського мистецтва середини XIX віку — замикає собою віденські околиці.

Тут гряниця Австрії й Стирії, вододіл Литави й Мура — початок туристичних подорожей. Сьогодня неділя і, не зважаючи на ранню весну, купа туристів приїхала нашим поїздом, щоб полазити по сусідніх горах . . .

---

[1]) Читай: Сонже, ке де-го де-се-монюман карант сіекль ву контампль.

Поїзд біжить долиною Мурця, потім Мура, серед долів з розкиданими містечками і селами і горбів, вінчаних замками і манастирями. Їдемо по словянських костях, серед останків західної Словянщини, залитої й задавленої пізнішим німецьким походом. Ці сірі мури замків і манастирів — мовчазні памятки цеї боротьби й перемоги ліпше орґанізованих і витривалих приходців над партикуляризмом і непорадністю тубольців.

На залізниці і скрізь навколо сама німецька стихія. Можна переїхати десять разів цю країну, не підозріваючи, що під нею лежать словянські кости, ще живі, ще не зотлілі зовсім. Зрідка тільки можна натрапити на них.

На маленькій стації купуємо якісь дрібнички у старої жінки. Вона говорить по-німецьки; але зачувши, як ми з жінкою розмовляємо по-українськи, зачинає говорити до нас по-словінськи. Це Словінка. Ми в Хорутанії (Kärnten). На вивісках сусіднього містечка читаємо словянські, більше або менше знімчені імена.

Останніми часами ці словінські кости рухаються сильно. Але вони вже так міцно поломані, залиті німецьким елєментом, обросли німецьким мясом, що з них уже ледви чи буде одноцільний територіяльний орґанізм . . .

Перерізуємо долину Драви. Німецький світ кінчається, даючи місце італійському. Зараз гряниця. Pontafel і Pontebba — два маленькі містечка по двох боках річечки, дві залізничі стації, розділені мостом, репрезентують собою дві політичні системи — німецьку й італійську. Ріжниця замітна, і порівняння виходить не на користь Італії. Безперечно менше солідности, порядку, дісципліни; більше нехлюйства, бруду і бідности. Залізнича служба виглядає на босяків, що покупили собі старі залізничі мундири і доношують їх. При всякій нагоді простятається до вас якась умундирована рука, щоб узяти скілька сольдів [1]).

Сольди роздані. Куплені солодкі помаранчі і кругленька оплетена тростиною „фіяска“ (наша пляшка) з терпким темночервоним „кіянті“ від малого розношика. Італійський поїзд мчить нас далі сточищем глибокої долини „Таліменто“ і його притоків, від тунеля до тунеля, від віядукта до віядукта, серед гарних диких краєвидів, високих скель над рвучими потоками, сірих камінистих долин, ледви замаєних зеленню. І вивозить нас на венецьку низину, рівну, зелену, засажену винницями з їх симетричними, безкраїми рядами лоз і вязів,

---

[1]) Мідяна монета: 5 сотиків.

а характеристичні кампанілі (дзвіниці) в вигляді чотирьохгранних стовбуватих гостроверхих мінаретів кажуть нам, що ми вїхали вже в сферу венецької культури і венецького життя. Инший край і инше життя.

Звечоріло. Далекі снігові верхи Альпів гаснуть і, тратячи останні рожеві відблиски, зливаються з сірявим тлом неба. З широких низин, залитих часто водою, з сочистої зелені тягне вохким холодком. Настає ніч. Утомлене дводенною дорогою тіло жадібно просить спочинку. Нетерпляче чекаємо Венеції. Але поїзд за невеликий переїзд від гряниці вже встиг порядно спізнитись — на те він італійський поїзд, що не може ніколи йти по пляну.

Нарешті вже побережжя. Поїзд звертає з твердої землі й біжить назустріч морю через ствердїлі маси намулу; далі по мості через плитки затоки ляґун. Над темною поверхнею їх блищать усе ближче і ближче огні Венеції. Venezia! Утома і знудження покидають нас від цього слова. Йдемо хутчій на двірець, на широкі сходи, що ведуть з нього на канал, і за кілька хвилин ми вже пливемо вузенькими, темними, вохкими вуличками поміж заґратовані вікна, поміж темні двері, що на їх порогах хлюпається вода каналу. Де-не-де серед пітьми побачимо ясне вікно з жіночою головою в типовій венецькій фризурі, із спущеними на чоло і виски хвилями ясно-каштанового волосся. Стрінуться відчинені двері винарні й веселий спів вилетить звідти. І знов темні, вохкі, без краю високі стіни мов мертвого города. І раптом із цих темних катакомб ґондоля легким ударом весла вилітає на широкий простір Canale Grande, повного світла, життя і руху. Лїється чарівний спів з барки музикантів; ріжнокольорові лямпіони блищаться, відбиваючися в воді; до них тягнуться з берегів ясні течії світла від побережніх ліхтарень, дріжачи й розбиваючися на хвилях. Чорні ґондолі з приглядачами хитаються тихо, як великі морські птахи, навколо поблискуючи своїми сталевими гребнями, і безконечні ряди палат у гордій задумі придивляються чарам теплої ночи і цій феєричній красі людського життя.

Неможна нічого більш гарного, більш чарівного уявити собі, як цей вїзд до Венеції теплої весняної чи літньої ночи. Здається, вїздиш у якийсь инакший світ, де спить горе й нужда, а живе щастя й краса; де люди живуть тільки на те, щоб виливати ці повні краси тужливі пісні чи веселі хорові співи.

*

Прощай, Венеціє!

Скрутивши з ляґун на південь, поїзд наш пролітає низькою низиною в поріччях По і Адижі, утвореною намулом рік. На памяти

історії вони урвали ціле побережжя від моря, все посуваючи наперед територію наносів так, що приморське місто Адрія, яке надало своє ім'я морю, давно опинилося на сухому, і до моря від нього тепер цілих 25 кільометрів; а за римських часів було воно ще приморське.

Минаємо цим разом Ферару з її традиціями блискучого двору д'Есте й нещасливого поета-дворака Аріоста. Минаємо Падову і Больонію з їх старими університетами, де набірався премудрости не один з наших земляків. Насувається в гадках славне ім'я Франца Скорини, „ученого мужа з славного города Полоцька", доктора падуанського університету, перекладчика святого письма „своєму природженому руському языку к науце всего доброго".

Це один з небагатьох звісних нам вихованців гуманізму, речників нових ідей про культурну працю для своєї суспільности, „для посполитого доброго" (pro publico bono), що з гарячим шістизмом для культури, нової европейської цівілізації, лучить непохитну вірність старим свійським культурним і національним традиціям і стає проповідником нового культурного, свідомого патріотизму. „Не только самим собе народихомъ ся на светъ, но болеє по службе божией і посполитого доброго", пише він в одній із своїх передмов до випусків своєї біблії і мотивує свою працю мотивами гуманітарно-патріотичними: „Ми, братя, не можемъ ли во великихъ (чимсь великим) послужити посполитому люду руського языка — сиє малыє книжки праци нашоє приносимо имъ".

Нема причин думати, що не було таких вихованців нової культури і більше у нас на Україні.

За Больонією врізуємося в гірський хребет Апенінів. Гори сухоребрі, голі піднімаються наоколо нас, відкриваючи на згіррях рівні сточища, як витесані з каміня величезні таблиці. Поїзд щохвиля скаче в середину гір і з темних тунелів виривається на хвилю на світло й повітря, щоб знову пірнути в пітьму, і краєвид міняється, як у калейдоскопі, то зникаючи з очей, то виринаючи знову — як дитина, що кукаючи то ховається за материну шию, то знову виставляє з-за неї своє розвеселене лице. Між Больонією й Пістоєю, що лежить уже по другім боці хребта, ми нарахували щось 50 тунелів без одного чи двох. Зате поїзд майже простою лінією проходить через гори з долини По в долину Арно, не уступаючи, не обминаючи, а врізуючися в самі глибини їх. Все нижче і нижче пініться ріка під нами. Далі за провалом починаємо знову зближатися до її рівеня. І нарешті з подібним гуком, як розярений

дракон з темної нори, вилітає наш поїзд з темних тунелів в зелені долини Тоскани.

Чудова панорама розкривається наоколо нас. Рання весна — найкращий час в Італії. Пізніше вона терпить від недостачі вохкости. Ще непросохла земля вкривається тепер буйною зеленню. Ґрупи шиній і кипарисів не сіріють сиротливо, закурені порохом, на рудих згіррях, а творять тільки темніші й виразніші плями на роскішній зелені краєвиду. Оливи не мають ще свого безнадійно-сірого кольориту. Великі кілька-поверхові тосканські двори, щось середнє між замками і віллями, розкинені відокремлено серед нив і городів, скільки сягне око, незвичайно оживляють цей краєвид, нагадують про сильне інтензивне людське життя серед цеї багатої природи.

Михайло Грушевський.

138. Вибух Везувія.

Рано 9 квітня 1906 р. побачили ми Везувій, сповитий у хмари, з-поза котрих неможна було нічого розпізнати. Програма нашого гуртка обнімала на цей день їзду возом з Соррента до Амальфі, а далі до Салєрна, а в Салєрні мали ми всісти на залізницю о годині 6 увечері, і вернути о годині 8 вечора до Неаполю. Дорога залізницею була та сама, якою ми переїхали сюди, цеб-то між морем і Везувієм через Помпеї, Торре-Анунціята, Торре-Ґреко і Портічі. Що до повороту цього були ми безпечні, бо бачили 8 квітня рано, що тор цеї залізниці лежить скілька кільометрів від ляви, та що він відділений від гори містечками і селами, які-б мусіла перше всі забрати лява, поки-б знищила тор. Та не передбачали ми одної речи, а саме, що комунікація може бути знищена або перервана не тільки самим заливом ляви.

Переїхавши рано на другий бік півострова на беріг салєрненської затоки, ми були відділені цілий день од Везувія високими горами, які закривали перед нами і Везувій і дими, що плили з його нутра, а чудова природа полудневого підсоння розкривала тут перед нами всі свої принади і, дозволивши вирватись із грізного сумерку, що залягав північний бік півострова, веліла нам на хвилю забути про те, що діється по тім боці.

В Салєрні прибули ми на двірець залізниці перед 6 годиною увечері; але поїзд, що їхав з Бріндізі, який мав нас повести до Неаполю, спізнився маломіським звичаєм близько цілі дві години, так

що ми, замість о 6 годині, виїхали аж перед 8 вечером із Салєрна. Поїзд був доволі повний, а по дорозі почало всідати чим-раз більше людей. На стації Помпеї ми побачили величезний натовп утікачів; великий натовп всідаючих знов опізнив поїзд так, що до Торре-Анунціята прибули ми вже, як було зовсім темно. Тут побачили ми на стації кількатисячний натовп людей, які кинулись на поїзд і почали силою вдиратись до ваґонів. Були це люди, що утікали з поблизьких сел. Припинилась вся контроля і всякий порядок; кожний вдирався, де міг; в нашім купе, призначенім для 8 осіб, найшлось їх відразу 15; одні сідали другим на коліна, або тиснулись стоячи; ніхто не противився і не нарікав; зрештою вигляд і постава тих людей не були такі, щоб їм можна було противитись. Ми дізнались про велику катастрофу, яку спричинив Везувій у протягу останньої доби. Від Санто Джузеппе і Оттаяно нема ні сліду: доми засипано розпаленим камінням і знищено лявою дощенту; церкви, до котрих сотками хоронились люди, завалені під тягаром сажі і камінного дощу, що покрив крівлі; сотки людей найшли страшну смерть під румовищами. Лява дійшла вже до Торре-Анунціята, де спинилась на цвинтарі, на котрім якраз тепер горять дерева і хрести; на Торре-Ґреко іде дальше похід ляви. Це були вісти, з якими всіли до ваґонів поїзду ті, що спромоглись вирятувати життя з того страшного пекла. Поїзд рушив, а за хвилю на стації Торре-Ґреко повторилась та сама сцена з тою ріжницею, що ніхто вже майже з дожидаючих на стації не міг дістати місця в поїзді.

Ми рушили з Торре-Ґреко в напрямі до стації в Портічі, положеної в найвужчім просмику між Везувієм і морем. Не минуло більше може як десять хвиль, коли ввесь поїзд потрясся сильно і раптом став. Рівночасно почули ми страшенний шум, а на верхи ваґонів посипався дощ піску і дрібного каміння. Одкриваємо вікно, а через нього влітає до середини ваґону густа курява диму і темножовтого, дрібного піску, перемішаного з камінням. Всім нам стала перед очима страшна дійсність: ми присипані лявіною Везувія!

Стоїмо на одкритому полі — довкруги темрява страшна така, що на один крок не видно нічого, і густа курява сажі і пороху, неначе взімі снігова завірюха. Чуємо крики залізничого персоналу; машина робить ще раз останні зусилля, але поїзд більше вже рушити не всилі; зрештою не видно нікого з персоналу: ніхто не каже нічого і нема навіть кого запитати, що сталося і що станеться. В Італії взагалі не люблять інформувати подорожніх — тепер персонал занятий собою і пасажири йому не в голові. Стоїмо так довший час; у ваґонах убийча задуха: де-хто пробує одчинити вікно, але

знадвору сиплеться гаряча курява; де-які пробують висісти, але грязнуть вище кісток у поросі і сажі Везувія; із страхом бачимо, що засип сягає вже до половини коліс. Раптом чуємо свист машини, але по ньому не наступає рух поїзду. Що сталось? З усіх ваґонів починають вискакувати люди і біжать вперед поїзду. Але перед поїздом нема вже машини, а при поїзді нема нікого з залізничого персоналу; персонал відчіпив машину і поїхав з нею в напрямі стації Портічі — лишаючи нас усіх на ласку Божу і Везувія. А Везувій тим часом говорить що-раз голосніше; що-кілька хвиль відкликається глухий підземний гуркіт і що-раз густіше падає на наш поїзд порох, сажа і густе каміння. Всі ми обмазані сажею неначе мурини, маємо її повно в устах, очах і носі; задуха стає що-раз то більша, ситуація наша що-раз то більш грізна і непевна; стаємо що-раз більш ізольовані від світу, поміч стає що-раз трудніша і менше правдоподібна.

Пасажири, знаючи добре місцевий терен, розпізнають, що ми пробуваємо 4 км. від стації Портічі і стоїмо на території місцевости Резіна, побудованій на засипанім Геркулянум як-раз під нами, і ми стоїмо як-раз у місці, де Везувій колись в протягу кількох годин засипав ціле місто! Свідомість того не причиняється до піднесення нашого духа; навпаки, становище наше велить бути на все готовим. В тій ситуації пережили ми довгі, без краю довгі три години, що видались нам цілою вічністю; ми наслухували з запертим духом свисту машини від сторони Портічі. Врешті по трьох годинах наспіли тяжким, повільним ходом дві машини, спроваджені з Неаполя. Привезли вони людей, що при світлі смолоскипів з закаптуреними головами взялись розрушувати поїзд. Вкінці ми рушили за поміччю двох машин і, зупиняючись що-хвиля, затягнулись ледви живі до Неаполя замісць о годині 8 вечора — о годині 2 вночі. По нас уже ані цеї ночи, ані в найближчих днях ніякий поїзд не проїхав цим залізничим шляхом.

А Неаполь не спав, не вважаючи на пізню пору; він дріжав увесь гарячковим зворушенням. Ще перед двома днями ніхто з Неаполітанців не припускав, щоб містові самому могла загрожувати яка-небудь небезпека; тепер застали ми місто в стані великої трівоги. Спричинив її безперечно в значній мірі безупинний наплив людности з сел, знищених уже або загрожених вибухом, вигляд блідих, вистрашених лиць, крівавих ран, розпуки жінок, плачу дітей. Що-хвиля приходили вісти про новоодкриті кратери, про нові знищення і жертви людські. А разом з тими вістями плили на Неаполь що-раз густіші клуби піску і диму.

Скляна галя, що накриває двірець залізниці, перемінилась в чорну челюсть; на вулицях і площах камінний поміст вкрито грубим тяжким сіро-чорним ковром, по котрім ступається мягко, неначе по пісковім морськім побережжі. Вчора ще змітано цей засип і чищено вулиці — тепер уже ніхто не пробує цього, бо Везувій в одній хвилі засипує все наново.

Їдемо з двірця засипувані цим дощем, спішимо на беріг на Партенопе і тут бачимо, що лявіни диму і сажі залягли цілу східну часть неаполітанської затоки; маємо враження, що якась ґіґантська, чорна колюмна сперлась горішнім кінцем об вершок Везувія, а долішньою частиною лягла в море. Тільки на заході видно шмат ясної блакиті, освітлений повним місяцем, котрий крізь смугу диму пробивається матовим світлом.

Надходить ранок; бачимо це тільки з годинників, але не бачимо його в дійсности, бо над містом і над затокою стоїть те саме сіре, оливяне небо, та сама чорна хмара, що пливе з Везувія, з котрого падає далі так само густий дощ піску і сажі. Ранком цим розпочинається день, який сміло можна назвати: dies iraе et calamitatis!

Коло 7 години розтинаються алярмові сиґнали; біжать натовпи народу, розтинаються страшні, серце роздираючі крики. Алярм обнімає ціле місто, з уст до уст пробігає вість про страшну катастрофу. На торговій площі в Неаполі стояв старий великий будинок, в котрім приютились на ночівлю бездомні нуждарі, яких Неаполь має велике число. На стару крівлю цього будинку сипався від кількох днів дощ піску і сажі, якого ніхто не згортав; аж врешті крівля не видержала тягару і завалилась, придавлюючи сотки нічліжан. Ціла їх сотка загинула відразу, а безліч ранених одвозять до шпиталю. Це перші масові жертви вибуху в самім місті. Отже Везувій дібравсь таки до самого Неаполя! Ця подія викликає в місті страшне нечуване зворушення. Натовпи народу, особливо з найнижчих кляс, залягають площі; всюди крики, зойки, прокльони; торговицю оточено кордоном війська, що його прориває натовп, вдираючися там, де витягають і розпізнають трупи. Чути погрози на адресу управи міста; натовп прибірає грізну поставу.

Становище робиться страшним — справдішнє пекло. Зовні загрожує Везувій, всередині розрухи; будяться всякі людські інстинкти; назустріч ляві Везувія іде лява людської розпуки. Місто починає зовсім зміняти звичайний вигляд. Склепи починають зачиняти; школи так само замикають; театри відкликують вистави; готелі пустіють, чужинці поспішно кидають місто.

Здається, і для нас останній час — зробити те саме. Та не так легко в цій хвилі видістатись із Неаполя. Двірець залізниці занятий тисячами публики, всі хочуть їхати в напрямі до Риму, бо це одна єдина дорога з Неаполя, що не йде попри Везувій, тільки в противнім напрямі. Відїздить поїзд, але в нім знайшли поміщення лиш ті, що вже заздалегідь залягли перон і силою здобули собі місця. На щастя, заряд залізниць пускає що-години надпрограмові поїзди в напрямі до Риму. В однім із таких поїздів знаходить врешті з труднощами місце і горстка нас, Українців. Виїздимо, провожені ще довго хмарами Везувія, і аж у Римі скидаємо з себе верстви сажі і пороху, якими окривав нас через шість днів Везувій.

Та спомини тих днів остануться певно у кожного з нас до смерти.

Евген Олесницький.

139. Анґлійське домашнє огнище.

(Спомини з Анґлії.)

Я замешкав у старосвітському домі анґлійської купецької родини на одній з подальших вулиць Льондону. Відтоді починається моя ближча знайомість з анґлійським життям і світоглядом.

Крім щирої гостинности, яка зустріла мене, чужинця, в оцьому домі, ні родина ні сама хата не ріжнилася нічим замітним від соток тисяч инших анґлійських родин і домів, які складаються на західні частини Льондону.

Головними бруками, що перетинають місто вздовж і впоперек, суне день і ніч навала возів, трамваїв, омнібусів, фіякрів, автомобилів. Все те чинить глухий шум, подібний до шуму повені або моря. Але кількасот метрів убік від того бруку той клекіт і шум губиться в садах, розшибається по старезних деревах, зливається з шумом їх листя і завмірає та тихне. Відійшовши в той бік між сади, дістаєш враження затишного села або містечка, де вози належать до рідкостей, і пси, наслухаючи з нуди один одного, гавкають цілими ночами до місяця. Ще на вулиці лунають стуки одчиняних дверей, прохожих людей, голоси продавців овочів і молока. Але по садах буває иноді так тихо, що видається, немов би чулося шелест тіней, які падають з кріслатих вязів на траву і бігають під найлекшим подувом вітру.

Ніколи не побачиш нікого в дверех, ні в вікні, ні перед домом, хіба що він жде перед дверима на когось, поле в садочку або підливає квіти. Двері все заперті на ключ. Хто не знає льондонського

життя, не розуміє анґлійської вдачи і звичок, тому найкращі льондонські вулиці видались би містом завмерлих. Доми не мають із собою ніякої комунікації. Зверху почорнілі від дощів, позамикані, заслонені деревами подобають радше на азілі глухонімих або нервово хорих, як на мешкання діяльних, запопадливих і енерґійних купців, що розвій усіх фізичних та умових сил поклали собі ясною метою і змагають до неї свідомо всіми способами.

Анґлійська хата, хоч яка-б вона була маленька, то не тільки „дах над головою“, як у нас її часто називають. Для Анґлійця це дороге серцеві родинне гніздо, найкращий, найсвятіший куток на цілому світі. Він будує свою хату для себе і не дбає за те, чи зовнішній її вигляд подобається кому иншому. Від порога починається його домашнє огнище (home), і всі гадки і всі змагання Анґлійця йдуть до того, щоб це святе огнище зробити царством спокою, безпеки і щастя. Чужинця, що переступить поріг цього дому, вразить любо передовсим вигода в середині хати. Певно, що матеріяльна вигода домівки то ще річ сама собою непомітна. Це таке природне і звичайне явище, як те, що страва поживна, піч гріє, а вікно пропускає світло до кімнати. Тим часом треба віків культурної праці на вироблення того зрозуміння, що ціль хати — бути вигідною. Тим самим коштом і заходом можна покласти хату вигідну і хату таку, як у нас кладуть люди. Але тут саме показується культурна ріжниця між анґлійським розумінням вигоди і нашим. Анґлієць називає комфортом добре припасовані вікна і двері, практичну кухню, домову лазню, прості, але тривкі меблі, добрий матерац на постелі, поживний кусень мяса і філіжанку доброго чаю. Невже-ж прийшло-б у нас кому на думку називати такі речі „комфортом“?

До мене навідався мій приятель Даріян.

— Чи думав ти коли, — кажу, — яка найбільш замітна ріжниця між українським домашнім життям і тутешнім?

— Ще й як часто, — сказав Даріян. — Мені не сходить з гадки, що у нас, коли чоловік пошиється в пірря, то купить фортепян або білярд. Так само півцівілізовані Кафри купують ціліндри і ланцюжки від годинників, але ходять немиті і босі. Тут починають люди від ванни і кухні. Це дійсно насушні потреби.

Тим часом вбігла до гостинної кімнати, де ми сиділи, наймолодша донька господарів, девятилітня дитина. Даріян бував віддавна гостем у цьому домі, діти кликали його вуйком і незвичайно любили.

Мала Нелі сплеснула з утіхи руками і сіла безцеремонно на Даріянових колінах.

— Дивіться, пане, — сказала, звернувшися до мене. — Вуйко виглядає так, як Гері Ервін (Irving), тільки що молодший. Всі ладні люди бувають і добрі. А вуйко такий непоцтивий. Все перше брав нас із собою до парку, а тепер уже не хоче. Я сама веслувала раз здовж через усю серпентину[1]). Попросіть ви його, Айвен. А потому там такі чудові коні. Які то десь щасливі ті люди, що їздять на конях Ротенров (Rotten Row).

— Певно, що дуже щасливі, — казав Даріян, — ніхто не прозиває їх непоцтивими вуйками. Всі вони мають сестріниці, що грають їм мазурки, довго, по кілька разів одну і не дають просити себе.

— О, вуйку немилосердний, я також уже буду добра і слухняна. Тільки візьмеш нас до парку, добре?

І поцілувавши вуйка стрибнула до пяніна заграти Даріянові мазурку. Її дрібна рука не мала ще ані сили ані вправи грати нервові мельодії Шарвенки, ні удержати їх діяпазону. Але при клявіятурі на високому табуреті виглядала, як уособлення дитячої щирости і невинного одушевлення, а її гра ворушила серце ніжними, наївно невикінченими акордами.

Коли опісля Нелі перестала грати, Даріян умовився з нею, що підуть у суботу до Гайд-парку і почав розпитувати її про знайомих.

— Скажи, Нелі, що татко писали? Чи у мами багато роботи? Кого найбільше любить Нелі з учительок?

Мала Нелі рада була говорити про всі дорогі для неї особи. Татко писав, що тепер у Каїрі, здоровий. Мама смажить мармеляду і зараз вийде до гостинної. А з учительок любить найбільше міс Колінс, бо вона оповідає про Шкоцію, а Шкоція — то найкращий край на світі. Коли вже буде старша, заложить фабрику, наскладає багато грошей, тоді поїде до Шкоції і купить там котедж[2]).

— Дуже добре, — кажу, — але як буде виглядати ця вілля?

— Буде дуже маленька, — щебетала Нелі. — Але повинна бути вся з сірого каміння, з черепяним дахом і обросла повоєм. Усередині буде вся вистелена такими тапетами, як перла. А на вікнах будуть гарні квіти.

— Які-ж коври будуть? Певно також темно-перлові? — докинув Даріян.

— Ні, ковер буде тільки в гостинній, такої барви, як сталь, а инші кімнати буде застелено лінолеєм, бо його можна змити і все свіжий.

---

[1]) Serpentyne — ставок в льондонськім парку Hyde park.
[2]) Cottage — вілля.

Так говорила мала Нелі, а хоч у її мріях було багато дитинства, то не менше знати було і щиру любов до домашнього огнища, сильнішу над усі інші змагання і пориви. Її вчено змалку розуміти вартість власного, вигідного і гарного помешкання. Вона знає докладно, як треба уладити кухню, лазню, їдальню, спальню і гостинну. Цього вчать найдокладніше в школі на відповідних моделях з поясненням, які уладження найпрактичніші і найтривкіші. Слово „home“ вимовляють у школі з піетизмом таким самим, як слово „Great Britain“, або „Fatherland“. Навіть бурси, доми поправи і шпиталі, хоч уладжені без того тепла, яке дає батьківська хата, будовані так, щоб пригадували хоч почасти родинні доми. У всій системі виховання провідною думкою являється засада, що підставою сили й величи Анґлії ніщо инше, як святе, безпечне і здорове домашнє огнище. Почуття власної гідности — то психичний мотив, яким користується виховання. Всі рабські інстинкти, як сліпий послух для кого-будь, ідолопоклонство в ріжних формах і лизунство, викорінюється свідомо, систематично і немилосердно, а на їх місце кладеться ідеали моральної і матеріяльної самостійности, чемність для старших і для жінки, християнську етику і почуття власної гідности. Кожна дитина виховується в тім дусі, що незалежність — це найбільший скарб, яким може втішатися людина. Закон каже, що Британець не обовязаний здіймати капелюха ні перед ким, навіть перед королем. І мужчини не шапкують перед собою до землі, як по де-яких знайомих мені краях, ані навіть не доторкаються капелюха. Здіймається капелюх тільки віддаючи уклін жінці або королеві, коли покажеться між народом. При підписуванні конституції пери стають перед королем у капелюхах на знак, що не думають уступити ні крихти із своїх прав і віддають власть у королівські руки з виразним застереженням незалежности. При одній нагоді мала явитися перед Едвардом VII депутація секти квекрів, яким реліґія забороняє виразно здіймати капелюха перед ким-будь. Їм признано в засаді право увійти до авдієнційної залі в капелюхах, але з чемности для короля вони згодилися, що кожному з депутатів окремий льокай здіймав капелюха з голови і держав його, поки не скінчилася авдієнція. Потім ще в залі понадівано їм капелюхи, і квекри вийшли, не порушивши своєї засади.

Все-ж таки рівнобіжно з цею свободою йде також пошана для інтересів ближнього. Виразом того є звичай, у цілій Анґлії захований скрупулятно, що увійти до чужої хати не личить, поки не вийде хтось із тої хати і не запросить до середини. Увійти без

дзвонення до хати має право тільки домашній, і ніхто инший не поважиться ніколи того зробити. Мені доводилося бачити вікові пані, які в найбільший дощ і студінь дзвонили до отворених припадково нарозстіж дверей добре знайомої родини і не важилися увійти навіть на поріг, щоб захоронитися перед зливою.

Така залізна консеквенція і лад характеризує також родинне життя в домі. Вже самий плян кімнат придумано так, що він відповідає поділові функцій родинного життя і господарства. Крізь входові двері од вулиці входиться до сіней. Сіни переділено від головних дверей ще одними скляними дверима так, що, коли навіть зовнішні двері стоять отвором, ще ніхто не загляне до середини дому з вулиці; з малого коридору перші двері набік ведуть до гостинної. Другі двері з коридору, глибше, ведуть до їдальні; треті двері просто входових ведуть до кухні. З того самого коридору ведуть також сходи на поверх, де містяться спальні, окремі звичайно для кожної особи, навіть малих дітей. Там також дістають поміщення на ніч гості і міститься лазня. Зрештою живуть гості разом з родиною. Служниця має також свою спальню. Між поодинокими кімнатами нема безпосередньої комунікації. З одної тільки кухні виходиться до пральні, а з пральні на подвірря. На подвіррі, обведеному високим муром, міститься комірка на дрова та на ріжні причандали.

Так виглядає розклад англійської хати. Відповідно до матеріяльних засобів буває в де-яких домах кімнат менше або більше, напр., замісць окремої гостинної, їдальні і кухні буває одна кімната, замісць чотирьох спалень бувають тільки дві. Але ніколи нема постелі на долині, в кухні або в їдальні, навіть у найбідніших хатах пролєтаріяту. Вже з огляду на самий плян наші доми являються в прирівнянні до англійських примітивними шопами.

До того раціонального пляну кімнат примінено консеквентно розклад меблів і все домашнє господарство. Через день вся родина живе на долині, власне по-за домом. Спальні нагорі вітряться тоді і прибираються. Ліжко, умивальня і комода на білизну — то меблі, які стоять у спальні. Чим менше їх, тим чистіше можна удержати спальню. Але й ще одну провідну думку видно в системі умебльовання. Меблі мають служити певним ясним цілям. Прикраси — то річ другорядна. Тому бачимо в англійських домах менше вистави, а більше вигоди. Меблів мало, але вони тривкі, сильні і потрібні. По робітничих домах мені доводилося бачити комоди і столи з грубих магоневих брусів. Зате не побачиш там кривих дзеркал, штучних квітів, сорокатого

лахміття, що називається у нас жіночими робітками, та картин на стінах, по-за якими люблять плодитися блощиці.

В кожній кімнаті міститься замість печи коминок на подобу старофранцузького cheminée[1]). Огонь на тім коминку горить вільно і удержується цілими днями, бо люди люблять бачити тут горючу ватру, справдішнє домашнє огнище, удержуване з щирим пієтизмом для тепла і відради. Над коминком висить більше дзеркало, а на ґзимсі стоїть годинник. По обох боках ватри стоять вигідні фотелі.

Це був би в найзагальніших нарисах образ англійського домашнього огнища, такого, яким зробила його довговічна культура та історія цього вільного народу. Палац князя ріжниться в Англії від хати робітника тільки розмірами і матеріялом, ужитим на будову. Зрештою провідна думка в будові однакова: плян відповідний національному поділові життєвих функцій родини.

Іван Петрушевич.

140. Через Дунай.

Простояли ми тижнів два в Копаченах і рушили до Дунаю на Зімницю.

Зімниця стоїть на цьому березі Дунаю і є гряницею Молдавії. А як-раз насупроти неї на тому боці турецький город Сістово. В цьому місці ми повинні були перейти через Дунай.

З Копачені-Діжоє ми виступили над вечір. На дорозі, уже вночі, нас зупинили. Обік нас пройшла гармата з якимись величезними чорними трунами — обоз. Місяць тільки що почав виявляти своє червоне коло і ще не зовсім ясним, червонуватим світлом своїм освічував величезну валку трун.

— Що це везуть? — цікавився Гавриш.

— Хіба не бачиш, понтони! [2]) — відповів суворо Іващенко. Справді, то були понтони.

Понтони пройшли і зробили на всіх дуже важке враження. Вояки всі йшли мовчки. Навіть Гавриш, дуже цікавий до всіх питань і жартів, замовк. Всякий думав свою думу. Так ми пройшли ще з годину. Ніч була тиха, тепла, світла та зоряна. Кругловидий блідолиций місяць викотився вже на свій широкий без краю та просторий небесний шлях і освітив увесь краєвид. Аж ось легеньким подихом

---

1) Шміне.

2) Човни-плоти до переправи війська через ріку.

вітру звідкілясь принесло прохолоду і освіжило наші вохкі від поту чола. Далеко, далеко, мов величезна гадюка, блищала на місяшнім промінні ріка.

— Дунай, Дунай, братці! Гляньте! — зашепотіли вояки один другому. (Розмовляти гучно було вже заборонено).

— Де? — розпитували инші, які ще не розгляділи.

— Он, блищить!

— Так і є, знать він, — згоджувались усі.

То був справді Дунай. Він блищав віддаля на місяшнім промінні срібно-синьою стяжкою і тихо ніс свою жовтувату воду в далеке море, не звертаючи уваги ні на що. З давніх давен призвичаєний до того, що на його берегах предковічно ллється людська кров, він тепер був байдужний. Навіть у цю мить, вилискуючись на місяці, здавалось, ніби гірко усміхався, розмовляючи з ним, і промовляв стиха сумно: „Глянь, знов! Коли кінець цьому буде? Коли вони дадуть мені спокій? Коли перестануть умивати мене своєю теплою кровю і давати ховать їх тіла в моєму жовтому піску?“

А ми все йшли та йшли, наближаючись до нього. Перед світом ми прийшли в Зімницю і поховалися в кошарах.

Потомившись вчорашнім ходом, ми заснули міцно і через те прокинулись пізно. Вже сонечко піднялось височенько. Перед нами, не більше як на гони, широко розлив свою тиху воду Дунай. А на тому боці, на крутім і високім березі його, розкинувся пишно на широкому, квітчастому килимі турецький город Сістово, утопаючи в садах. Його білі, стрункі мінарети, загострені на кінці, високо стреміли в небо швайками і здавалися віддаля щоглами кораблів у зеленому морі садів. Ввесь той беріг Дунаю був заквітчаний, як дівчина в свято, роскішними садами і виноградниками. Я дивився на ту красу, і пригадались мені слова величного пророка!

Рай та й годі! А для кого?
Для людей! А люди?
Не хотять на нього й глянуть!
Треба кровю домалювать.
. . . . . .
Люди, люди, коли то з вас буде
Того добра, що маєте?!

І ввесь цей день ми майже не виходили з кошар.

*

— Так оце тут будемо й переправлятися? — розпитував Гавриш товаришів, мішаючи паличкою в манєрці, де кипів у ключ чай.

— Та хто його знає, може й тут! — відповів Іващенко, пришиваючи ґудзика до мундира.

— Не може бути! Тут дуже широко, — обізвався Гайдамака, виймаючи люльку з рота і чвіркнув через губу в огонь. Дунай в цім місці ширився на верству й три чверти; він саме розлився.

— Поки перепливем, наловим раків чимало! — додав Гавриш.

— Міст поставлять спершу, — зауважив Бойко і поправив ранець [1]) під головою.

— Чув я, що буцім тут будем тільки очі їм одводити, а переправлятимуться біля Никополя! — почав знов Іващенко. — А проте, хто його зна! — так утішали себе вояки, лежачи в кошарах перед переправою.

— Пашов, вилазь там, виходи получать сухарі! — почувся голос капраля.

Вояки позабірали торби і рушили.

Другого дня в обідню пору до нас долетів далекий гуркіт гармат.

— О, чуєте? — промовив Іващенко. — Ото біля Никополя йде переправа.

Всі нашорошили уха і стали прислухуватися. Гуркіт усе більшав та більшав, немов десь далеко йшла батава, [2]) і не переставав до самого вечора. Увечері гарматний гук замовк.

— Знать переправились наші вже, — промовив Гавриш, — бо гармати замовкли.

— Швидкий ти який! — відповів Гайдамака. — Це тільки ще обстрілюють, а переправлятися будуть уночі.

Гайдамака одгадав. Переправлятися почали уночі, тільки не під Никополем, але під Сістовом. І переправлявся не хто инший, а наша 14-та дівізія. З вечора нам уже було відомо, що переправа почнеться тут; але хто піде в голові, наша чи перша бриґада, і коли — ніхто не відав.

Проте нам усім весело було лягати спати в амуніції. Не спалося нам, і ми всі прислухались, коли то почнеться переправа і хто її почне. Як тільки стемніло, наші понтони спустили на воду і по течії Дунаю проплили непримітно вниз. Ніч була досить темна, бо місяць сходив пізно. Це було в червні. Гармата наша окопалась на цім боці і ждала.

---

[1]) Жовнярський наплечник.
[2]) Баталія, боротьба.

О другій годині вночі волинський, а за ним минський полки (перша бриґада 14 дівізії) сіли на понтони і тихо відчалили од берега. Нігде нічичирк. Передні понтони були вже трохи чи не на тім боці, а инші вслід, вибиваючись із сил, поспішали за ними, як у цю мить на нашому Зімницькому березі загорілася хата. То турецький шпигун подав гасло до Сістова, що переправа почалась. Як тільки спалахнула хата на цім боці, у ту-ж мить засурмили сурми на тім боці алярм турецькому військові.

То не рій за роєм вилітає з уліків і китицями обліпляє матку, що сіла на дереві, то полки чотирнадцятої дівізії обліпили вже там темний, крутий, турецький беріг. То не блискавка в горобину ніч що-хвилі прорізує небо то здовж то поперек, то не грім невгамовно горгоче так, що уся земля дріжить, мов у пропасниці слабий, то наші і турецькі гармати злились в один громовий гуркіт і загорготіли разом! Почалося пекло!

— „В ружьо, в ружьо!“ — почулася команда ротних. І в-мить ми всі були в рядах.

— „Ружя, воль-но!“ — скомандував наш ротний і похлибнувся на останньому слові „но“.

Рушниці мигнули.

Вояки перехрестились. І хто шепочучи „Помилуй мя, Боже“, хто „Богородице Діво“, а хто і „Отче наш“ — рушили з кошар.

На-дворі вже розвиднялось. Хоч сонечко ще забарилось і не виглядало, але нам, коли ми йшли, все було видко. Як бульки на воді від раптового дощу з градом одні вискакують і зникають, а другі все більш та більш пузирять воду, так біленькі димки від пострілів на тім боці Дунаю вискакували з кущів. Постріли тріщали, гармати невгамовно гуркотіли все частіш та частіш. Ввесь той турецький і тутешній беріг був закутаний димом. Ми переходили місток, що поклали уночі сапери, на острів густо порослий вербами, де нас ждали понтони. Як-раз у цю мить ми побачили гарматного, так званого трубника. Він ледви стояв на ногах, блідий, без шапки, і з його одежі бігла дзюрком вода. З ним розмовляв ґенерал.

— Гляньте, братця, виплив! — заговорив Гавриш.

— А другі-ж де? Невже потопились?

Ми всі дивились на трубника і дивувались тому, що він в одежі виплив. Навіть пояс із затровчатими трубками був на ньому. Але трубник похитнувся і ґенерал підхопив його під руку.

Ми пройшли.

Це був один тільки щасливий зо всієї гірської гармати, який виплив на беріг.

Як-раз перед нами сіла на понтони гірська гармата з кіньми і людьми. Коли понтони вже були на середині Дунаю, турецькі ґранати зробили з них решето і страшенно важкі понтони-плоти з кіньми і людьми пішли, як камінь, на дно. Як на гріх, коні було попривязувано, через те всі й потонули, бо коли-б були вільні, то могли-б виплисти, і люди, ухопившись за їх гриви, теж не потонули-б.

Як Бог спас цього трубника, невідомо.

— Я теж плаваю добре, — наче про себе буркнув Гавриш. — Як що, не доведи Боже, пустять понтон на дно, може як-небудь випливу! От тільки прокляте теля [1]) потягне! Знаєте, що я придумав, братця? Як тільки сядем на понтон, повідщипляю всі крючки від ранця і держатиму ремення в руці. Коли понтон почне тонути, ранець під три чорти, шинелю теж, хай тоне. А сам ляжу на спину, чоботи як-небудь скину і поплину.

Але навіть така чудова видумка Гавриша нікого не радувала. Всі йшли сумно — звичайно, як на смерть.

Ми наближались до кінця посадки. Баталіон, рота за ротою, підходив.

— Стій! — почулася команда. — „Рота стройся, вправо бігом!“

Рота вирівнялася ззаду верб, які густо росли на самому березі, і стояла нерухомо.

— Лічить понтони! Сорок на понтон! — почувся голос Драгомира, [2]) що стояв на самому березі і сам назирав за посадкою і переправою. Лице його було хоч і бліде, як то завжди бува від хвилювання, але погляд той-же сміливий.

— Фельдфебель, лічи понтони! — скомандував ротний.

Турецькі гармати гуркотіли, як ступи у млині. Наші теж підчастили огонь.

У цю мить турецький ґранат зашипів, мов гадюка, і біля самого Драгомира, опукою, упав на березі і зарився у плавун-пісок, не розірвавшись, тільки заляпав йому одежу. Він глянув у той бік і гукнув іще дужче:

— Швидче лічить понтони, ротні командири!

Безкоровайний, фельдфебель нашої роти, блідий, як крейда, лічив четвертий понтон.

---

[1]) Наплечник з телячої шкіри.

[2]) Головний командант.

— Четвертий понтон має в пра... — наважився промовити Безкоровайний, як другий ґранат пролетів над самісінькими нашими головами. Вся рота, а раніше всіх ротний, як великий покіс трави під косою широкої ручки косаря, зненацька полягли на землю.

— Смирно! — загремів на ввесь голос Драгомир. — Кому кляняєтесь? Знайомого побачили?

Рота знов стала нерухомо.

— Лічить понтони! швидче, кажу!

Ґранат знов пролетів і зарився як-раз супроти роти. Вояки тільки головами захитали.

— Смирно! — гримнув знов Драгомир. — По понтонах сідай!

— По понтонах сідай! — луною почулася команда ротних.

Ґранат перелетів знов через голову. Ми рушили за верби і сіли на понтони.

— Відчалюй, з Богом! — гукнув ще раз Драгомир.

— Відчалюй, відчалюй! — загомоніли стерничі боцмани [1]) на понтонах. Весла напружились, і всі понтони, тихо хитаючись, відплили від берега.

— Помилуй мя, Боже, по велиції милости Твоїй, — зашепотіли, хрестячись, вояки.

Гавриш уже держав усе реміння від ранця у руці, а звинена шинеля висіла на шиї. Не встигли ми відплисти і сотні кроків од берега, як турецькі ґранати уже почали булькати біля самих понтонів. То не долетить на аршин, то перелетить.

— Наляж, братця, навались! — підохочували стерничі гребців після кожного ґраната. Гребці всим тілом лягали назад, напираючи на весла. Уключини скрипіли. Довгі, важкі весла аж гнулись.

— Жи-жи-жи-жа! — ляпнув ґранат біля самісінького носа нашого понтона і не розірвавшись булькнув у воду.

— Наляж, придави дужче, братця! — підгукнув стерничий. Гребці зо всеї сили напружились.

— Жи-жи-жи-жа! — зашипів знов ґранат і поскакав по воді, як той камінець, що діти в „перевези-бабу“ грають.

— Гур-гур! . . . — розірвався він далеченько від нас, піднявши цілий стовп води вгору. Ми сиділи зігнувшись, мов камяні.

Тим часом понтони наші підірвались до середини Дунаю.

— А-ну ще, а-ну ще, наляж, братця! — все підохочував гребців стерничий. Гребці вибивались уже з сили. Піт дощем капав з лиця.

---

[1]) Керманичі.

Вояки почали помагати гребцям, напираючи на весла спереду. А ґранати, як бджоли, шипіли і гуділи над нашими головами. Нарешті ми добрались до мертвого місця. Цеб-то прицілиться з гармати до нас уже було неможливо. Боцман, що сидів на стерні, зняв шапку, перехрестився і промовив: „Слава Богу, вийшли!“

Через чверть години понтони зупинились під крутим берегом. На самому шпилі крутого берега, під яким зупинились наші понтони, ми побачили вояка, що стояв нерухомо, як стовп, закопаний у землю. Він держав поперед себе рушницю вгору, а на баґнеті маяв з червоним хрестом стяг. То був перевязочний пункт. Рота хутко вискочила з понтонів і скорим кроком пішла на гору, по розробленому вже саперами шляху. Нам прийшлось іти через перевязочний пункт. Здається, ніщо в світі не зможе зробити тяжчого враження на душу чоловіка, як перевязочний пункт. Чоловік до всього може призвичаїтися. Але спокійно дивитися, як сотнями несуть блідих, закріваблених, більш схожих на мерців, таких же як ти сам, що ще перед годиною були здорові і цілі, а тепер безпомічно лежали на ношах, ледви дихаючи, навряд! Я не буду малювати в подробицях тих тяжких картин, які мені довелось тут бачити, щоб не робити неприємного враження на нерви читача, і поставлю на цьому місці точки . . .

Оскільки неможливо тяжке враження робить перевязочний пункт на псіхику чоловіка, досить сказати, що де-яким воякам почало робитися млосно. Всім здавалося, що то вже його несуть, бо кожний малював собі, що скоро й йому те саме буде. Ця псіхольоґія відома добре, і тільки що ми заявились і остовпіли, дивлячись із жахом на все, що тут коїлось, як ґенерал, що ждав нас, скомандував: „Рота бігом!“ Ми перекинули рушниці на праве плече і, як вівці од вовка, побігли через це кладовище живих мерців.

Пробігли ми з пів гон, і нас розсипали ланцюгом у кущах виноградника на правому крилі супроти Сістова. Не встигли ми залягти, як турецькі кулі почали дзижчать, як мухи в павутині. Ми перебігли ще трохи далі і поховалися в кущах. Кулі перелітали через голови. Поміж кущами виноградника, де розсипався наш ланцюг, росли роскішні абрикосові дерева, повні плодів. Де-які вояки, не вважаючи на турецькі кулі, почали баґнетами збивати абрикоси.

— Ну і для чого ото? Чи ви зроду не бачили їх, чи що? — звернувся суворо до ласунів Іващенко. — Кортить, щоб куля влучила?

І не встиг сказати останнього слова Іващенко, як Ляшенко, що піднявся збити баґнетом абрикоса, упав горілиць і тяжко застогнав. Куля попала йому просто в плече, пробила ранцевий ремінь і засіла глибоко в тілі.

Підбіг ротний фельдфебель. Незабаром десь ще одного ранило. Ми перебігли трохи далі і знову залягли.

— Гляньте! — промовив стиха Гавриш, що лежав у кущах біля мене, і злегенька штовхнув мене в бік.

— Що? — спитав я ще тихше.

— Черкес!

— Де?

— Онде попереду нас у кущах!

Я потихеньку підняв голову, щоб роздивитися, але не побачив нічого.

— Заховавсь! — промовив Гавриш, держучи рушницю в плечі.

— О, о! Гляньте, знов вилазить.

Справді попереду нас, не далі, як палицею кинуть, щось ворушилось у кущах.

— Стій, не стріляй! — промовив я і присів на коліно. Я приклав рушницю до плеча і ждав. Кущ захитався і зявилась черкеська чорна шапка з червоним верхом. Я підвів мушку нижче шапки і вже хотів спустити курок, як Черкес, прочуттям почуваючи знать, що я на нього цілюсь, повернувся до мене лицем і махнув рукою, ніби хотів тим сказати: „Куди ти цілишся, дурню!“ І знов сховався у кущах.

Що воно таке? — думалось мені. — Коли Черкес, чого-ж йому сидіти до нас спиною! Повинен лицем. Та й чого-ж він на нас не стріляє? Він же нас так само бачить, як і я його. І чого він рукою мені махнув? — Такі питання пробігали у мене в голові, коли Гавриш знов штовхнув мене в бік і промовив:

— Стріляйте, стріляйте! Он другий. А то й цей утіче!

І не встиг я ще добре роздивитися, куди саме показує Гавриш, і де той, за кого Гавриш так боявся, щоб не втік, як він спустив курок. Постріл грякнув.

— Та куди ти стріляєш?! Бодай тобі повилазило, крупа ти чортова! — гримнув Черкес по-українськи. — Хіба не бачиш, що свій! — і з цими словами, як ящірка, шурнув у кущі.

— Чули? Вже й балакать по-нашому навчився! От супостат! Шкода, що не попав. А здається й прицілився добре. Знать по-

висив.[1]) — І Гавриш з серцем ударив рукою рушницю по прикладу, немов би по щоці.

Всі почали стрільбу і раптом замовкли.

— Їх тут багато, він не один! — шепотів мені Гавриш, закладаючи новий набій у рушницю.

— А може то й справді наші?

— Хіба не бачите, що Черкес?

Справді, одежа на ньому була: чорна черкеска, з-під неї на грудях червонів жупан, а на голові чорна шапка з червоним верхом.

— От, бачите, вже нема! Пошився в кущах, голомозий. Ну, та ти де-небудь виринеш! — втішав себе Гавриш. — Тепер не промахну, ні.

Мені вже було й самому досадно, що не стріляв. А він ще й вилаяв!

До нас підлазить Гайдамака.

— Зводний наказали не стріляти, бо попереду ланцюг наших пластунів, — промовив Гайдамака і поліз далі.

— Слава тобі, Господи, що я не стріляв, — подумав я. Гавриш засоромився.

— Ну, а хто його розбере? Нічого не кажуть! Трохи гріха на душу не взяв! Та й ви-ж хотіли стріляти?!

— Так я-ж не стріляв, а тільки хотів, а ти стрельнув.

— Добре, що хоч промахнувся, — перехрестився Гавриш, — це ти, моя люшенько, так зробила, а ще я тебе і по пиці вдарив. Спасибі, душко! — І Гавриш поцілував рушницю в те місце, куди раніш ударив. Як потім виявилось, то були справді пластуни. Це останки колишнього славного війська запорозького, яке заставляло колись тремтіти і Татар і Турків і всіх, кому приходилось з ними стикатися: ще й тепер це лічиться найкраще військо між усіми козаками. Про те, що вони тут, нам нічого раніш не сказали, і ми трохи свого не вбили. Ще у нас обійшлося якось гаразд, а на другім крилі Минці одного полонили і привели до ґенерала. Пластун хреститься, що він свій, а йому не вірять. Та вже ґенерал завірив, що він справді пластун і звелів відпустити. Його бідного ще й ранили в палець. Після цього випадку пластуни понашивали собі білі хрести на шапках і, як ідуть попереду, шапки хрестом назад повернуть: дивись, мовляв, — я пластун!

Сонце вже високо піднялось. Духота стояла неможлива. І коли-б ми не лежали в кущах, то, здається, зварилися-б, як раки. Ранці

---

[1]) Стрілив вище.

парили спину. Реміння давило груди. В роті пересохло. І вода близько, та не напєшся. А гуркіт гармат і постріли рушниць невгамовно тріщали. З лівого крила почулися гуртові постріли. Там Турки засіли у млині і відстрелювались од нас. Турецькі ґранати почали лягати в кущах, де ми лежали. Велено було лізти на гору. (Виноградні кущі, де ми розсипалися, росли по узбіччі досить крутої гори). Ми полізли. Гора досить крута і лізти на неї, а ще по кущах, було досить важко.

— Хай йому чортів батько, оцьому теляті, щоб я його носив! Давайте, покидаєм! — порадив мені Гавриш. І з цими словами відчіпив од ранця чоботи і манєрку, привязав до пояса, а ранець шпурнув у кущі. Те-ж саме зробив і я.

— От і легше стало! Якось дихається вільніше . . .

— Ура-а-а! Ура-а-а! — почулося на лівому крилі. Гармати почали стихати. — Ура-а! — залунав разом увесь наш ланцюг і скільки духу полізли на гору. Турки спішно покидали позицію. Ми підняли страшенну тріскотню пострілів. А через годину всю гору, як галич, укрили наші вояки. Звідсіля нам було видно, як турецьке військо спішно покидало позиції. О пятій годині полудня ми взяли Сістово.

Так переправились ми через Дунай 15 червня 1877 р.

До вечора понтонери навели міст із тих самих понтонів, що нас возили, і по ньому перейшла девята дівізія, перша, гармата і обоз.

Переправа через Дунай була ділом надзвичайним. Вона здивувала ввесь світ, тим паче, що страта в людях була дуже невеличка. На переправу перейшло три дівізії: 14-та, 9-та і 1-а; всі вони повинні були перейти одна за другою. Одна другу повинні були підтримувати. Але нам так пощастило, що одна 14-та дівізія і переправилась і зробила все діло. Все діло в тому, що коли під Никополем наші почали готуватися ніби до переправи, спустили понтони на воду і відкрили гарматній вогонь, по телєґрамі до Никополя із Сістова в той вечір виступило на підмогу 12 таборів турецького війська. А ми в ту-ж таки ніч переправилися. Виходить, що переправи під Зімницею Турки собі і в голові не клали.

Не вважаючи на те, що Турки нашої переправи тут не ждали, ми все таки стратили 2000 чоловіка ранених і убитих. Крім того вся гірська гармата, як я уже казав, потонула. Наша рота не долічилась теж двадцяти чоловіка.

Микола Садовський.

141. Спомини про Тараса Шевченка.

В 1847 р. Шевченка заслано в оренбурзький корпус. Йому, як народному поетові і художникові, було заборонено брати в руки перо й оливець. Жандарм привіз його в Оренбурґ у червні 1847 р. уночі просто до вартівні, де Шевченко проспав ніч на голій долівці. Вранці командант Ліфлянд відправив його у касарні 3-го оренбурзького лінійного баталіону. Того-ж самого дня по Оренбурзі рознеслася вістка, що прибув Шевченко. Земляки зараз пішли у касарні і випросили його до себе на кватирю. Зустріч із Шевченком була памятна: і він і ті, що прийшли до нього, плакали — не знаю, чи з горя, чи з радости, що побачили свого рідного поета. Увесь день він пробув серед земляків, співав рідні пісні, читав де-що з своїх творів і був ніби-то не дуже сумний: але видно було, що він багато таїв у душі і хотів наперекір долі бути вищим над неї. В дорозі від Петербурґу до Оренбурґу він був усього 9 днів [1]); від такої незвичайної для нього дороги, від безсонниці, а також переміни клімату він занедужав на легку пропасницю.

Другого дня вже було відомо, що його призначено до Орської кріпости. Земляки радили йому, як недужому, записатися до лазарету на два тижні, а тим часом сподівалися поклопотатися, щоб його лишили в оренбурзькому баталіоні, де Шевченкові можна було жити хоч трохи вільніше. Але він не згодився на це через те, що ненавидів лазаретів, а друге через те, як він казав, що ніколи ще нікого не обдурював. Просити-ж за себе він не дозволив, бо не хотів у таких обставинах принижувати своєї гідности проханням. Днів через три його одягли в солдатську одежу. Коли він приміряв мундир та шинелю, тоді йому уявилася вся його будущина, і сльоза натискалася до очей, але він зумів здержати свої почуття в касарні. Йому на стільки бракувало знайомости життя, особливо життя солдата, що він, навіть не відаючи про те, що йому принесено одежу, котра звичайно шиється на кошти казни [2]), запитав унтер-офіцера, що коштує одежа? Унтер-офіцер, не запиняючись, відповів, що 40 рублів, і Шевченко зараз же заплатив гроші. Але якийсь офіцер, довідавшись про це, відібрав у унтеро-фіцера гроші і вернув їх Шевченкові.

Через тиждень Шевченка приділено до лінійного оренбурзького 5 баталіону і відослано в Орську кріпость, де командантом був тоді ґенерал-майор Ісаєв, чоловік старий і доволі добрий. В Орському

---

[1]) В своїм дневнику записав Шевченко, що відбув цю дорогу в 7 добах.
[2]) Скарбові гроші.

Шевченко швидко познайомився з Поляками засланцями: один із них Фіґнер, що був учителем дітей Ісаєва, зійшовся з Шевченком ближче, ніж инші. Завдяки йому Шевченка принято в домі Ісаєва і дозволено жити в нанятій кватирі. Через місяць після приїзду Шевченка я був в Орському і скілька днів пробував з ним. Його життя, дякуючи Ісаєву, було досить не погане: більшу частину часу він проводив або за книжками або в розмовах із Поляками.

Але в 1847 р. вмер Ісаєв; отоді то настав для Шевченка тяжкий час. Комендант баталіону Мєшков (з простих солдатів) виказував над ним усю силу своєї власти. Він перевів його в касарню, де Шевченко спав і цілісінькі дні проводив на брудному своєму ліжку, що було в касарні в числі инших 50. Приїзжаючи туди доволі часто „по ділам служби“, я все провідував Шевченка і бачив тодішнє його життя в касарні. Товариство пяних, розпустних солдатів, тяжке повітря, сміття, невпинний крик — все те страшенно бентежило Шевченка; але він не відважувався просити Мєшкова про полекші. Та цього солдата-майора багато людей просило про дозвіл Шевченкові жити на окремій кватирі; але він не любив Шевченка за його непокірну вдачу, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланятися, і що-дня, разом з иншими, водив його на муштру. В касарні Шевченко багато читав, дістаючи книжки у знайомих. З особливої ласки дозволяли Шевченкові иноді провідати знайомих на годину або дві; але-ж цей його вихід рідко проходив для нього без якихось приключок. Солдати, товариші Шевченка, користуючись з того, що його нема, викрадуть бувало з його шафки книгу, та й заставлять у шинку. Вернувшись додому й не знаходячи якої-будь книги, він уже знав, де вона, і питав товаришів тільки про те, в якому шинку і за скільки книгу дано в заставу, і викуповував звідтіля вже її сам.

Уліті він часто ходив до берега ріки Ори і там поміж кущами пролежував по кілька годин, мріяв про рідний край, про минуле, але боявся, як казав, зазирати в будущину. Там на самоті він виймав із-за халяви клаптик паперу й оливець і записував свої поетичні вітхнення, з якими таївся не тільки від начальства, але навіть від инших знайомих.

Так Шевченко жив до літа 1848 р. В цьому році прибув до Оренбурґу капитан-ляйтнант Олексій Іванович Бутаков, що їхав для дослідів Аральського моря. Потребуючи художника для змалювання морських берегів і зачувши про те, що в Орському пробуває Шевченко, він просив коменданта корпусу Обручова, щоб приділив до його експедиції Шевченка, як художника; але ґенерал признав це

неможливим, памятаючи про заказ Шевченкові брати у руки перо й оливець, і замість Шевченка приділив до Бутакова польських засланців Залєського та Турно. Тоді Бутаков випросив до експедиції Шевченка, як матроса, і відїхав разом з ним у степ 1848 р. Про подробиці цього життя мені невідомо, але Шевченко казав, що Бутаков був для них дійсним товаришем, що час вони проводили доволі весело, що Шевченко з Залєським та Турно малювали все, коли тільки для того була хоч малесенька можливість.

В-осени 1849 р. вони всі вернулися до Оренбурґу, де Шевченко і його товариші жили в одній хаті і користувались повною свободою. Завдяки Бутакову життя Шевченка значно поліпшало; його приймали у найкращих домах; він малював і писав та, малюючи портрети, заробляв гроші для своєї потреби. По відїзді Бутакова в січні 1850 р. до Петербурґу, Шевченко замешкав у полковника Карла Івановича Герна, де йому жилося, як і попереду, досить добре. Але в маю 1850 р. доля знов поглузувала над ним. Офіцер оренбурзького баталіону Ісаєв (свояк колишнього команданта Орської кріпости, що недавно приїхав з якогось петербурзького кадетського корпусу), зробив Обручову донос, що Шевченко листується із своїми знайомими і малює портрети. Обручов знав, що Шевченко живе в Оренбурзі на волі, що пише й малює, але хоч і який був суворий взагалі, а особливо до воєнних, якось не мав сумління добивати нещасного Шевченка. Та отримавши офіціяльний донос, він зараз звелів зробити у Шевченка ревизію, а його посадити в арешт. При ревизії найдено скілька малюнків та листів. Обручов відослав усі листи в „Ш отдѣленіе“ [3]) до Петербурґу, де їх, розуміється, лишено без уваги, окрім одного листа, в котрім писав Шевченкові один знайомий, що в Петербурзі є багато молодих людей, які живуть під доглядом поліції, з котрими він знайомий, і що всі вони поділяють переконання Шевченка. Цей лист наробив багато неприємности ріжним людям.

За два дні після ревизії Обручов відослав Шевченка в Орську кріпость під суворий догляд; а одержавши з Петербурґу якийсь приказ що до Шевченка, перевів його 8 жовтня 1850 р. з 5-ого в 1 оренбурзький лінійний баталіон, котрого частину що-року відкомандовувано до Петровської кріпости, що була на пустинному півострові північно-східного берега Каспійського моря. Шевченка відослано туди, і він провів там без виїзду увесь час свого заслання до серпня 1856 р.

Михайло Лазаревський.

---

[1]) До поліційного департаменту.

142. З „Дневника“.

1857. Червень.

Сьогодня вже другий день, як я зшив собі і справно обрізав зшиток на те, щоб записувати, що трапиться зо мною і коло мене. Тепер ще тільки девята година. Ранок минув, як і звичайно, без ніякої цікавої пригоди. Побачимо, на чому скінчиться вечір. А покищо — зовсім ні про що записувати: тим часом писати страх хочеться і пера готові є. А сатана так і шепче на ухо: „Пиши, про що попало! Хто тебе там провірюватиме!“

Мені належало-б розпочати свій дневник з того часу, коли мене висвячено на новий стан, цеб-то від 1847 року. Тепер був би з нього дуже грубий і дуже нудний зшиток. Згадуючи про ті минулі сумні десять літ, я тішуся сердечно, що мені не прийшла тоді думка завести зшиток на записки. Що я був би у ньому записав? Правда, продовж цих десяти літ я дармо бачив те, що не всякому доводиться побачити. Але як я дивився на все те? Так, як арештант дивиться із заґратованого вікна вязниці на веселий поїзд весільний. Сама згадка про те, що минуло і що я за той час бачив, наводить на мене жах; а що-ж було-б, як би я був записав ту понуру декорацію і ті простацькі особи, з котрими мені довелося відограти цю понуру, монотонну десятилітну драму!

Минаймо, минаймо, моє минуле, лукава моя памяте! Не завдаваймо споминами про те минуле туги серцю любого приятеля! Забудьмо, простім темних людей, як простив милосердний Чоловіколюбець своїх лютих розпинателів. Звернімся до того, що світле і тихе, як наш український вечір осінній, та запишемо все, що бачив, що чув, усе, що серце перекаже.

З Петербургу дістав я від Михайла Лазаревського лист з 2 мая і 75 карбованців. Він повідомляє мене, чи радше поздоровляє з волею. Одначе до цеї пори нема нічого з корпусного штабу. Збіраю відомости про пароходство на Волзі. Статистичних відомостей мені не треба; я хочу знати, як часто відходить пароплав з Астраханя до Нижнього Новгорода і що платиться за місце для пасажирів. Та при всіх моїх заходах я довідався тільки, що місця є ріжні і ціна ріжна, а пароплави з Астраханя до Нижнього ходять дуже часто. Правда, що відомости докладні?

13. Сьогодня увечері приплив парохід з Астраханя, але приплив уже досить пізно, о 9 годині, через те я до завтрашнього ранку не дістану від нього ніяких відомостей. Та з астраханської почти

я й не дожидаю нічого важного, бо вся моя переписка йде через Гурєв-Городок. Хіба чи не задумує батько кошовий Кухаренко написати до мене? То-то зробив би мені ласку старий Чорноморець! Цей правдиво благородний чоловік — незвичайна поява межи людьми. Від 1847 р. всі мої приятелі мусіли перервати всякі зносини зо мною. Кухаренко не знав про таке розпорядження, так само не знав і про місце мого пробування, а тепер, як був у Москві в часі коронації депутатом від свого війська, познайомився зо старим Щепкиним і довідався від нього, де місце моїй тюрмі. І от найблагороднішний друзяка написав до мене дуже щирий, дуже сердечний лист. За десять літ — і не забути друга, та ще друга в нещасті, це рідке явище межи самолюбними людьми. З тим самим листом він прислав мені на поздоровлення 25 карбованців. Для чоловіка, що має родину, та ще й не багатого, це не мала жертва, і я не знаю, чим і коли я йому віддячу за його щиру і не облудну жертву.

З причини цього дружнього і несподіваного привіту я уложив був мою подорож в такий спосіб: через Кізляр і Ставрополь приїхати в Катеринодар просто до Кухаренка. Надивившись доволі на його благородне виразисте лице, я гадав переїхати через Крим, Харьків, Полтаву, Київ до Минська, Несвіжа, а нарешті у село Чирковичі; тут обняв би я свого друга і товариша Бронислава Залєського і поїхав через Вильну до Петербурґу. Але лист Михайла Лазаревського з 2 мая перемінив цей плян. З цього листа я побачив, що мені треба, нігде не затримуючись, поспішити до Академії красних мистецтв і обцілувати руки і ноги ґрафині Настасії Івановни Толстої і її великодушного чоловіка, ґрафа Федора Петровича: вони єдині добродії мого визволення і їм належиться перший поклін; не кажучи вже про вдячність, цього вимагає проста ввічливість. Оце головна причина, чому я замість баскої трійки вибрав тридцятидневу монотонну плавбу Волгою.

17. Сьогодня о четвертій годині рано прийшов я на город. Ранок тихий, чудовий. Тільки іволги та ластівки инколи зрушали спокійну, солодку тишу ранкову. Від якогось часу, відколи не забороняють мені перебувати самітно, я незвичайно полюбив самоту. Люба самота! Не може бути нічого солодшого, нічого більш чарівного в житті, як самота. Особливо перед лицем нені-природи, коли вона квітчається, всміхається. Під її впливом солодким та чарівним людина мимоволі поринає сама в себе і „бачить Бога на землі“, як каже поет. Мені й перше не подобалася гучна діяльність, або лучше сказати: гучне байдикування, а після десятилітнього тутешнього життя самота здається мені правдивим раєм. Все-ж таки я не можу ні до

чого взятися, нема у мене найменшої охоти до праці. Сижу або лежу мовчки цілими годинами під моєю любою вербою, і хоч би на сміх що-небудь ворухнулося в моїй мрії, таки цілком нічогісінько! Повний застій! І цей нудний стан почався у мене від 7 червня, цеб-то від того дня, коли я дістав лист від М. Лазаревського. Воля та подорож усього мене проковтнула. Ще спасибіг Кулішеві, що догадався прислати книжок, а то я не знав би, що з собою робити. Особливо вдячний я йому за „Записки о Южной Руси“. Небавом буду знати цю книжку напамять. Вона мені так живо, так чарівничо-живо нагадала мою прегарну Україну, що я немов з живими розмовляю з її славними лірниками і кобзарями. Прегарна, благородна праця, брилянт у сучасній історичній літературі. Дай тобі, Господи, друже мій сердечний, силу, любов і терпеливість провадити далі цю неоцінену книжку. Я обіцявся, як начитаюся цеї книжки доволі, послати її Кухаренкові, а тепер жалую, що обіцявся; раз тому, що я її ніколи не начитаюся доволі, а друге тому, що я марґінеси книжки помазав недоладними замітками. Дасть Бог, я йому з Петербурґу пошлю чистенький примірник.

18. Нині я точнісінько так рано, як вчора, прийшов на город; довго лежав під вербою, слухав іволги і нарешті заснув. Приснився мені Межигірський Спас, Дзвінкова криниця, а потім Видубицький манастирь, потім Петербурґ і моя люба Академія. Від недавна почали мені мріятися в сні знайомі, давно небачені предмети. Чи скоро я побачу все те на яві? . . . Сон мав на мене дуже добрий вплив через цілий день, а тим більше, що нині сподівалися ґуревської, цеб-то оренбурзької почти. Під вечір почта дійсно прийшла, але нічого не привезла ані для мене, ані про мене. Я знов спустив ніс на квінту. Знов туга; дожидання без кінця. Чи вже-ж від 16 квітня до цеї пори не могли видати в штабі розпорядження що до мене? Холодні, байдужі люди! Увечері вернувся я до кріпости і дістав наказ від фельдфебеля готовитися на огляд. Оце результат давно сподіваної почти, сподіваної з таким трепетом волі! Тяжко, невимовно тяжко! Я врешті одурію від цього безкрайого дожидання . . .

Як швидко і шпарко виконується наказ — арештувати, так навпаки мляво і холодно виконується наказ — увільнити; а виконують накази ті самі люди. Чому-ж така ріжниця? В 1847 році в тім самім місяці мене на сьому добу доставили з Петербурґу до Оренбурґу, а тепер дай Боже на сьомий місяць дістати наказ, щоб одібрати від мене ерарiяльні речі і не давати мені далі удержання.

Форма, але я такої форми не можу зрозуміти!

Тарас Шевченко.

II. Життєписи.

1. Тарас Шевченко. V.
2. Молоді літа Хмельницького. V.
3. Молодечий вік Тараса Шевченка. VI.
4. Учитель свого учителя. VI.
5. Пантелимон Куліш. VII.
6. Молоді літа Івана Франка. VII.

143. Життя Івана Вишенського.

Нема ніякого сумніву, що наш письменник Іван Вишенський родився в Вишні перемиської дієцезії. Місцевостей з такою назвою в тій дієцезії маємо три: Судова Вишня і дві Вишенки. З тих трьох місцевостей тільки одна зветься Вишнею. Це є містечко Судова Вишня, положене при залізній дорозі майже на половині дороги між Львовом і Перемишлем. Містечко це за польських часів грало значну ролю в політичнім житті нашої країни — не само собою, а тим, що було збірним місцем сеймиків руського воєвідства, „кварцяних“ військ і судових „рочків“, звідки й пішла прилога „Судова“. Чи назва Вишенський була властивою, родовою назвою нашого автора, про це можна-б трохи сумніватися. На своїх творах він підписувався ріжно: „Іоаннъ мнихъ з Вишнѣ“ або з польською флєксією „з Вишней“, а раз, під посланієм до стариці Домникії, підписався „странник реченный Вишенскій“. Рішає тут свідоцтво сучасних; всі вони згідно звуть його Вишенським, значить, це мусіла бути його справдішня родова назва, а його власні підписи „з Вишні“ свідчать тільки про місце його вродження.

Про суспільний стан батьків Вишенського не знаємо нічогісінько. З пізніших колій його життя можемо догадуватися тільки, що не мусів він походити з зовсім простих і зовсім бідних батьків, коли міг одержати хоч яку таку освіту, міг вибратись із свого рідного гнізда на ширший світ, а живучи в Луцьку, міг оставатись у досить інтімній приязні з якимсь вищим духовним католицьким.

Що до часу, коли родився наш автор, то певно не помилимося, приймаючи як дату 1545—1550 роки. В такім разі хронольоґія його життя розкладалася-б ось як: в часі 1576—1580, цеб-то, маючи 30—35 літ, він покинув світ і пішов на Афон, а вмер около р. 1620, цеб-то 70—75 літ.

Хто були його батьки: чи заможніші (як на провінціональне містечко) міщане, чи дрібна шляхта, котрої тоді було багато і по містах і по селах при дворах знатніших панів — невідомо, але досить того, що вони дбали мабуть дати своєму синові хоч яку-небудь шкільну освіту. Як православні Українці, вони певно дали йому не більш того, що давала тодішня „приходська“ школа: науку читання, писання, часословця, псалтирі і церковного співу. А що майже єдиний спосіб вийти в люди для такого худопахолка в тих часах був — дістатися на двір якого можного пана, то ми схиляємося до припущення, що й наш автор, бувши школяром, чим-небудь звернув на себе увагу якого протектора — чи доброю памяттю, дотепом, чи гарним голосом або чим-небудь подібним — і сяк чи так дістався на двір якогось православного маґната. Найшвидше міг це бути двір князя Острожського, для котрого автор наш очевидно почувався до якогось шістизму, коли його імя поставив на чолі одного із своїх перших посланій.

Якийсь Вишенський находився в 1593 р. в числі слуг кн. Острожського і мусів займати досить видне і до княжої особи близьке становище, коли князь уживав його разом із Суражським до такої важної і делікатної місії, як посередничення в переписці з Потієм про унію. Це видно також із того, що Вишенський являється тут товаришем Суражського, старости в добрах Острожського, сказати-б, повновласника над якоюсь частиною цих величезних дібр, отже, як на ті часи, досить великого пана. Хто був цей Вишенський, чи був яким кревняком нашого автора і чи з факту його служби у Острожського можна робити висновок про побут і нашого автора при тім дворі, це вияснив би нам хіба острожський архив (тепер у головній частині перехований у кн. Санґушків у Славуті), котрого публікація повинна кинути багато нового світла на особу князя і всеї тодішньої української суспільности. Поки-що ми мусимо стояти при гіпотезі, що Вишенський не де, а при дворі Острожського докінчував свою освіту і дороблявся хліба.

Життя при дворі такого великого пана, як Острожський, котрий з маєтків своїх мав міліон річного доходу, а при дворі давав притулок тисячам найріжніших людей, шляхти, вчених, артистів і простих ошуканців та пройдисвітів, було без сумніву великою школою для молодого чоловіка. Не треба думати, щоб життя таке йшло для нього в роскоші і вигодах; навпаки, тут він привчався і не доїдати і не досипляти, змушений був ненастанно держатися на осторозі, догоджувати тисячам дрібних і великих забаганок, прислугувати всякому, зносити часто зневаги і образи, та зате вчився заглядати на дно

життя, відріжняти блиск од фальшивого, міг користати з товариства людей учених і бувалих, стикався ненастанно з людьми найріжніших станів, від простих підданих хліборобів аж до примасів та сенаторів і королів, і все це мусіло значно розширювати круг його відомостей і поглиблювати його світогляд, особливо коли у нього самого була душа схильна до вдумливости, критики, та глибоко моральна. Тільки такою всесторонньою школою життя ми можемо вияснити собі те обширне знання світа і людей, яке стрічаємо у нашого автора при його невеликій, та й то, здається, досить пізно набутій книжковій учености; тим знанням дійсного життя, звичаїв і характерів людських Вишенський відріжнявся різко і корисно від инших сучасних і пізніших письменників духовного походження, хоч значно вченіших від нього: від такого Василя Суражського, Кирила Транквіліона, Захара Копистенського та Ґалятовського.

Крім инших принагідних знайомостей, можемо припускати, що тут познайомився Вишенський з Гарасимом Даниловичем Смотрицьким, городським писарем, а пізніше ректором острожської „академії“, а також з Іваном Княгиницьким, пізнішим схимонахом Йовом, основателем скитського манастиря.

Яке місце займав, яку функцію виконував наш автор при дворі, цього очевидно не можемо сказати. Однак здається, що та функція заставляла його часто і довше пробувати в Луцьку, Люблині і инших містах. В Люблині він придивлявся порядкам тамошнього трибуналу, слухав „прокурацьких“ крутанин, пізнавав людей, що „Сексономъ и Майдебурскимъ правомъ свое черево кормили“, в тім числі мабуть і Терлецького, дворянина литовського пана Тризни, а пізніше луцького епископа.

Що навернуло нашого автора покинути світське життя і піти на Афон, на це питання ми можемо також відповісти тільки загальними догадами. „Обличеніе діявола“, написане мабуть швидко після приходу на Афон, поки ще наш автор піддався суворим правилам афонського послушника, малює нам важкий стан його душі і гіркі спомини, які він виніс із світського життя, може й не без власної провини.

Подорож до Афона сама собою була в ті часи „подвигом“, ділом важким і небезпечним. Рабунки і убийства путників ще й нині в краях турецької держави не належать до рідкостей, а що-ж говорити про ті часи всемогучости яничарів. А ще до того часи около 1580 р. в краях задунайських, в Болгарії, Сербії, Македонії і Альбанії були часами частих заворушень, бунтів і партійних боротьб. Отим-то й не диво було-б, як-би наш автор замість прямої, звичайної дороги

на Молдавію, Рущук, Пловдив і Константинополь, а відси морем до Афона, пішов був через Карпати на Угорщину, на Сербію, відси до Горішньої Альбанії, на Охриду, Велес і вниз по-над Вардар до Солуня. Дорога це тяжка і певно мало уживана, але могла бути вказана спеціяльними обставинами, і поясняла-б нам написання нашим автором „Новини“ про віднайдення тіла Варлаама охридського і той теплий інтерес до Охриди, який видніє в кінцевих стрічках „Новини“.

На Афоні автор наш якийсь час пробував запевно почесним гостем, „обходячи съ радостію вся святыя обители, посѣщая и молитствуя, таже и скитники и въ келіяхъ и въ пещерахъ сущихъ, всѣмъ ревнуя и молитву прося“, поки вкінці його не принято за послушника. Оцей то свобідний час він присвячував, крім оглядання Святої Гори, також на читання книг, котрі могли приготовити його до пустинного життя, а головно житій святих і творів аскетичних; тоді також під впливом афонської тиші, чудової природи, вражінь подорожі і перебутої душевної боротьби він почав писати.

Про перші літа нашого автора на Афоні не маємо ніяких звісток; мабуть пройшли вони звичайним чином на молитві, постах і послугах манастирських. Про писательство в тім часі не було мабуть ані мови, і навіть лектура мусіла бути зредукована до minimum, цеб-то до Святого Письма. Докладніші натяки маємо про пізніше його життя на Афоні. Можемо припустити, що слова його, сказані в листі до Йова Княгиницького: „Азъ же сію жизнь не вомѣщу — отъ келія до келія и отъ монастыря до монастыря скитати“, відносяться не тільки до пізнішої доби його життя, але були завсігди його правилом. Це блукання від келії до келії і від манастиря до манастиря, то найлекший степень афонського життя, і так живе тепер більша частина Афонітів; Петрашевський в 1832 р. застав там коло 300 скитів, 5000 монахів, що жили в манастирях, а більше ніж два рази стільки клириків, блукаючих з кута до кута. Не диво, що Вишенському, котрий по свідоцтву Гната з Любарова „бѣ святъ мужь любяй безмолвіе“, і котрий з Йовом Княгиницьким серед гарячої боротьби за православіе радився над тим, де-б найти „жесточайшее безмолвіе“, що такому чоловікові не до вподоби було таке блукаюче і свобідне життя. Коло 1599 р. ми бачимо його на Афоні „въ затворѣ-темницѣ безмолвія сѣдячого“, а незадовго опісля 1601 р., „въ святѣй аѳонскѣй порѣ скитствующаго“. Може бути, що ті терміни вирсловлюють одно і те саме, цеб-то що Вишенський, проживши довгі літа в манастирі, покинув його і за дозволом старших осів в осібнім, відлюднім скиті. Скити такі — це були невеличкі келії,

тісні, темні і невигідні, обведені частоколом або тернами і більше схожі на тюрму, ніж на житло свобідного чоловіка. Праця, молитва і піст були звичайним заняттям скитника; говорити не вільно йому було ні з ким; звичайною поживою його був варений біб, звичайним ліком в разі слабости горілка з полином. Скит свій покинув Вишенський аж в 1605 р., удаючися на Україну, і мабуть покинув його в тій думці, що вже не вернеться назад на Афон, бо по повороті з України він не повернув до нього, але „странствував“ знов по Афоні від келії до келії і то досить довгий час. Аж під кінець життя він дійшов до найвищого ідеалу афонського аскетизму, до життя в печері: „Позорище мысленное“ показує нам його „въ пещерѣ горѣ сѣдящого и себѣ внимающаго“.

Афон або Свята Гора (Ἄθως або Ἅγιον Ὄρος) була в ту пору і є й досі єдиною в своїм роді монашою республикою, положеною на вузькім, гористім півострові, знанім ще з стародавніх греко-перських війн. Заселення цього півострова християнами місцева леґенда відносить до перших часів християнства і приписує його чудесній подорожі і проповіді на тім півострові Марії Матері Божої. Історичні відомости про монаше життя на Афоні сягають початку IX віку, але тільки в початку XII віку за візантійського імператора Олександра Комнена афонська монаша республика одержала постійну і тривку орґанізацію. Візантійські імператори підпирали її, наділили обширними землями, цінною церковною посудою, книгами і привілеями, а далі й увільнили її від зверхности місцевих епископів солунських, і загалом оказували протекцію розвиваючійся там манастирській науці. Так само запомагали її й сербські царі з династії Неманичів, головно-ж сам Неманя (котрий, зрікшися престола, вмер в однім з афонських манастирів) і св. Сава, син Немані. В тім часі, цеб-то до упадку Візантії, Афон справді був осередком значної освіти й літератури, не тільки грецької, а й словянської, хоч, що правда, досить односторонньої містично-аскетичної. Між старими словянськими рукописами попадається досить значне число письменників „Святогорців“; на Афоні між иншими якийсь „монахъ Исаія“ в 1371 р. довершив перекладу на словянський язик найважніших творів Діонізія Ареопаґита, котрі мали значний вплив на розвій пізнішого монашества і, як мусимо догадуватися, були предметом особливих і улюблених студій на Афоні.

Але від 1453 р., цеб-то від завоювання Візантії Турками, те наукове значіння Афона упадає. Правда, Свята Гора не тільки не перестала істнувати, але навпаки — розрослася ще і з огляду на число ченців. Як це сталося, легко зрозуміти. Турки тут, як і в багатьох

инших речах, показалися практичним народом. Вони не мішалися в реліґійні діла, заховали автономію монашої республики, але казали собі платити за все добрі податки і то подвійно: від кожного манастиря, келії, печери осібний, так сказати-б, домовий, і від кожного ченця осібний — поголовщину. В наслідок цього головна турбота манастирів і ченців звернулася на те, щоб роздобути гроші на оплату „гарачу“ і на прожиток. І от ченці починають займатися рільництвом, садівництвом, усяким рукоділлям і торговлею, а крім цього орґанізують широку довговікову збіранину милостині по всіх землях православної віри, а особливо в Молдавії, Волощині, Україні і Московщині. Оця то збіранина була першим і головним звеном звязку нашого краю з Афоном. Рік-річно десятки афонських ченців приходили на Україну, обходили міста, манастирі і багатшу шляхту, під осінь вертали назад, а инколи й зімували у нас. Їх стрічали радо, приймали щиро, гостили й обдаровували, запрошували, як шановних гостей, і на наради в ділах церкви; підписи Афонітів, звичайно Греків, стрічаємо частенько на наших документах, що дотикаються церковних справ.

А в тім і не дивно, що афонських ченців приймали у нас так радо; це були частенько свої люди або приносили вісти од своїх людей. Ще від XIV віку був на Афоні спеціяльний руський манастирь Руссікон; багато Українців спасалось і по инших тамошніх манастирях, особливо в сербських та болгарських, а також по одиноких скитах і печерах. Слава святости, котру мав у нас Афон, сягала ще часів св. Антонія Печерського, цеб-то була немов би дорогоцінною частиною самої християнської традиції на Україні від самого заведення християнства. Отим-то й не диво, що і в 1621 р. православні в своїм „Совѣщанію о благочестіи“ між иншими ставили й такий постулят: „Потреба єсть духовная, абы и Россовъ маючихся истинъно ко житію добродѣтельному, посылати на Афонъ як в школу духовную“. Афонські побожні повісти про чудеса тамошніх ікон, про напад латинян на Святу Гору і т. и. були у нас улюбленою лектурою.

Як довго жив наш автор в печері, з котрої не було вже повороту на світ, коли і як закінчив життя, ми не можемо сказати. Ми можемо тільки догадуватися, що вже 1621 р. автори „Совѣщанія о благочестіи“ не знали про нього нічого певного, не знали, чи він живе, чи вмер.

Оце і все, що з більшою або меншою певністю можемо сказати про життя Івана Вишенського.. Сам він не дуже багато сказав нам про пригоди свого життя, а сучасні йому люди, хоч уважали його чоловіком святим і блаженним, також не подумали передати потомним

докладніших даних про його рід, життя і кінець. Та про те, хоч його постать являється нам оповита мрякою незвісности, його писання говорять до нас живим, енерґійним словом і дають нам можність заглянути в душу їх автора, оцінити і полюбити в нім чоловіка, письменника і патріота, звичайно з оговорками, яких домагається час його життя і окруження, серед котрого і для котрого йому приходилося працювати.

Іван Франко.

144. Микола Лисенко.

Ледви півстоліття минуло з того часу, як учені і музики-композитори почали звертати пильнішу увагу на українську народну музику, як стали віднаходити у ній своєрідні, стилеві признаки і придавати народним пісням відповідну їх складові гармонізацію, розкладаючи їх на хори або й укладаючи фортепяновий супровід до пісень на один голос і на хори. Оця поважна праця над народними піснями почалася в шістьдесятих роках минулого століття. Одно з найпочесніших місць у гурті робітників на цій ниві належиться Миколі Лисенкові.

*

Микола Лисенко родився 10 березня 1842 р. в селі Гриньках, кременчуцького повіту, полтавської ґубернії на Україні. Його батько Віталій Лисенко, український дідич, походив із давньої козацької родини. Вже в ранній молодости виявляв Микола Лисенко великий нахил і незвичайні здібности до музики. Коли це зауважила мати, то почала учити його гри на фортепяні. Батько Лисенка служив військовим начальником при кирасирах, тому не раз доводилось малому Миколі слухати військової орхестри, що робила на нього велике враження. Він з памяти вигравав опісля ті марші, яких наслухався на військових вправах і добірав вправно до мельодій широку гармонію.

На 11 році одвезено Миколу в науку до Київа, де він далі удосконалився у фортепяновій грі під рукою доброго учителя Чеха Паноцького. Тоді вже грав він не раз перед зібраною публикою навіть трудніші твори з добрим успіхом. З Київа перейшов Лисенко до четвертої ґімназіяльної кляси до Харькова. З кляси до кляси переходив він з найкращими свідоцтвами, а рівночасно працює пильно над своєю музичною освітою, користаючи з науки ліпших учителів музики Димитрієва, а потім Чеха Вільчка.

На талановитого молодика звернув також увагу князь Юрій Ґоліцин, що був великим любителем музики і дуже високо цінив українську народну музику; він почав запрошувати Лисенка до себе на музичні вечорі, на які збіралася велика сила місцевих музиків і співаків. На тих зібраннях і Лисенкові доводилося грати у гурті на превелику собі втіху. В домі князя Ґоліцина мав Лисенко нагоду почути кращі музичні твори у добрім виконанні та прислухуватися поважним розмовам про музику, — а все те мало значний вплив на розвій його таланту і вироблення смаку.

По скінченні ґімназії в 1860 р. записався Лисенко на природничий виділ університету; по році перебрався він у Київ, де й покінчив університетську науку в 1865 р. У Київі попав Лисенко поміж гурт патріотичної молоді, в товариство палких та щирих земляків своїх, студентів, та під їх впливом прийшов до народної самосвідомости, пізнав: хто він є, де він, у якім краю живе, серед якого люду, які його обовязки для рідного народу.

Все дотеперішнє життя Лисенка склалося так, що він зарані зрозумів і щирим серцем полюбив українську народну поезію і музику. Дитячі літа до 11 року прожив Лисенко виключно на селі серед співучого українського люду. Уже няньчині співи та казки запали йому глибоко в душу. У Лисенкового батька за часів кріпацтва (яке знесено в Росії аж 1861 р.) була велика двірня, багато челяди і крепацьких дівчат-служниць, яким не заборонювано співати народні пісні і виводити весняні гри та танці. Часто закликали Лисенкові батьки тих дівчат у покої, щоб натішитися їх співами. Через те Микола Лисенко уже малим хлопцем познайомився з народною поезією та перенявся щиро народною музикою. Особливо припадали йому до вподоби обрядові пісні та гри.

У Київі застав Лисенко серед товаришів студентів, окрім запалу до праці, також велике заінтересування народною поезією. Приїзжаючи з вакацій, навозили студенти велику силу народних пісень, які записував Лисенко у ноти і співав у гурті разом з товаришами. В тих часах заходили иноді до Київа і сліпці кобзарі, від котрих почув Лисенко уперше історичні українські пісні, т. зв. думи. Виїзжаючи літом на село, Лисенко й сам записував обрядові й побутові пісні з уст народу. Бувало цілі оберемки таких записок навозив він із села до Київа. Тоді він чим-раз то більше кріпив свої молоді сили, вправлявся в записуванні народних пісень. А річ це зовсім не легка розріжняти щиро-народне від чужого, занесеного, та вірно передавати нотним письмом народні мельодії з їх ріжноманітним ритмом. У праці

над народною музикою не мав Лисенко ніяких попередників і перший мусів протоптувати стежку на цьому полі, не маючи нізвідки вказівок ані поради.

От тепер придалась Лисенкові найкраще його значна музична освіта. До того-ж він не цурався ніякої праці. Чи треба було зложити хор, чи урядити музичні вечірки або концерт, чи вивести яку театральну виставу з музикою, чи розкласти яку пісню на хор — усим тим радо займався Лисенко і заправлявся до цього діла, якому служив опісля до смерти.

По скінченні університету 1865 р. Лисенко вступив до урядової служби і став мировим посередником у київській губернії. Прослуживши два роки та зібравши невеличкі гроші, поїхав Лисенко до Німеччини, де в місті Липську записався до музичної консерваторії. Тут учився він далі фортепянової гри у славного музики, що звався Райнеке, а науки гармонії і композиції у професора Ріхтера. У Липську розпочинає М. Лисенко в 1868 р. видавати народні пісні і писати музичні твори, що зєднали йому опісля заслужену славу. По скінченні науки в Липську вернувся Лисенко до рідного краю, та не вдоволився своєю дотеперішньою освітою і поїхав на два роки (1873 до 1875) до Петербурґу, щоб у тамошній найвищій музичній школі далі вчитися. В Петербурзі слухав він викладів славного російського музики Римського-Корсакова, що учив, як укладати музичні твори на цілу орхестру.

Від 1876 р. проживає Лисенко постійно в Київі, де учить фортепянової гри у великім науковім закладі для освіти дворянських дочок, а також удержує осібну музичну школу.

Що-року збірає Лисенко великі мужеські і мішані хори та улаштовує концерти, на яких хори під його управою співають українських пісень при фортепяновій грі або й з цілою орхестрою.

Лисенко бере також визначну участь у громадянському житті. Він стає в останніх літах свого життя головою „Українського Клюбу“ у Київі і з долею-недолею Клюбу вяжуться тісно останні дні його життя. Помер наглою смертю 6 падолиста 1912 р.

*

Микола Лисенко — це безперечно найзнаменитший український музика-композитор; йому також належиться почесне місце між першорядними музичними талантами світової слави. Ґеніяльні твори Лисенка приносять честь нашому народові перед иншими освіченими народами, вони мають значіння для всього культурного світу, збо-

гачуючи скарбницю людського духа вицвітами типової української національної музики.

Свою діяльність звернув Лисенко передовсим на поле української народної музики. Придбавши собі широку музичну освіту і почуваючи в собі талант, искру Божу, він взявся до збірання і оброблювання народних пісень не тільки з відповідним підготовленням і знанням, але й з правдивим замилуванням та одушевленням музики-поета.

Лисенко перший зрозумів дух української народної музики та підмітив і оцінив її своєрідні признаки, перший приложив до українських народних пісень відповідну їх складові гармонизацію.

Своїм талантом і невсипущою працею Лисенко підніс українську народну пісню до висоти артизму і натхненого творення; розкриваючи перед світом багатство народного пісенного скарбу, научив він широкі верстви української суспільности розуміти і високо цінити свою народну поезію і музику. Лисенко показав дорогу молодшим музикам-композиторам, що за його приводом взялися до поважної праці на полі народної музики. Лисенкові збірники народних пісень — це велике безсмертне діло, якого могли-б нам позавидувати щасливіші народи.

Ще більше значіння мають оригінальні самостійні музичні твори Лисенка, особливо-ж його твори і музика до Шевченкового „Кобзаря“. Це натхнені пісні-поеми, у яких музика враз із найбільшим українським поетом виспівав радощі і скорботи свого народу.

Музичні твори Лисенка носять на собі признаки першорядного таланту та відзначаються окремішним складом і своєрідною закраскою: у них відбилася душа самого їх творця.

Лисенко, перенявшися духом народної музики, зумів також у своїх музичних творах підійти під лад народних пісень. Цей напрям проявився особливо в його музиці до Шевченкового „Кобзаря“, в операх і де-яких фортепянових творах.

Лисенкова музика плине неначе з глибини народної душі, зображує людські почування вірно і правдиво у щиро народній формі.

У щиро-народних творах Лисенка находять українські музикальні кола для себе багату і питому їжу. На всім просторі України співають люди залюбки Лисенкові пісні; при всяких святочних нагодах, на музикальних вечірках, концертах — скрізь почуємо Лисенкові твори: вони викликують одушевлення, піднімають угору народного духа та скріпляють у нас віру в невмірущу силу народа, що видає із себе таких знаменитих речників, таких велитнів духа, як Микола Лисенко.

Лисенкова музика, так як поезія Шевченка, лучить в одну могутну цілість усі верстви суспільні і всі частини українського народу, розділеного гряницями двох держав. У творчій діяльности Лисенка здійснилися пророчі слова Шевченка: „Наша дума, наша пісня не вмре, не загине“!

Філярет Колесса.

145. Михайло Дорундяк.

Дня 2 серпня 1907 р. в повітовім місті Борщеві, осередку полуднево-східної частини галицького Поділля, великий здвиг народа відпроважував на місце вічного спочинку тлінні останки чоловіка, якого імя буде нерозривно злучене з історією культурного, економичного й політичного розвитку тої частини нашої великої батьківщини. Два дні перед тим (31 липня 1907 р.) помер там др. Михайло Дорундяк, краєвий адвокат у Борщеві, а смерть його відчула глибоко вся українська громада всієї околиці, як інтеліґенція, так і сельський народ, яких він був через 13 літ смілим і енерґійним речником і провідником.

Відродження цього колись глухого кута в переважній частині заслуги Михайла Дорундяка, який без розголосу та витривало провадив свою тверду роботу. То-ж коли це цінне життя, повне труду і самопосвяти, зійшло в могилу, годиться приглянутись йому ближче і передати його памяти потомства. Діла учених і поетів, які в дійсности тільки реєструють події життя, остаються і передаються потомству і після них, натомість життя суспільного діяча, що робив свою роботу тихо і без розголосу, завмірає помалу в памяти людей і діла його не знаходять такої пошани, на яку заслужили. Проте нехай останеться в памяти хоч цих скілька слів про життя чоловіка, що жив і працював для свого народу, а то тим більше, що його життя — це частина історії тих великих змагань, до яких здіймався в XIX віці український народ за своє визволення і культуру.

*

Михайло Дорундяк родився в селі Киданчі під Коломиєю 1 жовтня 1857 р. в середнє заможній селянській родині. Його батько Григорій був чоловік незвичайно роботящий і правий та дбав вельми про родину, хоч працюючи невпинно сам був теж суворий і вибагливий до рідних. Він був тільки напівграмотний (читав

лиш молитовник кирилицею), але знав і розумів ціну науки і тому постановив посилати найстаршого сина Михайла до школи. Та в самім Киданчі школи тоді не було, то-ж випало посилати восьмилітнього хлопця до сусіднього, півмилі віддаленого села Сопова, де була двохклясова народна школа, а пізніше аж до Коломиї. Отак бив малий Михайло що-день дрібними ногами пять кільометрів дороги з Киданча до Коломиї, зразу до народної школи, а потім до ґімназії.

Всю нижчу ґімназію проходив він так, мандруючи в мужицькій свитині із свого села до Коломиї і назад — не раз серед стужі, дощу і негоди, а що дома навіть при господарській заможности панувала вічна недостача готового гроша, мусів Михайло на свої потреби роздобувати сам гроші. З дозволу батька носив з дому в бесагах на плечах кукурузу чи инше збіжжя, продавав на торзі, а за одержані гроші купував собі, що було треба. Отак покінчив він нижчу ґімназію, а потім уже, удержуючись із лекцій у самім місті, і вищу і 1877 р. зложив з відзначенням матуру.

Невеличка стипендія 215 корон в рік, яка йому припала за-для його визначних поступів у науці та завдяки заходам приязного до сельської молоді директора ґімназії о. Амброзія Шанковського, уможливлює Михайлові студії на правничім виділі віденського університету. Тут брав він живу участь у житті студентського товариства „Січ“, ходив на відчити і вів гарячі дискусії з товаришами. Читав теж багато з фахової літератури і суспільних наук.

Після скінчення наук практикував Дорундяк якийсь час в адвокатських канцеляріях у Косові й Городенці, в 1891 р. осягнув докторський степень у Чернівцях, а два роки пізніше зложив адвокатський іспит у Львові і в 1894 р. отворив власну адвокатську канцелярію в Борщеві.

*

В хвилі, як Михайло Дорундяк осів у Борщеві, панувала в усім повіті між Українцями повна апатія; якогось громадського руху або життя не було й сліду. З молодечим жаром і властивою собі енергією та витривалістю, що їх виніс з практики життя, береться Дорундяк, не лякаючись величезних перешкод, за діло відродження повіту, береться за орґанізаційну працю.

Перш усього гуртує коло себе нечисленну українську інтеліґенцію: урядовців і живіші одиниці з-поміж духовенства та міщанства. При їх помочи обновляє Дорундяк занепалу читальню „Просвіти“ в Бор-

щеві, а щоб притягнути до неї як найбільше міщан і селян, закладає при читальні позичкову касу і веде її сам безкорисно.

З того почину зачинається небавом у борщівській читальні „Просвіти“ живий рух; вона стає помалу духовим осередком борщівської української громади.

Побачивши, що головна перепона в роботі — це брак відповідної громадської хати, починає Михайло Дорундяк ширити серед громади гадку будови „Народного Дому“ в Борщеві і перший збірає фонди на цю ціль, уладжуючи складки, концерти, аматорські вистави і т. и.

Осідок Українця адвоката в Борщеві і живий рух, який він у короткім часі викликав межи борщівським міщанством, відбивається голосним гомоном по всім повіті. Народ, шукаючи помочи і поради в ріжних своїх справах і клопотах і зрозумівши в Дорундяку здібного і ретельного свого речника, горнеться до його канцелярії, а круг його діяльности розширюється з кожним днем. Побіч справ приватно-правних і инших судових, які зовсім вистарчають, щоб заняти увесь час провінціональному адвокатові, мусить Дорундяк вести селянські жалоби і діла публичної натури, якими звичайно провінціональні адвокати не люблять займатися. Др. Дорундяк знаходить на все час і охоту. А цінити треба його труд і посвяту в цім напрямі тим більше, що в таких справах громадської і публичної натури він робив усе безкорисно і безплатно.

Крім того, знаходив ще час їздити в неділі і свята по поблизьких читальнях, виголошувати промови, загрівати народ до просвітної й економичної роботи, словом: являтися скрізь, де його покликано до поради або помочи в громадських справах. Своєю готовістю служити всякому доброму ділові, а ще більше рішучістю й енергією, з якою заступав усяку слушну справу, зєднав собі др. Дорундяк в дуже короткім часі прихильність і довірря всеї української інтеліґенції.

Вже в 1895 р. Українці борщівського повіту ставлять його своїм кандидатом до краєвого Сойму, і хоч він при цих виборах не міг остоятися, все-ж таки зєднав на себе близько половину голосів, а скликуваними при цій нагоді вічами, першими в цих сторонах, дав почин до освідомлення тамошнього українського селянства.

*

Від того часу аж до смерти не перестає його жива всестороння діяльність у всіх напрямах народного життя, а вистарчить навести самі факти, щоб оцінити, які заслуги положив др. Михайло Дорундяк для міста Борщева і цілого борщівського повіту.

В 1896 р. за його спонукою докінчує борщівська читальня „Просвіти“ фондами позичкової каси дім церковного братства, положений в самім середмісті коло церкви, а саме добудовує до готового вже партеру перший поверх. Др. Дорундяк, як голова читальні, застерігає для неї на першім поверсі безплатне поміщення в двох просторих кімнатах на 20 літ. Каса читальні не тратить на тім нічого, бо братство звернуло позичку, зате гарне приміщення читальні запевнює їй світлий дальший розвиток. Читальня будує тут сцену, а зложений з самих міщан „драматичний кружок“ дає через ряд літ з великим успіхом аматорські вистави, звертаючи увагу на найкращі твори українського драматичного мистецтва. Бібліотека читальні, вміщена в трьох великих шафах, збільшується до $1^1/_2$ тисячки книжок, головно творів української літератури, і гуртує коло себе всю цікавішу міщанську молодь та дає їй підставу до самоосвіти в народнім дусі. Чистий дохід з аматорських вистав, концертів і вечірок обертає читальня на народні культурні цілі, між иншим причинюється до закупна вежового годинника на церковну вежу в Борщеві (коштом 2000 корон). Небавом вибірають Українці міста Борщева Дорундяка до громадської Ради, а в рік перед смертю вибрано його також членом повітової Ради в Борщеві.

Та головно дбає Дорундяк про економичне і культурне піднесення українського народу свого повіту. В тій цілі зладжує він і подає до Намістництва в 1896 р. статут товариства „Народний Дім“ у Борщеві, інституції з незвичайно широким кругом ділання, бо по статуту товариство це має право утримувати бібліотеку і музей, закладати рільничі і ремісничі школи, уладжувати вистави й господарські та промислові курси; утримувати бурси, закладати каси, крамниці, склади і т. и. Товариство це, в якім др. Дорундяк був до смерти заступником голови, розпочало теж справді по затвердженні статутів свою діяльність. Засновується при ньому „Крамарський Союз“, який закладає в повіті де-кілька більших крамниць, веде над ними контролю і приходить їм у поміч. У самім Борщеві заложено фондами „Крамарського Союза“ три українські крамниці, що їх потім перебрали на себе міщане.

Рівночасно повстає при „Народнім Домі“ „Комітет для заохоти і підмоги убогої шкільної молоді“, що кладе собі завданням вишукувати й висилати до шкіл здібніші міщанські і селянські діти та приходити їм на поміч. Коштом „Народного Дому“ вислано також одного міщанина на науку інтроліґаторства до Тернополя, і він, вернувшись з практики, одкрив у Борщеві палятурну робітню. Скількох

знов вислано на торговельну практику і науку книговодства (бухгальтерії).

Потреба більшого кредиту для міщан і селян викликала незабаром конечність заложити в Борщеві кредитову інституцію з більшими фондами на уділах. І знов цею справою займається др. Дорундяк, виробляє статути, а по зареєструванні вводить у життя 1900 р. „Повітове Товариство Кредитове при Народнім Домі в Борщеві“. Др. Дорундяк посідає в цім товаристві місце управляючого директора і веде безплатно товариство до такого розвитку, що воно виказувало при кінці його життя до 200.000 кор. річного обороту. По-над те його заходом повстає в 1897 р. філіяльний склад львівської „Народної Торгівлі“.

Значне число українських інституцій і товариств у Борщеві, покликаних до життя заходами др-а Дорундяка, і побільшені їх аґенди викликали з часом доконечну потребу подбати для них про відповідну спільну хату. То-ж в останніх літах свого життя заходився др. Дорундяк головно коло будови „Народного Дому“ в Борщеві. За його піклуванням дарує громада Борщів товариству „Народний Дім“ гарну простору площу під будову майже в середині міста. Др. Дорундяк дбає про пляни, збірає невпинно фонди та за поміччю діяльного міщанина Василя Дроздовського розпочинає будову в 1905 р. Будівля ця — одноповерхова, о двох фронтах — є справдішньою окрасою міста і заразом найкращим памятником змагань і діяльности д-ра Михайла Дорундяка в Борщеві.

Звертаючи головні свої заходи і роботу переважно на борщівський повіт, де виконував своє звання, не забував він ніколи про обовязки, які тяжіли на ньому, як на членові великої української нації. Він інтересувався живо долею українського народу по цей і по той бік кордону, а кожний поступ, кожний народний здобуток тішив його незвичайно. Він був членом майже всіх українських товариств, передплачував майже всі українські часописи і видання, а дуже значну частину свого доходу призначував на народні цілі.

Сам бідувавши в школах і розуміючи ціну інтеліґенції для свого народу, підпомагав у школах бідну молодь і скількох бідних хлопців мужицьких утримував власним коштом по ґімназіях.

У стороні, де жив і працював, поклав др. Михайло Дорундяк за короткий час тривкі підвалини до культурного, економичного і політичного розвитку свого народу. Ті, що прийшли по ньому, не потрі-

бували зачинати наново всю ту першу, чорну роботу, але знайшли добре підготований ґрунт для всяких инших завдань і роботи.

В тім його справдішня заслуга, достойна памяти потомків.

Єронім Калитовський.

146. Емануїл Кант.

(З викладу п. з. „У сто літ по смерти Канта".)

Чоловік, про котрого я сьогодня оце хочу де-що розказати, називався Емануїл Кант і вмер 12 лютого 1804 р., отже як-раз сто літ тому. А вмер 80-літнім старцем, бо уродився 22 квітня 1724 року, і то вмер там, де і вродився, тоб-то в Кеніґсберґу (Königsberg), колишній столиці Прус, що лежить на березі Балтійського моря. Було то, як на ті часи, досить значне місто, бо в половині XVIII віку числило 50.000 мешканців в 600 домах. А що було заразом містом портовим і столицею краю, то й подавало кожному, хто вмів дивитися й думати, велику можність призбірання собі широкого і глибокого знання людей і світа. Тому й Кант не чув потреби виїздити десь по-за ґряниці рідного краю. Він так і пережив усе своє життя майже виключно посеред мурів рідного міста — винявши хіба те, що зараз по скінченні університету учителював якийсь час по поміщицьких панських домах по селах.

Батько Канта був убогим ремісником, римарем, і мав девятеро дітей. Наш Емануїл був четвертим з ряду. Старшого віку дожили ще тільки три сестри та один брат. Брат вивчився на священика, а сестри замолоду служили по людях, а потім доживали віку — за поміччю братів — серед бідних матеріяльних обставин. Один Кантів вуйко був шевцем і, як найзаможніший у цілій родині, мусів понести кошти видання першої наукової праці нашого фільософа. Родина, серед якої виростав Кант, була дуже згідлива і дуже побожна. Саме про матір згадує Кант завше з глибокою пошаною, як про особу, що мала великий засіб природного здорового розуму, благородне серце і щире реліґійне почуття. Ті враження молодости були дуже міцні у Канта. Ще й старим радо переносився він гадкою у ту блаженну атмосферу свого дитячого віку, в котрій панувала велика солідність праці, сувора совісність і глибока реліґійність батьків.

Про це пише Кант раз таке: „Хоч реліґійні уявлення того часу і розуміння про те, що називано чеснотою і побожністю, зовсім не були ясні і вдовольняючі, то все-ж люди мали саму річ перед очима.

Хоч-би й що можна сказати проти пієтизму[1]), проте люди, що його направду брали собі до серця, відзначалися з-поміж инших дуже користно. Вони мали найвище добро, яке взагалі чоловік може посісти, а саме: той спокій, ту погідність душі, ту внутрішню рівновагу, якої не заколочувала їм ніяка пристрасть. Ніяка біда, ніяке переслідування не відбірало їм віри в себе, жадна суперека не була у силі заразити їх отрутою гніву або ненависти. Одним словом: навіть коли було лиш здалеку приглядатися тим людям, то в душі приглядача мимоволі родилося почування пошани до них. Я досьогодня пригадую собі, як раз повстала була суперека між римарями і сідларями про привілеї. І мій батько терпів на тім. Але мої батьки говорили про тую супереку, навіть коли й нікого чужого не було у нас у хаті, все з таким поважанням противників і з такою надією на Провидіння Боже, що я цього ніяк не можу забути, хоч тоді я був ще дуже маленьким хлопцем".

В 14 році життя померла Кантова мати (1737), а в 22 батько (1746). Молодий Кант, тоді вже студент кеніґсберзького університету, записав про батька у родинній хроніці оці характеристичні слова: „Бог, котрий йому в цім житті не багато дав зазнати радостей, нехай йому хоч там, на другім світі, відплатить за те вічною утіхою." А в церковній похоронній метриці дописані оці два, також не менше виразні слова: Still (т. зн. без похоронного кондукту), Arm (т. зн. по причині убожества). — По скінченні університету Кант, як сказано вже вище, учителював приватно по селах. І аж в 31 році життя (1755) загабілітувався на університеті, таки в рідним Кеніґсберґу.

З того часу життя його плило зовсім одноманітно. Студіювання, виклади, писання книжок — оце його постійні заняття. Життєвих криз не зазнав ніяких, хіба інтелєктуальні, тоб-то такі, що дотичили його фільософичного світогляду.

Він вів життя незвичайно дієтетичне і через те, хоч з природи мав слабу будову тіла, тішився рідким, але великим щастям довгої молодости. Свою фільософичну систему, що становить його несмертельну славу, утворив і опрацював аж по 45 році життя. Дуже цікавий момент, особливо як порівняти його з ходом діл у наших, так скоро перецвітаючих часах!

При кінці життя Кант купив собі власний дімок і урядив власне ґаздівство з кухаркою і послугачем, бо не був жонатий. Вставав

---

[1]) Пієтизм — то реліґійний напрям XVIII віку, що в супротивности до холодного формалізму бажав реліґію бачити щирою справою серця.

правильно о год. 5 рано. Працював до часу викладів, т. зн. до години 7 або 8, а по викладах аж до обіду, що відбувався у нього правильно о годині першій полудня. На обід запрошував майже завше скількох молодших приятелів (звичайно своїх учеників) і з ними розмовляв 2—3 години. Потім ішов на прохід (звичайно на 1—2 години); а по проході знов ішла праця і роздумування аж до сну. Лягав спати правильно о год. 10 вечора. І так переходив йому, мов у годиннику, день за днем без ніякої виднішої зміни.

Про Канта, як учителя, дає найліпше уявлення згадка звісного „апостола гуманности“, Гердера, що був учнем Канта в роках 1762—1764: „Я мав щастя, — пише раз Гердер, — знати одного фільософа, що був моїм учителем. Стоячи в повні мужеського віку, він виявляв щасливу жвавість веселого юнака, і вона певно його десь не покинула і в старости. Його одверте, мов би умисно до думання збудоване чоло, було заразом осідком невичерпаної веселости і радости; з його уст плила повна найглибших гадок розмова; жарт і дотеп і свобідний гумор були у нього завше під рукою; а його поучаючий виклад був заразом наймилішою розмовою. З тою самою глибокоумністю, з якою обговорював твори Ляйбніца і Вольфа, Бавмґартнера і Крузія та Юма і з якою виясняв механичні закони Нютона, Кенлєра й инших фізиків — він приймав також свіжі тоді письма Русо, а саме — його Еміля і Гельоїзу, а також кожне нове відкриття на полі дослідів природи; він визначав тим речам їх вагу і за кожним разом завше вертався до двох основних точок свого світогляду, імено до постуляту неупередженого свобідного пізнання природи і до моральної вартости чоловіка. Історія всього людства і поодиноких народів, природописні науки і математика, а врешті безпосередній власний досвід — були тими джерелами, з котрих він черпав живущу воду як для своїх університетських викладів, так і товариських дружніх розмов; він не легковажив нічого, що було варте знання; ніякий особистий інтерес, ніяка інтриґа, ніяке сектярство, ніяке упередження, ніяка амбіція не мали для нього і найменшої принади, крім непереможного бажання розширення і висвітлення правди. Він загрівав і якось дивно мило спонукував та змушував також і инших до самостійного думання; деспотизм був противний його натурі. Тим мужем, котрого імя я завше вимовляю з найвищою вдячністю і любовю, є Емануїл Кант: його образ стоїть завше ясний передо мною.“ (Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität.)

Наглий упадок сил у Канта наступив аж в 72 році життя. Він перестав викладати і мусів пережити решту життя серед прикрої

старечої самоти, вправді в почутті великої духової охоти до праці, але заразом і в почутті немилосердної тілесної немочи — що ще гірше затроювало йому і так уже прикру старість. Врешті милосердна смерть визволила його з тих Танталевих мук. „Es ist gut“ (мені добре) — було останнє слово, що вийшло з його уст, як відповідь на питання, чи йому чого не треба.

На надгробнім його памятнику стоїть виразний напис:

„Der gestirnte Himmel über mir,
das moralische Gesetz in mir.“

Т. зн. „Зоряне небо надо мною, моральний закон у мені“.

Ці слова, виняті з Кантової „Критики практичного розуму“, й вони, як найліпше, ляпідарно зазначують обидва бігуни, на котрих спочивала вісь цілого фільософичного світогляду Канта.

Іван Копач.

III. Історія.

1. Великий князь. V.
2. Княжий город Галич. V.
3. Руйнування Київа Москалями. V.
4. Військо княжих часів. V.
5. Татарський погром України. V.
6. Про перші друкарні на Україні. V.
7. Як козаки лагодяться в морський похід. V.
8. Острог — осередок освіти на Україні. V.
9. Морські походи козаків. VI.
10. Перемога Хмельницького коло Жовтих Вод і Корсуня. VI.
11. Московщина поневолює свободу України. VI.
12. Як Запорожці стрічали Новий Рік. VI.
13. Український замок у Коблині. VI.
14. Українське військо за гетьманщини. VI.
15. Лицарство і турніри. VII.
16. Початки Січи. VII.
17. З сумних часів. VII.
18. На людським костовищі. VII.

147. Грецькі кольонії на Україні.

Починаючи з VII, а може ще й VIII віку перед Христом, на чорноморському побережжі стали осідати Греки, що виходили сюди з ріжних своїх городів, тікаючи від ріжних усобиць і війн, шукаючи спокою та прожитку в цих сторонах. Сюди вже давніше приїздили торгувати їх земляки і привозили ріжний крам із своїх країв та вимінювали на всяку всячину в наших сторонах, а з часом осідали тут і на мешкання. Так зявилися грецькі городи-кольонії на нашім побережжі: Тіра на лимані Дністра, Ольбія на лимані Дніпра, Херсонес коло теперішнього Севастополя, Теодозія в Криму, Пантікапей, де тепер Керч, Танаіс коло теперішнього Ростова, Фанаґорія напроти Керчи і багато ще инших менше важних.

Осідаючи на нашім побережжі, заводили Греки всяке господарство, сіяли збіжжя, садили виноград, ловили рибу, а заразом вели й торгівлю з сусідніми народами, які тут мешкали. Продавали їм грецьке вино і оливу, грецькі матерії й ріжні убори, чудові вироби з золота і срібла і прегарний грецький посуд, розписаний ріжними малюнками. А за це діставали збіжжя і шкіри, міхи і ріжні инші товари їх краю, а головно людей-невольників, і одвозили це на продаж у свої грецькі сторони.

Вони їздили з своїми товарами далеко в глибину краю, і ріжні грецькі вироби заходили далеко на північ: в Київщині, Полтавщині,

Харьківщині можна побачити у старих могилах грецькі гроші цих чорноморських городів, грецький глиняний посуд од вина й оливи, грецькі вази й ріжні вироби з золота і срібла, роботи грецьких майстрів. З тими товарами йшло в наші сторони й ріжне мистецтво грецьке. Народи, що жили тут, набіралися разом з товарами і ріжних відомостей та умієтностей од Греків, великих майстрів тодішнього світу, і навіть переймали грецькі звичаї та обичаї.

Грецький письменник Геродот, що побував сам в Ольбії в половині V віку перед Христом, оповідає історію одного скитського царя, Скиля на імя: його мати була родом з грецького міста і навчила сина грецької мови й письма. Ставши царем, він любив дуже грецьке життя, часто їздив до Ольбії і там лишав своїх людей на передмісті, а сам жив з Греками, як Грек, брав участь у їх усяких ділах, а потім вертався знову до Скитів. Поставив собі навіть в Ольбії хату і мав там жінку, все потайки від своїх людей. Та вони кінець кінцем довідалися про це, підглянули, як він святкував з Греками разом, збунтувалися, настановили собі царем Скилевого брата, а його самого вбили за те, що відцурався своїх звичаїв.

Але инші племена таки цілі переходили на грецькі обичаї, мішалися з Греками, переймали їх віру й звичаї. Так ширилися за поміччю Греків ріжні новини, умілости, ріжні знання по наших сторонах довгі століття, поки стояли ці грецькі городи. А коли вони, шукаючи захисту від ріжних диких народів, піддалися потім під власть великого Риму, що врешті запанував над усим побережжям Середземного моря, стали через грецькі чорноморські городи поширюватися знов також вливи і вироби римські, аж доки не впали ці чорноморські городи від походів ріжних войовничих народів, що посунули сюди в III—IV віках по Христі.

Греки прислужилися нам ще тим, що від них маємо звістки про народи, які жили тоді в наших чорноморських степах.

Давніших жителів нашого Чорноморря звали вони Кімеріями.

В Гомеровій Одисеї наша земля описується як країна вічного морозу і туману:

Там Кімерійці живуть і їх місто і ціле їх царство
Хмарами вкутане вічно й туманом, бо яснеє сонце
Не поглядає на той край гарячим промінням ніколи.

А в Гомеровій Іліяді є згадка про кочовників наших степів — славних кобилодоїльців, молокоїдів убогих, найсправедливіших між людьми.

Потім у пізніших письменників маємо вже і докладніші звістки про цих степовиків.

Були то ріжні племена іранського роду, як теперішні Перси; частина їх зосталася в чорноморських і кавказьких степах, а з Азії прибували ще нові, бо звідти почали тиснутися до Туркестану турецькі народи з північної Азії. Одні з тих степових племен були більш хазяйновиті, сіяли збіжжя і з того живилися. Инші були чисті кочовники, що ходили за своїми стадами худоби, їли мясо, молоко кобиляче і сир; жили в кибитках, як теперішні Калмики або Ноґайці. В VII, VI і V віці — тоді як Геродот побував в Ольбії й описав тутешні сторони, старшувала над цими племенами орда Скитів, і від них усі ці степові племена звалися теж Скитами. Потім вона послабла і стала верховодити орда Савроматів або Сарматів, і по її імени степові племена звалися теж Сарматами. Це було в IV і III віках перед Христом. Ще пізніше, в часах коло Христового Різдва, взяла верх Алянська орда і в I і II віці по Христі степові кочові племена звалися Алянами. Так змінялися імена наслідком переміни старших орд, що слабли і розбивалися через вічні війни, які вели між собою, і від натиску все нових орд, що сунули сюди з Азії, з Туркестану, уступаючися під натиском турецьких орд. Під цим натиском степові орди і племена все посувалися на захід, з каспійських степів на Дон, з Дону на Дніпро, з Дніпра на Дунай. Де-котрі мандрували в степи теперішньої Угорщини, на середній Дунай, инші уступалися далі на північ, на Подніпровя; одначе далеко в ліси не могли заходити, бо переходячи з місця на місце з своїми стадами звикли до кочовничого, степового життя.

Ті степові іранські племена товклися в наших степах цілу тисячу літ, від приходу Скитів до того часу, як розгромили їх инші народи — Їоти з заходу, а Гуни від сходу, і потім зосталися тільки останки їх на Дону, на Кавказі і в Криму. На Кавказі й досі є осетинський народ — це потомки тих степових народів, загнані ворогами в гори.

Ті степові племена називалися ріжними іменами, але вони були одного роду і мали у себе багато подібного. Головні орди, що старшували в степах, були звичайно дикі і войовничі, тим і підбивали собі инших; підвласні були більш хазяйновиті, покірні, тому піддавалися тим дикунам. Про воєнні звичаї Скитської орди, що панувала в степах в V віці перед Христом, багато оповідає Геродот, наслухавшися про неї оповідань від чорноморських Греків.

Михайло Грушевський.

148. Анна Ярославна — королева Франції.

Французький король Генрик, утративши в 1044 р. свою жінку Матильду, дочку імператора Генрика II, яка не лишила йому мужеських потомків, довго вагався з вибором другої жінки. Трудність знайти жінку непоріднену в забороненім ступні збільшалася для нього через перше подружжя, яке поріднювало його майже з усіми володарями Германії.

Даремно шукав Генрик протягом скількох літ способу погодити завади каноничних вимог з бажанням укріпити молоду капетинську династію новим подружжям. І ось він почув похвали красоті одної молодої князівни, якої батько панував на другому кінці Европи, десь у сусідстві Византії. Віддалення цього краю і його відокремлення, що чинили його чимось таємничим і майже невідомим для народів латинського Заходу, додавали королеві на його думку всякої певности, що донька цього пануючого не може мати з ним ніякого ступня спокревнення ні безпосереднього ні посереднього.

Анна була зрештою з усякого погляду гідна стати подругою внука Гуґона Капета.

Вона була дочка Ярослава Володимировича, великого князя України, якого Рамбо називає руським Карлом Великим, і якого перемога над королем польським Болеславом занесла його імя аж до грянниць західної Европи. Її дід, Володимир Великий, піднявся був на високий ступінь могутности і, запровадивши 988 р. християнство в своїм народі, поставив той народ у ряді цівілізованих націй. Її мати Інґеґерда була дочка Оляфа, короля Норвеґії, названого Skotkonung (королем Шотляндців). Її тітка по батькові, Доброгніва, а в хрещенні Марія, вийшла 1043 р. замуж до Кракова за Казимира I і вступила на престіл Польщі, пробувши якийсь час у Франції черницею в Клюні.

Із братів Анни старший оженився з дочкою Гарольда, останнього короля Анґлії із саксонської раси, так відомого із сумного кінця, якому уляг під ударами Вільгельма Завойовника. Третій брат оженився з ґрафинею фон Штадт, сестрою Бурхарда, пануючого епископа Тревірського. Нарешті четвертий брат мав стати зятем Константина XII, Мономаха, імператора Візантії. Що до дочок Ярослава, то старша вийшла за Гарольда, короля Норвеґії, а молодша за Андрія, угорського короля. Ці ріжнородні подружжя, що розгалужувалися од візантійського двору аж до Анґлії, чинили молоду князівну Анну, середущу дочку Ярослава, гідною засісти на французькім престолі.

Зрештою не було причин сумніватися про могутність і багатство Руси, а що-найменше великого князівства київського, яке в пору, що про неї говоримо, було головою і серцем усієї Руси. Було-б великою помилкою думати тому, що досі не знаходимо у французьких літописах ніякої згадки про Русь, що цей край був тоді стороною нашів варварською, поділеною на незалежні племена, ворожі одні проти одних, які виказує нам історія ще в VIII віці. Навпаки, південна Русь заняла визначне місце на Сході. В часі Ярослава князівство, якого столицею був Київ, було вже монархією суспільнішою, просторішою і може й могутнішою від королівства Франції. Руські племена одержали від Греків початки цівілізації; їх полки не раз відносили славні перемоги аж під брамами Константинополя і збогачувалися здобичами з Візантії, яка мусіла окуплювати у них спокій. Коли не ходили в походи проти візантійського імператора на власний рахунок, то винаймалися йому за добру плату для його воєнних походів, а нарешті в літах, коли не було нагоди воювати ані з імператором, ані проти нього, вели зисковну торгівлю з візантійськими купцями.

Саме місто Київ було зборищем купців голяндських, угорських, німецьких, скандинавських, що містилися в окремих дільницях міста. Грецькі художники оздобляли всякими пишнотами київські палати і чотириста київських церков, а один сучасний історик, Адам Бременський, називає Київ суперником Константинополя і славою Руси.

Коли Франція з початку XI віку мала ідеал дальший, огнища цівілізації численніші і здавалося, що вона піде швидше дорогою матеріяльного і морального поступу, то все таки без уйми для себе вона могла взяти собі королеву з Руси, особливо, коли ця королева, як це без сумніву було з дочкою Ярослава, мала своєму мужеві принести в посаг показну суму золотих дукатів, битих у Візантії.

Повзявши постанову просити руки дочки Ярослава, король Генрик вислав у посольстві туди Їотіе Савейра (Мудрого або Вченого), епископа з Мео, і Їосселена де Шаліняка, яким у супровід додав скількох инших маґнатів. Вирушивши в початку 1048 р., посли прийшли до князівни в 1049 р., а весілля відбулося в Ремсі 14 мая того самого року в день Зелених Свят.

Анна Русинка, роджена 1024 р., мала тоді 25 літ.

Ке де Сент-Емур.

149. Старинний Львів.

Львів згадується перший раз у старім галицькім літописі 1255 року; значить: має за собою мало що більше як 650 років істнування і не може зачислятися до найстарших українських міст; далеко старший від нього Галич, Перемишль, Ярослав, Теребовля, а вже ніяк не дорівнює Львів своїм віком найславнішому нашому городові, Київу, що повстав ще давніше.

Але на місці, де тепер стоїть Львів, була в давніх часах якась осада, котрої імени не знаємо. В ріжних околицях міста (як на Високім Замку, Цитаделі, Личакові, Янівськім) знаходять від часу до часу камінні ножики, топірці, стріли, далі ріжні прилади з кости і рога, також глиняну посудину дивної форми; все те знаки, що тут мешкали якісь люди і то в дуже давніх часах, тоді ще, як не знали навіть оброблювати заліза; але коли це було і чи це був наш народ, чи якийсь инший, про це трудно що-небудь сказати.

Львів повстав на тому місці далеко пізніше, за панування славного князя Данила, одного з наймогутніших наших володарів.

Це був той князь, що по довгих роках замішання привернув лад і спокій у галицькій землі; він відпер Поляків і Угрів, що хотіли поділити між себе Галичину, здобув люблинську землю, розширив своє панування аж за Карпати і мало що не злучив у своїх руках всієї України. У сусідів мав велике поважання; слабі польські князі часто просили в його помочи і поради; коли вимерли австрійські князі, Данилового сина Романа прошено засісти на княжому престолі у Відні; папа римський прислав Данилові королівську корону. Але могучий князь мав одну велику журбу: напади Татар. Щоб забезпечитися перед ними, Данило почав будувати в усій своїй землі замки, городи; один такий город збудував на горі над річкою Полтвою і від імени свого сина Льва назвав його Львовом.

Місце, де поставлено Львів, було як-би сотворене на замок. Довкола стояли величезні ліси, з котрих сьогодня лишилися ледви останки; ліси було повні дикого звіря: була в них не тільки дрібна звірина, але й вовки, дикі і невидані тепер тури; по дуплавих деревах гніздилися рої бджіл, так що мед стікав по пнях. Було багато води; ріки і річки мали більше води, як нині, бо ліси утримували вохкість: навіть львівська Полтва, сьогодня незначна річка, колись у час повені виливала і робила великі шкоди; в ріках було багато всякої риби. Вода і ліс забезпечували чоловікові легкий прожиток. Гора, на котрій мав стояти город (нині вона зветься

Високим Замком), була з усіх сторін стрімка, так що ворогові тяжко було вдертися на неї, а зате легко було з неї боронитися; краєвид був далекий на всі сторони, то-ж вчасно можна було доглянути ворога і приготовитися на його прихід.

По давньому звичаю гору забезпечено на верху ріжними укріпленнями: викопано довкола глибокий рів, насипано з землі високі вали, а при них поставлено огорожу з грубих пнів дерева. Всередині між укріпленнями стояв княжий двір, при ньому двірська церковця, далі инші будинки; тут побудувалися також княжі урядовці і багатші бояре. Все було деревляне, бо з каміння і цегли тоді будовано не багато.

Як рознеслася чутка, що заложено новий город, під Львів почали стягатися люди з ближчих і дальших околиць; під охороною замку було безпечніше мешкати, як де-инде. Приходили передовсим будівничі, теслі, столяри і инші ремісники, що сподівалися знайти роботу при нових будовах; осідали селяне-хлібороби, бо в городі можна було лішше продати збіжжя і городину; були пекарі і різники, що достарчали хліба і мяса для міщан; шевці і кравці робили обув і одіж; ковалі і мечники виробляли всяку зброю. Разом з князем приїхала в город княжа дружина, а з нею багато служби; одні пильнували коней, инші худоби, порядкували в замку, сповняли ріжну прислугу; приїзжало багато молоді, що мала охоту вступити в княже військо.

Далі почали показуватися в городі й чужі купці, бо під Львовом переходила давня торговельна дорога, що йшла від Київа через Володимир до Кракова, Праги і в Німеччину; були між ними Німці, Вірмени, Татаре, Жиди, і всі привозили ріжнородні товари до нового міста. Всі ті приходні не могли поміститися в городі на горі: осідали нижче під замком, на рівнині, що йде від гори до Полтви — там, де сьогодня є вулиці Жовківська і Замарстинівська; ця частина міста ще й досі називається Підзамче, тому, що лежала під замком. Головний торг був тоді на площі, що нині має імя Старий Ринок. В тих місцях довкола города побудувалися численні церкви; де-котрі з них істнують дотепер, як церква св. Николая, св. Пятниць, манастирь св. Онуфрія, але самі будинки походять з пізніших часів; по церкві св. Теодора лишилася тільки, як памятка, площа св. Теодора; по инших, як по церкві Спаса, Покрови, Воскресення, і слід пропав. Була тут також вірменська церква і латинський костел, бо наш народ шанував кожну віру і не боронив нікому відправляти своїх богослужень. Тодішній Львів лучився з селом Знесінням, так

що тамошня парафія зачислялася до львівських; натомість церков св. Юра стояла вже далеко за містом серед лісів, при ній був монастирь, укріплений, як малий замок.

Тодішній Львів не належав до великих міст; числив що-найбільше скілька тисяч мешканців. Але вигляд його був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами; під горою кругом стояли міські церкви, а довкола них міщанські двори і доми з садами і огородами; над рікою розтягалися сіножаті й поля, а далі йшли старі густі ліси.

II.

Молодому городові не щастило від перших років по заложенні; біда йшла від Татар. Татарський хан довідався про те, що король Данило ставить у своїй землі сильні замки; зараз наказав їх зруйнувати, инакше загрозив війною. І так 1259 р. мусів князь Лев розкинути львівські укріплення.

Як минулася трівога, Львів відбудувався знову. Серед такої небезпеки від Татар перейшла решта життя короля Данила; він умер 1264 р., лишаючи Галичину князеві Льву. Але Татаре й далі не лишили города. Зімою 1286 р. хан Телебуга стояв два тижні під Львовом; на місто не нападали, але й нікому не давали вийти з города за хлібом; хто вийшов, того убивали або брали в неволю, инших пускали, обдерши до-гола, і ті гинули від морозу, бо зіма була дуже люта. Так знищили цілу околицю; тоді загибло майже 13.000 людей. Такі татарські напади були й пізніше, через усе панування Льва. Князь Лев умер 1301 р.; це був володарь мудрий, хоробрий і кріпкий до війни; немалу відвагу показав у численних війнах. Гарніше жилося в Галичині за його сина Юрія Львовича; він підніс свою батьківщину до давньої слави і звався королем, як його дід Данило. За його управи тішилася українська земля спокоєм і славилася багатством, як ніколи потім; тоді і Львів піднісся із занепаду, до якого привели його Татаре. Але Юрій княжив недовго, помер по сімох роках 1308 р.; його син, Лев II, також пішов за батьком 1323 р. На нім скінчився славний рід Данила.

Галицькі бояре вибрали тепер володарем Галичини мазовецького князя Болеслава. Вступаючи на галицьке князівство, він приняв імя Юрія і перейшов на руську віру; але зробив це нещиро, бо не думав іти слідом давніх українських князів, що щиро дбали про добро народу, — навпаки, його панування принесло Українцям багато шкоди. Спроваджував до міст чужих купців і давав їм окремі

права, що приносили чужинцям великі користи; до Львова прийшло тоді дуже багато Німців. З Українцями поводився князь несправедливо, нехтував давні права і звичаї, накладав великі податки, карав людей вязницею. Довго терпів це український народ, але як насильства перейшли вже міру, бояре зробили змову і 1340 р. отруїли князя. Рівночасно по містах були великі заворушення: міщане убивали ненависних чужинців, прихильників Юрія-Болеслава, і грабували їх майно; у Львові поробив тоді народ великі шкоди купцям-чужинцям, так що вони зо страху покидали свої доми і замкнулися на горі в замку.

Смерть князя привела на українську землю велику війну. Польський король Казимир найшов на Галичину із своїм військом; він уже давно мав охоту запанувати над цею багатою країною.

Львів здобув він без великої трудности, бо замок передали йому католики, що там сховалися перед Українцями. Казимир вивів їх з міста разом з їх родинами і повіз із собою в Польщу, а замок пустив з огнем. У Львові зібрав велику здобич в золоті, сріблі і дорогих каміннях: між иншим захопив скарб українських князів: тут були дві дорогоцінні корони, княжий золотий плащ, крісло прибране золотом і дорогим камінням, скілька великих золотих хрестів, з них один з куснем хрестного дерева, і инші дорогоцінности; все те вивіз із собою Казимир до Кракова.

Але над Галичиною не вдалося так скоро запанувати польському королеві. Якийсь час правили Галичиною сами бояре. На чолі їх стояв боярин Дедько, що визначався вже за останніх князів; він забезпечив галицьку землю перед Казимиром і почав заводити лад у Галичині. Передовсим звернув увагу на Львів, що найбільше потерпів у війні. Загряничних купців, що налякалися заворушень і обминали Львів, заспокоїв листами. „Хто хоче їхати в руську землю, — писав, — може як за давніх князів безпечно приходити до Львова, нікого не боячися; коли-ж би хто хотів прибути на життя, дістане горожанство для себе і своїх дітей, на рік свободу від повинностей, як і давніше бувало, і всі инші права . . . А шкоди, пороблені Львовянами по смерти українського князя, обовязуємося заплатити. . . .“ Це письмо Дедька мало велике значіння для Львова; загряничні купці, заспокоєні, почали знов заїзжати до міста, торгівля відновилася, і став зростати добробут між міщанством. Щоб ліпше забезпечити Галичину перед Польщею, бояре віддали панування в галицькій землі князеві Дмитру-Любартові; це був литовський князь, але зжився з Україною і прихильно ставився до українських

змагань. З того часу заховалася у Львові одна памятка: це дзвін в церкві св. Юра. Він має напис: „Въ лѣто 6849 сольянъ бисть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуменомъ Евѣфимьемъ. А писалъ Скора Яковъ“. Рік 6849 від сотворення світу це 1341 по Христі.

Але спокій не тривав довго. Почалася нова війна; під Львовом билися скілька разів литовсько-українські війська з польськими. Львів брав малу участь у боротьбі; він чим-раз більше прихилявся на сторону Польщі, бо брали в ньому перевагу міщане-чужинці, що приходили з Польщі і Німеччини. Дарма зазивав князь Любарт Львовян, щоб перейшли на його бік; вони воліли польського короля. Від 1349 р. Львів і більша частина Галичини була вже постійно в руках Польщі.

III.

Під польським пануванням настали у Львові великі зміни. Львів за княжих часів лежав, як знаємо, на нинішнім Підзамчу півкругом довкола гори, на котрій стояв княжий двір. Тепер король Казимир переніс Львів на инше місце, на полудень від замкової гори, над Полтву, тут, де сьогодня лежить середмістя. Тоді це місце було пусте і незамешкане; треба було що-йно корчувати дерева, осушувати багна, ставити доми. Насередині визначено чотирьохкутну площу на ринок; тут мав стояти громадський дім, ратуша, і при ній мали відбуватися торги; з ринку розходилися на всі сторони вулиці, і при вулицях ставили міщане свої доми. На чистім полі було небезпечно мешкати в тих часах і треба було добре укріпити новий Львів; обкопано його ровами, насипано вали і поставлено мури з цегли; сліди тих укріплень лишилися донині там, де йдуть Вали ґуберна-торські, Вали гетьманські і Підвалля. Новий Львів був невеликий, і до нього перенеслася тільки частина міщанства. Більшість лишилася в давніх домах на давньому місці, на Підзамчу; зруйнований замок перебудовано наново, і в нім мав урядувати королівський староста. Старе місто не змінило дуже свого вигляду; так само, як давніше, відбувалися тут торги, так само приходили купці з ріжних сторін; так само стояли старі церкви, більшість міщан були Українці, і город мав український характер. Здавалося, що хоч повстало нове місто, то старий город буде процвітати, як давніше. Але сталося инакше.

До нового Львова перенеслися передовсим міщане чужого похо-дження, Німці та Поляки; за-для них і ставлено це місто: в боротьбі з Руссю і Литвою ці чужі міщане були вірні Польщі, і тепер хотів

король нагородити їх за прислуги і забезпечити їм життя, щоб і далі були його підпорою на українській землі. В давнім городі було їх мало знати серед українського міщанства; тут в новім місті вони відразу стали більшістю, для Українців лишилося побіч них дуже мало місця. Для тих міщан католиків завів король инший лад і инше право. Вони дістали повну самоуправу: мали правитися своїм власним законом, сами вибірали собі міську раду, сами становили суд, порядкували всим майном міста, держали своє військо; ніякий урядовець, навіть королівський староста не міг мішатися до їх діла. Це було для міщан велике добро: коли в старім городі староста не раз надуживав своєї власти, накладав несправедливі податки, правив недбало — тут міщане вели все так, як було їм користно. Щоб забезпечити добробут міста, дав король ще инші привілеї; в новім місті мали відбуватися великі ярмарки, а кожний купець, що переїздив через Галичину, мусів заїхати з товаром на кілька днів до Львова; львівські міщане вели життя вигідне і достатне. А тим часом старий княжий Львів під замком лишився без опіки, марнів і убожів з року на рік чим-раз більше.

В новім місті, як сказано, перше місце заняли католики, Німці і Поляки; вони забрали майже всі вулиці, а для инших народів лишилося тільки по одній вулиці: Вірмени мешкали на Вірменській улиці, Жиди дістали нинішню ул. Бляхарську, а Українці мусіли поміститися на вулиці, що від тих часів називається Руська. Це одна з найменших вулиць і спочатку осіло на ній всього 13 родин, а й пізніше ніколи не було поміж мурами більше як 30—40 українських домів. Тут поставили собі українські міщане церкву, на тім місці, де стоїть нинішня Волоська церква.

IV.

Українське міщанство мало й у новім Львові значну силу. Багато користи мали міщане з ремесел, а між Українцями були всякі ремісники: столяри, боднарі, колодії, токарі, лучники, стрільники, щитники, гарбарі, кушніри, сідельчаки, шапкарі, гребінники, шевці, кравці, пекарі, різники, пивовари, мельники, олійники, воскобійники.

Але найбільше робили маєтки на торгівлі. Торгували волами, кіньми, шкірою, медом; инші спроваджували із сходу пахуче коріння, шафран, перець; инші винаймали по селах стави і продавали в місті рибу. За своїми справами їздили міщане по цілій Галичині, часто й за гряницю, найбільше в Волощину і Туреччину. Українська тор-

гівля була тоді дуже велика; бували роки, коли продавали на ярмарках по кілька тисяч волів нараз! В ринку у Львові коло 1520 р. було 10 українських крамниць, і це були першорядні „багаті крамниці“, як тоді їх називали.

Зросло з часом також число українських домів: на руській вулиці було вже не 13 домів, як колись, але по-над 30. Очевидно і це було дуже мало; більшість Українців мешкала по-за мурами по передмістях: тут було більше як 250 українських домів! Українці трималися дуже солідарно і пильно дбали про те, щоб українські маєтки не переходили в чужі руки; як хто продавав дім, то продавав його своїм, не чужим. Але все ще припливала нова людність із сел і з инших галицьких міст; з сел тікали селяне, що не хотіли погодитися з панщиною; з міст приїздили багатші міщане, що хотіли тут вести ремесло або торгівлю. Не один тодішній міщанин мав побіч каменици в місті ще на передмісті домик, сад, сіножать, часом і млин; тримали корови і коні, де-коли більше число штук. Убиралися в багаті одяги, підбиті хутром, із срібними ґудзиками, пояси були також перетикані сріблом або золотом; жіноцтво носило золоті та срібні ковтки й бранзолєти, а нашийники були з дорогих перел. Міщанські доми будувалися на один або два поверхи; одвірки були штучно різьблені з каміння; хатня обстанова була проста, але багата; між посудом нерідко стрічалося срібло, нпр. чарки і ложки були срібні. Маєток де-котрих українських міщан доходив до 100.000 корон на нинішні гроші.

Іван Крипякевич.

150. Львівське Ставропігійське Братство в XVI в.

В своїй громадській роботі гуртувалося львівське міщанство в XVI в. в братствах. Таких братств було у Львові скілька, але найстарше і найславніше було братство при церкві Успення Богородиці на руській вулиці. Братство істнувало вже в 1469 р., але спочатку не проявляло дуже широкої діяльности: братчики тільки опікувалися церквою, купували книги, свічки, образи, дбали про порядок. Пізніше вигляд братства змінився: як місто замкнуло Українцям дорогу до міської ради, до суду, до ремісничих орґанізацій, братство стало як-би просвітним і політичним товариством, в котрім орґанізувалося все свідоме міщанство. Членом міг бути кожний, хто схотів записатися, — так само міщанин, як селянин

і шляхтич; вступаючи до братства давав кожний „вступне“, то значить вписове, а що-місяця платив якусь вкладку; члени з-поза Львова складали вкладку відразу за цілий рік. Братство давало своїм членам ріжні користи; як хто заслаб або задовжився, запомагали його грішми; як умер, усі братчики відводили тіло до гробу.

Що-року на празник Успення Богородиці робило братство великий бенкет, і на нього зїздилися гості з усіх сторін; хто не міг приїхати сам, присилав дарунки; волоський воєвода, що жив з братством в приязні, присилав що-року гроші на хліб, мед і инші речі, потрібні до бенкету.

Братство вибірало що-року чотирьох старших братів, і ті скликували від часу до часу засідання братства; кожний член мав приходити на таке засідання, а як не явився, назначали на нього кару: мусів зложити якусь суму грошей або відбути арешт на церковній дзвініці. Хто раз записався до братства, не міг уже з нього виступити, свої обовязки мусів сповняти точно і сумлінно. Братчикові не вільно було в ніякій справі з иншим братчиком іти до польського суду; такі справи мав судити братський суд; братство вчило своїх членів триматися солідарно, не виносити своїх спорів перед чужих, але залагоджувати їх між собою.

Така орґанізація давала братству велику силу і з нею можна було багато зробити. В короткім часі купило собі братство за власні гроші дім на засідання, так само дім для пароха успенської церкви і побудовано шпиталь, де находили пристановище каліки і старі, убогі люди. Багато заходу було коло міської церкви Успення Богородиці; вона погоріла в пожарі міста 1527 р. і двадцять літ пізніше була відбудована, але 1571 р. згоріла другий раз. Тоді братство оголосило складку по всій Україні і взялося ставити новий церковний будинок, більший і гарніший від давніх. По 1590 р. щасливо доведено церкву до верхів; ця велична церква стоїть донині і є правдивою прикрасою Львова. В будові помагали щедрими дарами волоські воєводи і від того церква називається також волоською.

Братство займалося не самими тільки церковними справами; міщане розуміли добре вагу просвітної роботи і не жалували видатків на просвітні цілі. Передовсим звернули увагу на потребу друкарні. В тих часах не було в Галичині ні одної української друкарні; наші книжки друковано в Кракові, Празі і де-инде за границею, але друковано їх не багато, так що українська книжка належала до великої рідкости. В 1573 р. приїхав до Львова друкарь Іван Федорів; він якийсь час вів друкарню в Москві, але темні

Москвини уважали друкування книг за чари і прогнали від себе Федорова. Львівські міщане підпомогли друкаря, і він розпочав наново друкувати книги. Пізніше Федорів виїхав із Львова, а братство зібрало гроші і купило його друкарню і відтоді вело її в своїм заряді. Братська друкарня в короткім часі вславилася на всю Україну. Що-року розходилися з неї сотки книжок на всі сторони: найбільше це були церковні книги, але були й шкільні підручники, збірники пісень, наукові книги; книжки йшли до міст і до сел між духовних і світських людей, між старих і молодих — всюди ширили просвіту і науку, піддержували національну свідомість.

Рівночасно з тим заходилося братство коло орґанізації школи. Українські школи були вже й перед тим у Львові, але в них вчили не багато, тільки читати й писати; дуже відчувалася потреба школи, в котрій можна-б дістати вищу освіту, тим більше, що Поляки мали такі школи, але міщан-Українців не хотіли до них допустити. По довгих нарадах в 1586 р. одкрило братство нову школу; почали звати її ґімназією. На початок записалося до неї 22 хлопців, потім кожного року зростало число учнів; між ними найбільше було синів міщан, кілька поповичів, але були й селянські діти. Багатші платили за науку; бідних приймали до школи даром, ще й давали їм хату; харч здобували собі хлопці сами, ходячи по тодішньому звичаю з горнятком до багатших домів. У школі мали учителі гострий наказ не робити ніякої ріжниці між дітьми бідних і багатих: школяри займали місце відповідно до того, як котрий вчився.

Наука починалася рано молитвою. Учні віддавали свої домові вправи і здавали перед учителем те, чого навчилися вдома. Потім ішла наука читання; найменшим школярам показував учитель букви, старші читали і вчилися напамять, найстарші переповідали прочитане, давали граматичні пояснення і вели розмову над ріжними науковими питаннями. Наука йшла почасти в народній мові, почасти в церковно-словянській. Побіч того старші учні присвячували багато часу грецькій мові. Учитель говорив по-грецьки, а учні перекладали це на українське; як уже навчилися більш, мали сами з собою говорити по-грецьки, щоб ліпше вправитися в мові; пізніше заведено в ґімназії і латинську мову. По обіді сходилися хлопці другий раз. Менших школярів вчив учитель писати букви і слова; старші списували собі те, що диктував їм учитель; це були ріжні цікаві місця з писань фільософів, поетів, істориків та з Святого Письма — все, що було потрібно знати освіченому чоловікові в тих часах. Вдома учні виробляли вправи і повторяли те, чого

навчилися в школі; один другому помагав у науці і поясняв трудніші річи. Вивчену лекцію видавали перед батьками або господарями.

В суботу рано повторяли в школі все те, чого вчилися цілий тиждень. У той день була також наука рахунків і ґеометрії; де-що вчилися з астрономії — про рух сонця, про календарь; наресті йшов церковний спів. По обіді в суботу була наука реліґії; тоді також, як хто заслужив протягом тяжня, мусів „чашу шкільну пити“: учитель карав винуватого різкою, але не дуже гостро, по-батьківськи.

Першим учителем львівської ґімназії був Стефан Зизаній Тустановський, чоловік дуже освічений, що писав багато книжок і вславився, як гарячий оборонець прав нашого народу; грецької мови вчив Грек, єпископ Арсеній. Під проводом тих учителів або „дідаскалів“, як їх тоді звали, йшла наука дуже гарно, і в короткім часі знати було великі успіхи в освіті молоді. Учні ґімназії внедовзі зложили першу в нас грецьку граматику; у важніші хвилі, напр. при приїзді знаменитих осіб до Львова, виступали з промовами і деклямаціями по-грецьки і словянськи; ті праці студентів були друковані в друкарні братства. Ґімназія розвивалася чим-раз гарніше, і вийшов з неї не один чоловік, що приніс честь своєму народові.

У Львові розбудився тоді загальний інтерес до книжок і науки; навіть старші міщане кинулися читати книжки, роздумували над прочитаним, учили инших. Де-які бралися і до пера, писали книжки. Найславніший між ними — Юрій Рогатинець, що написав дуже розумну книжку „Пересторога“; в ній звертав увагу української суспільности, яке велике значіння має народна просвіта; доказував, що давня українська держава упала тому, що в ній було мало шкіл і мало освічених людей; тому так легко змогли запанувати над нами Поляки.

*

Діяльність львівського братства зустріла великі похвали на всій Україні; з великим вдоволенням повітали її також достойники православної церкви, патріярхи. Один з них Йоаким, антіохійський патріярх з Азії, приїхав 1586 р. сам до Львова і своєю радою підпірав всі заходи братства; так само царгородський патріярх Єремія затвердив статут братства і подав його за взір всім українським братствам; від патріярхів дістало львівське братство почесний титул Ставропіґії, т. з. Оборони Христа — і цього титулу уживає до нинішнього дня.

Іван Крипякевич.

151. Київ — осередок культурного життя на Україні в XVII віці.

В польських колах знали Сагайдачного в початках його діяльности як сміливого і щасливого войовника; на Україні знали ще щось: про його прихильність до справ української церкви і освіти, до всього того, що тоді для України було національним життям. Як вихованець острожської школи — чоловік близький інтересам тодішньої освіти і книжности, Сагайдачний підтримував близькі зносини з церковними і ученими колами київськими, де тоді було багато його ближчих земляків Галичан, і там знали, що на Сагайдачного, на його поміч і поміч запорозького війська можуть важити в усякій потребі українського народного життя.

Це була хвиля незвичайно важна в історії українського життя. Київ, що кілька століть пролежав у забутті, все більше й більше забуваючи своє колишнє культурне й національне значіння, раптом відродився наново. В XVI віці це була звичайна собі погранична кріпость, де стояла військова залога, тулилося трохи міщанства й иншого стану людей під охороною замку, і тільки старі руїни і серед них скілька зацілілих манастирів, та в першій лінії славний Печерський, потім Пустинсько-миколаївський (тепер так званий Малий Миколай) і Михайлівський нагадували колишню славу Київа. Але і в цих манастирях вигасала потрохи память колишнього їх культурного значіння, книжности й учености. Архимандритами та ігуменами ставали часто люди, які спромоглися заплатити королеві і великому князеві добре чолобиття, а не в голові їм були наукові й освітні справи.

Заведення унії спонукало українське громадянство звернути особливу увагу на ті церковні уряди, які зостались в його руках, вирвати їх з-під впливів правительства і подбати про те, щоб ці становища були обсажені відповідними людьми. Печерський манастирь був найсильнішою, найбагатшою і, значить, найважнішою з тих позицій; громадянство звернуло на нього пильну увагу після того, як Никифор Тур оборонив його збройною рукою. По його смерти (1599) на це місце вибрали ігуменом Єлисея Плетенецького, ігумена лещинського манастиря (на Білоруси), що підчас берестейського собору показав себе визначним і завзятим патріотом. Про цього чоловіка мусить бути вдячна память в українськім житті. Був родом з Галичини з-під Золочева з дрібної місцевої шляхти; подробиць з його життя майже ніяких не знаємо. Коли дістав печерське ігуменство, був іще чоловік не старий, мав коло 50 літ. В документах чуємо, як він боронить манастирські маєтности від чужих рук, маємо жалі печерських мона-

хів на нього й иншу манастирську старшину, що вони „не знать куди подівають манастирські гроші“; мабуть Плетенецький почав уймати трохи видатки на сите життя ченців, обертаючи приходи на культурні потреби. Видко зміркував, що тут під захистом козацького війська, яке знов почало приходити до сили і вже не раз давало поміч київським Українцям в тісних обставинах, можна розпалити нове огнище українського культурного і національного життя. Отже заходився коло збірання засобів на це.

Він заходився позбірати до Київа людей книжних, учених з галицьких країв. В тім часі коло 1615 р. бачимо ми в Київі вже цілий ряд освічених і учених людей з Галичини, як от пізніший митрополит Іван Борецький (Бірецький, з Бірчі), Захарія Копистинський, учений церковний історик, братанич перемиського владики, Лаврентій Зизаній, бувший дідаскал (учитель) львівської школи, славний автор українського словаря, Беринда, що працював у Балабанів при друкарні і з нею разом мабуть перейшов туди коло 1615 р., і багато инших. Будучи першою особою в київських православних кругах, Плетенецький мав змогу приміщувати своїх учених земляків не тільки в Печерськім манастирі, але й на ріжних инших духовних становищах Київа. Разом з цим кружком однодумців, маючи добру заручку у свого земляка і однодумця Сагайдачного, що в тім часі виступає на чолі козацького війська, починає Плетенецький у тих роках (1615—1616) ширшу культурну й орґанізаційну роботу — саме тоді, як Сагайдачний вийшов на гетьманство.

Разом з тим, як засновувалася печерська друкарня, завязувалося братство в Київі, Гальшка Гулевичівна, багата київська шляхтянка, жінка мозирського маршалка Стефана Лозки, записала свій ґрунт у Київі на Подолі, де скупчалося київське життя (бо старий город стояв майже пусто) на загальне добро. Призначала його на просвітні завдання: на заснування манастиря, при нім школи для дітей шляхетських і міських та „гостинниці для странників віри православної“. Слідом засновано братство, котре мало занятися здійсненням тих плянів: його „упис“ (уставу) списано з кінцем 1615 р., і в нього вписалося „безчисленно“ народу всякого стану, з місцевого духовенства (передовсим з того гуртка Плетенецького, що був певно властивим провідником того діла), також з української шляхти, міщанства. Вписався сюди і гетьман Сагайдачний з усим козацьким військом; тим способом приймало військо нове братство та його культурні заходи під свою опіку і прибірало собі право скрізь і всюди виступати його заступником і покровителем. Маючи такого оборонця

на місці, українське громадянство київське сміло та енергійно розвинуло свою культурну роботу, що цю глуху діру, якою перед тим був Київ, раптом зробило осередком національного українського життя.

Новозасноване братство спорудило братський манастирь Богоявлення і при нім зараз же заложило й братську школу. Борецький, колишній львівський дідаскал, став її першим ректором і поїхав зараз до Львова закупити книжок і всього потрібного для школи; мабуть того-ж року (1617) почато й науку. Печерська друкарня відложила всяку иншу роботу і спішно випустила часословець, першу тодішню учебну книгу — „аби вдоволити потребі шкільній в православнім городі Київі“, як пише в передмові Плетенецький. Школу ведено за прикладом львівської; про науку читаємо в грамоті патріярха Теофана, що вчили тут „грецько-словянського і латино-польського письма“. Одною з перших книжок закуплених для науки тутешньої була грецько-словянська граматика, видана львівським братством, і взята Борецьким наборг у львівських братчиків. Завдяки помочи київських духовних кол і шляхетства та вишколеним уже силам галицьким (львівським) нова київська школа стала відразу сильно. З віршів на похорон Сагайдачного, що читалися учнями її в 1622 р., бачимо, що вчилися тут головно діти київських міщан, київських духовних, також і українських шляхтичів.

Жваво працювала і нова друкарня. Перед тим на Україні перше місце займала острожська друкарня; за рр. 1580—1606 вона видала більше книжок, ніж які-небудь українські друкарні. Але як умер старий князь Острожський (1608) і Острог перейшов в руки його сина католика Януша, друкарня ця заглухла зовсім. Нова-ж печерська друкарня за пятнадцять літ (1616—1630) випустила більше книжок, ніж до того часу вийшло на всій Україні. Мала великі засоби і добрих, відданих своєму ділові провідників. Заложено для неї свою фабрику паперу, свої робітні письма. Правда, виходили звідти переважно самі церковні книги; але-ж у церковній сфері головно оберталося тодішнє національне українське життя і на цю сторону головно налягав новий учений київський гурток.

Орґанізаційна діяльність нового братства була вельми замітна. У ворожих колах зараз оцінено її: нагадувано правительственним кругам, що засновано його без королівського дозволу, тому можна-б його закрити. Але у правительства не підіймалася рука на нього, бо за ним стояли братчики з мушкетами, запорозьке військо з гетьманом Сагайдачним на чолі.

Михайло Грушевський.

Пригадати собі з V кл. уступ: Острог — осередок освіти на Україні.

IV. Описи.

1. Дніпро. V.
2. Землі Запорожців. V.
3. Балки на Україні. VI.
4. Ліси й полонини в Карпатах. VI.
5. Старий Київ. VII.
6. Москва. VII.
7. Краєвид Поділля і Покуття. VII.
8. Наші гори. VII.

152. Вилив Нілю.

Ніль звузився поміж своїми берегами так, що займає тільки половину своєї звичайної ширини, а його каламутні, болотяні, стоячі води ледви-не-ледви пливуть. Плоскі лави або відірвані маси чорного болота, вигрітого і перепаленого сонцем, творять дві греблі. Все инше по-за ними — це тільки порох та суха земля, бо що-йно перестав віяти хамсін, вітер, що несе з собою пісок і віє сорок день. Крізь темносіру, осліпляючу та палючу атмосферу показуються місцями пні і галуззя дерев, одначе їх листя так обліплене порохом, що з невеликого віддалення зовсім не відріжняються від пустині, яка оточає їх довкола. Врешті — і це перший знак, що звіщає кінець цеї страшної пори — зривається північний вітер, грецький етезій, і сильно, а часами люто починає віяти ввесь день. Завдяки йому листя гаїв, якими засіяний Долішній Єгипет, отрясається з пороху і відкриває свою зелену краску. Палку спеку сонця, яке тоді стоїть на найвищій точці свого бігу, зменшує в саму пору вітер, що в цьому і в трьох дальших місяцях панує над цілим Єгиптом. Незабаром у ріці доконується зміна. На нільоскопі в Каїрі оповіщують приріст на один або два цалі; вода набірає зеленого, липкого, мутного кольору напів солоної води міжзворотникових околиць, так що ніяке проціжування не всилі увільнити її від обридливого і нездорового болота, яке спричинює цю зміну. Явище зеленого Нілю походить, як кажуть, від розлогих дрімучих вод, які річний вилив лишає на широких, піщаних рівнинах Судану, в шівденній Нубії. Вистоявши шість або більше місяців під зворотниковим сонцем, вода мішається з новою повінню і вертає назад у корито ріки. Щастя, що це явище триває рідко більше, як три або чотирі дні, бо, хоч як короткий цей час, то все-ж нещасні, змушені пити воду з Нілю тоді, як він у цьому стані, дізнають нестерпних болів шкірної пухлини. Тому то

мешканці міст дбають уже заздалегідь про те, щоб свої резервуари та цистерни наповнити ще чистою водою.

Від цеї хвилі ріка раптово збільшується обємом і стає що-раз каламутніша. Одначе тим часом минає десять або дванадцять днів, поки настане останнє та найдивніше явище, яке уявляє Ніль. Я спробую описати перші враження, які це явище зробило на мене. Було це при кінці одної довгої та утяжливої, бодай на мою думку, ночи; в хвилі, коли я встав з дивана, на якім надармо силкувався заснути, на палубі нашого корабля, затриманого тишою на середині ріки напроти Бенісуефа, міста Горішнього Єгипту, сонце як-раз виринало горішнім крайчиком свого круга по-над пасмом Арабських гір. Я здивувався бачучи, як у хвилі, коли його проміння діткнулося води, повстав миттю пурпуровий відблиск. Інтензивність барви зростала в міру того, як побільшалася інтензивність світла: навіть поки ще соняшний кружок вирінув вповні з-поза пригорків, Ніль видавався немов посудиною, повною крови. Думаючи, що це якийсь привид, я мерщій зірвався і перехилився через поруччя корабля, а те, що я побачив, вневнило мене у моїм першім вражінні. Вся маса води була непрозора, темно-червона і більше схожа на кров, ніж на все *инше*, з чим я міг би був порівняти її. В тій самій хвилі я спостеріг, що за ніч ріка прибула на скілька цалів, а Араби пояснили мені, що це був червоний Ніль. Червоність і непрозорість води підлягають постійним змінам, як довго ріка триває в тім незвичайнім стані. В де-яких днях, коли приріст не перейде одного або двох цалів, вода стає знов напів прозорою, не тратячи проте цього темно-червоного кольору, про який я згадував. У ній нема вже зовсім цеї шкідливої мішанини, що в часі зеленого Нілю: ніколи вода не буває здоровіша і смачніша та більше відсвіжуюча, як підчас повені. Бувають дні, в яких приріст стає скоріший, а наслідком цього скількість нанесеного намулу перевищує в Горішнім Єгипті скількість, яку зносить із собою яка-будь инша знана мені ріка; і навіть, і то не при одній нагоді, я міг завважати, що ця маса творила не малу перешкоду бистроті річної течії. Склянка води, яку я тоді зачерпнув і на хвилю поставив, щоб устоялася, дала ось такий вислід: горішня часть плину лишилася зовсім непрозора, червона, мов кров, коли тим часом близько четвертину склянки наповняв осад червоного болота. Значна часть цього намулу осідається, поки приріст досягне Середнього і Долішнього Єгипту, де я ніколи не бачив води Нілю в подібнім стані.

Може у всій природі нема веселішого краєвиду над той, який дає повінь Нілю. День за днем, ніч за ніччю каламутна ріка котиться

та розливається по гарячих пісках безмежних пустинь. Пливучи горі рікою, гнані північним вітром, ми майже що-години чули, як якась гребля з болота западалася з гуком; з руху всяких животин довкола місця, де почувся той гук, ми дізнавались, що Ніль розломив ще одну перешкоду і що його розгуляні води розносили життя та радість іще по однім закутку пустині. З вражінь, що збереглися в моїй памяти, мало таких, яких спомин був би мені такий приємний, як враження, дізнане на вигляд Нілю, коли він перший раз від свого щорічного виливу входив до одного з великих каналів. Уся природа кричить з радости. Люди, діти, череди буйволів хлюпощуться в тих відсвіжуючих водах, широкі хвилі несуть лави риб, яких луска сріблиться на сонці, а ріжнородне птаство хмарами громадиться над рікою. І це свято природи не обмежується найвизначнішими істотами. В хвилі, коли пісок при наближенні заплоднюючої води мокріє, він буквально оживлюється і роїться міліонами комах. Повінь доходить до Мемфіса або Каїра скілька днів перед літнім зворотом сонця; вона досягає найбільшої висоти і починає спадати коло нашого осіннього рівнодення. Майже в часі нашого зімового звороту сонця Ніль входить між свої береги і надягає на себе блакитно-ясну одіж. У тім відступі часу відбувається засів, який кінчається тоді, як стає повінь. По весні наступають зараз жнива, а збір відбувається звичайно ще поки зірветься хамсін або пісковий вітер. Так отже єгипетський рік ділиться на три пори: чотирі місяці засівів та зросту, що в приближенні відповідають нашому падолистові, грудневі, січневі і лютому; чотирі місяці жнив, які можна в той самий спосіб, хоч не зовсім докладно, покласти на місці нашого календаря між березнем і червнем включно, і чотирі місяці повені заповняють цикль єгипетського року.

Жорж Масперо.

153. Зозуля.

I.

Коли пустить перша брость на деревині, а гожа ярь прибере ліси і поля в нові, світлозелені шати, коли з тисячи і тисячи горлочок легкокрилих співаків розбреняють милозгучні пісеньки, гомонить також звісний клик зозулі. Те, звичайно з двох складів (ку-ку!) зложене, кування — то є вабний оклик самчика; самочка-ж не кує, тільки тихо скрегоче.

Кування зозулі, хоч одноманітне, тужливе і навіть трохи хрипке, має таки в собі стільки принадного, що годі не прислухуватися йому

з вдоволенням; воно-ж віщує нам весну, вертаюче життя природи; воно є праобразом буйної сили молодости. Птах, котрого голос лунає далеко по лісах і гаях, дуже полохливий і тому рідко коли бачити дається; найчастіше ховається в найгустішім вітті деревних корон. Звідтіля походить, що багато людей лучче знає голос зозулі, ніж птаха самого.

Підчас кування зозуля обвішує крила, напружає хвіст і надуває шию. При першім тоні свого „ку-ку“ спускає голову вниз, а при другім підносить її вгору, мов вітаючи наново зеленіючі луги та гаї і всю оживаючу природу. Це кування дало зозулі в багатьох мовах і назву: так по-латині зветься вона cuculus, по-італійськи cuculo, по-французьки coucou, по-німецьки Kuckuck, у Поляків kukułka, у Росіян кукушка, у Чехів kukučka, у Сербів кукавиця, у Угрів kakuk; — у нас на Лемківщині нпр. в Лабові, Вірхівні зовуть її „кукучка“ — також на всій Україні придають зозулі, а саме в піснях, назву „кукавка“.

Німецький селянин, жартуючи, каже, що зозуля цілому світові оповіщує своє імя, а німецький письменник Ґелєрт зложив віршами гарну байочку, як то раз зозуля питала шпака, що був утік з міста, як там говорять про спів птиць. Довідалась вона, що все місто славить ляск соловія, половина міста вихвалює жаркіт жайворонка, і свист коса не одному до вподоби. „Що-ж говорять про мене?“ — допитувала нетерпляче зозуля. — „Про тебе ніхто і не згадує“, — відказав шпак. Така невдяка вразила зозулю; вона порішила заєдно викликувати своє імя і отак саму себе звеличати.

Зозуля є на Україні, як по найбільшій части і в инших краях Европи, птахом зовсім звичайним, хоч і являється в числі не дуже великім. Часто лучається чути в певній околиці скількох самчиків кукаючих. Коли один самчик зачує кування другого, впадає в лють скажену і визиває суперника до боротьби. Слабший мусить уступити. Увечері зозуля втихомирюється, щоб при новім брязку деннім знов до нової вернути коротні.

Зозуля кидає наш край при кінці серпня або на початку вересня, щоб у тепліших краях, нпр. в північній Африці, зімувати. В квітні нарік прилітає знов до нас. При сприяючій погоді часом уже в перших днях квітня кує зозуля; однак властивий її час гарячий припадає на місяці травень і червень. Після празника св. Петра і Павла зовсім перестає кувати, або, як наші селяне кажуть, стає німою.

Коли зозуля починає кувати, а дерева ще не олистились, тоді господарі наші віщують голодне літо; коли-ж у той час поля і луги

вже красуються зеленню, то селяне думають, що це ознака гарних урожаїв. Тому то часто чути на селі приказку: „коли закує зозуля до Юрія на голе дерево, то буде голодне літо, а як на лист, то буде поліття“. Тоді то, коли перестає зозуля кувати, саме пристигає ячмінь, і це дало привід до баєчки між людом, мов то зозуля тому затихає, що їдячи зажерливо неспілий ячмінь, горло так запихає остюками, що аж хрипне і німіє. Що це вигадка без всякої підстави, ледви варт і згадувати: бо звісно, що зозуля не чіпає зерна, а виключно бере корм звіринний, передовсим поїдає комах. Де-куди думає сельський люд, що після Петра зозулю гонять усі птиці і клюють дзьобом, тому вона утікає від них і ховається між густим гиллям.

Зозуля не вє собі гнізда і зносить покладки через нерівночасний їх розвій у гнізда плисок, червеняків, кропивянок, пийок і инших малих птичок. Те, що дрібні пташки в своїм гнізді годують иноді зозулю замісць власних дітей, подало тут і там основу до дивовижних повісток.

II.

Як між рослинами калина, так між птицями зозуля в словянській народній поезії займає одно з перших місць. До тої птиці вяжеться цілий світ чудних казок, служить вона часто як символ безпорадної сироти, сумуючої вдови або кинутої жінки. Вже в „Слові о полку Ігоревім“ вложено зовсім у народнім розумінні звісні слова в уста Ярославни, яка плаче-ридає про своє ладо, свого мужа, світлого князя Ігоря, що попав у половецьку неволю.

В казках словянських народів зозуля є женщиною, переміненою в птицю. У Сербів сестра переряжається в кукавицу, тяжко затуживши по мертвім браті. У Поляків княжна, котру віддавали насилком замуж, перемінилася в зозулю, щоб уникнути ненависної долі. По народньому українському повіррю зозуля і дятель колись то були людьми; та потім Бог так дав, що поробились птицями. Тут і там балакають між людом, що зозуля не має пари. Була вона колись жінкою та усмертила свого чоловіка; за те і покарав її Господь. До страшного суду буде вона літати зозулею та блукати самісінька без подружжя по широкім світі, жалібно заводячи за вбитим мужем. На Україні є цікава казка про те, як близнятка перекинулись у соловія і зозулю, а в численних піснях ліричних, співаних у Галичині і на Україні, часто згадується про зозулю способом алеґоричним.

В українських думах сумне кування зозулі належить до особливо улюблених образів і поетичних порівнянь. Сестра тужить по братові,

що пішов на війну, як сиза зозуля, що самітна в борі сумно кличе. — На могилі козака, що поляг у війні, сумують три сизі зозулі. Одна зозуленька — мати старенька, друга зозуленька — рідна сестриця, третя зозуленька — мила убитого. Стара мати плаче за сином кровавими сльозами, котрі зливаються в глибоку ріку і втікають у солоне море. Сестра плаче вже не так ревно, її потік сліз засихає, нім устигне дотекти до моря. Сльози-ж милої ледви що зрошують траву, зростаючу на гробі козака. — Коли на козака має впасти яка пригода, тоді сумує вся природа, мов співчуваючи людській долі: червона калина похиляє віти, сиза зозуля сумно кує, карий коник, завше такий жвавий, спотикаючись, смутно звішує голову і т. и.

В Українців зозуля є також ворожкою-звістницею. Дівчата питають її, за скільки літ лучиться їм сужений, як довго призначено їм жити на світі і и., а зозуля куванням дає відповідь. Вірять також, що хто вперве на весну почує кукання зозулі і має тоді при собі гроші, то і ввесь рік буде мати грошей доволі.

В українських піснях і казках одержала зозуля назву „сива“ або „сиза“. Загалом зозуля є в Українців птицею улюбленою і поетичною. А і в щоденній розмові здрібнілі зозулька, зозуленька, зозулечка вживаються в значінні: „серденько“, „любка“. — Хрущик бедрик або бедрунка так люблений дітьми і дівчатами і часто ними питаний про долю, зоветься в багатьох околицях: „зозулька“.

Повірря, що зозуля перекидається орлом, яструбом або иншою якою хижою птицею, широко розповсюджене між нашим народом. Бойки коло Синевідська говорять, що „з зозулі вийде на орла: вперед зозулею поживе, постаріє та вже і орлом“. Инші говорять, що зозуля живе через 7 літ кукавкою (число 7 є у нас значуще, цеб-то феральне), а потому стає яструбом. Инші знов торочуть, що вона весну живе зозулею, коли-ж ячмінь стане сипатись, тоді перекидається в половика або боривітра або кібця. Поводом до оцих пустих балаканок буде мабуть те, що зозуля барвою вдає трохи на яструба і подібних до нього хижих птиць.

III.

Дня 8 червня 1869 р. — тоді учителював я в реальній гімназії в Дрогобичі — принесено мені молоду зозулю, найдену в гнізді червеняка в гайку на так званій „Гірці“ коло Дрогобича. Була вже добре опірена, барви попелясто-сивої (самчик), і майже така велика, як доросла, тільки літки і кермівки мала ще короткі.

Одержавши той дарунок, зрадів я, бо вже давно бажав мати зозулю, щоб робити постереження над способом життя того цікавого птаха.

Коли мою зозулю вперше взяв я в руки, розкрила дзьоб, мов би хотіла кусати, і головою нагально била об мою долоню; та небавом втихомирилася. Посажена на столі, могла на своїх коротких ногах тільки з трудністю удержатися. Хоч була й велика, але сама не уміла їсти; тому треба було її кормити. На разі дав я їй скілька мух, котрі жадно проковтнула. Пролиґнула також скілька галушечок із хліба, встромлених їй глибоко в горло. Пізніше дав я їй з двадцять гусільниць прядки перстенівки.

В полудень вийшов я на прогулянку і вернувся знов аж пізно ввечері додому, де мене зозуля, трохи не через девять годин нічого не ївши, дожидала, упоминаючись хрипливим голосом про їжу. Маючи в коробці гусільниці, для неї навмисне назбірані, я заспокоїв її голод на хвилинку, а пташина, доневне довшим накликуванням під час моєї небутности змучена, утихла і заснула. І я також ліг спочивати.

На другий день рано вже о пів четвертої пробудило мене переразливе хистання зозулі. Тому встав я і погодував крикливу плеканицю. Однак не надовго заткав я їй пельку. Небавом знов дався чути неприємний її клич: „хист! хист!“ Мусів я знову встати і кормити. А і пізніше треба їй було звичайно що-півгодини давати корм. І тільки, коли звечоріло, затихла. Будилась одначе-ж, коли я засвітив свічку, і робила тоді стільки галасу, що я мусів її широку пасть запхати скількома гусільницями, потім — мов би приголублена — втихомирилась і — хоч горіла свічка — попадала в полудрімку. Звичайно кормив я її гусільницями і ляльками прядки перстенівки і шуриці недопарки. Зрештою пожирала також і инших їй подаваних гусільниць і ляльок мотилів, а також хрущів.

Не легко найдеться між птицями така пажерливиця, як зозуля. Я давав їй що-днини 50—60 дорослих гусільниць прядки перстенівки і шуриці недопарки, окрім того ще багато хрущів і инших комах. З того видко, що пожиточною є зозуля через те, що вигублює шкідливих гусільниць і инших комах.

Варто було бачити, як поводилась, пролиґаючи гусільниць. Над довшими гусільницями, нпр. перстенівки, не раз томилась з півминути, поки їх проковтнула. Часто така гусільниця силкувалась ще видертись з горла зозулі, пручаючись судорожно, однак звичайно даремно.

З грубими і волохатими мала часто ще більше труднощів. Як звісно, ті гусільниці, коли торкнешся до них, звиваються в клубець, нашорошуючи

довкола крихке волосся, котре вбивається легко в людську шкіру і часто справляє в ній запалення. То-ж, коли ними годував я мою зозулю, лучалося, що звинена в клубець гусільниця, була загруба, щоб зміститися в горлі зозулі; я мусів проте гусільницю розрізати або здавити їй голову, і тільки потім зозуля змогла ззісти поданий їй кусок. До придержування гусільниць її пасть відповідно уладжена, широка, рапата, а передовсим язик розщулений, забезпечений на кінці стрілкуватою задиркою. Тому рідко коли удасться гусільниці видертися з пасти цього птаха. Коли моїй зозулі вирвалась гусільниця, то зозуля не була так второпна, щоб утрату дзьобом піднести. Я приучив її вправді до того, але по довгих зусиллях ледви до того довів, що скинену гусільницю скілька разів клюнула, одначе так непроворно, що більшу частину тенес гусільниці розбризкувала — а потому я мусів їй в поміч прибути. Узрівши мене, перестала торгати гусільницю, а натомісць рознімала дзьоб переразливо кричати: „хист! хист!“ мов домагаючись конечно моєї помочи.

З усіх краєвих птахів зозуля, здається, найдовше потрібує помочи в годуванні, коли инші птиці, виняті з гнізда і годовані дома, ще полулітки — сами клюють подану поживу. Яка пажерлива зозуля і яку має жадобу наповнити свій ненаситний шлунок, показує оця подія. Раз було мрячно на дворі; оливяні хмари залягли небо, і майже безперестанно сипав холодний дрібний дощ. У так погоду криються гусільниці і загалом комахи. Тому устиг я для моєї плеканиці назбірати ледви скілька гусільниць на день. Тим паєм неможна було вдовольнити їстовитости зозулі. Через те бідолаха заєдно верещала, літала доокола мене, сідала мені на голові (подібно поводилась, коли мене зрана будила, бо і тоді сідала на поруччі мого ліжка в головах і дрогаючи крилами та кричачи „хист! хист!“ спонукувала мене встати і кормити її) і домагалася прокорму. Та всі її заходи і клопоти тим разом були даремні: я не мав корму для неї, отже не міг вдовольнити її в тій хвилі. Я пробував її прокормити малими галушечками з хліба, але це удалося мені тільки раз (8 червня), і тоді ззіла ледви скілька. Одначе тепер викидала галушечки, встромлені їй у дзьоб, а коли я таки їх піднімав і впихав глибоко в її пасть так, що мусіла пролиґнути, на знак невдовілля судорожно потрясала головою. В таких обставинах не випадало нічого иншого, тільки ждати, поки не дістану корму природного, для зозулі годящого. Але моя плеканиця того не розуміла, а домагалась годування що-раз то сильніше. Потім злетіла сполохана з мого рамени на шафу, де безперестанно голосила своє хрипке: „хист! хист!“

Нарешті замовкла і довго не обзивалася. Тим часом висланий хлопець вернувся, приносячи мені на кропиві найдене гніздо молодих, чорних, білими точечками обсипаних гусільниць кончатця паунця і скілька гусільниць прядки перстенівки. Квапно метнувся я, щоб прокормити голодуючу зозулю; та яке-ж було моє здивування, коли побачив, як бідкалась, щоб проли̇нути майже на один метер довгий мотузок, котрим свічки були овинуті! Вже проли̇нула була більшу частину, і конець висів з її пасти. Боячись, щоб то не пошкодило моїй плеканиці, я витягнув їй із горла мотузок, що відбулось очевидно з її невдовіллям, а потім почастував її гусільницями.

Я дбав по змозі моїй зозулі робити неволю зносливою. Вона могла свобідно літати в моїм досить просторім покої; також по можности багато подавав їй такого корму, якого дістає від своїх плекателів у природі. Пила мало; скілька ложечок води до пиття, влитих у її горло, було для неї аж надто досить. Звичайним її сідалом було крісло, що на його поруччі своїми короткими ногами кріпко держалася. Давалася мені все супокійно брати руками; розуміється, що я вистерігався її давити або иншим яким способом непокоїти. При годівлі злітала часто на наставлений вказуючий палець моєї лівої руки і вмостившись на нім приймала прокорм. Коли наїлась досита, гладив я часом її по грудях, при тім зозуля видавала, не рознімаючи дзьоба, тихий, задоволений, мов би з дерева походячий, клекіт (як тихеньке ку-ку!).

Чудно поводилась моя зозуля, коли я удавав вабний клик самця: при кожнім кукукненні тріпотала літками, судорожно завертаючи головою, мов би хотіла доокола себе шукати. Хоч, як згадано, могла свобідно літати в кімнаті, проте цьому неспокійному і дуже хутко літаючому птахові було в ній затісно. Літаючи часто, ударяла об стіни кімнати так, що незабаром кінці де-котрих її літок і кермівок пообломлювались. Особливої охоти до купання у зозулі я не замітив. Раз обмив я її, та ту прислугу приняла лише з невдовіллям.

Мушу ще згадати, що моя зозуля, не вважаючи на моє піклування, була мені досить невдячна. Два рази утікла. Перший раз за кілька днів, як я цього птаха дістав. Беручи міру з його неповоротности, задумав я його вправляти в літанні. Вправа мала відбутись на подвіррі. Та ледви я підкинув зозулю у повітря, як вона блискавицею шугнула на грушу в сусіднім городі і усадовилася на вершку дерева, а летючи, немало налякала молодий дріб на подвіррі, що ймовірно принявши її за скригульця, розбігся на всі сторони. Отже зараз

її переймлено. Хлопця, котрий її досить непроворно уняв, почала дзьобати, борсаючись і вириваючись. Також і мене дзьобала, коли я її відобрав із рук переємця. Але коли я її приніс знов до кімнати, то ніби отямилась (що дуже явно було знати з виразу її очей), і знов була до мене лагідна, як передше. — Другий раз, щось у тиждень після того, я відчинив вікно кімнати для провітрення. Було це по малому дощеві; небо було заслонене хмарами і тому в пізній годині пополудневій було майже так темно, як перед смерком. Моя зозуля добре нагодована сиділа спокійно на поруччі крісла і, здавалось, не зважала ні на що. Раптом шибнула собою і з неописаною швидкістю вилетіла вікном та сіла на вершку стрімкої тополі. Сполохана літала по околичних садах, сідаючи тільки на тонких верхівях дерев так, що годі було її дістати. То-ж по довгім, безуспішнім уганянні за нею я мусів з нею розпроститися. Аж тут на другий день перед полуднем дає мені знати стражник, що раненько до вікон стражниці прилинув якийсь досить великий птах, бючи сильно крилами у вікно, здається хований, бо ласкавий. Зараз пішов я до стражевої кімнати, де дійсно зустрів мою зозулю, котру тим часом годовано сиром. Видко, що сама собі ще не могла дати ради, і голодна хотіла повернути до мене, та не потрапила до мого мешкання, а залетіла до поблизької стражниці, комунального будинку. Відобравши зозулю, я стеріг її потім ліпше. Держав я її ще яких два тижні; напослідок трудність достарчати гусільниць у відповідній скількости для птаха так їстовитого і брак часу спонукали мене пустити зозулю з початку липня на волю.

Жваво пурхала вона в сусідніх садах з дерева на дерево, причім часто було чути її хрипке „хист! хист!“ Я дожидав уважно, чи не прилинуть на клич зозулі малі пташки, щоб її погодувати; одначе не помітив нічого. Навпаки, налякані горобці і кропивянки уступали з дороги незвичайному гостеві; та скоро призвичаїлись до того крикуна і більше про нього не журились. Ще через два дні чув я від часу до часу хрипке хистання зозулі; та відай небавом пересвідчилась вона, що надто велика голосність у боротьбі за буття часто може бути погубною, бо нарешті бачив я, як дико і полохливо літала, а при сіданні уже не давала чути звичайного свого голосу. Здається, небавом перелетіла до поблизьких гаїв, щоб усунутись перед поглядом злорадих людських дітей.

Отак мав я нагоду помічати в неволі згаданого молодого самчика зозулі трохи довше, ніж три тижні. Головні прикмети зозулі є: пажерливість і нагальність у рухах — саме властивости, котрі ніколи

не можуть зробити цю птицю „кімнатною“. Тому то зозулі не треба ніяк припоручати як покоєвого птаха, тим більше, що звичайний її голос хрипкий і неприємний. (В неволі самчик, як кажуть, не дає ніколи чути свого приємного кування). Найкращий є у зозулі її льот — бистрий, зручний і легкий, хоч і він не довго триває. Але саме того льоту — коли її пустити свобідно в покою — може лише мало показати, — а держана в клітці таки зовсім ні. Навіть найпросторіша кімната є для того непосидящого птаха тільки тісною вязницею. Паристо уложеними пальцями своїх коротких ніг може обняти зручно навіть найтонші вітки дерев, на котрих також знаменито уміє держатися. Як шибаво підлітає, так само бистро спускається сідати, завсігди з витягненою наперед шиєю, мов зображена нетерплячка. Зовсім вірно каже тому український народ про сідаючу зозулю: „паде“. При найменшім зворушенні шибає зозуля до гори головою і розкриває дзьоб. З другого знов боку неможна птиці відмовити певного ступня второпности, як то доста доказує описане вище поводіння моєї плеканиці.

Іван Верхратський.

V. Розвідки.

1. Давні українські пісні й народні казки. V.
2. Як Запорожці живилися з своєї землі. V.
3. Рідний край. V.
4. Суд над Шевченком. VI.
5. Україна в „Кобзарі“. VI.
6. Взаїмна поміч у звірят. VII.
7. Іслям. VII.
8. Чумаки. VII.
9. Життя українських переселенців у Канаді. VII.

154. Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім“.

„Памяти автора „Слова о полку Игоревъ“ присвячує Омелян Огоновський“.

Такі слова зустрічаємо на початку першого тому історії української літератури покійного професора Омеляна Огоновського. Вказують вони на велике значіння, яке автор прикладав до того твору і на пошану, з якою ставився до нього.

І справді „Слово о полку Ігоревім“ не тільки найкраща наша поема з дотатарської доби, але взагалі найсильніший і найможутніший вислів думки і чуття, який переховався нам із нашої давнини. Описується там похід Ігоря на Половців весною 1185 р.

Провідна ідея твору — це любов до батьківщини, любов сильна, безмежна, але мудра.

Що сильна, це видно з кожного слова, котре нас іще сьогодня проникає, як подув степового вітру, бє соромом у лице, палить докором, жене бичами правди, але не відбірає сили, не знеохочує, не тручає в обійми безділля, а навпаки підбадьорює і додає охоти. Безмежна та любов, вона не знає завеликих жертв, не кладе ніяких гряниць програмового обовязку, не каже: „зроби це і те — і спокій!“ Тільки у потребі каже голову положити для добра батьківщини і для слави. А мудра, бо випливає з розуміння відносин. Поет збагнув минуле свого рідного краю, бистрим оком дивиться на теперішність і передбачає, що завтра бути може. Це не тісний шовінізм національний, це справдішній патріотизм, опертий на знанні історії, на свідомости культурної місії і на критиці сучасности. Автор раз-у-раз порівнює сучасну йому хвилю з давнішою, бачить, що замісць до ліпшого йде до

гіршого, що завмирає любов і згода, а шириться зависть та ворожнеча, що минається охота слави, а голову підносить потвора — жадливість.

Князі кують коромоли, а поганці нівечать землю Дажбожого внука. Коли так далі піде, то завоюють нас, перемінять у невольників, винищать.

І опинившися над такою безоднею, автор кричить, що сили має: „Завертайте з дороги, бо вам загрожує погуба!“ Тоді його голос набірає особливої поваги і нагадує виклики тих пророків, що перестерігали свій народ перед занепадом.

Коли зважити, що незабаром опісля справді спадає на нашу землю страшна татарська навала, то „Слово о полку Ігоревім“ треба признати одним із тих нечисленних творів, в яких скривається пророче ясновидіння.

Отже гаряча любов до батьківщини і трівога про її будущину є провідною ідеєю твору.

Але, як лицарська поема, „Слово“ має сильне почуття лицарства. Боротьбу Українців з Половцями піднесено тут до тих велитенських змагань, які творять підставу майже всіх епопей. Це не боротьба двох володарів, двох князів коромольників за якесь місто або за кусень землі, але один момент з довговічної боротьби двох культур, двох частин світу, двох рас. Автор розуміє, що Ігорь необачно порвався з малими силами на велике діло, але проте щиро йому сприяє, бо він відважний герой, який бореться з чужим грізним ворогом в обороні батьківщини, бо він, хоч упав, то упав чесно. Тому і кличе до князів:

„В стремена-ж за землю руську,
За наруги Половчина,
І за рани Ігореві —
Святославового сина!“

*

Та патріотичні відгуки і поетичні відклики „Слова“ мають достатний рівноважник у чудових малюнках степу, походу, битви, утечи з неволі, які донині не втратили свіжости барв і пластики ліній.

Така, наприклад, битва на Каялі є справдішнім поетичним архітвором. „Від рана до ночи, а з ночи до рана летять стріли каленії, бряжчать шаблі о шеломи, тріщать списи гартовані в незнаємім степу, серед половецької землі“.

Це загальне враження битви. А що-ж останеться потім? „Земля костями поорана, кістьми засіяна, кровю полита“. А яке жниво з такого засіву? „Журба і туга для руської землі“.

Такі питання насуваються кожному хто бачить бій. Такі питання бентежили й автора. „І бились день і бились другий, а третього коло полудня поникли Ігореві стяги“. Особливо сумна була хвиля, коли розходилися два найбільші герої того бою: Ігорь і Всеволод. Їх забрали в неволю. Скінчився бенкет. Не стало вина-крови, немов у тяжкім похміллі лежать трупи загиблих борців, Українці поруч Половців. Доокола них шумить трава, і дерева гойдаються, як плачки-жалібниці.

Дивуватися треба, як автор зумів у такім малім образі замкнути так багато змісту. З почуттям великого артиста вязав він враження оптичні з акустичними, лірику з епикою, образ із піснею, настрій з рефлексією.

Порівняння взяв з рільничого життя (жниво) і дружинного (бенкет), розвів їх, витягнув у подробицях і завершив образ.

Це один приклад.

Так само виглядає цілість. У ній звязані в чудову гармонію епичний елемент з ліричним, реальний світ із фантастичним, народна пісня з літературною традицією.

Реальний світ — це князі, княгині, половецькі хани, дружина, цілий історичний підклад, який автор хоче вірно задержати, а фантастичний — це надприродні сили, відгуки української мітольогії, оживлена природа.

Поставити поруч себе Ігоря з Дивом, Ярославну з ґотськими дівами — це завдання таке трудне, що тільки справдішні артисти можуть його добре розвязати, не викликуючи в читача враження анахронизму і неприродности. „В Слові о полку Ігоревім“ вітри називаються внуками Стрибога, Русь — Дажбожими внуками, Боян — Велесовим внуком, Всеслав Полоцький перебігає дорогу Хорсові, на морі плеще лебединими крильми Обида і співають ґотські діви, верхи-дерева кричить Див, а поруч того виступають князі, як реальні, історичні люди, і зовсім ті два світи не шкодять один одному.

Це можливе тільки там, де орудує велика чарівниця — правдива поезія.

Питання, звідки авторові прийшла до голови гадка покликувати до життя тих всіх, мабуть тоді покійних, Дивів і Хорсів? Це була літературна традиція. Хоч ті божества умерли були в житті, але вони жили в поезії, як пізніше в европейській поезії грецька і римська

мітольогія. Було в них багато поезії, як взагалі у споминах давнини. І тому поет, як-небудь сам християнин, впроваджував у свої твори поганських богів.

Так само дружню руку подають собі народна і книжна поезія. Всеволод — це буйний тур з українських степів, він і його брат Ігорь — то два соколи сизі, що злетіли з золотого батьківського стола, Ярославна порівняна з зозулею, Ігорь до неї горностаєм біжить, гоголем прилітає — подібно як у народних піснях.

І так, як там, починаються і тут порівняння переченням „не“: наприклад: „не сороки заскреготали, це Їза з Кончаком Ігоря доганяють“. Битва порівнюється з тучею або з молоченням збіжжя на тоці. Як у народній поезії, так і тут живе вся природа і спочуває чоловікові або ворожо ставиться до нього. Сонце тьмою вкривається, щоб Ігоря перестерегти, птиці зловіщо кричать, орли скликуються на бенкет, трава вяне від жалощів, дерева з туги віти похиляють, стяги глаголять, навіть епитетів багато таких самих, як у народній українській поезії. Наприклад: синє море, сизі вірли, красне сонце, чисте поле, сірі вовки і т. д. А поруч того стиль місцями сильно стиснений, повний поетичних символів, фігур і тропів, з усіми прикметами виробленої артистичної книжної форми. Значиться, автор одною рукою бере скарби з невичерпаної народної поезії, а другою опирається о вироблену літературну традицію, подібно, як не один з пізніших великих поетів.

Особливо близьке „Слово о полку Ігоревім“ до українських дум. Тут і там боротьба в обороні батьківщини, тут і там поважний високий тон, тут і там лицарство поняте не як забава, а як важне діло. І складом своїм нагадує „Слово“ наші народні думи. Вони справді є єдиним, щасливо перехованим памятником української епики між билинами і думами.

*

Хто-ж був автор цього поетичного твору? Як він звався, де і коли жив і хто він був, — не знаємо. Можемо тільки де-що здогадуватися та малювати собі ідеальний портрет світського чоловіка, галицького уроженця, можливо що сіверського дружинника, людини вельми освіченої, глибоко патріотичної, геніяльної. Світський був автор тому, бо духовник не впровадив би до свого твору поганської мітольогії, котра цілком закриває перед нами тих скілька християнських згадок про Божу Матір Пирогощу, про поборників християнства і те кінцеве, хто зна, чи не рукою пізнішого переписувача додане „амінь“.

Що був він сіверським дружинником, можемо догадуватися з симпатії, з якою промовляє про сіверських князів, одною з похвальних пісень, які співали двірські співаки при бенкетах. Доказом — кінцеве славословя. Але годі на це писатися. Автор заявив стільки критичного дару, таку питомеиність гадки, такий свобідний, нічим не стиснений широкий світогляд, такий вільний, високий льот уяви ген аж у країну віщування, що трудно знижувати його високу постать до рівеня двірських співців-прислужників. А кінцеві похвальні слова — це звичайний додаток, який стрічаємо також у наших думах.

Навпаки, можна-б скорше думати, що належав він до княжої родини, бо таке у нього знання історії не тільки рідної землі і то в ріжних її частинах, часто від себе доволі далеких, але також і поєдинчих княжих родів, таке горде почуття лицарської чести і такі смілі, більше товариські, ніж піддапські, вислови про князів і до князів. Всі подробиці княжих родів, їх спосіб думання, їх серце і душу міг знати хтось, хто походив з їх верстви або був дуже їм близький. Так само подробиці походу і вражіння з його поєдинчих моментів міг нам передати так живо тільки той, хто сам брав участь у ньому. Тим-то думаємо, що автор був у поході Ігоря Святославича і зараз опісля, поки вражіння не затерлися, описав його в пісні, щоб князів викликати до війни з Половцями. „За славу Руси, за рани Ігореві!“

Це вища і краща ціль, ніж забава княжого уха за бенкетним столом.

На всякий спосіб поему написано перед 1187 роком, в котрім умірає Ярослав Осмомисл, і до котрого автор звертається з закликом, як до живої людини.

Автор був чоловіком вельми освіченим, і та освіта, як звичайно буває, полишила сліди на його творі, але все-ж таки найсильніше пробивається його власний ґеній, окрилений любовю до рідної землі та рідної пісні, якому не дає спокою трівога про будущину батьківщини.

Вона жене його степами над Дон, вона трівожить його сном Святослава, вона знімає його на самий верх дерева мислі, з котрого видно будущину батьківщини.

Мусів це бути справді ґеніяльний ум, котрий здолав вирватися із заплутаних сварів і межиусобиць княжих, з того вічного „це моє і то моє“, з усіх марниць і турбот сучасної йому хвилі, щоб злетіти по-над час і простір туди, куди долітають тільки ті вищі духи, яких провидіння ставить на сторожі народів і людства.

Там на просторі нашої землі стає одним з перших автор „Слова о полку Ігоревім“. Невідомий, незримий, але такий близький для нас і такий дорогий.

Богдан Лепкий.

155. Українські народні пісні і їх звязок з життям народу.

Народні пісні мають для нас велике значіння через те, що вони тісно вяжуться з життям народу і дають його вірне зображення. В прекрасних піснях виспівав народ журбу матері над колискою дитини, щиру любов молодечу, страждання зрадженої дівчини, тугу відданиці, жаль батька-матері що дають свою дитину в чужі руки на непевну долю, горювання жінки, що її чоловік-нелюб зневажає, або недобра свекруха поневіряє, бідування удови, що „дрібними слізоньками ріллю промочила“, плач сирітки на гробі матері — усе-усе життя людське від колиски до гробової дошки із своїми турботами й радощами, мов у дзеркалі, відбилося у наших народних піснях. А що життя нашого бідного селянина гірке — не солодке і не багато в ньому хвиль радости, ба й цілий наш народ, відколи тямить себе, не зазнав кращої долі, то-ж і пісні народні мають переважно сумовиту закраску, наводять на душу якусь тяжку задуму над людською долею.

Не раз дівчата й матері аж плачуть, співаючи жалібних пісень про розлуку милого з милою, про молодого козака чи жовняра, що пішов на війну та вже й не вернувся. Або жовнярі не тужать у піснях за рідними сторонами та за тими дорогими головами, що їх розлучила з ними тяжка військова служба?

Та не тільки про теперішнє життя співають народні пісні: декотрі з них походять з глибокої старовини, з тих дуже давніх часів, коли наші предки були ще поганами та віддавали божу честь силам природи і небесним тілам: сонцю, місяцеві, зорі, громові, як на це вказують наші колядки, щедрівки, веснянки або гагілки та купальські пісні. Є у нас також багато таких пісень, у котрих говориться про походи воєнних дружин у далекі краї по здобич, співається про давніх князів і бояр, про напади Татарів і Турків, про війни козаків з Поляками і Москалями, про панщинну неволю, про тяжку рекрутчину: усі ті пісні зображають нам давнє життя нашого народу, малюють живими фарбами нашу давню бувальщину, ті пісні говорять нам, хто ми,

Чиї сини, яких батьків,
Ким, за що закуті.

Оце-ж бачимо, що народні пісні — це не пуста забавка молодого віку: у піснях розповів народ про своє теперішнє і минуле життя, про все, що його тішить і що йому долягає, у піснях висповідався народ із усіх своїх скорбот і радощів, розкрив у них всю свою душу.

Коли в дзеркалі бачить чоловік відбиття свого зверхнього вигляду, то в піснях знаходимо відбиття нашої духової істоти, бо звісно, який народ, такі й його пісні.

Учені люди, як Максимович, Метлинський, Куліш, Чубинський, Драгоманів, Головацький і инші позаписували на десятки тисяч українських народних пісень та повидавали їх у друкованих збірниках, які доказують, що Українці мають чи не найбагатшу народну поезію поміж народами Европи. Треба ще додати, що український народ співає багато таких пісень, яких ще й досі не записано. При порядкуванні такої великої маси народних пісень не легко буває завести якийсь прозорий розклад, щоб усякій пісні визначити відповідне місце. Хотячи подати хоча-б поверховий погляд на цю неперебрану скарбницю наших народних пісень, ділимо увесь пісенний матеріял на оцих пять головних відділів:

А. Пісні обрядові і релігійні, як колядки, щедрівки, веснянки або гагілки, пісні купальські й обжинкові.

Б. Пісні історичні і політичні, як козацькі, гайдамацькі, рекрутські, панщинні.

В. Пісні станові, як чумацькі, ремісницькі.

Г. Пісні з життя родинного і особистого, як весільні, любовні.

Ґ. Пісні мандрівні, як баляди про забиття жінки чоловіком за намовою матері і т. и.

Найбільше значіння мають історичні і політичні пісні. До цього розряду зачислюють не тільки пісні про історичні особи і події, нпр. про Хмельницького, про знесення панщини, але й усі такі пісні, що в них відбилися зміни громадського ладу, родинного життя і релігійного світогляду.

Філярет Колесса.

156. Краса українських народних пісень.

В українських піснях, не тільки старих, але часто і сучасних, багато влучних виразів і чарівних порівнянь людини з ріжними речами природи, напр., дівчини з зірочкою, з квіточками, парубка з явором, соловейком; є чарівні малюнки долі і недолі, нещасного кохання, зради. Взяти, напр., таку пісню про закоханого парубка:

Ой зійди, зійди ти, зірочко та вечірняя,
Вийди до мене ти, дівчино та безрідная;
Що зірочка зійшла — усе поле освітила,
Дівчина вийшла — козаченька звеселила.

Співець ще більше користується небесними зірочками далі в описі своєї милої:

Ой я знаю, ой я знаю, чого мила красна,
Перед нею й по-за нею впала зоря ясна!
Ой упала зоря з неба та й розсипалася,
Мила зорю позбірала та й затикалася.

Коли дівчина уквітчала себе зірочками, вона повинна бути гарною — така головна думка.

Для нещасного кохання є чимало красних і мистецьких виразів, напр.:

Як ми з тобою спізнавалися,
Сухі дуби розвивалися,
А як кохатися перестали,
І однолітки повсихали.

Така велика сила кохання, що навіть сухі дуби ожили, — величний поетичний образ.

Або одна пісня починається з того, що

Котилися вози з гори,
Та в долині стали,
Любилися, кохалися,
Тепер перестали.

На що тут вози? А що-ж хліборобові більш відомо, як не вози і вся їх справа? Перерва і знищення кохання порівняні з впиною і знищенням біга.

Багато пісенних виразів дуже яскраво малюють людські почуття у рямцях природи, напр., одна пісня починається так:

Світить місяць на полудне,
Який тепер світ облудний . . .

Надзвичайно влучно сказано, бо нащо тому місяцеві світити в південь, коли і без нього багато соняшного світла, і чи не краще було-б йому світити вночі; так краще иншим людям робити своє діло в слушний час.

В пісні „Ой кудро, кудро кудрявая“ огрядна дівчина вийшла за пяниченька і, натерпівшись горя, каже:

Мені молодій одна шана:
З хати віконцем утікала,
В вишневім саду ночувала,
З соловейком розмовляла:
Соловеєчко як тьох, так тьох!
А я молода як ох, так ох!
А зозуленька — куку, куку!
За що-ж я терплю таку муку?

Відповіди нема, бо часто нема її в самім житті, як про те свідчить инша українська, теж надзвичайно цікава, пісня: „Ой нарву я хмелю“, в котрій багата сестра каже бідній:

Коли-б ти, сестро, така, як я,
То сиділа-б ти в кінці стола:
Коли-б ти, сестро, так робила,
Ти-б в таких латах не ходила,
Що я раненько уставаю,
По два починки напрядаю,
Та свої скрині наповняю,
Та свої діти зодягаю.

Сестра відповідає так:

Сестро моя, сестро багатая!
Ще раніш тебе уставаю,
По три починки напрядаю,
Та чужі скрині наповняю,
Та чужі діти зодягаю!

Особиста доля тут поставлена на великий світовий огляд; видно, що людина страждає, і не видно, для чого або за що.

Иноді нарис пісні здається темним, але, пильно придивившись, можна дійти до розуміння змісту і почути його незвичайну красу. Візьмем, напр., пісню:

Йшли корови із діброви, а овечки з поля,
Виплакала карі очі край милого стоя.

Перший рядок здається зайвим; навпаки, придивившись і поміркувавши, зрозуміємо його красу, як надзвичайно влучного опису того

часу, коли дівчина плакала, часу вечірнього, по заході сонця, коли женуть додому череду і вівці.

Подивимось тепер, як навпаки, дівчина гордує коханням і як надзвичайно гарно та влучно висловлено в піснях її пиху.

В одній пісні приводом зявляється бідність парубка. Дівчина йому на залицяння відмовляє:

Як заслужиш пару волів і пару жупанів,
Тоді сядеш коло моїх вишитих рукавів . . .

Візьмемо ще таку пісенну рисочку:

Яром, яром, долиною-яром
Перелито доріженьку чаром.

Сельська доріженька вється по яру — в Україні багато таких чудових заплутаних доріжок. Звернути з неї нікуди, і ось на такій доріженьці ворожбит налив чару — ні звернути, ні обїхати — образ дуже замисловий і цікавий.

Усі ці приклади взято здебільша з одного тільки пятого тому Чубинського, без довгих заходів, мимохіть, і їх можна далеко збільшити, бо чудових по красі малюночків в українських піснях розкидано безліч.

Досить взяти хоч один розділ поезії, напр., думи, або краще аби-яку з довгих дум про азовських братів, щоб назбірати купу прекрасних образів і малюнків природи і родинного життя. Напр., коротенький, але дуже виразний малюночок того степу, того страшного дикого поля, по котрому колись пробігала хижа Татарва:

Тільки поле леліє,
На йому трава зелена зеленіє . . .

Є чимало надзвичайно гарних з естетичного боку поодиноких пісень, які роблять велике враження цілком, усим своїм змістом, от хоч би ті дві колискові пісні, якими любувався ще Гоголь:

Ой спи, дитя, без повиття,
Поки мати з поля прийде
Та принесе три квіточки.
Одна буде дрімливая,
Друга буде сонливая,
Третя буде щасливая.
Ой щоб спало, щастя мало
Та щоб росло, не боліло,

На серденько не скорбіло,
Ой рісточки у кісточки,
Здоровячко на сердечко,
Розум добрий в головоньку,
Соньки-дрімки у віченьки.

Або:

Ой ходить сон по вулонці
В білесенькій кошулонці,
Слоняється, тиняється,
Господонька питається.
А де хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Туди піду ночувати
І дитину колихати.
А в нас хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Ходи до нас ночувати
І дитину колихати.
Ходи, сонку, в колисочку,
Приспи нашу дитиночку.

М. Сумцов.

157. Взаємини наших змислів.

На перший погляд видається, що враження, які одержуємо нашими поодинокими змислами, так дуже від себе ріжняться, що майже не мають нічого між собою спільного. Що-ж може мати спільного враження червоної барви з вражінням тону С, або вражінням холоду або солоду цукру? Одначе-ж докладніший розслід вражінь виказує певний внутрішній звязок поміж ними. Де-які враження ріжнородних змислів нагадують себе взаємно. Отже-ж показується, що вражають нас подібно:

1 Яскраві, різкі барви, напр., червона, жовта, високі тони, згуки: и, е, і, гострі предмети, жар та сильні запахи і рух;

2 темні барви, низькі тони, згуки: а, о, у, мягкість, холод, душні пахощі й тиша;

3 барви рівнодушні: біла, сіра й чорна, шелести, та загалом „рівнодушні“ враження инших змислів.

В наслідок того ми маємо можність, впливаючи в певний спосіб на один змисл, настроювати відповідно й инші змисли, в тім власне й лежить настроєний, „імпресійний“ напрям у штуці, який в поезії

та в музиці намагається слуховими враженнями викликати враження барв, світла, дотику й руху, а в малярстві намагається викликати враження згуків та инших змислів. Правдиві мистці поезії, музики й малярства грають тим способом до вподоби на наших нервах. Згадаймо тільки незрівняний настроєвий вірш Шевченка „Вечір“. Надходячий вечірній сутінок і тишу віддає поет численними згуками а, о, у.

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть,
плугатарі з плугами йдуть,

а тим часом раптом проривають цю тишу дівчата своїм співом, і їх дзвінкі голосочки й жвавий рух зазначені знаменито згуком і в поезії:

співають ідучи дівчата.

Розуміється, що такі пристосування згуків до змісту поезії виходять у правдивих поетів зовсім несвідомо, як конечний наслідок достроювання слів до свого поетичного натхнення, і не даються ніколи заступити штучним добіранням слів; при тім треба признати й те, що вони не є конечними условинами даної поезії, у самого-ж Шевченка маємо багато чарівних поезій, в яких зовсім не бачимо того пристосування поодиноких згуків.

Зате в музиці, співі та малярстві користуються артисти частіше згаданими анальоґіями змислів. Згадаймо тільки, як знаменито відтворив Лисенко скажений рух хвиль Дніпрових порогів у музиці, підкладеній до поезії Шевченка: „Бють пороги“, пригляньмося яким-небудь картинам мистців малярства, і переконаємося, що така анальоґія безперечно істнує та в малярстві й музиці має широке пристосування.

Взаємна подібність вражінь, яка лекше дається відчути як означити ясно словами, є безперечно також причиною, що до ближчого означення ріжнородних вражінь вживається загально тих самих слів, слова: гострий, твердий, мягкий, вживаються загально не тільки до означення вражінь дотикових, але й инших змислів; адже-ж загально кажеться: гострий смак, твердий згук, мягкий тон, загально також вживаються означення: крикливі барви, теплі або холодні краски, ясні або чисті тони.

Така анальоґія вражінь змислових має свою глибшу причину; всі наші змисли є складовими частинами того самого нашого нервового укладу, що збудований з тої-ж самої матерії та творить одну нерозривну цілість, тому-ж і не диво, що вони всі стоять між собою в тіснім звязку, хоч він такий глибокий, що скоріше дається відчути, як означити докладно словами.

Іван Раковський.

158. Новітні вигади в старовині.

Ніщо не всилі зробити старої та нової історії культури такою принадною, як живе навязання теперішности із старовиною: в дзеркалі теперішности треба оглядати старовину, в дзеркалі старовини — теперішність.

Кожний корисний винахід чи відкриття, кожна важна наукова теорія, яка виступає в наших часах, завертає мимоволі наш зір у старовину. Ми питаємо, чи подібного не знали давніше, і нерідко на наше немале здивування зустрічаємо одно чи друге таке, вже перед століттями, перед тисячами років. Ми бачимо, що старовинні народи часто-густо підходили до того, що пізніше здійснилося, так дуже близько, що питаємо, як могло статися те, що тих гадок, які на погляд тільки малий крок ділив від дійсности, а від яких користь б'є нам в очі, їх винахідники не стежили далі, що тодішній світ їх не доглянув, а пізніші віки їх призабули.

Ми хочемо на пробу виказати рядом прикладів, що де-які речі й появи щоденного життя, які ми звикли вважати наскрізь новітніми, таки можуть уже в далекій старовині вказати на своїх певних предтеч та попередників, у певній мірі на свій більше примітивний рівноважник та праобраз так, що нерідко мимоволі пригадується той славний вислів, який Ґуцков у своїй драмі „Уріель Акоста" вкладає в уста рабина Бен Акіби: „Нема нічого тут нового!"

От візок-самомір (таксометер), це-ж безперечно новинка свіжої дати. Але послухаймо. Великоважна для історії культури 9 глава X книги De architectura звісного римського письменника і воєнного інженіра Вітрувія (Vitruvius), де побіч будівництва обговорюється також техніка давніх віків. Тут знаходимо дуже важні дані про конструкцію старинних возів, які для свого дотепного та автоматично функціонуючого приладу на осях мають, так сказати-б, покажчик годин та миль. Отже можна їх уважати найстаршими таксометрами, принаймні їх предтечами та історичними прототипами. Тут не місце пояснити докладно конструкцію тих старовинних візків, що зрештою без показання моделю й не конче добре удалося-б; та все таки треба хоч стільки сказати, що за кожний раз, як переїхано одну милю, впадав з чутним гомоном камінець до бронзової посуди, підставленої під поміст візка. Число камінчиків, так кінчить Вітрувій, які опісля разом з-під споду виймалося, буде вказувати проїхані милі підчас їзди. Опис того приладу надиво такий докладний, що по даних Вітрувія дається він дуже добре зреконструювати. Само собою розуміється, що такі візки були дорогі, і тільки багачі могли собі дозволити на таку роскіш.

Римський історик Юлій Капітолін (Capitolinus) говорить і про другий рід дуже цінних, люксусових візків про vehicula arte fabricae nova perplexis diversisque rotarum artibus et exquisitis sedilibus nunc ad solem declinandum nunc ad spiritus opportunitatem per vertiginem, отже безупряжні візки новітньої конструкції, яких колеса сами від себе оберталися довкола своїх осей за поміччю якогось дотепно вигаданого механізму та складного колісцеватого приладу. Сідла були так уладжені, що захищували візників перед соняшною спекою. Також можна було ті сідла так завертати, що їздцям у дорозі завсігди дув вітер у плечі. На жаль з причини скупого опису не можемо виробити собі ясного образу про ті візки, хоча без сумніву мова тут про найстарші окази самоходів, зовсім прості візки, що їхали без упряжі. Здається, що тут складну систему зубатих коліс вправляли в оборот чи в рух невільники, що сиділи на возах.

При тій нагоді треба вказати на одно замітне місце в книжці Роджера Бекона, вченого англійського монаха з 13 століття. В своїй книжці De nullitate magiae пише Бекон таке: „Можна зробити також візки, що без звірів порушаються з незрівняною швидкістю. Далі можна зробити прилади до літання так, що всередині сидить чоловік і крутить корбою і так за поміччю незвичайних крил літати в повітрі на лад птахів.“ Так отже перед більше як 600 літами мали-б бути заповіджені самоходи та літаки!

Під автоматом розуміємо безперечно кожний механічний прилад, що сам від себе порушається, що його вводить в рух на якийсь довгий час не якась там дія зовні, а сили скриті в нутрі, як пружини, тягарі і. и. В тіснішім розумінні це механічний прилад, що за поміччю якогось внутрішнього механізму наслідує роботу живих істот, от напр., людей або звірів, та ще й зроблений на їх подобу. Коли-ж тепер хто гадає, що автомати це щось зовсім новітне, дуже помиляється. Винахід автоматів досить стародавній, тільки одно — його часу неможна точно подати. Ходячі статуї Атенця Дайдаля належать без сумніву до казки, але історичним є деревляний голуб, що його бистроумно сконструував фільософ і механик Архіт із Таренту. Той голуб міг дійсно на взір живого кружляти в повітрі, розуміється, тільки в короткім обсягу. Ґелій, якому завдячуємо цю відомість, цитує виразно як свого свідка грецькі слова достовірного Фаворіна: Ἀρχύτας ἐποίησε περιστερὰν ζυλίνην πετομένην, ἥτις, εἴποτε καθίσειεν, οὐκέτι ἀνίστατο. Отже, коли автоматичний голуб по довершенім льоті впав на землю, то другий раз не міг уже піднестися, зовсім так, як перестає бігти та дитяча забавка — коли вже вичерпається в її нутрі накру-

чена пружина. Із старших автоматів згадує Павзаній про мідяного орла в Олімпії, що широко вимахував крилами, далі про повзаючого слимака Деметрія з Фалєрону, потім про подібний до чоловіка автомат, т. зв. андроїд Птолємея Філядельфа, котрого старовинні дуже подивляли, і про котрого внутрішнє уладження на жаль нічого ближче не подано. Малі автомати, як от птахи, що співають або бють крилами, і инші раз-у-раз виробляються годинникарями в Женеві. Також Норимберґа продукує у великій скількости танцюючі ляльки і и. Найчастіше в новітніх часах зустрічаємо такі автомати, які по вкиненню грошевої монети викидають де-коли якийсь товар або грають музичний твір. І такі торговці-автомати були звісні в старовину. Після докладного опису математика Герона з Олександрії вже в тих часах були уставлені по святинях автомати із свяченою водою, з котрих витікала вода, коли хто вкинув до середини одну драхму або один оболь. Той Герон, що жив, здається, в I віці по Хр., був знаменитим фізиком, механиком і спорядчиком ріжних тискарень, у яких викликав дію чи то тискарем водним чи то атмосферичним або огрітим повітрям чи то парою. Само собою розуміється, що й Герон мав уже також своїх предтеч, головно серед старовинних Єгиптян, від котрих він де-що й переняв.

Вихідною точкою для історії парових машин була, здається, Геронова куля, що вводиться в дрогання ударом в зад випливаючої пари. На тисненні води чи повітря полягав також автоматичний гомін труб, коли відчинялися святині. Зрештою уже перед Героном сконструував Ктезібій водяні орґани (ὕδραυλος або organum hydraulicum). Вони були зложені із сімох сопілок, почасти із спижу, почасти з тростини, а гралося на них за помічю клявішів.

Теорія ліварів, які тепер завдяки широко звісним сифонам (σίφονες) кожному впадають в очі, дуже давня, і вже Герон користувався нею, вживаючи її до найріжнородніших цілей.

Громозвід загально вважається винаходом Венямина Франкліна, а час появи того важного відкриття подається на 1752 рік. Але хто хоч трохи обізнаний із старо-єгипетською культурою, той буде знати, що в Медінет-Абу вже коло 1300 р. перед Хр. вершки високих щоглів, які побудував Рамзес III на мійських воротях, були позолочені для проводження грому, а про старогрецьких та римських жерців ідуть чутки, що вони вміли таку штуку, що приманювали громи з неба до певних місць. Про Нуму Помпілія каже Лівій таке: „А щоб приманювати ті громи, посвятив він на горі Авентині жертівник для еліцейського Юпітера.“ Ту штуку заманювати від богів

громи (хоч первісно в тій вірі, що через те пізнається воля богів) мав виконувати сам Нума з особливим знанням того предмету. Формулки конечні для заклинання та зачаровування уложив Нума на письмі. Коли його наступник Туль Гостілій захотів раз при обряді в честь еліцейського Юпітера вжити тих зачарованих речень і зробив у виконуванні одну помилку, розгніваний бог ударив громом і спалив короля разом з його домом (Livius I. 31, 8). При таких невдачних експериментах приманювання громів з неба зараз грім забивав жерців. Вони піднімали до неба дрюки, оковані металем, бо завважили, що металі найбільше пригідні до грому. Але ці дрюки остільки не були дійсними громозводами, оскільки не доставало їм металевого відводу до вохкої землі. Та все таки вже тут у старовині видно що-найменше почин.

Кожний знає, яка важна тепер голубяча почта у війні та мирі. Відділ воздухоплавців залізничого полку в Шенеберґу коло Берліна виучує на окремих почтових стаціях голубів тільки виключно до бальонової служби. При всіх цісарських маневрах стоїть при головній кватирі 50 або й більше листових голубів до послуги; а про Бісмана знаємо, що він підчас своїх африканських експедицій мав звичай возити з собою й німецьких листових голубів. Листовий голуб може перелетіти в одній минуті 1200 м., а де-коли перелітає й 1700 м. на минуту. Та не всі знають, що голубяча почта вже добре була звісна Арабам, Грекам та Римлянам у старовині. До передавання вістей з Баґдаду до Алєпо і здовж малоазійського побережжя до Олександрії Араби держали голубів. Одною з найбільше милозгучних пісень Анакреонта (εἰς περιστεράν) уважається, як звісно, та пісня, яку він послав Батилі почтовим голубом. Як знаємо з Еліяна, сповістив переможець у олімпійських ігрищах Тавростен своїх еґінетських земляків про свіжу перемогу голубом. Коли Антоній замкнув у Мутині Брута, тоді той, щоб подати всьому світові звістку про свою біду, вжив до того голубів. Де-коли при переданні вістей уживали замісць голубів також ластівок. По Плінію римський лицарь Цеціна сповістив своїх приятелів ластівками про свою перемогу четвернею в цирку; а знов по Фабію Пікторові сповістила ластівка Римлян, яких облягли Ліґустини, про день, призначений на відсіч числом узликів, що були на нитці, привязаній до її ноги.

Павло Ваґлєр.

VI. Промови.

1. В XLIV роковини смерти Т. Шевченка. 2. Привіт на Сокільське свято. VII VII.

159. В свято відродження.

(Промова, виголошена на ювилейнім Маркіяновім Святі в Бережанах д. 17 падолиста 1911.)

Цвітка дрібная молила неньку,
Весну раненьку: „Нене рідная!
Вволи ми волю, дай мені долю:
Щоб я зацвіла, ввесь луг скрасила,
Щоби я була, як сонце, ясна,
Як зоря, красна, щоб я згорнула
Ввесь світ до себе!“
„Доню голубко!
Жаль мені тебе, гарная любко!
Бо вихор свисне, мороз потисне,
Буря загуде . . .
Краса змарніє, личко счорніє,
Головоньку склониш, листоньки зрониш,
Жаль серцю буде . . .“

Оця траґедія квітки, тої першої весняної квітки, яка, прочуваючи животворний промінь сонця, рветься до життя, дарма, що потисне ще мороз, що звялить оцю ніжну істоту, — ось так ввижається мені траґедія того молодого серця, тої сильної жадоби життя душі, того могутного духа, що вирвав із закостенілої мертвеччини і поніс на ясні соняшні левади ґенія нашого народу — а сам схилив свою журбою прибиту голову, не діждавши соняшного сяєва, не огрівши соняшним теплом своєї стурбованої, непотішеної душі. Ось так ввижається мені траґедія Маркіяна Шашкевича.

З одної сторони важка зіма — важка, мертва зіма нашого життя: суспільного, політичного, письменського — народ у кайданах панщинної неволі закріпощений, несвоєвільний раб, понижена, прибита

маса, а ті, що побіч безпросвітного народу українське імя носять, не менше важкою, крижаною брилою мертвеччини придавлені, холодом її студеного подиху заморожені, а ще й ті, що ще українське імя носять, а корінем мовою від української землі вже відірвані — даремно ждати-б їм одним і другим на животворне проміння цілющого українського сонця . . .

Така важка зіма нашого національного життя . . .

А під льодовими оковами бється невміруща течія живої енергії, проявляючися тужливими співами прибитої народної душі, роскішними картинами чарівного казкового світа, творами буйної фантазії нашого народу, незакованої в ярмо панщинної неволі, буяючи в надземських, невловимих мріях, далеких від щоденного горювання . . .

А там у Полтаві, на другім краї розлогих українських земель, продираються перші проблиски весняного сонця.

Від розлогого українського степу віє весняним леготом, з-під високих могил, що вагою своєю придавлюють козацькі білі кости, добувається могутним гомоном течія минулого славетного нашого життя, духи великих батьків накликають своїх нащадків, щоб прокинулися зо сну, отрясли з душі своєї кайдани неволі, щоб кинули чужу, непривітну ниву та стали збитими рядами орати запущений свій рідний переліг!

Від скельних Татр по небосяжний Кавказ — від Тиси вод та срібнолентого Сяну по мокровини Припяти, джерела Десни та Дон славутний, по бурливі хвилі Чорного моря — українського моря та солоні води далекого Каспія, чується шелест крил ґенія українського народу, що тільки що зривається до льоту, обіймаючи своїм духом будуче життя на широкому просторі земель України, прочуваючи своїм віщим вітхненням колишню славу багатого українського народу!

Сьогодняшнє наше свято — це не є свято поета, письменника — це свято ґенія народу. Слава поетів минає, творчість письменників старіється — приходять нові поети, споруджають пишніші храми, якими притемнюють память своїх попередників, приходять нові письменники, вводять нові напрями своєю творчістю, кладуть у могилу память давніших мистців слова — ґеній народу остається вічно новий, вічно свіжий, ніким не притінений, ніякою силою не зрушений із своїх основ — вічний . . .

Доки житиме й розвиватиметься український народ, доки сятиме українська народна ідея — доти житиме у вдячній памяти України Маркіянове імя, імя людини, що, як поет, попала-б може в забуття, але, як творець нашого відродження, має незатерту память у культурній історії рідного народу.

БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ ШКОЛИ У ЛЬВОВІ

Те, що маємо сьогодня, чим повеличатись можемо, що підносить нашу вартість і додає нам сил до дальшої праці — всі наші успіхи на кожному полі — це дар народного ґенія, що проявився в нашому житті ідеєю Маркіяна Шашкевича. Коли сьогодня покланяємося могутній силі нашого народу, ми клонимо голову перед його життєвою енергією, перед його непереможним, повним жадоби життя духом!

Свято Маркіяна — це свято перемоги українського народу, перемоги над мертвотою, перемоги над приниженням духа, перемоги над зневірою. Це свято відродження українського народу.

„Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь в той сумний тин,
Най свободоньки сонечко заблисне:
Ти не неволі син!“

промовив, певний себе, горде слово Маркіян Шашкевич, прочуваючи віщим духом те сонце свободи українського народу. А в століття його відродин співає другий син галицької України — Іван Франко ось який гимн у честь ґенія свого народу:

Народе мій!
Невже-ж задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любовю,
Тобі жертвуючи і душу й тіло?

Задармо край твій ввесь политий кровю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоровлю?

Задармо в слові твоєму искряться
І сила й мягкість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух підняться?

Задармо в пісні твоїй ллється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання.

В руках людини доля людини, в руках народу доля народу!! Хвиля зрозуміння своєї сили стає хвилею свободи!

Хвиля пошанування памяти ґенія українського народу стає признакою, що народові українському свободоньки сонце заблисло, що він не неволі син!

*

Сьогодняшнє Маркіянове свято в Бережанах — це свято тої землі, яка пестила молоду душу поета, плекала його гарні почування, вщіплювала в його душу почуття краси, любов рідної землі, рідного слова . . .

Тут по цих горах Бережанщини буяла молодеча уява Маркіяна підчас його ґімназійних наук. Як учень бережанської ґімназії, він не міг не підкоритися красі нашої країни, не міг не полюбити тої рідної землі, її народу, гарної цвітучої мови того народу, на якого лоні довершувалася таємнича в житті чоловіка переміна з дитини в молодика. Той час, коли в душі молодика починають родитися незрозумілі почування, коли проявляється в його душі туга за красою, погоня за ідеалами, та таємнича доба в житті кожної молодої людини припала Маркіянові на лоні поетичної Бережанської землі.

Хто всилі збагнути сьогодня, як багато завдячує Маркіян Шашкевич нашій Бережанщині? Оцінити це зможе тільки той, хто задумувався над впливом природи на душу, на чуття, на уяву людини, на гарні й людяні почування її душі. Хто всилі збагнути сьогодня, скільки заважили в звороті Маркіяна до народної мови, до мови рідного народу як-раз спомини поета з-посеред круга народу Бережанщини?

Сьогодняшнє свято Бережанщини стає своїм значінням в ряді великих свят у Підлиссі й у Львові. Після них прийшла черга на Бережани, звязані молодечими роками Маркіяна Шашкевича з нашим національним відродженням.

Свято Бережанської землі — це важна ланка в святі відродження українського народу.

Але свято це в першій мірі свято молоді.

Літа йдуть за літами — що-раз нові ряди нашого молодого покоління напливають до жертвенників знання, науки! Що-раз нові відділи піонірів нашого відродження полишають мури сірого ґімназійного будинку й стають у ряди української чільної інтеліґенції — виповнюють прогалини по старих своїх батьках, здобувають нові становища, позиції.

До вас — що вже не довго, до вас, що за рік, за два, за три підете в життя, до вас, молоді серця, звертаюся з гарячим закликом:

Бережанська молода Україно!

Сполучені бережанською природою, сірими мурами гімназійного будинку сполучені з великим Маркіяном, задержіть глибоко в душі своїй память сьогодняшньої хвилі. А хвиля ця, поклін памяти батька нашого відродження — нехай западе в твою душу, молода громадо, незатертим спомином почести, пошани до рідного слова, рідної мови, до рідного народу, до ідеї відродження України!

Молодче! Ти не неволі син!

Твоя батьківщина, твоя Україна покликала тебе здобувати собі знання і стати опісля вірним її сином, дужим, завзятим робітником на розлогих її царинах. Кріпи свій ум до колишньої громадської праці, стали своє серце в огні любови рідної мови, народу рідного, в огні любови України!

Обітницю у глибині серця зложи ось тут перед тінями великого Маркіяна берегти його ідеї довіку, стояти непохитно, кріпко, твердо на сторожі ідеї відродження України, не схитнутися, не збитися ніколи з ясного, світляного шляху українського життя.

А шлях той такий рівний, такий просторий, чарівний такий, принадний . . .

А праця на тому шляху така вдячна, така роскішна, така повна вдоволення . . . дарма, що трудна, дарма, що вистелена не раз терням.

Хвиля ця, в котрій ти, молода українська громадо, прийшла разом із батьками своїми поклін глибокий зложити памяти Маркіяна, хвиля ця нехай тобі на ввесь твій життєвий шлях просвічує, як провідна звізда в твоєму прямуванні до мети — до повного відродження України!

Антін Крушельницький.

160. Промова у відповідь на привітання в часі 25-літнього ювилею.

Першим моїм словом нехай буде щира подяка всім тим, що впорядили оце нинішнє свято. Поперед усього подяка молоді, що не щадила на це праці і заходів; подяка всім тим, що явилися тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка промовцям, що промовляли з цього місця. Подяка врешті й моїм противникам. За двадцять пять літ моєї праці доля ніколи не скупила мені їх;

вони підгонювали мене наперед, не дали мені застоюватись на одному місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються зо мною чесною зброєю.

Коли скину оком по нинішньому зборі, то запитую себе: за-для чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані ніяким героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загріти всіх до себе. Двадцять і пять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсігди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стіною. Муруючи стіну муляр кладе в неї не тільки ґранитові квадри, але як випаде, то і труск і уламки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може й знайдеться де-який твердіший камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. В кожнім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим; а виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до памяти будущих поколінь, але мені це байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

Як син селянина, вихований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обовязку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я змалку засвоїв собі дві заповіди. Перша, то було власне почуття того обовязку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив змалечку, що нашому селянинові ніщо не приходиться без важкої праці; пізніше я зрозумів, що й нам усім, як нації, ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не сподіватися. Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я дбав присвоювати нашому народові культурні здобутки инших народів і знайомити инших з його життям.

Головну вагу клав я завсігди на здобування загально-людських прав, бо знав, що народ здобуваючи собі загально-людські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усій своїй діяльности бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до иншого. Це було власне

випливом мого бажання — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у ніякім такім питанні, що складається на зміст людського життя. А зрозумівши що-небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й инших до того, щоб зацікавилися тим і розуміли це. Де-хто виправдував мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидатися на ріжні поля. Але мені здається, що тут більше причинилася моя вдача, те гаряче бажання — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що цей брак концентрації зашкодив мені, як письменникові, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадили матеріял, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом спорудитися пишне, сміле склепіння.

Так отже не для мене це нинішнє свято. Я почуваю, що я не заслужив на нього. Але воно наповняє мене радістю, як признака того, що в широких колах нашої громади займається або й сильно вже горить бажання освіти, свободи і широкого індівідуального та громадського розвою, бажання, котрого виразом є мої писання. Вийшовши з самого дна нашого народу, я намагався однакою любовю обняти всі його верстви, а нинішнє свято є для мене знаком, що у нас будиться, а де-куди вже й ярко палає бажання солідарности з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвиток простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую Шановній Громаді за нинішній вечір. Здається, не потребую обіцювати, що й на далі я не зійду з тої дороги, якою йшов досі. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; це не геройство, а просто елєментарна сила веде мене цею дорогою, сила моєї хлопської крови.

Певна річ, у моїй діяльности було чимало помилок — але хто-ж, роблячи якесь діло, не помилився? Та нині я можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що або мені самому або иншим вони служили осторогою і наукою. А що до себе самого я завсігди держався тої думки: нехай пропаде моє імя, але нехай росте і розвивається український народ!

Іван Франко.

161. Слово над гробом учениці.

„О чадо, кто не восплачеть —
зря твое лице увядомок?“
(Пісня церковна.)

Марійко! Наша добра, сердечна Марійко! Чого ти так скоро відлітаєш від нас у вирій? Хіба-ж це вже осінь у тебе? Чи не бачиш, як гарно навкруги пишається весна, як у соняшному морі купається вся природа, а смарагдова зелень так і манить до життя? Бачиш, як квіти, ці весняні, запашні квіти ледви що починають розцвітатися, а теплий вітрець-добродій заносить їх милий пах аж до тих великоміських дітей-школярів, що не мають спроможности та часу плекати їх власними руками і любуватися їх красою? Бачиш довкола себе той віночок товаришок-подруг, що прийшли, щоб віддати тобі останню прислугу?

Пощо кидаєш гарну весну, вона-ж хотіла влити життя у твоє слабеньке тіло, що стільки годин пересиділо не раз над книжкою, вона хотіла скріпити твого духа, що, мов бджілка, завчасу забрався до праці, щоб з усіх квітів людських відомостей зібрати як найбільше солодкого меду-знання. І ті квіти для тебе росли — щоб гарним віночком уквітчати твою молоду голівку. І вітрець-добродій для тебе ніс їх милий пах, щоб своїм оживляючим віддихом перемогли силу страшної хвороби, котра точила твій молоденький орґанізм. І ті твої посестри-подруги для тебе прийшли, а їх червоні з плачу очі та сумний вигляд най будуть тобі запорукою, що кожна з них радо перелляла-б частину свого здоровля у твоє мертве тіло, щоб тільки знову побачити тебе живою, щоб знову почути твій лагідний голос та побачити тебе в тій першій лавці, в котрій від скількох літ звикли тебе бачити.

Пощо покинула ти свою школу, що пишалася тобою та послугувалася, скільки разів треба було промовити її іменем? А тих своїх добрих пань, тих панів учителів, що показували тобі стежку у велику гущавину людського знання, що ніколи не могли знайти досить слів похвали для тебе, що в тобі постерігали великий поступ своєї праці — і тих — пощо ти покинула?

Так Бог велів! Хто всилі збагнути недостежні стежки Божого провидіння? Хто зуміє зглибити бездонну пропасть Божої премудрости? Де око, що може продерти занавісу, яка заслонює перед нашими очима найближчу будучність? Хто знає, скільки чорних днів було-б у її житті, скільки гірких хвиль зазнало-б це добре, слабо-

сильне, але неутомне в праці єство в тяжкім учительськім званні, яке вибрало собі; скільки разів закервавилося-б це щире серце, що досі не знало, що злість та людська ненависть, що уміло тільки любити всіх та всім тільки добра бажати?

Коротке було її життя, але великим похвальним гимном в честь всемогущого Бога, бо на нього складалася любов Бога, любов рідні, любов до всіх, що в яких-небудь були відносинах до неї, невпинна праця, совісність у виконанні обовязків, невинність та непорочність у всім.

Тобі спішно було, Марійко, відобрати нагороду з рук Спасителя і не годиться тобі цього жалувати. Так нас учить наша свята віра, так нам велить наш розум, просвічений світлом Божої правди. Так, це свята правда!

Але ми є люди, тисячними незримими нитками звязані з туземним життям! Нам вільно відчувати жаль по страті дорогої особи, нам вільно плакати по ній! Такий жаль сам Господь освятив, проливаючи сльози над гробом свого друга Лазаря!

То-ж знай, Марійко, що глибоку рану завдала ти нам усім своєю смертю! Час вилічить рану, але знак по ній все лишиться в наших серцях, і скільки разів твої добрі батьки почують, як хтось говоритиме про добру-найліпшу доню, стільки разів ти, мов жива, станеш у їх памяти, стільки разів подумають собі: „Хіба не ліпша від нашої Марійки“. Скільки разів твої пані та панове учителі, скільки разів твій катехит згадуватимуть про взірцеву ученицю, стільки разів подумають, що ти і для неї могла-б бути взірцем. Скільки разів твої посестри розповідатимуть про найліпшу товаришку, стільки разів скажуть, що ліпшої від тебе вже ніколи мати не будуть.

Чи чуєш, Марійко, оці слова? Вони щирі-прещирі, в них ні крихіточки пересади, вони пливуть із серця. А ти супокійна, холодна, мов мармурова лежиш. Байдужні вони тобі, бо ти вже з уст Спасителя почула найвищу похвалу, бо ти вже почула щасливі слова: „Добра доню, добра і вірна! В малім була ти мені вірна . . . ввійди в радість дому Господа твого“. Тобі байдужні наші слова, ти і в житті не про них дбала! Не за-для похвали й признання виконувала ти свої обовязки, а тому, що виконання обовязків є виконанням Божої волі, є найвищим завданням чесної людини. Не за-для тебе говорю я ці слова, а за-для тих твоїх товаришок, що стоять навкруги твоєї домовини, щоб ти і по смерти полишилася для них взірцем.

Останніми словами прощаємо тебе, Марійко, а твої мертві уста цих слів до нас не промовлять. Але твій дух, що є свідком нашого жалю, громовим голосом смерти прощається з нами. Прощається з вами, дорогі батьки, ваша сердечна Марійка. В-останнє кланяється вам і голосить: „Батеньку рідний! Матінко люба! Я завсігди була вам слухняною, я ніколи не робила нічого проти вашої волі. Один-однісінький раз я не послухала вас і пішла туди, де ви не хотіли.

Не плачте за мною. Так Бог велів!

Прощайте, товаришки, прощайте, всі знайомі і приятелі, прощайте всі, що не жаліли труду і прийшли одвести мене на вічний супокій. Нехай вам Бог за це заплатить!

„Азъ ко Господу Богу моєму гряду.“ Амінь.

Теодозій Лежогубський.

VII. Листи.

1. Лист Т. Шевченка до Лизогуба.
2. Лист Т. Шевченка до Лазаревського.

162. Листи Тараса Шевченка до Лазаревського.

I.

Великим веселієм звеселили Ви мене своїм добрим, християнським листом у цій бусурменській пустині. Спасибі Вам, Друже мій добрий, — я з самої весни не чув рідного щирого слова. Я писав туди де-кому. А Вам першим Бог велів розважити мою тяжку тугу в пустині щирими словами. Спасибі Вам!

Не знаю, чи дійшов мій лист до Ваших рук (бо я послав у Седнев 24 жовтня, не знаючи, що Бог заніс Вас аж у Одесу). Жаль і дуже жаль мені Вашої маленької: згадаю, то так неначе бачу, як воно манюсеньке танцює, а Ілія Іванович грає і приспівує . . . Не скорбіть, може воно добре зробило, що перейшло на той світ не мучене страстями земними.

Були Ви в Яготині літом, що там діється? Де тепер живуть яготинські анахоретки? Я писав через Вас до В. Н., не знаю, чи дійшло. Що вона, сердешна, поробляє? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише хоч одну стрічечку, — її прекрасна добра душа мене частенько навідує в неволі.

Бодай і ворогові моєму лютому не довелося так каратись, як я тепер караюсь. І до всього того треба було ще і занедужати: в-осени мучив мене ревматизм, а тепер цинґа — у мене її зроду не було, а тепер така напала, що аж страшно! Холера, дякувати Богу, минула нашу пустиню, а ходила близько.

Сажин мені нічого не пише; не знаю, де він дів мій портфель з рисунками дрібними; там їх було цілий жмут. Як побачите його, то спитайте, та візьміть до себе, а ящик з олійними фарбами нехай собі оставляє. — Ви питаєте, чи покину я малювання. Рад я його покинути, так неможна; я страшно мучуся, бо мені заборонено писати та рисувати. А ночі, ночі! Господи! Які страшні та довгі! . . . Та ще й у казармах.

Добрий мій друже! Голубе сизий! Пришліть ящик Ваш, де є вся справа, альбом чистий, і хоч один пензель Шаріона. Хоч инколи подивлюся, то все таки лекше стане. — Просив я В. Н., щоб мені книжок де-яких прислала, а тепер і Вас прошу, бо опріче Біблії нема і одної літери. Як що найдете в Одесі Шекспіра, переклад Кетчера або Одисею, переклад Жуковського, то пришліть, ради Розпятого за нас, бо їй-Богу з нудьги одурію! Послав би Вам грошей на все те, так дасть-Біг. До шеляга пропали. А може Бог пошле, то я Вам коли-небудь оддячу.

Як будете посилати, то шліть на моє імя. Та, Бога ради, напишіть що-небудь про В. Н. і про Їляфиру Івановну та поклоніться від мене Ілії Івановичу, Надежді Дмитрієвні і всьому дому Вашому.

Бувайте здорові, не забувайте щирого свого і безталанного — Т. Шевченка. Адрес: В Оренбурзьку губернію, в кріпость Орську.

II.

Не знаю, чи зраділа-б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, принявши подарунок Твій, щирий мій, єдиний Друже. Так зрадів, що ще і досі не схаменуся. Цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричі цілуючи всяку фарбочку; і як її не цілувати, не бачивши цілий рік. Боже мій! Який тяжкий і довгий рік! Та дарма. Бог поміг, минув таки.

Я, взявши в руки скриньку, подивився і неначе перелетів у малярню в Седнев; — чи згадаєте, як Ви мені її торік показували недороблену? Ще й радились зо мною, як би її химерніше уладити. Чи сподівався я, що через рік та сама скринька звеселить мене, неначе мати дитину, при лихій моїй годині?

Благий і дивний єси, Господи! Сьогодня неділя, на муштру не ведуть, — цілісінький день буду переглядати Твій подарунок, щирий мій, єдиний Друже, переглядати і молитись, щоб Бог послав на довгі дні Тобі таку радість, як послав він мені через Тебе. Перелічив, переглянув усе, все до крихітки ціле: і Шекспір, і папери, і цизорик, і карандаші, і пензлі, все цілісіньке. — Не утрачайся на альбом, Друже мій, буде з мене і цього добра поки-що.

Недавно з Яготина прийшов лист до мене. Спасибі їй, добрій В. Н., що не забуває мене: хоче мені, як сама дістане, прислати книжок. Як пришле, то тоді я і тяжкого походу, і аральського моря, і безлюдного степу Киргизького не злякаюсь. Одна тільки туга гризе моє серце: як заженуть у степ, то не доведеться ні одного листа

приняти, ні самому послати, бо туди почта не ходить. От моє горенько! А може доведеться рік або другий простеретги нікчемне оце море. Не будемо журитися, а будемо молитися. Ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшніше, як то кажуть розумні люди.

Цей і апріль місяць я ще буду в Орській кріпости, то напишіть до мене хоч стрічечку, бо тільки Бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно слово Ваше з моєї бідної країни. А тепер поздоров Вас, Боже! Хоч і багатий на папір, а все таки на клаптику пишу, бо сказано — пустиня, де я візьму, як потрачу? Та таки і уділити де-кому треба, хоч по аркушику. Вибачте, Голубе сизий, що так нашвидку пишу до Вас — бо одно те, що сьогодня почта, а друге те, що коло десятої години треба вступити у караул.

Молюся Богу, щоб послав здоровля Н. Д. і радість всьому дому Вашому. Спасибі Вам, бувайте здорові та напишіть хоч стрічку до мене, до вдячного Вам — Т. Шевченка.

Тарас Шевченко.

Зміст.

ПОЕЗІЯ.

А. Епична поезія.

І. Казки.

Сторона

1. Песинський, жабинський, сухинський і золотокудрії сини цариці — народна казка 5
2. Орел — народна казка 10

ІІ. Перекази.

3. Довбуш — Осип Федькович 26
4. У волинській тихій стороні — Василь Щурат 28
5. Дві птиці — Дніпрова Чайка 29

ІІІ. Міти.

6. Дедаль і Ікар — Іван Демянчук 35

IV. Леґенди.

7. Багатий Марко — Мусій Кононенко 43
8. Зарваниця — Василь Щурат 55
9. Співак — Осип Федькович 56
10. Леґенда про сокола — Микола Чернявський 56
11. Видіння кесаря — Зельма Ляґерлєф 59

V. Баляди.

12. Тополя — Тарас Шевченко 64
13. На золотих пісках — Мелетій Кічура 67
14. Мірамаре — Василь Пачовський 68

VI. Сміховинки (Анекдоти).

15. Наївний — народна сміховинка 69
16. Липова паска — народна сміховинка 69
17. Тягар — народна сміховинка 70
18. Як Каньовський пробував дідів — народна сміховинка 70
19. Рідня — народна сміховинка 71

VII. Нариси й оповідання.

Сторона

20. Орися — Панько Куліш 72
21. Вільна Болгарія — Іван Вазов 80
22. Борис Граб — Іван Франко 87
23. Негайна справа — Модест Левицький 96
24. На Вовчому хуторі — Дмитро Маркович 101
25. Давня пригода — М. Пилипович 107
26. Битва — Ольга Кобилянська 114
27. Ниви у червні — Михайло Коцюбинський 122

VIII. Повісти.

28. Запорозький суд — (з повісти: „Чорна Рада“) — Панько Куліш 124
29. Молодий намістник — (з повісти: „Фараон“) — Болеслав Прус 130
30. На баштані — (з повісти: „Хмари“) — Іван Нечуй-Левицький 139
31. Польова царівна — (з повісти: „Пропаща сила“) — Панас Мирний 145
32. Чар життя — (з повісти: „Змагання“) — Антін Крушельницький 149

IX. Віршові оповідання й поеми.

33. Не мої ноги — Степан Руданський 155
34. Циган пасічник — Степан Руданський 155
35. Слово Іларіона — Василь Щурат 156
36. Перший Великдень на волі — (з поеми: „Панські жарти“) Іван Франко . . 157
37. Мойсей у пустині — (З поеми: „Мойсей“) — Іван Франко 158

X. Козацькі думи.

38. Самійло Кішка — козацька дума 163

XI. Епопеї.

39. Одисей у Феаків — (Гомерової Одисеї шоста пісня) — переклад Петра Ніщинського 175
40. Похід Ігоря Святославича на Половців — український лицарський епос з XII віку в перекладах: М. Максимовича, П. Мирного, С. Руданського, Т. Шевченка і В. Щурата 182
41. Лис на суді — (з звіриного епосу „Лис Микита“) V і VI пісня — Іван Франко 189
42. Троянські посли у Латина — (з перелицьованої „Енеїди“) — Іван Котляревський 197

Б. Лірична поезія.

I. Пісні і думки.

43. Ой здається — не журюся — Леся Українка 201
44. На чужині — О. Олесь 202
45. Над колискою — Петро Карманський 202
46. Самому чудно — Тарас Шевченко 203
47. Ой гляну я — Тарас Шевченко 203
48. Не для людей — Тарас Шевченко 203

Сторона

49. Сонце заходить — Тарас Шевченко 204
50. Як почуєш вночі — Іван Франко 204
51. Дай мені руку — Богдан Лепкий 204
52. Заграй мені, заграй — Володимир Павлусевич 205
53. Прийде день — Борис Грінченко 205
54. Часом у вечірню годину — Богдан Лепкий 206
55. Коли в саду — Богдан Лепкий 206
56. Пісня — Леся Українка 207
57. Тямиш?... — Петро Карманський 207
58. Туга — Володимир Павлусевич 207
59. Нічліг — Осип Федькович 207
60. Над морем — Спиридон Черкасенко 208
61. Смерть у Московщині — народна пісня 208
62. Смерть жовняра — Володимир Павлусевич 209
63. При дорозі — Спиридон Черкасенко 210
64. Спища — Спиридон Черкасенко 211
65. Як шумно хвиля грає — Богдан Лепкий 211
66. Осінь — Спиридон Черкасенко 212

II. Описова лірика.

67. Цвинтарьок — Олександер Козловський 213
68. Серед поля — Борис Грінченко 213
69. Орел — Микола Чернявський 214
70. Конвалія — О. Олесь 215
71. Стоять зачаровані — А. Кримський 215
72. Полудне — Іван Франко 216

III. Елеґії.

73. Молодому другові — Іван Франко 217
74. Дружині — Іван Франко 218
75. Поки умре — Іван Франко 219
76. Як би ти знав — Іван Франко 219
77. Розбита гусля — Корнило Устиянович 220
78. Смутні картини — Борис Грінченко 221
79. Спів відлетних журавлів — Василь Пачовський 221
80. В країні мертвій і безплодній — О. Олесь 222
81. Галицький пейзаж — Петро Карманський 222
82. І знов мені не привезла — Тарас Шевченко 223
83. Лічу в неволі дні і ночі — Тарас Шевченко 223
84. Маєва елеґія — Іван Франко 225
85. Памяті Дмитра Вітовського — О. Олесь 225
86. Рідний край — Микола Чернявський 226

IV. Оди.

87. Не хиляйте в діл прапора — Богдан Лепкий 229
88. Пісня молодости — О. Олесь 229

Сторона
89. Вперед — Спиридон Черкасенко 230
90. Каменярі — Іван Франко 231
91. Слово рідне! — О. Олесь 232
92. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю! — Іван Франко 233
93. Ікар — Микола Вороний 233
94. Найвища краса — Спиридон Черкасенко 234

V. Гимни. — Псальми. — Молитви.

95. Привіт Нілю — єгипетський гимн 235
96. Гимн в честь Озіріса — єгипетський гимн 235
97. Псальма LXII — Пантелимон Куліш 236
98. Псальма CXLIX — Тарас Шевченко 236
99. Молитва в терпінні — Василь Щурат 237

В. Дидактична поезія.

I. Байки.

100. Синій лис — Іван Франко 238
101. На току — Леонид Глібів 244
102. Пшениця — Евген Гребінка 244
103. Ведмежий суд — Евген Гребінка 245
104. Орел — Володимир Самійленко 245

II. Сатири.

105. Невдячний кінь — Володимир Самійленко 247
106. Гарну радоньку давали — Г. Гайне 247
107. Місії — О. Олесь 248

III. Притчі.

108. Притча про правдиву вартість — Іван Франко 249
109. Притча про рівновагу — Іван Франко 250

IV. Епіґрами.

110. Хто помилок лякається — Іван Франко 252
111. Книги — Іван Франко 252
112. Тим цінніший скарб — Володимир Павлусевич 252
113. Ти на ніч не дивись — О. Олесь 252
114. Неможливе — Борис Грінченко 253
115. Як щасливий ти — Микола Чернявський 253
116. Поспішайсь! — Борис Грінченко 253

V. Дидактична лірика.

117. Перли — Микола Чернявський 254
118. Гурт — Борис Грінченко 254

Сторона
119. Слова і діла — Борис Грінченко 254
120. Як сонце могуче — Борис Грінченко 254
121. Завтра — Борис Грінченко 255
122. Не високо мудруй — Іван Франко 255
123. Ой, як гребля прірветься — Володимир Павлусевич 255
124. Гнів — це огонь — Іван Франко 255
125. Сам лицемірствує з собою — Іван Франко 256

VI. Приповідки.

126. 1—19 народних приповідок 257

VII. Загадки.

127. 1—6 народних загадок 258

Г. Драматична поезія.

128. Великі роковини (прольоґ) — Іван Франко 259
129. Геростратъ (монольоґ у трьох сценах) — Володимир Самійленко 266
130. Предслава і Святослав — (з драми: „Сон князя Святослава“) — Іван Франко 272
131. Ревізор з Петербурґу — (з комедії) — Микола Гоголь 279

ПРОЗА.

І. Спомини.

132. На Сокільськім — Богдан Лепкий 293
133. Море — Олена Кисілевська (Галичанка) 296
134. Із Крети — Ярослав Окуневський 298
135. З Фочі до Калиновика — Андрій Чайковський 300
136. З подорожі по Єгипті — Ярослав Окуневський 309
137. Ворота Італії — Михайло Грушевський 319
138. Вибух Везувія — Евген Олесницький 323
139. Анґлійське домашнє огнище — Іван Петрушевич 327
140. Через Дунай — Микола Садовський 332
141. Спомини про Тараса Шевченка — Михайло Лазаревський 342
142. З „Дневника“ — Тарас Шевченко 345

ІІ. Життєписи.

143. Життя Івана Вишенського — Іван Франко 348
144. Микола Лисенко — Філярет Колесса 354
145. Михайло Дорундяк — Єронім Калитовський 358
146. Емануїл Кант — Іван Копач 363

III. Історія.

Сторона

147. Грецькі кольонії на Україні — Михайло Грушевський 367
148. Анна Ярославна — королева Франції — Ке де Сент-Емур 370
149. Старинний Львів — Іван Крипякевич 372
150. Львівське Старовпігійське Братство в XVI віці — Іван Крипякевич . . 378
151. Київ — осередок культурного життя на Україні в XVII віці — Михайло Грушевський 382

IV. Описи.

152. Вилив Нілю — Жорж Масперо 385
153. Зозуля — Іван Верхратський 387

V. Розвідки.

154. Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім“ — Богдан Лепкий 396
155. Українські народні пісні і їх звязок з життям народу — Філярет Колесса 401
156. Краса українських народних пісень — М. Сумцов 402
157. В акмини наших змислів — Іван Раковський 406
158. Новітні вигади в старовині — Павло Ватлер 408

VI. Промови.

159. В свято відродження — Антін Крушельницький 412
160. Промова у відповідь на привітання в часі 25-літнього ювилею — Іван Франко 416
161. Слово над гробом ученици — Теодозій Лежогубський 419

VII. Листи.

162. Листи до Лазаревського — Тарас Шевченко 422

Спис авторів.

а) Українські письменники.

Александрів Володимир:

Притча Христова про сіяча. VI.

Барвінський Володимир:

Отець Григорій. VII.

Бордуляк Тимофій:

Дай, Боже, здоровля корові. VI.
Для хворого Федя. V.
Жебрачка. VII.

Борисів Е.:

Чумаки. VII.

Брик Іван:

Московщина поневолює свободу України. VI.

Васильченко С.:

Вдома. VI.
Дощ. VI.
На світанні. VI.
Під школою. V.
Свекор. V.

Верхратський Іван:

Зозуля. VIII.

Веселовський Ярослав:

На людськім костовищі. VII.

Вовк Федір:

Біля моря — між Басками. (Морські купелі. Життя Басків.) VI.

Вовчок Марко:

Два сини. VII.
Степовий гість. VI.

Воробкевич Сидір:

Буковина. V.
Вечір. VI.
Козацький бенкет. V.
Озеро царя. VI.
Смерть козака. V.
Там липа стоїть вже похила. VII.

Вороний Микола:

Євшан-зілля. V.
Ікар. VIII.
Сонце заходить. VI.

Глібів Леонид:

Дві бочки. VII.
Жаба і вітер. V.
На току. VIII.
Орачі і муха. V.
Синиця. V.
Собака й кінь. VI.
Чиж та голуб. V.

Гоголь Микола:

На Січ! VI.
Ревизор з Петербурґу. VIII.

Грабович Іларіон:

Упадок Новгорода. VII.

Гребінка Евген:

Будяк та конопличочка. VII.
Ведмежий суд. VIII.
Пшениця. VIII.
Соловей. VII.
Сонце та хмари. VI.
Ячмінь. VII.

Грінченко Борис:

Весняні сонети. VI.
Гурт. VIII.
Завтра. VIII.
Зорі. V.
Лесь, преславний гайдамака. VI.
Могила. VI.
Неможливе. VIII.

Олеся. V.
Пастушки. V.
Петрусь. V.
Подивись. V.
Поспішайсь. VIII.
Прийде день. VIII.
Ранок. V.
Руйнування Київа Москалями. V.
Серед поля. VIII.
Слова і діла. VIII.
Смерть отаманова. VI.
Смутні картини. VIII.
Троянда. VI.
Шматок хліба. VI.
Як сонце могуче. VIII.

Грушевський Михайло:
Ворота Італії. VIII.
Грецькі кольонії на Україні. VIII.
Київ — осередком культурного життя на Україні в XVII в. VIII.
Молоді літа Хмельницького. V.
Морські походи козаків. VI.
Острог — осередок освіти на Україні. V.
Перемога Хмельницького коло Жовтих Вод і Корсуня. VI.
Початки Січи. VII.
Татарський погром України. V.
Як козаки лагодяться в морський похід. V.

Грущенко С.:
День в Остенді. VII.

Демянчук Іван:
Дедаль і Ікар. VIII.
Филимон і Бавкида. VI.

Дніпрова Чайка:
Дві птиці. VIII.
Дівчина чайка. VI.
Собака. VI.
Тополі. VII.

Єфименкова Олександра:
Україна в „Кобзарі". VI.

Жук Михайло:
Стогне вітер. VII.

Калитовський Єронім:
Михайло Дорундяк. VIII.

Карманський Петро:
В святий вечір. VII.
Галицький пейзаж. VIII.
Над колискою. VIII.
Ніч на Адрії. VII.
Перші роковини Листопада. VI.
Сади окув спокій задуми. VII.
Тямиш. VIII.
Як в тихім гаю. VII.

Кисілевська (Галичанка) Олена:
Море. VIII.
На Тарасовій могилі. VI.
Ялта і околиця. VII.

Кічура Мелетій:
На золотих пісках. VIII.

Кобилянська Ольга:
Битва. VIII.
В долах. VII.

Коваленко-Коломацький Грицько:
Тарас Шевченко. V.

Ковалів Степан:
Калічка. V.
Китайська яблунька. V.
Неймовірне. VII.

Козацькі думи:
Азівські брати. VII.
Маруся Богуславка. VI.
Олексій Попович. VI.
Самійло Кішка. VIII.

Козловський Олександер:
Будь кришталем. VII.
Цвинтарьок. VIII.

Колесса Філярет:
Микола Лисенко. VIII.
Українські народні пісні і їх звязь з життям народу. VIII.

Комарівна Галина:
Т. Шевченко. VI.

Комарь М.

Землі Запорожців. V.
Як Запорожці живилися з своєї землі. V.

Конисський Олександер:

Молодечий вік Шевченка. VI.
Не грає безкрає. VII.
Пороги на Дніпрі. VII.
Сестра жалібниця. VI.

Кононенко Мусій:

Багатий Марко. VIII.
Батуринські руїни. VII.

Копач Іван:

В LIV роковини смерти Шевченка. VII.
Емануїл Кант. VIII.

Корнієнко Василь:

Запорозький скарб. VI.

Короленко Володимир:

Старий Охрим. VII.

Королів Василь:

Життя українських переселенців у Канаді. VII.

Кос Михайло:

З подорожі по Норвеґії. VII.
Москва. VII.

Котляревський Іван:

Троянські посли у Латина. VIII.

Коцюбинський Михайло:

Буря. VII.
На винограднику. VII.
Ниви у червні. VIII.
Ялинка. V.

Кравченко Уляна:

Молодій дитині. VI.
Чи є що краще? VII.

Кримський Агафангел:

Іслям. VII.
Стоять зачаровані. VIII.
Туга за рідною землею. VI.

Крипякевич Іван:

Великий князь. V.
Військо княжих часів. V.
Княжий город Галич. V.
Львівське Ставропігійське братство в XVI в. VIII.
Старинний Львів. VIII.
Українське військо за гетьманщини. (Початки козаччини. Гетьманщина. Січ.) VI.

Крушельницький Антін:

В свято відродження. VIII.
Між окопами. VII.
Чар життя. VIII.

Куліш Панько:

Запорозький суд. VIII.
На прощі у Київі. V.
Орися. VIII.
Полковник Шрам. VI.
Псальма LXII. VIII.
Псальма CXXXI. VII.
Степ. VII.
Турова круча (з Орисі). V.

Лазаревський Михайло:

Спомини про Тараса Шевченка. VIII.

Лебедова Віра (Малицька):

За-для науки. VI.
Урятувала. V.

Левицький-Нечуй Іван:

Вітрогон. VI.
Запорожці. VI.
На баштані. VIII.
Перекази про давній Київ. V.

Левицький Модест:

Дурисвіти. VI.
Негайна справа. VIII.
Щастя Пейсаха Лейдермана. VII.

Левицький Орест:

Український замок у Коблині. VI.

Лежогубський Теодозій:

Привіт на сокільське свято. VII.
Слово над гробом учениці. VIII.

Лепкий Богдан:

В жнива. V.
Громом розбита ялице. V.
Дай мені руку. VIII.
День і ніч надуть сніги. VII.
Дідусь. VI.
Заповіт Тарасового батька. V.
Зімою. VII.
З сумних часів. VII.
Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім". VIII.
Коли в саду. VIII.
На небі сонце гасне. VII.
На святий вечір. V.
На свято. VII.
На Сокільському. VIII.
Не хиляйте в дід прапора. VIII.
Прірвався гарний спів. VII.
Про перші друкарні на Україні. V.
Розвіяні мрії. VI.
Суд над поетом. VI.
Суд над Шевченком. VI.
Тямлю, як на свята Великодні. VI.
У Задушні дні. V.
Цвіт щастя. VII.
Часом у вечірню годину. VIII.
Як шумно хвиля грає. VIII.

Макарушка Остап:

Давні українські пісні й народні казки. V.

Маркович Дмитро:

На Вовчому хуторі. VIII.

Маковей Осип:

В Чернівцях на перевозі. VII.
Молитва в полі. VII.
Пустельник із Путни. VI.
Сарна. VII.

Мирний Панас (Рудченко):

Батієвщина. VII.
Польова царівна. VIII.

Мова Василь:

Три деревини. VII.

Народні байки:

Всюди добре, а вдома найліпше. VI.
Царь лев. VI.

Народні загадки:

Загадки 1—7. VII.
Загадки 1—6. VIII.

Народні казки:

Злидні. V.
Котигорошко. VII.
Летючий корабель. V.
Лисичка сваха. VI.
Орел. VIII.
Песинський, жабинський, сухинський і золотокудрії сини цариці. VIII.
Про бідного парубка й царівну. V.
Про двох братів. VI.
Про Марусю, козацьку дочку. VII.
Три брати. V.
Царевич Яків. V.
Царенко і змій. VI.

Народні леґенди:

Брат у брата на тому світі. V.
Великодна пятниця. VI.
Гордий царь. VI.
Київська Лавра. VI.
Праведний у церкві. V.
Смерть. VI.

Народні міти:

Вітер. VI.
Лісовий царь Ох. V.
Про морського царя й його дочок. V.

Народні оповідання:

Лінива. VI.
Старий Максимець. VI.

Народні перекази:

Золоті ворота у Київі. VII.
Кирило Кожумяка. V.

Народні пісні:

Козак вибірається в похід. V.
Коломийки. VII.
Пісня сироти. V.
Смерть у Московщині. VIII.
Татарський напад. V.
Татарський попас. V.

Народні приповідки:

Приповідки 1—42. VII.
Приповідки 1—19. VIII.

Народні сміховинки:

Брехун. VI.
Господарь і циган. V.
Добрий кравець. VII.
Драбина. V.
Липова паска. VIII.
Мантило. VII.
Наївний. VIII.
На празнику у Бойка. VII.
Рідня. VIII.
Скупий. V.
Собака на містку. VI.
Татаре і селяне. VII.
Тепер мені не до соли. V.
Тягар. VIII.
Школяр на мандрівці. VII.
Як Каньовський пробував дідів. VIII.
Як трава встала. VI.

Окуневський Ярослав:

З подорожі по Єгипті. VIII.
Із Крети. VIII.
Мручок. VII.

Олесницький Евген:

Вибух Везувія. VIII.

Олесь О.:

Вільна Україна. V.
В країні мертвій і безплодній. VIII.
Живи Україно! V.
Конвалія. VIII.
Літній вечір. VII.
Місії. VIII.
Народ і поет. V.
На чужині. VIII.
Памяті Дмитра Вітовського. VIII.
Переселенці. VI.
Пісня молодости. VIII.
Рано вранці. VII.
Рідна мова. VII.
Слово рідне! VIII.
Ти на ніч не дивись. VIII.
Тута за рідною землею. VI.
Усе жило. VII.

Островський Олелько:

Руйнування Чортомлицької Січи. VII.

Павлусевич Володимир:

Заграй мені, заграй. VIII.
Ой, як гребля прірветься. VIII.
Смерть жовняра. VIII.
Тим цінніший скарб. VIII.
Тута. VIII.

Пачовський Василь:

Мірамаре. VIII.
По тучі. VII.
Спів відлетних журавлів. VIII.
Труби трублять. VI.
Я плакав у сні. VII.

Петрушевич Іван:

Анґлійське домашнє огнище. VIII.

Пилинович М.:

Давня пригода. VIII.

Пігуляк Єротей:

Полонинські спомини. (Водоспад. Верховина. Чівчин. Життя на полонині). VI.

Підгірянка Марійка:

Смереко, смереко! V.

Потапенко Вячеслав:

На чужі гнізда. VI.

Пчілка Олена:

Волинь. V.

Раковський Іван:

Взаємини наших змислів. VIII.

Романчук Юліян:

Пантелеймон Куліш. VII.

Руданський Степан:

Віщий Олег. V.
Ворона і лис. V.
Козак і король. VI.
Наука. VII.
Не мої ноги. VIII.
Окуляри. VII.
Оциганив. V.
По воді піду. VII.
Початок світа. V.
Циган пасічник. VIII.
Чумак з мазницею. VI.

Рудницький Степан:

Балки на Україні. VI.
Дніпро. V.
Краєвид Поділля і Покуття. VII.
Ліси і полонини в Карпатах. VI.
Наші гори. VII.
Рідний край. V.

Садовський Микола:

Перед битвою. VI.
Через Дунай. VIII.

Самійленко Володимир:

Вечірня пісня. VI.
Герострат. VIII.
Горе поета. VII.
Господарь і віл. VII.
Найдорожча перлина. VII.
Наша славна Україна. VI.
Невдячний кінь. VIII.
Орел. VIII.
Пригода. VII.
Пташки. VI.

Сірий Юрій:

Фатаморґана в Криму. V.

Слобода Михайло:

Вільгельм Тель. VII.

Соневицький Михайло:

Одисей в гостині у Поліфема. VI.

Старицький Михайло:

Мурашка та польовий коник. V.
На рідним попелищі. VI.

Староукраїнська повість:

Притча про однорога. VI.

Стороженко Олекса:

Дорош. V.

Сумцов Микола:

Краса українських народних пісень. VIII.

Українка Леся:

Ой здається — не журюся. VIII.
Пісня. VIII.
Поділля. V.
Роберт Брюс, шотляндський король. VII.
Тиша в морі. VI.

Український лицарський епос:

Похід Ігоря Святославича на Половців (у переспівах: М. Максимовича. П. Мирного, С. Руданського, Т. Шевченка і В. Щурата). VIII.

Устиянович Корнило:

Розбита гусля. VIII.

Федькович Осип:

Брат та сестра. VI.
Довбуш. VIII.
Король Гуцул. VII.
Нічліг. VIII.
Ой вийду я з хати. VII.
Співак. VIII.

Филянський Микола:

І рідний гай і рідний лан. VII.
Лани весняні. VII.

Франко Іван:

Борис Граб. VIII.
Великі роковини. VIII.
Весна. V.
Війна між псом і вовком. V.
Герман Ґольдкремер. VII.
Гнів це вогонь. VIII.
Гордість. VII.
Дивувалась зима. V.
Дружині. VIII.
Життя Івана Вишенського. VIII.
Іван Вишенський. VII.
Каменяр Евлогій. VII.
Каменярі. VIII.
Книти. VIII.
Лис на суді. VIII.
Лицарь Олександер. VII.
Лови на ведмедів. VII.
Маєва елеґія. VIII.
Мій злочин. VII.
Мойсей у пустині. VIII.
Молоді літа (автобіоґрафія). VII.
Молодому другові. VIII.
Не високо мудруй. VIII.
Осел і лев. V.
Перший Великдень на волі. VIII.
Погідна ніч літня. V.
Поки умре. VIII.

Полудне. VIII.
Помилки. VII.
Предслава і Святослав. VIII.
Привіт тобі, мій друже вірний, гаю. VIII.
Пригода ведмедя з лисом. VII.
Притча про життя. VII.
Притча про нерозум. VI.
Притча про піст. VII.
Притча про правдиву вартість. VIII.
Притча про рівновагу. VIII.
Промова у відповідь на привітання в часі 25-літнього ювилею. VIII.
Пусті і плідні слова. VII.
Ранок у лісі. VII.
Рука Івана Дамаскина. VI.
Сам лицемірствує з собою. VIII.
Себе самого наперед. VII.
Синій лис. VIII.
Сипле сніг. VI.
У вивозі. V.
У лісі. VII.
У полонині. VI.
Ходить вітер по житі. VI.
Хто помилок лякається. VIII.
Червона калино! V.
Щастя і горе. VII.
Я згадую минулеє життя. VII.
Як би ти знав. VIII.
Як почуєш вночі. VIII.

Хоткевич Гнат:

Св. Юрій на Гуцульщині. VII.
Старий Київ. VII.

Цеглинський Григорій:

Де срібнолентий Сян пливе. V.

Чайковський Андрій:

З Фочі до Калиновика. VIII.
Подорож Сагайдачного до Кафи. VI.
Сагайдачний у школі в Острозі. V.
У січовій школі. V.
Христос воскрес! VI.
Чубова редута. V.

Черкасенко Спиридон:

Березі. VII.
Вересень. VI.
Весна. V.
Вечір у степу. VI.
В Карпатах. V.
Вперед. VIII.
В часи зневірря. VII.
Запорожці. VI.
Зеленожупанник. V.
Змагання. VII.
Козак. V.
Край в пожежі. V.
Над морем. VIII.
Найвища краса. VIII.
Наша доля. VI.
Осінь. VIII.
Повстанський табор. VI.
При дорозі. VIII.
Снища. VIII.
Україна. VI.
Фабрика. VI.
Човен. VI.
Шахтарі. VI.

Чернявський Микола:

Журавлі. VI.
Легенда про сокола. VIII.
Марш Сагайдачного. V.
Орел. VIII.
Перли. VIII.
Пороги. V.
Рідний край. (Мені все сниться). VIII.
Рідний край. (У всіх людей.) V.
Сельська осінь. VI.
Сельський вечір. VI.
Степ. VI.
Урожай. VI.
Як щасливий ти. VIII.

Чупринка Григорій:

Байда. VI.
Зіма. VI.
Осіння квітка. VI.

Шевченко Тарас:

Вибір гетьмана. V.
В неволі. VI.
Гамалія. VI.
„Дневник“. VIII.
Добро, у кого є господа. VII.
За байраком байрак. VI.

Іван Підкова. VI.
І день іде. VII.
І досі сниться. VI.
І знов мені не привезла. VIII.
І золотої й дорогої. VII.
Лист до Лизогуба. VII.
Листи до Лазаревського. VII. VIII.
Лічу в неволі дні і ночі. VIII.
Мені однаково. VII.
Над дніпровою сагою. VII.
Наймичка. V.
На старість у рідному селі. VII.
Наша слава. V.
Неділя в неволі. VII.
Не для людей. VIII.
Огні горять. VII.
Ой гляну я. VIII.
Ой, діброво темний гаю. VII.
Прощання козака. VII.
Псальма CXLIX. VIII.
Самому чудно, VIII.
Село на Україні. V.
Сон. (Гори мої високії). VII.
Сон. (На панщині пшеницю жала). VI.
Сонце заходить. VIII.
Страшний косарь. V.
Суботів. VI.
Тополя. VIII.
Три шляхи. VII.
У моїй хатині. VII.
Хустина. VII.
Чернець. VII.

Чигирин. V.
Чума. VI.

Шерстюк Грицько:
Гірка праця. V.

Щоголів Яків:
На степу. VI.
Покинутий хутір. VII.

Щурат Василь:
Зарваниця. VIII.
Лиш Ти один. VII.
Молитва в терпінні. VIII.
Молитва до Ісуса Христа. VII.
На синій Чорногорі. VI.
Плач Ярославни. V.
Плила хмаронька. VI.
Посів пана Чарнецького. V.
Поход на Жовті Води. VI.
Притча. V.
Псальма L. VII.
Св. Андрій на Київських горах. V.
Святослав. V.
Слово Іларіона. VIII.
У волинській тихій стороні. VIII.
У страстний четвер. V.

Яворницький Дмитро:
Як Запорожці стрічали Новий Рік. VI.

Яцків Михайло:
Бузьок. VI.

б) Чужі письменники.

Андерсен Г.:
Білавка. V.
Мати. V.
Погане каченя. V.

Амічіс Е.:
Малий писарь. V.
Хуртовина. V.

Байрон Ґ.:
Прощання рідного краю. VII.

Браття Ґріми:
Богодання доня Цариці небесної. V.
Доктор Всеугадько. V.
Хатка в лісі. V.
Чародійна скрипка. V.
Як шестеро пройшли через увесь світ. V.

Ваґнер Павло:
Новітні вигади в старовині. VIII.

Вазов Іван:
Вільна Болгарія. VIII.

Гайденштам Вернер:
Чиста біла сорочка. VII.
Глядь, оце мої діти! VII.

...е Гайнрих:
...ну радоньку давали. VIII.

...В.:
Білосніжка. VI.
Пригоди Сайда. VII.

...мер:
Одисей у Феаків. VIII.

...рецький міт:
Геракль на розпутті. VII.

...сьоровський Вячеслав:
Почуття обовязку. VII.

...еконський М.:
Лицарство і турніри. VII.

... Альфонс:
...тання лекція. VII.

...
Осел і лев. VI.

Євангеліє Луки:
Притча про блудного сина. VIII.

Єгипетські гимни:
Гимн в честь Озіріса. VIII.
Привіт Нілю. VIII.

...еромський Степан:
Лісовий брат. VII.

Кіплінґ Редіярд:
Ріккі-Тіккі-Таві. VI.
Слон бунтарь Моті. V.

Краноткин Петро:
Взаємна поміч у звірят. VII.

Лі Йонас:
Орлиця. V.

Ліліенкрон Детлєф:
Пропало. VII.

Ляґерлєф Зельма:
Видіння Кесаря. VIII.

Масперо Жорж:
Вилив Нілю. VIII.

Міллєр Евген:
Учитель свого учителя. VI.

Прус Болеслав:
Катеринка. VII.
Молодий намістник. VIII.

Ракоші Віктор:
Історія осла. V.

Сент Емур:
Анна Ярославна — королева Франції. VIII.

Старонїмецький міт:
Зачарований скарб. VII.

Старохристиянська легенда:
Фока. VII.

Стріндберґ Авґуст:
Гей же до сонця! VII.

Чоровичъ Светозор:
Герцеґовинка. V.
Малий жебрак. V.

Шерер Фердинанд:
Гірняк герой. VII.

Примітка:

V. (Пята читанка — пяте видання.)
VI. (Шоста читанка — пяте видання.)
VII. (Сьома читанка — пяте видання.)
VIII. (Восьма читанка — третє видання.)

У ЛЬВОВІ

13р. 17к.
(1986)
3044

Шкільні книжки
Видавництва „Чайка".

1. Антін Крушельницький: **Граматка (Буквар) і Перша читанка** (з малюнками в трьох барвах), для першого року науки.
2. Антін Крушельницький: **Друга читанка** (з малюнками) для другого року науки.
3. Антін Крушельницький: **Третя читанка** (з малюнками) для третього року науки.
4. Антін Крушельницький: **Пята читанка** (з малюнками) для пятого року науки.
5. Антін Крушельницький: **Шоста читанка** (з малюнками) для шостого року науки.
6. Антін Крушельницький: **Сьома читанка** для сьомого року науки.
7. Антін Крушельницький: **Восьма читанка** для восьмого року науки.
8. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства**, I том (1798—1876).
9. Антін Крушельницький: **Вибір з українського народного письменства** II том (1876—1920).
10. Спиридон Черкасенко: **Початок**, граматка до науки читання і письма.
11. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка друга.
12. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка третя.
13. Спиридон Черкасенко: **Рідна школа**, читанка четверта.
14. 15. Спиридон Черкасенко: **Короткий курс правопису**, I і II частина.
16. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, I том, Початкова географія, для середніх шкіл.
17. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, II том, Географія Европи.
18. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, III том, Географія поза-европейських країн.
19. Др. Степан Рудницький: **Основи землезнання**, IV том, Загальна географія.
20. Іван Фещенко-Чопівський: **Економична географія України.**

РЛ 3044

А. Крушельницька

ВОСЬМА ЧИТАНКА